

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TRAKYA'DA ROMA VE BİZANS DÖNEMİ
YERLEŞMELERİ, ANITLARI,
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE
KORUMA VE RESTORASYON MODALİTELERİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (1923-1950)

ÖZGE ÖZGÜR SARIOĞLU
DOKTORA TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
DANIŞMAN
PROF.DR. NEVZAT İLHAN
EDİRNE 2012

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TRAKYA'DA ROMA VE BİZANS DÖNEMİ
YERLEŞMELERİ, ANITLARI,
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE
KORUMA VE RESTORASYON MODALİTELERİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (1923-1950)

ÖZGE ÖZGÜR SARIOĞLU
DOKTORA TEZİ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
PROF.DR. NEVZAT İLHAN

EDİRNE 2012

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TRAKYA'DA ROMA VE BİZANS DÖNEMİ
YERLEŞMELERİ, ANITLARI,
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KORUMA VE RESTORASYON
MODALİTELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (1923-1950)

ÖZGE ÖZGÜR SARIOĞLU

DOKTORA TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

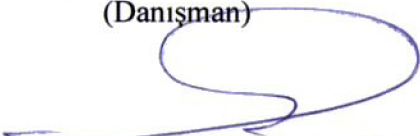
Bu tez 03/07/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından kabul edilmiştir.

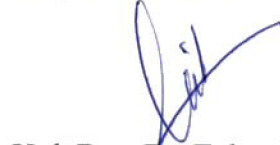
Prof. Dr. Nevzat İLHAN
(Danışman)

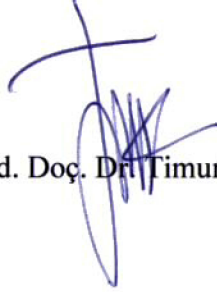
Doç. Dr. Z. Gül ÜNAL

Yrd. Doç. Dr. Özkan ERTUĞRUL

Yrd. Doç. Dr. Tülay CANİTEZ

Yrd. Doç. Dr. Timur KAPROL

Doktora Tezi

Trakya’da Roma ve Bizans Dönemi Yerleşmeleri, Anıtları, Erken Cumhuriyet Döneminde Koruma ve Restorasyon Modaliteleri Üzerine Bir Araştırma (1923-1950)

Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Anabilim Dalı

ÖZET

Trakya bölgesi Avrupa ve Asya arasındaki geçiş yolları üzerinde bulunması nedeniyle tarihi boyunca çeşitli uygarlıkların kurulduğu topraklar olmuştur. Roma İmparatorluğu’nun Trakya bölgesini tam hâkimiyeti altına almasıyla bölgede merkezi bir yapı oluşmuş, özellikle Yeni Roma’nın imparatorluğun yeni başkenti olarak kurulmasıyla, bölgenin önemi daha da artmıştır. Bugün Türkiye sınırları içinde bulunan Doğu Trakya bölgesi, bu önemini 14. yüzyılda Osmanlıların Balkan topraklarını fethi ve ardından Osmanlı İmparatorluğu’nun uzun tarihi boyunca korumaya devam etmiştir.

Türkiye Trakyası’nda Roma ve Bizans dönemi yerleşim ve anıtları ile koruma durumlarının tespiti amaçlayan bu çalışmada, öncelikle bölgedeki yerleşimler incelenmiş, genellikle yerleşim birimlerinde tüm kültür katmanlarının gözlemlenmesi sonucunda, yerleşimlerin kurulmasından Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüne kadar bu yerleşimlerin tarihleri ele alınmış, böylece yerleşimlerin tarihlerinin bir bütünlük içinde anlaşılması amaçlanmıştır. Bölgenin tarihi, bölgede yer alan imparatorluk yolları, Roma ve Bizans dönemi kentlerinin genel özellikleri de çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu yerleşim ve anıtların tespiti yapıldıktan sonra dönem eserlerinin, Trakya’da imar faaliyetlerinin ivme kazandığı 1950’li yıllara kadar olan koruma durumları incelenmiştir. Bu amaçla, 1923-1950 yılları arasında ülkede var olan eski eser anlayışı, yasalar ve uygulamalarla birlikte ele alınmış, böylece erken Cumhuriyet döneminde genelde eski esere özelde Roma-Bizans dönemi eserlerine bakış tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ardından, Trakya bölgesindeki uygulamalar incelenmiş, bu amaçla Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Trakya Umumi Müfettişliği, Halkevleri ve Türk Tarih Kurumu yoluyla devletin bu dönem eserlerine bakışı değerlendirilmiştir.

Çalışmada Trakya bölgesinde, Roma ve Bizans dönemine ait toplam 59 anıt tespit edilmiştir. Bu eserlerden 19’u Edirne ili, 15’i Kırklareli ili, 25’i Tekirdağ ili sınırları içinde bulunmaktadır. Toplam 59 adet yapıdan 36’sının tamamen yok olduğu, 20’sinin kalıntılarının bulunduğu görülmüştür. Bu eserlerin yalnızca 3’ü ayakta olup bu yapılar cami (2) ve türbeye (1) çevrilmiş kiliselerdir. Kalıntıları bulunan ve ayakta olan toplam 23 adet Roma-Bizans dönemi eserinin 7’si tescilli eserdir. Tescilli eserlerin sur kalıntıları (4), cami (2) ve türbe (1) olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen veriler ışığında, 1923-1950 yılları arasında devletin ülkedeki eski eserlerin envanterini hazırlama girişimi, bu amaçla kurulan çeşitli kurumlar aracılığıyla ülke çapında tarihi eser bilincini oluşturma ve yaygınlaştırma çabaları, merkezi idarenin bu yönde yasal çerçeveyi genişletme ve uygulama konusunda yerel idareleri sürekli uyarması, Roma-Bizans dönemi eserlerinin ülkenin arkeolojik ve tarihi mirası olarak kabul edilmesi, söz konusu eserlerin korunması yolunda olumlu adımlar olarak tespit edilmiştir.

Devletin yukarıdaki amaçlarla kurduğu ya da kurulmasına öncülük ettiği kurumların Trakya’da Roma-Bizans dönemi eserlerine yönelik uygulamaları incelendiğindeyse, olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1923-1950 yılları arasında bu kurumlardan yalnızca Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nün ve E.E.M.G.M.’nin 1 adet yapı tescil ettiği, 1 adet yapı onardığı tespit edilmiştir.

Ekonomik olanaksızlıklar, ülke genelinde olduğu gibi Trakya bölgesinde de gözlemlenen korumadan çok yerleşimlerin imarına verilen ağırlık, merkezi idare-yerel yönetimler arasında görülen koordinasyonsuzluk, tarihi eser bilincinin yaratılması ve yaygınlaştırılması girişimlerinin yetersiz kalması, bu eserlerin büyük oranda yok olması sonucunu doğurmuştur.

Yıl : 2012
Sayfa Sayısı : 235
Anahtar Kelimeler : Trakya, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Roma, Bizans Mimarisi, Yerleşim Alanları, Koruma

Doctorate

Roman and Byzantine Settlements, Monuments in Thrace: A Research on the Conservation and Restoration Modalities in the Early Republican Period (1923-1950)

Trakya University Institute of Naturel Sciences

Department of Architecture

ABSTRACT

Throughout its history Thrace has always been a territory that housed various civilisations due to its geographical position. With the absolute hegemony of the Roman Empire in the region, central government was established, and particularly with the founding of the New Rome as the Empire's new capital, the region's importance increased. Today within the borders of the Turkish Republic, the Eastern Thrace was an important military base for the Ottoman conquest of the Balkans during the 14. century and continued to be so throughout the long history of the Ottoman Empire.

In this study which aims to identify the settlements and monuments of the Roman and Byzantine eras in the Turkish Thrace together with their protection and conservation, first the settlements in the area are investigated. Since the settlements represent an ongoing settling, their history from the beginning until the end of the Ottoman era is studied. Thus it is aimed to present a broad picture of the settlements. The general history of the region, together with the main characteristics of the Roman and Byzantine cities, the main imperial roads and communication network of the region are discussed in depth.

After identifying the main settlements and also the monuments within the cities, their conservations are studied. Since 1950s mark a breakpoint on the issue of conservation of the artefacts with the beginning of intense public work in the region, the conservation and the protection of the artefacts in Thrace between 1923-1950 are discussed. Hence, the legal situation, the institutions and the general viewpoint of the state in the first thirty years of the Republic are investigated. Then within this framework, the practices of the local and regional institutions, such as Regional Directorate of Pious Foundations, General Directorate of Antiquities and Museums, General Inspectorate of Thrace, People's Houses and Turkish Historical Society are discussed. With the practices of these state institutions, the general view of the state towards the Roman and Byzantine artefacts in Thrace are analyzed.

In the study total 59 artefacts that belong to the Roman-Byzantine era are identified. Out of total 59 artefacts, 19 are located within the borders of Edirne, 15 are located in within the borders of Kırklareli and 25 are located within the borders of Tekirdağ. While 36 artefacts out of the total sum are identified as totally destroyed, 20 of them remain, though in ruins. Only 3 artefacts are identified to be in good condition, which owe to the fact that 2 of them are being used as mosques and 1 of them as a Muslim mausoleum. Out of 23

artefacts that still remain within the borders of Thrace, only 7 of them are registered, being 4 of them the remnants of city walls, 2 of them mosques and 1 of them mausoleum.

The initiation of forming an inventory of the historical artefacts by the state between the years 1923-1950, founding of various institutions to generate and spread awareness towards artefacts in the society, forming legislations and drawing a legal framework and regularly calling local authorities to act according to the relevant codes, and most importantly accepting Roman-Byzantine culture and artefacts as nation's archaeological and cultural heritage can and should be seen as important steps taken by the state towards conservation of the Roman-Byzantine heritage in the country.

However, a search on the practices of the governmental institutions in Thrace, i.e. Regional Directorate of Pious Foundations, General Directorate of Antiquities and Museums, General Inspectorate of Thrace, People's Houses and Turkish Historical Society, displays a rather negative picture. As such, it is seen that between 1923-1950, Regional Directorate of Pious Foundations and General Directorate of Antiquities and Museums were the only institutions that actually took part in conservation of the Roman-Byzantine artefacts, by registering only 1 monument and restoring 1 monument.

The lack of financial sources, giving more emphasis to the public works rather than conservation of the historical artefacts and historical environment, the lack of coordination between the central government authorities and local authorities, the inefficiency of the initiatives to create awareness towards historical environment are identified as liable of the destruction of the Roman-Byzantine heritage in the Thrace region.

Year	: 2012
Number of Pages	: 235
Keywords	: Thrace, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Roman, Byzantine Architecture, Settlement Areas, Conservation

ÖNSÖZ

Trakya üzerine çalışma konusunda beni teşvik eden, doktora eğitimimin her aşamasında bana destek olan, tavsiye ve uyarılarıyla her zaman öğrencilerinin yanında olan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Nevzat İlhan'a çok teşekkür ederim.

Değerli görüşleri, destek ve uyarıları için Tez İzleme Komitesi hocalarım Prof. Dr. Nevzat İlhan'a, Yrd. Doç. Dr. Hatice Kıran Çakır'a ve Yrd. Doç. Dr. Özkan Ertuğrul'a çok teşekkür ederim. Tez Sınavı Jüri Üyesi hocalarım Sayın Prof. Dr. Nevzat İlhan'a, Doç. Dr. Zeynep Gül Ünal'a, Yrd. Doç. Dr. Özkan Ertuğrul'a, Yrd. Doç. Dr. Timur Kaprol'a ve Yrd. Doç. Dr. Tülay Canitez'e ayrıca çok teşekkür ederim.

Avusturya Bilimler Akademisi Bizans Çalışmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Andreas Külzer, Doğu Trakya tarihi yolları üzerine yazdığı henüz yayımlanmamış değerli makalesini benimle paylaşma nezaketinde bulundu. Pennsylvania Üniversitesi Bizans Sanatı ve Mimarlık Tarihi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Robert Ousterhout, kaynak tarama aşamasında çok değerli önerilerde bulundu. Patras Üniversitesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Stavros Mamaloukos çalışmalarından yararlanmamı sağladı. Hepsine teşekkür borçluyum.

Çalışma boyunca destekleriyle yanımda olan değerli aileme ve eşim Kosta Sarıoğlu'na ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
RESİMLER DİZİNİ.....	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
EKLER DİZİNİ.....	xiv

BÖLÜM 1. GİRİŞ, AMAÇ, KAPSAM VE YÖNTEM..... 1

1.1. Amaç ve Kapsam.....	2
1.2. Yöntem.....	3

BÖLÜM 2. TARİHSEL ARKA PLAN..... 6

2.1. Trakya'nın Tarihsel Coğrafyası	6
2.2. Roma ve Bizans Döneminde Doğu Trakya	8
2.3. Roma-Bizans Kentlerinin Temel Özellikleri	14
2.4. Doğu Trakya'da Roma-Bizans İmparatorluk Yolları	17
2.4.1. Kuzeybatı-Güneydoğu bağlantılı yollar.....	20
2.4.2. Güneybatı-Kuzeydoğu bağlantılı yollar	22
2.4.3. Batı-Doğu bağlantılı yollar	23
2.4.4. Kuzey-Güney bağlantılı yollar	25
2.5. Osmanlı Döneminde Doğu Trakya	26

BÖLÜM 3. DOĞU TRAKYA TARİHİ YERLEŞİMLERİ33

3.1. Edirne İl Sınırında Bulunan Tarihi Yerleşimler	33
3.1.1. Edirne (Hadrianopolis).....	33
3.1.2. Enez (Ainos).....	49
3.1.3. Uzunköprü-İpsala-Keşan	71
3.1.4. Havsa (Niki).....	75
3.2. Kırklareli İl Sınırında Bulunan Tarihi Yerleşimler	76
3.2.1. Kırklareli (Karabon/Karpodemon) ve ile bağlı yerleşimler.....	76
3.2.2. Lüleburgaz (Bergule/Arkadiupolis)	88
3.2.3. Babaeski (Burtudizon/ Boulgarophyon)	92
3.2.4. Vize (Bizye) ve ilçeye bağlı yerleşimler.....	93
3.2.5. Kırıkköy (Salmydessos/Midyte).....	100
3.3. Tekirdağ İl Sınırında Bulunan Tarihi Yerleşimler	104
3.3.1. Tekirdağ (Bisanthe/Rhaidestos).....	104
3.3.2. Tekirdağ sahil şeridi (Barbaros-Kumbağ-Ganohora bölgesi).....	110

3.3.3. Marmara Ereğlisi (Perinthos/Herakleia).....	124
3.3.4. Çorlu-Hayrabolu-Malkara.....	132
BÖLÜM 4. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRAKYA’DA KORUMA.....	139
4.1. Cumhuriyet’in Korumada Getirdiği Düzenlemeler.....	140
4.1.1. Koruma anlayışında Cumhuriyet’in Osmanlı mirası.....	140
4.1.1.1. Osmanlı döneminde koruma ile ilgili örgütlenmeler.....	143
4.1.2. Erken Cumhuriyet döneminde yasal ve kurumsal düzenlemeler.....	145
4.1.2.1. Halkevleri.....	152
4.1.2.2. Türk Tarih Kurumu.....	154
4.1.2.3. Müzeler.....	158
4.1.2.4. Dernekler.....	160
4.2. Eski Eser Konusunda Trakya’da Örgütlenme ve Uygulamalar.....	161
4.2.1. Trakya Umumi Müfettişliği ve Trakya’daki eski eserler konusunda faaliyetleri.....	162
4.2.2. Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu.....	164
4.2.3. Trakya’da Halkevleri ve faaliyetleri.....	166
4.2.4. Trakya’da müzeler.....	170
4.2.5. Vakıflar ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü uygulamaları.....	171
BÖLÜM 5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	182
KAYNAKLAR.....	187
ÖZGEÇMİŞ.....	203
EKLER.....	204
EK A.....	204
EKB.....	213
EK C.....	214
EK D.....	218

KISALTMALAR

A.A.N.	: Asar-ı Atika Nizamnamesi
A.A.E.D.	: Asar-ı Atika Encümeni Dairesi
A.K.K.	: Anıtlar Koruma Komisyonu
E.E.K.E.	: Eski Eserleri Koruma Encümeni
E.E.M.G.M.	: Eski Eserler ve Müzeler ve Genel Müdürlüğü
E.Y.E.E.S.K.	: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu
G.E.E.A.Y.K.	: Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
M.A.N.	: Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. 1912-13 Balkan Savaşları Öncesinde Edirne Vilayeti İdari Birimleri.....	29
Tablo 2.2. Orta Kol (Via Militaris) Üzerinde İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Mesafeleri.....	31
Tablo 4.1. Trakya’da Yapılan Kazılar ve Araştırmalar (1925-1982).....	172
Tablo 4.2. E.E.M.G.M. Tescil Planlama Daire Başkanlığı 1984 yılı Trakya İlleri Tescilli Eski Eserler Listesi.....	174

RESİMLER DİZİNİ

Resim 3.1. 19. yüzyıla ait bir gravürde Edirne Kalesi kapı ve kulelerinden biri.....	38
Resim 3.2. 19. yüzyıla ait bir gravürde Edirne Kalesi kapılarından biri.....	40
Resim 3.3. Lechine'nin 1888'de fotoğrafladığı Edirne Aya Sofya Kilisesi.....	44
Resim 3.4. "Sinaitikon" olarak da bilinen Edirne Ayios İoannis Theologos Kilisesi.....	46
Resim 3.5. Enez Aya Sofya Kilisesi/Fatih Camii dışnarteksi.....	58
Resim 3.6. Enez Aya Sofya Kilisesi/Fatih Camii batıdan görünüm.....	59
Resim 3.7. Enez akropolisinde yer alan dört Bizans kilisesinden üçünü gösterir Lambakis tarafından çekilen fotoğraf.....	60
Resim 3.8. Enez'in aşağı mahallesinin kuzeybatı bölümü.....	63
Resim 3.9. Enez Ayios Evplos Kilisesi / Yunus Bey Türbesi.....	66
Resim 3.10. 1902'de ziyareti sırasında Lambakis'in fotoğrafladığı Enez Çavuşköy'deki Skaloti Manastırı.....	69
Resim 3.11. Enez Çavuşköy Skaloti Manastırı'ndan geriye kalanlar.....	69
Resim 3.12. Enez Yenice Ayios Pandleimon Manastırı'nın güneydoğu duvarından kalanlar.....	70
Resim 3.13. Enez Yenice Ayios Pandleimon Manastırı'nın kuzeybatısına giden köprü....	71
Resim 3.14. Üsküp (Skopos) Ayios Dimitrios Kilisesi.....	82
Resim 3.15. 19. yüzyılda çizilen bir gravürde Pınarhisar Kalesi.....	83
Resim 3.16. Kaynarca'daki Bizans dönemi Kimisis tis Theotoku Kilisesi'nin 1912-1913 yıllarında güneybatıdan görünümü.....	85
Resim 3.17. Kaynarca'daki kilisenin 2003 yılında güneyden görünümü.....	86
Resim 3.18. 19. yüzyıla ait bir gravürde Vize Kalesi kalıntıları.....	96
Resim 3.19. Vize Aya Sofya Kilisesi'nin 20. yüzyıl başında güneydoğudan görünümü.....	98
Resim 3.20. Tekirdağ'ın 20. yüzyıl başında batıdan görünüşü.....	108
Resim 3.21. Tekirdağ'daki Bizans dönemi Panayia Revmakratorissa Kilisesi.....	108

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içinde yer alan Trakya.....	6
Şekil 2.2. M.S. 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu.....	9
Şekil 2.3. Bizans döneminde Doğu Trakya'daki yönetim bölgeleri (4.-7. yüzyıllar).....	10
Şekil 2.4. Anastasios Surları (Uzun Duvar).....	11
Şekil 2.5. 11. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun Trakya ve Balkanlardaki <i>thema</i> 'ları.....	13
Şekil 2.6. <i>Tabula Peutingeriana</i> (Peutinger Tablosu), “Doğu Trakya”.....	18
Şekil 2.7. Doğu Trakya'daki yol ağı.....	20
Şekil 2.8. Via Egnatia ve Via Militaris.....	24
Şekil 2.9. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1300-1512 yılları arasındaki sınırları.....	28
Şekil 3.1. Edirne (Hadrianopolis) yerleşimi.....	34
Şekil 3.2. Edirne'nin 1854 tarihli Osmont planı.....	36
Şekil 3.3. Edirne kalesi, kule ve kapıları.....	37
Şekil 3.4. Choisy'ye göre Edirne Aya Sofya Kilisesi'nin ilk dönem planı ve Choisy'ye göre yapının sonradan yapılan değişiklikleri gösterir planı.....	45
Şekil 3.5. Edirne Aya Sofya Kilisesi'nin Papazotos tarafından Choisy temel alınarak çizilen zemin kat planı.....	45
Şekil 3.6. Şekil 3.6. Enez (Ainos) yerleşimi.....	50
Şekil 3.7. Piri Reis haritasına göre Enez limanı.....	51
Şekil 3.8. Meriç deltasının 19. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu.....	53
Şekil 3.9. Meriç deltasının günümüzdeki durumu.....	53
Şekil 3.10. Enez'in 1845 yılına ait haritası.....	54
Şekil 3.11. Enez genel kent planı.....	55
Şekil 3.12. Enez Kalesi planı.....	56
Şekil 3.13. Enez Aya Sofya Kilisesi/Fatih Camii rölövesi.....	59
Şekil 3.14. Enez Ayios Gregorios Neokesarias Kilisesi'nin, Erzen'in planından hareketle Ousterhout ve Bakirtzis tarafından çizilen planı.....	61
Şekil 3.15. Enez Ayios Ioannis Prodromos Kilisesi'nin Semavi Eyice tarafından çizilen planı.....	63

Şekil 3.16. Enez Panayia Faneromeni Kilisesi planı.....	64
Şekil 3.17. Enez Has Yunus Bey Türbesi planı.....	65
Şekil 3.18. Enez Kral Kızı Mevkii Kilisesi planı.....	67
Şekil 3.19. Erzen'in planından hareketle Ousterhout ve Bakirtzis tarafından çizilen Enez Kral Kızı Mevkii Kilisesi'nin hipotetik planı.....	67
Şekil 3.20. Enez Çavuşköy Skaloti Manastırı planı.....	68
Şekil 3.21. Eskiköy (Pamphilon), Uzunköprü ve Altınyazı (Harala) yerleşimleri.....	72
Şekil 3.22. İpsala (Kypsela) ve Keşan (Kissos/Rusion) yerleşimleri.....	73
Şekil 3.23. Havsa (Niki) yerleşimi.....	75
Şekil 3.24. Kırklareli (Karabon/Karpodemon) ve bağlı yerleşimler.....	77
Şekil 3.25. Keçikalesi planı.....	78
Şekil 3.26. Yoğuntaş Kalesi planı.....	81
Şekil 3.27. Pınarhisar Kalesi planı.....	84
Şekil 3.28. Kaynarca'daki Kimisis tis Theotoku (Panayia) Kilisesi.....	86
Şekil 3.29. Lüleburgaz (Bergule/Arkadiupolis) yerleşimi.....	88
Şekil 3.30. Büyükkarıştıran (Drusipara) ve Misinli (Mesini) yerleşimleri.....	90
Şekil 3.31. Babaeski (Burtudizon/ Boulgarophygon) yerleşimi.....	92
Şekil 3.32. Vize (Bizye) ve bağlı yerleşimler.....	94
Şekil 3.33. Vize Kalesi planı.....	96
Şekil 3.34. Vize Aya Sofya Kilisesi vaziyet planı.....	98
Şekil 3.35. Kıyıköy (Midye) ve İğneada (Thynias) yerleşimleri.....	101
Şekil 3.36. Kıyıköy haritası.....	102
Şekil 3.37. Kıyıköy (Midye) Kalesi planı.....	103
Şekil 3.38. Ayios Nikolaos Manastırı planı.....	104
Şekil 3.39. Tekirdağ (Bisanthe/Rhaidestos) yerleşimi.....	105
Şekil 3.40. Tekirdağ'ın 16. yüzyılda kent surlarını ve mahallelerini gösteren harita.....	107
Şekil 3.41. Heraion Teikhos, Neon Teikhos, Orni, Palai yerleşimleri.....	109
Şekil 3.42. Barbaros (Panidos), Kumbağ ve Naipköy yerleşimleri.....	111
Şekil 3.43. Ganohora bölgesi.....	113
Şekil 3.44. Ganohora bölgesi yerleşimleri.....	114

Şekil 3.45. Marmara Ereğlisi (Perinthos/Herakleia) yerleşimi.....	124
Şekil 3.46. Herakleia katedrali zemin kat planı.....	128
Şekil 3.47. Marmara Ereğlisi surlarını günümüz haritasında gösterir plan.....	129
Şekil 3.48. Marmara Ereğlisi antik kent ve surları.....	130
Şekil 3.49. Marmara Ereğlisi sur dışı alanı.....	130
Şekil 3.50. Kalekapı’da bulunan bazilikanın planı.....	131
Şekil 3.51. Perinthos <i>stadion</i> ’unun tahmini planı.....	132
Şekil 3.52. Çorlu (Tzurulon) ve Hayrabolu (Chariupolis) yerleşimleri.....	133
Şekil 3.53. Malkara (Syracellae), Elmalı, Gönence yerleşimleri.....	135
Şekil 3.54. Aproi yerleşimi ve Zesuthera Kalesi.....	137
Şekil 3.55. Zesuthera Kalesi ve yakın çevresi.....	138
Şekil 3.56. Zesuthera Kalesi planı.....	138

EKLER DİZİNİ

EK A : Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Trakya'da Yaptığı Onarımlar (1924-1982).....	204
EK B : Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün Trakya Bölgesi Eski Eser Onarımları (1928-1981).....	213
EK C : Trakya Bölgesi Roma-Bizans Yapıları, Durumları, Kurumların Korumaya İlişkin Uygulamaları.....	214
EK D : Trakya Bölgesi Roma-Bizans Dönemi Yerleşim ve Anıtları.....	218

BÖLÜM 1

GİRİŞ, AMAÇ, KAPSAM VE YÖNTEM

Bu çalışmanın ele aldığı 2. ve 15. yüzyıllar arası dönem boyunca Doğu Trakya bölgesi, ana ticaret ve askeri yolların arasında bir geçiş noktası olmuş, bu uzun dönem boyunca önemini neredeyse hiç kaybetmemiştir. Özellikle 4. yüzyılda yeni Roma başkenti Konstantinopolis'in kurulmasıyla, Doğu Trakya bölgesi başkente olan yakınlığı ve başkentle imparatorluğun Avrupa eyaletleri arasındaki konumu nedeniyle daha çok önem kazanmıştır. Kuşkusuz antikçağda da önemli yerleşim yerlerinden biri olan bölge, kuzeydoğusunda Karadeniz'e, güneyinde Çanakkale boğazı ve Ege denizine ulaşımı mümkün kılıyor, hem kara hem de deniz ulaşımında önemli bir nokta özelliğine sahip bulunuyordu.

14. yüzyıldan itibaren bölgede giderek artan Osmanlı hâkimiyeti sırasında bölge Osmanlı fetihlerinin önemli bir üs noktası olmuş, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Doğu Trakya bölgesi, Rumeli vilayetleri arasında en önemli vilayetlerden biri olan Edirne Vilayeti ismi altında birleşmiştir.

Uzun tarihi boyunca Doğu Trakya'da çeşitli yerleşimler, nehir ve deniz taşımacılığının yapıldığı Enez, Kırıkköy, Tekirdağ, Barbaros gibi liman kentleri kurulmuş, bu yerleşmelerde anıtsal mimari eserler inşa edilmiştir. Antikçağdan 19. yüzyıla kadar önemli deniz ve karayollarının yanı sıra, bölgede nehir taşımacılığı önemli bir yer tutmuştur. 1870'lerde Osmanlı başkentinin imparatorluğun Balkan kentleriyle iletişimini sağlamlaştıracak demiryolu ağının inşasına kadar, Kuzey Ege ile Trakya arasındaki iletişimde nehir taşımacılığı önemli bir rol oynamış, Meriç yoluyla Trakya'nın önemli liman kenti Enez'den

Trakya'nın en önemli kentlerinden Edirne'ye, buradan da Trakya'nın iç kesimindeki önemli yerleşimlerden Filibe'ye kadar ulaşım sağlanmıştır.

Çeşitli kültürlerin geçiş noktasında bulunan bölge, mimari üretim açısından zengindir. Antikçağda pek çok yerleşimin kurulduğu bölgede, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de büyük oranda antikçağda kurulan kentlerde yerleşilmiştir. Bu açıdan bugün Trakya bölgesinde yer alan neredeyse bütün kentler, arkeolojik ve mimari açıdan bir kültür tabakası oluşturur.

1.1. Amaç ve Kapsam

Tezin ilk amacı, bugün Türkiye sınırlarındaki Doğu Trakya bölgesinde bulunan Roma ve Bizans dönemi yerleşimlerini, bu yerleşimlerde bulunan tüm anıtları incelemek, Roma ve Bizans yerleşimlerinin Trakya'da hangi gerekçelerle kurulduğunu araştırarak, bu yerleşimlerin kurulmasındaki ticari, askeri ve sosyal nedenleri incelemek, bölgedeki yerleşimlerin ve anıtların -bugün var olmasa da, kaynaklardan varlıkları bilinenler de dahil- bir envanterini çıkarmaktır. Yunanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe kaynaklar ışığında oluşturulan böyle bir listenin hazırlanmasıyla, Trakya bölgesinde bulunan Roma-Bizans dönemi yerleşimleri, bu yerleşimlerin tarihleri ve bölgede bulunan döneme ait eserlerin toplu bir şekilde akademik bir çalışma içinde yer alması hedeflenmiştir. Böylece daha sonra yapılacak araştırmalar için de veri kaynağı oluşturmak amaçlanmıştır. Bu döküm yapıldıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Cumhuriyet'in ilk otuz yılına kadar ülkedeki koruma anlayışı Trakya bölgesi özelindeki uygulamalarla ortaya çıkarılarak, 1923-1950 yılları arasında bölgedeki Roma-Bizans eserlerine koruma bağlamındaki bakış tanımlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada bugün Türkiye'nin Trakya bölgesi olarak isimlendirilen, Doğu Trakya'da yer alan Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illeri sınırları içinde bulunan tarihi yerleşimler ve anıtlar incelenmiştir. Dolayısıyla çalışmada belirlenen coğrafi sınır, batıda Türkiye-Yunanistan-Bulgaristan sınırı, doğuda da İstanbul ile Trakya toprakları arasında bulunan "Uzun Duvar" olarak belirlenmiş, dolayısıyla Silivri'den itibaren doğuda yer alan yerleşimler bu çalışmaya dahil edilmemiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Trakya tarihi ana hatlarıyla incelenerek, bölgenin Roma ve Bizans dönemindeki durumu, kentlerin temel özellikleri, yerleşimlerin ana ve tali yollar üzerinde kurulmasından hareketle bu dönemdeki imparatorluk yolları ve nihayet bölgedeki Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, bugün Doğu Trakya bölgesinde yer alan Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ kentlerinin sınırları içinde bulunan Roma-Bizans yerleşimleri araştırılarak, bu yerleşimlerin özellikleri, tarihleri, günümüze kalan anıtları ve bugüne ulaşmasa da varlığı bilinen anıtların, yerleşimlerin ayrıntılı dökümü yapılmıştır. Bu bölümde, ele alınan yerleşimlerin 20. yüzyıla kadar olan durumları da ele alınarak, söz konusu yerleşimlerin sosyal ve ekonomik yapılarının bir bütün halinde anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, erken Cumhuriyet döneminde (1923-1950) Roma ve Bizans dönemi anıtlarının Trakya bölgesindeki koruma durumları incelenmiştir. Bu kapsamda, koruma anlayışında yeni Cumhuriyet'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı yasal ve kurumsal düzenlemeler ve yeni Cumhuriyet'in korumada getirdiği yeni düzenlemeler çerçevesinde, Trakya bölgesindeki uygulamalar ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bu amaçla, Trakya Umumi Müfettişliği'nin, yerel Halkevleri'nin, bölge müzelerinin ve devlet destekli kurulan çeşitli dernek ve kurumların eski eser konusundaki faaliyetleri üzerinde durulmuş, yerel basının konuyla ilgili yaklaşımları ile Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün eski eser konusundaki uygulamaları analiz edilmiştir. Böylelikle Trakya bölgesinde, genelde eski eser kavramına, özelde ise Roma-Bizans dönemi eski eserlerine bakış, bölgedeki uygulamalar da göz önüne alınarak anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın beşinci ve son bölümünde, veriler ışığında bölgedeki Roma-Bizans mirası ile 1923-1950 yılları arasında bu eserlere bakış değerlendirilmiştir.

1.2. Yöntem

Trakya'da Roma ve Bizans yerleşimlerinin ve anıtlarının tespitini ve koruma durumlarını incelemeyi amaçlayan bir çalışma, disiplinlerarası bir araştırmayı gerektirir. Tarih, coğrafya, mimarlık, arkeoloji, sanat tarihi gibi disiplinlerde yapılan çalışmaların

Trakya özelinde bir araya getirilmesini gerektiren bu çalışmada da yerli ve yabancı araştırmacı ve bilim adamlarının konu ile ilgili monografyaları, kitap ve tezleri incelenmiştir.

Yurtiçinde üniversite kütüphaneleri, belediye ve devlet kütüphanelerinden faydalanılarak, Prof. Dr. Semavi Eyice'nin kitaplığına evsahipliği yapan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü başta olmak üzere Amerikan Araştırmaları Enstitüsü (ARIT), Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI), Hollanda Araştırma Enstitüsü (NIT) gibi enstitülerin kaynaklarından da yararlanılmıştır. Kaynak tarama aşamasında, T.C. Kültür Bakanlığı'nın Trakya'da yapılan kazı ve yüzey araştırma raporlarını kapsayan kazı raporları sonuçları incelenmiş, müze, vakıf bölge müdürlükleri, belediye yetkilileri ile temasa geçilmiştir.

Yurtdışında, özellikle 1922 yılında Yunanistan'a giden Trakyalı Rumların köyleri, kasabaları ile ilgili yazdıkları yazılar, anılar ve tanıklıkları, Trakya'da bulunan Hristiyan sanatı örneklerinin belirlenmesinde önemli bir kaynaktır. Bu eserlere ve Yunanlı tarihçi ve araştırmacıların konu ile ilgili yazdıkları kaynaklara ulaşmak için Atina, Selanik, Aleksandrupolis (Dedeğaç), Nea Orestida, Didimotiho (Dimetoka), Sufli kentlerine gidilmiş buradaki konuyla ilgili kişi ve kurumlarla irtibata geçilmiştir. Yine Trakyalı Rum muhacirlerin kurduğu Yunanistan'ın çeşitli kentlerindeki dernekler ve yayınları incelenerek, bu derneklerin yöneticileri ile görüşülmüştür. Türkiye Trakyası ya da Doğu Trakya hakkında çok önemli birer kaynak olan ve ne yazık ki Türk araştırmacıların bütünüyle şimdiye kadar incelemeyeceği, muhacir Rumlar tarafından kurulan "Thrakika" (Trakya) ve "Arhio Thrakiku ke Glossiku Thisavru" (Trakya Arşivi ve Dil Zenginliği) dergilerinde Türkiye Trakyasında bulunan büyük ve küçük tüm yerleşimlerle ilgili metinler taranarak, bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Yurtdışında araştırma yapılan kurumlar arasında en önemlilerinden biri de kuşkusuz müzeler ve enstitüler olmuştur. Özellikle yüzyılın başında Trakya'yı ziyaret eden Georgios Lambakis'in yazıları ve çektiği fotoğraflara, ayrıca Trakya'daki Bizans eserlerinden oluşan zengin bir koleksiyona sahip Atina'daki Bizans ve Hristiyanlık Müzesi, Selanik'te bulunan Bizans ve Bizans-Sonrası Anıtları Merkezi (EKBMM), Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi (ELIA), Eptalofos Kütüphanesi, Yunanistan Ulusal Kütüphanesi, Küçük Asya

Araştırmaları Merkezi (KMS), tez çalışması kapsamında ziyaret edilerek, bu merkezlerdeki konuyla ilgili Yunanca kaynaklar incelenmiş ve çalışmaya dahil edilmiştir.

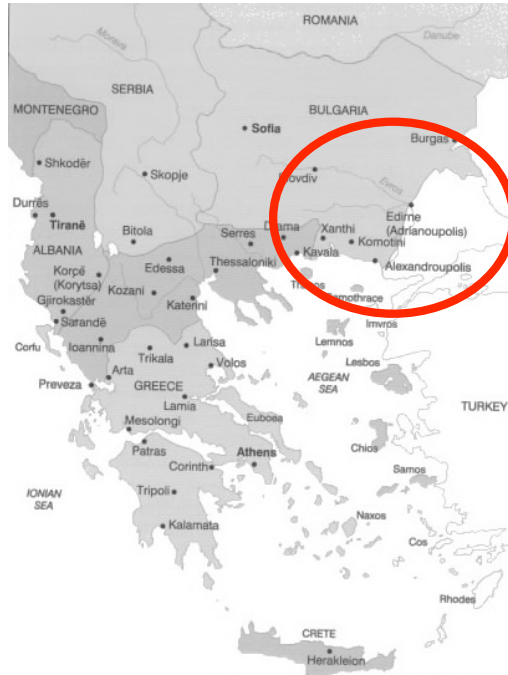
Sonuç olarak, çalışmada bilimsel değer taşıyan yayınlar, üniversite yayınları, yurtiçi ve yurtdışı süreli yayınlar, yurtiçi ve yurtdışı konuyla ilgili yapılmış tezler, müzelerin ve Kültür Bakanlığı'nın yayımladığı kazı araştırma sonuç ve raporları araştırılarak kaynak taraması yapılmış, yurtiçi ve yurtdışında görevli konunun uzmanı akademisyenlerle bağlantıya geçilerek, kaynak oluşturulması aşamasında ve sonrasında görüşleri alınmış, Trakya bölgesi müzelerinin koleksiyonları incelenerek, materyal ve veri sağlanmıştır.

BÖLÜM 2

TARİHSEL ARKA PLAN

2.1. Trakya'nın Tarihsel Coğrafyası

Batıda Rodop dağları, doğuda Karadeniz ve İstanbul boğazı, güneyde Marmara denizi ve Saroz körfezi ile çevrili Trakya bölgesi, Balkan yarımadasının güneydoğu ucunda yer alır. Bugün üç ülkenin, Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ın sınırları içinde kalır.

Şekil 2.1. Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içinde yer alan Trakya

Tarihte ülke ve devletlerin sınırlarının değişmesiyle Trakya'nın da sınırlarının tanımının değiştiği görülür. Örneğin Homeros Trakya'yı yalnızca Ege ve Marmara

sahillerinden ibaret tanımlarken, MÖ 6. yüzyılda Hekatos, İstros (Tuna) nehri ve İliya arasındaki bölgenin Trakya, sınırlarının Haimos dağları (Balkan) olduğunu belirtir. Plinius, Trakya'nın kuzey sınırının İstros nehri, Strabon ise Balkan dağları olduğunu savunur. Romalıların eyalet sistemine geçişten sonra Balkan dağları Trakya'nın kuzey sınırlarını nihai olarak belirlemiştir (Mansel, 1938).

Haimos (Balkan) ve Rodoplar arasında yer alan Trakya havzası, Haimos'tan çıkan bölgenin en büyük nehri Hebros (Meriç), Meriç'in kollarından Tonzos (Tunca), Erginos (Ergene) ve Arda nehrinin suları ile sulanır. Türkiye sınırları içinde kalan Doğu Trakya bölgesinin kuzey ve kuzeydoğusunda Istranca dağları, güney ve güneybatısında Ganos ve Kuru dağları yer alır. Ortalama yüksekliğin 180 m. olduğu Doğu Trakya bölgesinde ova ve platolar dağlık alanlara göre daha fazladır. Türkiye Trakya'sının kuzey ve kuzeydoğusu boyunca yer alan Istranca dağlarının en yüksek kısmı Demirköy ve Kırklareli arasında bulunan Mahya dağıdır. Burada yükseklik 1035 m.'dir. Istranca dağlarının özellikle kuzey yamaçları sık ve gür ormanlarla kaplıdır. Nemli havası ve sık ormanları nedeniyle dağların bu bölümü güneye göre daha az yerleşilen alandır (Erzen, 1994).

Doğu Trakya'nın güneyinde yer alan Ganos dağları Istrancalar gibi sarp değildir ancak bu dağlar gibi ormanlıktır. Ganos dağlarının özellikle kuzeyi meşe, gürgen, ıhlamur ağaçlarından oluşan ormanlık alandır. Ganos dağlarının batısında bulunan Kuru dağları kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanır; en yüksek noktada yüksekliği 725 m.'dir. Dağ kitlesinin kuzey yamaçları çeşitli ve sık bitki örtüsüne sahipken, güney yamaçlardaki bitki örtüsü seyrek (Erzen, 1994).

Güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan Gelibolu yarımadası, kuzeybatıda Saroz körfezi, güneydoğuda Çanakkale boğazı ile çevrilidir. Yarımadanın en yüksek kısmı, kuzeybatısıdır. Bu kısım aynı zamanda sık bitki örtüsüyle kaplıdır. Güneydeki platolarda kızılçam ormanları ve makilik alanlarla kaplıdır.

Kuzeyde Istranca dağları, güneyde Ganos ve Kuru dağları arasında bulunan Ergene havzası, Meriç nehriyle sulanır. Meriç Ergene havzasından sonra İpsala'nın kuzeyindeki Sığircı, Pamuklu ve Gala göllerini oluşturduktan sonra delta oluşturarak Ege denizine dökülür (Erzen, 1994).

Doğu Trakya'nın kuzey ve kuzeydoğusundaki Karadeniz kıyıları kıyı şeridi oldukça dardır. Ancak yer yer akarsuların ağız kısımlarının bulunduğu bölgelerde kıyı şeridi genişler; bu alçak ve dar kıyı ovaları İğneada, Kıyıköy, Çilingoz koylarıdır. İstanbul boğazından Kıyıköy'e kadar nispeten düz olan kıyı çizgisi, Kıyıköy ile İğneada arasında girintili çıkıntılıdır. Kıyılardaki bu küçük koylarda küçük ovalar bulunur.

Doğu Trakya'nın Marmara denizi kıyıları yüksektir. Özellikle Tekirdağ'ın güneyinde Ganos dağları eteklerinde, Kumbağ-Gaziköy şeridinde falezli kıyılar bulunur. Gelibolu yarımadası kıyıları da bu özelliktedir. Yarımadanın sadece güneydoğusundaki kıyılar koylara sahiptir. Saroz körfezi kuzeyinde Evreşe ovası ve Meriç deltası bulunur (Erzen, 1994).

2.2. Roma ve Bizans Döneminde Doğu Trakya

Yontma Taş devrinden itibaren insan yerleşiminin görüldüğü Trakya'nın bilinen ilk yerli halkı Traklardır. Çeşitli boy ve topluluklardan oluşan Traklar tek bir devlet kurmak yerine boylar şeklinde, küçük devletçikler oluşturmuşlar, tarımla uğraşmışlardır. İlk dönemlerde mağaralarda, daha sonra küçük köylerde yaşayan Traklar, kentler de kurmuşlar, daha sonraki Yunan ve Roma kentleri genellikle bu Trak yerleşimlerinin yerinde kurulmuşlardır. Odris krallığı döneminde kurulan Kypsela (İpsala), İksantia (Ksanthi/İskeçe), Orestia (Hadrianopolis/Edirne), Bizye (Vize) Trakların kurdukları yerleşimlerden birkaçıdır.

MÖ 8. yüzyıldan itibaren Yunanlılar Küçük Asya sahilleri ve Trakya'da koloni kentler kurmuş, MÖ 6. yüzyılda da Trakya Perslerin hâkimiyeti altına girmiştir. MÖ 4. yüzyılda Makedonların, MÖ 3. yüzyılda Keltlerin istilasına sahne olan Trakya, MÖ 2. yüzyıldan itibaren Romalıların tehdidiyle karşı karşıya kaldı. (Şekil 2.2.) Nihayet Trakya bölgesi MS 44-46 yıllarında tamamen Roma İmparatorluğu sınırları içine dahil edilmiş, bölge imparatorluğun Provincia Thracia adıyla bir eyaleti olmuştur (Mansel, 1938). Traklar, toprakları Romalılar tarafından fethedildikten sonra her ne kadar Roma ve Yunan kültürünün etkisi altına girmişlerse de özellikle kırsal kesimde yaşayanlar, 5. yüzyıla kadar dinlerini, 6. yüzyıla kadar dillerini korumuşlardı (Kazhdan, 1991).

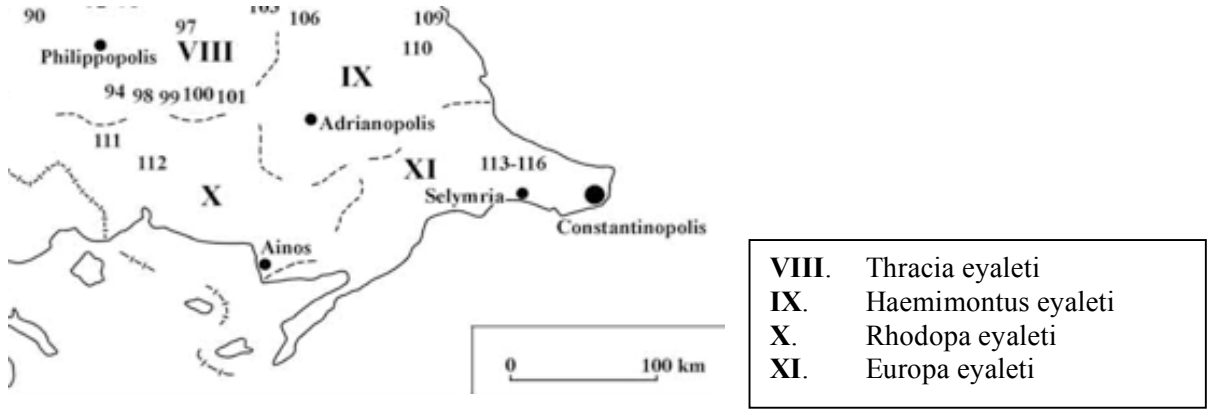
Thasos (Taşoz), Samothraki (Semadirek) ve İmroz (Gökçeada) adalarının da dahil olduğu Provincia Thracia, doğrudan imparatora bağlı bir eyaletti. Eyaletin merkezi sonradan Herakleia adını alacak Perinthos (Marmara Ereğlisi) kenti idi. (Şekil 2.3.) İmparator Hadrianus zamanında Trakya eyaletine Gelibolu yarımadası da dahil edilmişti. Emekli askerlerin oluşturdukları Apros/Aproi (Kermeyan) gibi koloni kentler kurulmuş, var olan Trak kentleri korunmakla birlikte, yeni kentler de inşa edilmiştir. Özellikle 4. yüzyılda, Büyük Konstantinos'un Byzantion kentini büyüterek Konstantinopolis'i kurması ve yeni başkenti burada ilan etmesiyle Trakya'nın önemi daha da artmıştır (Mansel, 1938).

Şekil 2.2. MS 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu

Trakya bölgesi 4. ve 7. yüzyıllar arasında dört eyaletten oluşuyordu: Thracia, Haemimontus, Rhodopa ve Europa eyaletleri. (Şekil 2.3.) Thracia eyaleti, başkenti Philippopolis (Filibe) dışında, Augusta Trajana, Diocletianopolis, Diospolis kentlerinden oluşuyordu. Haemimontus eyaletinin başkenti Hadrianopolis (Edirne) kenti idi. Bu eyaletin sınırları içinde Plotinopolis, Anchialos, Apollonia (Sozopolis) kentleri bulunuyordu. Rhodopa eyaleti Trakya bölgesinin Ege denizi kıyılarını kapsıyordu. Eyalette bulunan kentler başkent Ainos (Enez), Nicopolis, Topirus, Maronea, Trajanopolis, Anastasiopolis ve Kypsela (İpsala) idi. Antik dönemde bir kale olan ve tarihi MÖ 3. yüzyıla kadar giden Kypsela Via Egnatia üzerinde önemli bir durak ve Hebros (Meriç) nehrinin aşıldığı önemli bir noktaydı. İustinianos döneminde kent statüsüne çıkarılmıştı. Trakya bölgesinde bulunan

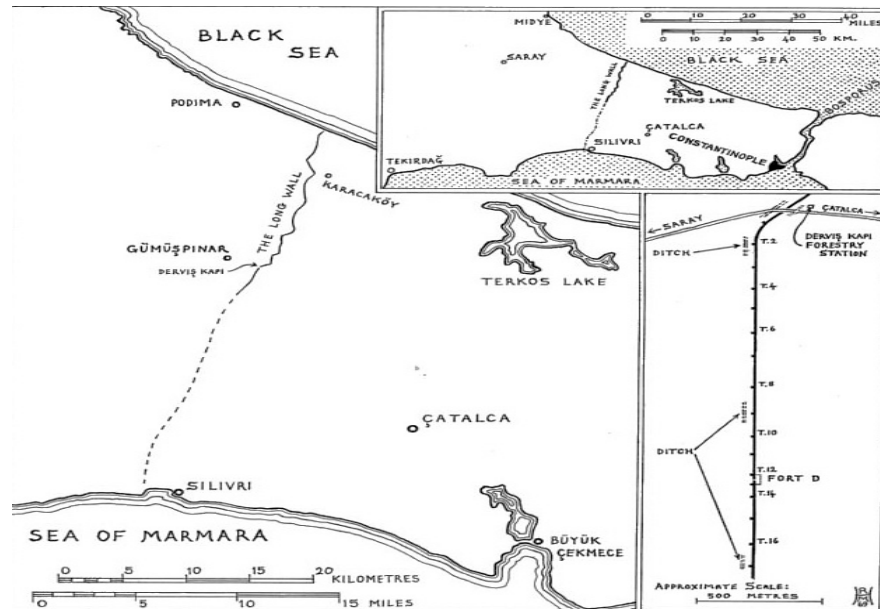
son eyalet bölgenin Marmara denizi kıyıları ile Karadeniz kıyıları arasında kalan bölgeyi kapsayan Europa eyaletiydi. Eyaletin başkenti antik dönemde adı Perinthos olan Herakleia (Marmara Ereğlisi) idi. Eyalette Bizye (Vize), Apros, Kallipolis, Aphrodisias, Sestos, Selymbria (Silivri), Arkadiopolis (Lüleburgaz), Druzipara (Büyükkarıştıran), Panion (Barbaros), Orni, Ganos (Gaziköy) ve Rhaidestos (Tekirdağ) kentleri bulunuyordu. İmparatorluğun özellikle Europa eyaleti diğer eyaletlere göre daha hızlı büyümüştür; antik dönemdeki kentlerin dışında yeni kentler kurulmuştur. Trakya'nın savunması kentlerden çok kaleler sayesinde mümkün oluyordu. Kentler daha çok ekonomik hayatın canlı olduğu pazarlar ve merkezi idarenin yöneticilerinin vergi topladığı ve kırsal bölgeyi yönettiği idari merkezlerdi (Jones, 1971).

Şekil 2.3. Bizans döneminde Doğu Trakya'daki yönetim bölgeleri (4.-7. yüzyıllar) (Dinchev, 2007)

4. ve 7. yüzyıllarda Gotlar, Hunlar, Slavlar ve diğer halklar tarafından işgal edilen Trakya eyaletinde Slavlar ve Bulgarlar yerleşmiş, halk dağlara çekilerek pek çok yerleşimi terk etmişti. Bu kavimlerin akınlarını önlemek amacıyla 6. yüzyılda İustinianos döneminde özellikle Balkanlarda ve Trakya'da savunma amaçlı yapıların tamiri ve yeniden inşası önemli ölçüde artmıştır (Kazhdan, 1991). Nitekim Procopius, İustinianos döneminde Trakya'da tamir edilen kaleler hakkında bilgi verirken, Rhodopa eyaletinde on iki, Thracia eyaletinde otuz beş, Haemimontus eyaletinde elli üç kalenin onarıldığını belirtir (Jones, 1971).

Barbar kavimlerin başkente saldırılarını önlemek amacıyla güçlendirilen Trakya kentlerinin kaleleri dışında önemli bir savunma yöntemi de Trakya'nın Marmara ile Karadeniz kıyıları arasına inşa edilen Anastasios surlarının inşasıydı (512-517). Bizanslıların "Ta Makra Tikhi" (Uzun Duvar) dedikleri surlar, Romalıların İngiltere'deki Hadrianus duvarı ve Çin seddi gibi askeri yapılara bir örnektir. (Şekil 2.4.) Daha önce aynı yerde var olan surlar, 6. yüzyılda İmparator Anastasios tarafından tekrar yapıldı. Başkentnin hinterlandının korunması, şehre gelen su yollarının ve tarım alanlarının savunulması amacıyla yapılan kuş uçuşu 45 km. uzunluğa sahip bu surlar 6. yüzyılın sonlarında, 10. ya da 11. yüzyılda tamir gördü. Ancak surların korunması çok sayıda askerin varlığını gerektirdiğinden ve sur inşaatının hızlı ve çoğu yerde özensiz yapılması nedeniyle sağlam olmayan bu surlar yapım amacına hizmet etmemiş, başkente olan akınları engelleyememiştir (Harrison, 1969, Akkaya, 2003).

Şekil 2.4. Anastasios Surları (Uzun Duvar) (Harrison, 1969)

7. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun idari taksimi değişerek, o zamana kadar olan eyalet sisteminin yerini *thema* sistemi aldı. Aslında askeri idare birlikleri olan *thema*'lar bundan böyle eyaletlerin yerini alıyordu. Bu değişim zaman içinde oluşmuş, ilk dönemde eyaletler varlıklarını sürdürmüştür. *Thema*'ların yönetimi bölgenin askeri ve sivil otoritesini

elinde bulunduran *strategos*'ların elinde bulunuyordu. İlk dönemde eyaletlerin yöneticileri *prokonsül*'ler, *strategos*'lar ile birlikte yönetici olarak görev yapıyorlardı. Ancak yine de birkaç eyaletten oluşan *thema*'nın yöneticisi sıfatını taşıyan *strategos*'lar mevkii olarak prokonsül'lerden yüksekti. Kolordu anlamına gelen *thema*'lar, askeri birliklerin bulundukları yerlerdi. Bu askeri birlikler, idari teşkilatta eyaletlerin yerini alan *thema*'lara iskân edilmişti; dolayısıyla örneğin Thrakesion *thema*'sı mekân olarak Batı Anadolu'da bulunmasına karşın adını Trakya bölgesindeki "kolordu"dan gelen askeri birliklerin bu bölgeye iskân edilmesi nedeniyle Thrakesion adını almıştı. *Thema*'lar öncelikle Anadolu'da kurulmuştu; Balkanlarda *thema* idari sisteminin kurulması daha sonra olacaktı. Nitekim Bizans'ın Balkanlarda kurduğu ilk iki *thema* 7. yüzyılda Thrakia ve Hellas *thema*'larıydı. Ancak 8. yüzyılın sonundan itibaren Trakya bölgesinde Makedonia *thema*'sı kurulacak, bunu Thessaloniki, Dalmatia, Peloponnesos *thema*'ları izleyecekti. Balkanlarda *thema*'ların kurulması, Bizans'ın bu topraklarda hâkimiyet kurmasının göstergesiydi. *Thema* sisteminin en iyi işlediği ve Bizans topraklarının en geniş olduğu 10. yüzyılın başında Bizans İmparatorluğu'nda şu *thema*'lar kurulmuştu: Asya topraklarında Opsikion, Bukellarion, Optimaton, Paphlogonia, Armeniakon, Khaldia, Koloneia, Kharsianon, Anatolikon, Thrakesion, Kappadokia, Mesopotamia, Sebasteia, Lykandos, Leontokomis, Seleukeia ve Kibyraioton *thema*'ları bulunuyordu. İmparatorluğun Avrupa topraklarında Thrakia, Makedonia, Strymon, Thessalonike, Hellas, Peloponnesos, Kephallonia, Nikopolis, Dyrrhakhion, Dalmatia, Sicilia, Langobardia ve Khersones *thema*'ları vardı. Ege denizindeyse Samos ve Aigaion Pelagos *thema*'ları bulunuyordu. Bu *thema*'ların yanısıra Balkanlarda önemli diğer iki *thema*, II. Basilios döneminde fethedilen kuzey Balkanlarda kurulan Paristrion ve Bulgaria *thema*'larıdır. (Şekil 2.5.) Ancak 11. yüzyılın sonu ve 12. yüzyıldan itibaren toprak kayıplarının başlamasıyla *thema*'ların sınırları bazı değişikliklere uğramış, bazı *thema*'lar parçalanmış, bazılarıysa birbiriyle birleştirilmiştir. Anadolu'da bulunan *thema*'ların öncelik sırası ve önemi Avrupa'daki *thema*'lara göre her zaman daha fazlaydı. İmparatorluğun Avrupa'daki en önemli iki *thema*'sı Makedonia ve Thrakia *thema*'larının *strategos*'ları bile Anadolu'daki *thema*'ların *strategos*'larından daha alt rütbedeydi. Bu dönemde dikkat çeken diğer bir nokta askeri makamların sivillere göre daha

üstün olmasıydı; nitekim bu *thema*'ların varlığı ve önem kazanmasıyla da kendisini gösteriyordu (Ostrogorsky, 1999).

Şekil 2.5. 11. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun Trakya ve Balkanlardaki *thema*'ları

Doğu Trakya bölgesi, Bizans döneminde idari açıdan *thema*'lara ayrılırken, dini açıdan da metropolitlikler düzeyinde aşağı yukarı aynı şekilde bölgelere ayrılmıştı. Bizans kilise idaresinde Doğu Trakya bölgesinde üç metropolitlik bulunuyordu. Bölgede en geniş –dini yetki açısından- topraklara sahip metropolitlik, Avrupa eyaletinin metropolitliği olan Herakleia Metropolitliği'ydi. Metropolitliğin merkezi Herakleia, bugünkü Marmara Ereğlisi'ydi. Bölgedeki diğer metropolitlik, Haimimontos bölgesinin metropolitliği olan Hadrianopolis metropolitliği'di ve başkenti bugünkü Edirne kenti'di. Doğu Trakya'daki diğer bölge, Rodop bölgesiydi ve metropolitliğin merkezi, Trajanopolis'ti (Papazotos, 1989). Herakleia, Hadrianopolis ve Trajanopolis metropolitlikleri, Bizans döneminden sonra dini yetkilerinin hüküm sürdüğü topraklar Osmanlı devletinin hâkimiyetine girdikten sonra da varlıklarını sürdürmüş, ancak nüfus değişiklikleri, yeni yerleşimlerin kurulması, eski yerleşimlerin önemini kaybetmesi gibi çeşitli idari nedenlerle zamanla başka metropolitliklerin kurulması neticesinde, dini hâkimiyetleri altındaki bölgeler bu yeni kurulan metropolitlikler arasında paylaştırılmıştır. Yeni oluşan metropolitlikler, tezin üçüncü bölümünde incelenen yerleşimlerde ayrıca ele alınmıştır.

2.3. Roma-Bizans Kentlerinin Temel Özellikleri

Anadolu, Trakya, Balkanlar ve Ortadoğu'ya kadar uzanan Roma İmparatorluğu coğrafyasında kurulmuş kentler hakkında bugünkü bilgilerimiz, arkeolojinin sunduğu olanaklarla sınırlıdır. Ne yazık ki bu açıdan arkeolojinin özellikle Anadolu ve Trakya'da kurulan Bizans kentleri hakkında bize sundukları yeterli değildir. Belli başlı Bizans kentleri, İstanbul, İznik, Sardis, Trabzon gibi önemli kentler hakkında yapılan araştırmalar dışında, en az bu kentler kadar ticari ve dini açıdan önemli diğer Bizans kentleri hakkında bilgi ve veriler yeterli değildir (Bouras, 2002b). Kentler, Bizans tarihinde de fazla ilgi gören bir konu olmamıştır. Birincil kaynaklarda başkent dışında kentler hakkında bilgilerin yok denecek kadar az olması, bu sorunun ana nedenidir. Bizanslı yazarlar genellikle tüm dikkatlerini başkente, imparatorluk tahtına vermişler, diğer kentlerden, yapılan seyahatlerde geçilen yerler dışında pek bahsetmemişlerdir (Ostrogorsky, 1959).

Bizans kentlerinin çoğu antik yerleşimlerin yerinde kurulmuştur. Ancak bu antik yerleşimlere tekrar kentlerin kurulması, kent alanının doğal korunma özelliklerine sahip olmasıyla birebir bağlantılıdır. Su kaynaklarının varlığı kentlerin yeniden kurulmasında önemli bir faktördür. Deniz ve nehir taşımacılığı ve iletişimi yanında kara yolları ve yüklerin hayvanlarla taşınması yoluyla ticaret Bizans'ta önemli bir yer tutmaktadır. Yolların geçtiği nehirler üzerine köprüler inşa edilmiş, kentler arasındaki antik dönem yolları yüzyıllar boyunca –kesintiler olmakla birlikte- kullanılmaya devam edilmiştir (Bouras, 2002b).

Bizans kentlerini çok parçalı kent modeli ve kale-kent modeli olarak ikiye ayırmak mümkündür. Her ne kadar bazı Bizans kentleri bu iki tanımın dışında kalsa da, Bizans kentlerini anlamak için bu sınıflandırma faydalıdır (Tanyeli, 1987).

Antik bir kentin alanı üzerine kurulan çok parçalı kentler, küçük ve birbirleriyle nispeten kopuk yerleşim/köylerden oluşuyordu. Kilisesi ve küçük mezarlıkları olan bu küçük yerleşimlerde organize bir ticaret alanı olmadığından daha çok tarımla uğraşmakta, tarım alanları, üzerinde yerleşilen antik kentin çevresinde yer almaktaydı. Güvenli konumundan dolayı antik kentin akropolisi yoğun olarak yapılaşmıştı (Tanyeli, 1987). Akropolis aynı zamanda kentin tek askeri savunma noktasıydı. Bizans kentinde akropolisin kontrolü, tüm kentin kontrolü anlamına geliyordu (Bouras, 2000a). Sardis, Priene,

Pergamon, Palatia, Ephesos ve Konstantinopolis çok parçalı kentlerde örnektir (Tanyeli, 1987).

Kale-kentler ya da *castrum*'lar, çok parçalı kentlerin aksine yerleşme alanı antik dönem ya da Bizans döneminde inşa edilen kale içinde bulunuyordu. Sıkışık bir alandaki bu yerleşimde ticaret daha örgütlüydü. Hatta ticaret alanı kentin büyüklüğüne ve önemine göre zaman zaman sur dışında da bulunabiliyordu (Tanyeli, 1987). Kale kentler, *castrum*'lar düşman saldırısı durumunda çevre köylerin sakinlerinin sığınabileceği kadar boş bir araziye sahip olmalıydı. Bu boş alanların yanı sıra, toplanan ürünlerin konduğu kale içinde bir alan da bulunurdu (Bouras, 2002b). Sur dışında tarım alanları, bu alanların yanında ufak yerleşimler, sur içinde idari ve askeri görevlerin uygulandığı mekânlar bulunurdu. Kale-kentlere örnek olarak Ankyra (Ankara), İkonion (Konya), Amaseia (Amasya), Smyrna (İzmir), Trabzon, Prusa (Bursa), Attaleia (Antalya), Kaesareia (Kayseri) ve Hadrianopolis (Edirne) verilebilir (Tanyeli, 1987).

Bizans kentlerinde dar, genellikle düzensiz, farklı genişliklerde olan sokaklar zaman zaman çıkmazdı. Bu sokaklar, birbirlerine oldukça yakın inşa edilmiş, düzensiz ve küçük alanlarda yapılmış evlere çıkardı. Bu tip bir sokak ve kent anlayışı, genellikle hızla gelişen kasaba ve kentlerin özellikleridir. Geniş ve düz bir anacaddenin olduğu Selanik, Serez, Monemvasya gibi Bizans kentleri de bulunmaktadır. Sınırlı sayıda da olsa, Nikea (İznik), Selanik, Rodos, Sinop, Edirne gibi Bizans kentlerinde antik kent planının uygulandığı, ızgara planlı bu kentlerde sokakların dik açılarla birbirleriyle kesiştikleri görülür. Anacaddesi olan bu ortaçağ Bizans kentlerindeki planlı yapının erken Hıristiyanlık hatta antikçağdan kaldığı düşünülmekle birlikte, bu bilgi henüz kanıtlanmamıştır. Kentlerin kurulmasıyla ilgili bir Bizans metninde, “bir kalenin yapılması ve burada yerleşilmesinden sorumlu kişi” planlama ve inşaat faaliyetlerinden sorumlu olan değil, oradaki toprakların sahibi olarak geçer. Bizans kentlerinin genel hatlarıyla antik dünyanın kalıntıları üzerinde inşa edildiği savunulsa da (Bouras, 2002b), geç antikçağ kentlerinin hiç kesintisiz ortaçağa gelip gelmedikleri tartışmalı bir konudur. Bazı araştırmacılar Bizans ortaçağ kentlerinin antikçağda kurulan kentlerin devamı olduğunu ileri sürerken, bazı tarihçiler ortaçağda Bizans kentlerinin tam bir düşüş içinde olduklarını, Bizans kentlerinin antikçağdan beri hiç kesintisiz olarak devam ettiği görüşünün aslında daha geç dönemdeki Bizans kaynaklarının

temel alınmasından kaynaklandığını savunur (Ostrogorsky, 1959).

Antikçağ ve erken Hristiyanlık döneminden kalan yapılar veya parçaları Bizans'ta tekrar kullanılmıştır. Bu parçalar kimi zaman yapıldıklarından farklı amaçlarda, örneğin yeni yapıların bir parçası olarak, ya da yeni yapılarda kullanılmak üzere kısmen ya da tamamen değiştirilerek kullanılmıştır (Bouras, 2002b).

Kentteki ticari faaliyetlerin başlıca mekânı imparatorluğun sonuna kadar agora olmaya devam etti. Antikçağda olduğu gibi vatandaşların buluşma noktası anlamındaki agora, Roma ve erken Hristiyanlık döneminin kent alanlarının önemli bir parçası olan forumlar kavram olarak artık yaşamasa da, Bizans döneminde ticari faaliyet alanı olan agorada alışverişin yapılması nedeniyle, sosyal etkileşimin yaşandığı alanlar olmaya devam etti. Agoralarda hem sabit dükkânlar hem de geçici tezgâhlar bulunuyordu. Edirne ve Rodos'ta sur duvarlarının dışında da ticari faaliyetler yapılıyordu (Bouras, 2002b).

Ortaçağ Bizans kentlerinde inşa faaliyetleri, çağdaşı Avrupa kentlerinden önemli bir farkla ayrılır. Avrupa'nın aksine Bizans'ta anıtsal katedral inşası görülmez. Katedrallerin inşası büyük bir sermaye yatırımı ve vasıflı vasıfsız yüzlerce işçinin çalışmasını gerektiriyordu. Bizans'ta ise inşa faaliyetleri daha küçük ölçekte olmuş, genellikle finansmanını devletin karşıladığı kent surlarını kuvvetlendirmekle sınırlı kalmıştır. Mistra, Trabzon, Arta gibi geç Bizans döneminin önemli idari merkezlerin dışındaki kentlerde, kamu binalarının sayısı oldukça azdır. Burada da Eski Yunan, Roma ve erken Hristiyanlık dönemi kentleriyle büyük bir karşıtlık söz konusudur. *Thema*'nın yöneticisi *strategos*'un ikametgâhı olan *praitorion*'da nöbetçiler için bir mekân, arşivin de saklandığı çalışma alanı ve bir hapisane bulunur, burası güvenlik nedeniyle sıradan vatandaşların giremediği akropoliste yer alırdı (Bouras, 2002b).

Bizans gemileri fazla büyük olmadığından, limanlar da genellikle küçük inşa edilmiş, dolayısıyla kıyı şeridinde doğal koruması olan yerler liman olarak kullanılmıştır. Bir Bizans limanında gümrük binası, içme suyu ihtiyacı için bir çeşme, tahta bir iskele mutlaka bulunurdu. Örneğin Haliç'te gemilerin yüklerini boşaltması için çok sayıda iskele bulunurdu. Güvenlik nedeniyle liman ve akropolisin doğrudan bağlantılı olması Sinop'ta olduğu gibi tercih edilirdi ancak kentin konumu nedeniyle bu her zaman mümkün değildi (Bouras, 2002b).

2.4. Doğu Trakya’da Roma-Bizans İmparatorluk Yolları

Bizanslılar erken dönemlerden beri eski Roma yollarını kullanmış, bu yollara kendi dönemlerindeki ihtiyaçlara göre eklemeler yapmışlardır. Karayollarının yanısıra deniz yollarını da kullanmışlar, deniz ve karayollarını birleştirmişlerdir. Deniz ve karayollarının beraber kullanımına en güzel örnek başkent Konstantinopolis’ti. Şehir Avrupa ve Asya’nın geçiş noktasında önemli bir konumda, Tuna ve Fırat nehirlerinin ortasında, Akdeniz ve Karadeniz deniz yollarının ana karayoluyla kesiştiği bir noktadaydı. Dolayısıyla Trakya’nın ve başkente çıkan yolların kontrolünü elinde bulunduran, karayoluyla başkente ulaşan ürünlerin kontrolünü sağlayabilirdi. Bazı yol hatlarının ve deniz yollarının zaman zaman kullanılmadığı ya da tekrar yapılandırıldığı görülmektedir. Bunun nedeni, bu yollarla bağlantılı olan kent merkezlerinin kaybolması veya gelişmesidir. Yine de ana kara ve deniz yolları büyük oranda varlıklarını korumuş, bu rotalarda büyük değişiklikler görülmemiştir. Devletin inşa ettiği yolların, çeşitli dönemlerde altyapıları değişmiştir (Avramea, 2002).

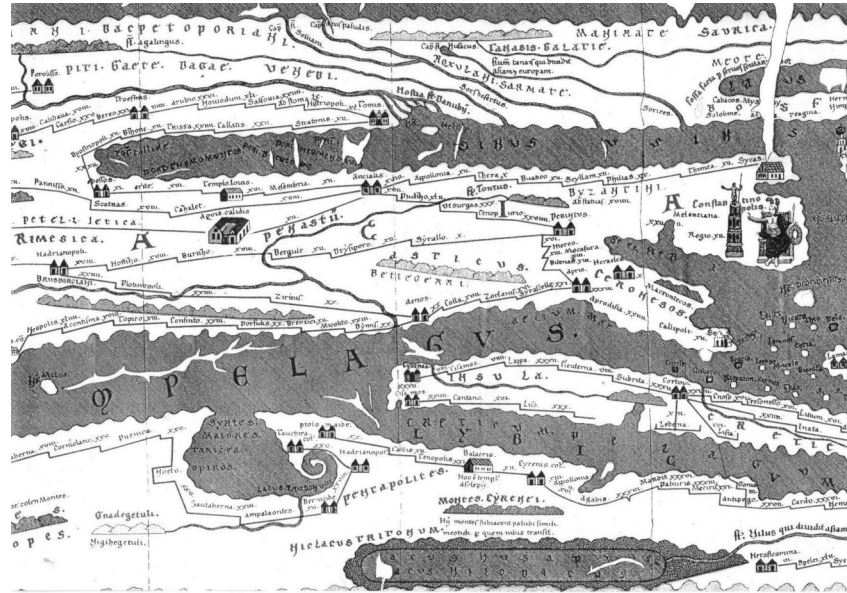
Yolların inşası, köprülerin yapımı, yollarda işaretlerin konulması, yolcuların ihtiyaç duyduğu binek hayvanların temini, yolcuların geceyi geçirmek, uyumak, ihtiyaçlarını karşılamak için yolüstü mekânların yapımı bu altyapı işleri arasındadır. Devletin sağladığı atların dışında halkın kullanabileceği taşıma araçları da bulunuyordu. Devlet kentlerde ve yolların belli başlı noktalarında bugün han diyebileceğimiz konaklama mekânları kuruyordu. Bu tip yollar güvenli bir seyahat olanağı tanıyan planlı yollardı. Askeri amaçlarla kullanılan yolların da birliklerin güvenli bir şekilde yolculuk etmesi için planlı olması gerekirdi (Avramea, 2002).

Bizans döneminde 8. yüzyıldan itibaren bu planlı yolların idaresi ve yönetiminden “yol logothete”si sorumluydu. Bu kişi, yanında çalışanlarla birlikte yol ağının bakımı ve imparatorluk posta sisteminin işlemlerinden sorumluydu. Makedonya ve Trakya dahil imparatorluğun Avrupa eyaletlerindeki batı yollarının ve imparatorluğun her bir bölgesinin sorumlusu bulunuyordu. Anayollarda her bir menzilin arası 75 km.’ydi. Ordu yürüyerek günde 24 km. katederek bir menzilden diğerine varıyordu. Erken Bizans döneminde özellikle İustinianos döneminde sık sık tamir gören veya yeniden inşa edilen yollar sonraki dönemlerde tamir görmemiştir. Yol ve köprü inşası genellikle askeri amaçlarla yapılıyordu.

Örneğin Vize yakınlarındaki köprünün yapımı 8. yüzyılda V. Konstantinos tarafından askeri amaçlarla yapılmıştı (Avramea, 2002).

Yerleşimlere çıkan yollar ikiye ayrılıyordu. Bu yollardan birincisi savaş döneminde askerlerin, barış döneminde tüccarların kullandığı ana yollardı. İkinci tip yollarsa yerleşimler arası bağlantıyı sağlayan ara yollardı. Balkanların siyasi tarihindeki belli başlı olaylar, bu yol ağlarının kontrolünün kimde olacağını belirlemiş, karşılıklı ticari antlaşmalarla yolun kullanımı mümkün olmuştur. Bölgede 6. ve 7. yüzyıllarda belirleyici olan ana siyasi durum, Avar ve Slav akınlarıyla bölgeye Slavların yerleşmesiydi. 681’de Tuna ve Haemos dağı arasındaki bölgede ilk Bulgar devletinin kurulması, 8., 9. ve 10. yüzyıllarda Bizanslılar ve Bulgarlar arasındaki savaşlar, 971’de Tuna’nın güneyinin Bizanslılar tarafından yeniden alınması, 1018’de ilk Bulgar devletinin yıkılması önemli siyasi olaylar arasındadır. 12. yüzyıldan sonra Balkanlardaki en önemli güç haline gelen Slavlar, yerlerini 15. yüzyılda Osmanlılara bırakacaktır (Avramea, 2002).

Yabancı halkların bölgeye yerleşmesi, karşılıklı savaşlar kuzeybatı-güneydoğu, kuzey-güney, doğu-batı yönündeki ana yollar arasındaki iletişimi kesintiye uğratmışsa da, yaptıkları ticari anlaşmalar sayesinde Bizanslılar bu yollardaki mal akışını ve insan hareketlerini sağlayabilmiştir (Avramea, 2002).

Şekil 2.6. *Tabula Peutingeriana* (Peutinger Tablosu), “Doğu Trakya” (Külzer, Y.M.)

Konstantinopolis kurulduğundan beri, tüm deniz yolları başkente çıkıyordu. Kimmer Boğazı'ndan (bugün Kerç boğazı) Karadeniz'e, Boğazlardan Konstantinopolis'e, oradan Propontis ve Çanakkale boğazıyla doğu ve batı Akdeniz'e giden büyük denizyolunun merkezi Konstantinopolis'ti. Bir zamanlar “Konstantinopolis gölü” denilen Propontis (Marmara Denizi) boyunca yer alan limanlar, Trakya ve Küçük Asya yerleşimlerinin başkentle bağlantısını sağlıyordu: Propontis'in kuzey kıyılarında bulunan Selymbria (Silivri), Herakleia (Marmara Ereğlisi) ve Rhaidestos (Tekirdağ), Gelibolu yarımadasında bulunan Kallipolis (Gelibolu), Trakya'nın iç kesimlerine ulaşmada en önemli duraklardı (Avramea, 2002). Ortaçağda uygun hava koşullarında deniz yoluyla ulaşım, karayolundan çok daha kısa zamanda yapılıyordu. Öyle ki, bir günlük deniz yolculuğu bir haftalık yaya yolculuğuna eşitti. Bununla birlikte fırtına ve şiddetli rüzgârlar uzun gecikmelere yol açabiliyordu (Avramea, 2002).

Trakya'da nehir ulaşımı da önemli bir yer tutuyordu. Meriç nehri sadece civarındaki yollar nedeniyle önemli değildi, nehrin kendisi ana ulaşım aracıydı. Büyük yelkenlilerle Hadrianopolis'e kadar gidilebiliyor, burada bulunan bir köprüyle nehir aşılabiliyor, buradan küçük gemilerle Philippopolis'e kadar gidilebiliyordu. Bir kıyıdan diğerine “akatia” denilen hafif teknelerle geçiliyordu. 972'de Leo the Deacon'a göre, tahıl, hayvan yemi ve silahların Hadrianopolis'e özel teknelerle taşınması için imparatorluk emirleri verilmişti. Edrisi'ye göre, Philippopolis'te Meriç'i geçmek sadece teknelerle mümkündü. İmroz'lu Kritovulos nehirde geçiş konusunda daha ayrıntılı bilgi vererek, Meriç'in denize döküldüğü noktada geçilebildiğini, bunun da liman kenti Ainos olduğunu belirtir. Kritovulos, Meriç'in “Ainos kentinde nehir sayesinde halkın nehir boyunca yer alan iç kesimlerdeki kentlerle yük gemileri kullanarak ticaret yapmasına olanak sağladığını” söyler. I. Aleksios Komnenos döneminde Ainos yakınlarında seyyar ahşap bir köprü yapılmış, ordu bu köprüden geçmişti (Avramea, 2002).

Doğu Trakya'da en belli başlıları “via Militaris” ve “via Egnatia” olan Roma ve Bizans dönemi karayollarının rotaları genellikle hiç değişmemiş, ancak zaman içinde bazı duraklarda ufak değişiklikler yapılmış, bu yollar Osmanlılar döneminde de kullanılmıştır. Avrupa'da sıklıkla karşılaşılan miltaşları özellikle Doğu Trakya'da neredeyse hiç yoktur. Roma ve Bizans döneminde Doğu Trakya'daki ana ve ara yollar Friedrich Hild'in

bağlantısını sağlayan en önemli yoldur. (A1) ile gösterilen bu yol (Şekil 2.7.) Orta Avrupa ile Bizans başkenti Konstantinopolis'i birleştiriyordu. Kuzey denizi sahillerinden başlayıp Ren nehri vadisine gelen, Milano, Verona ve Aquileia'dan geçip Poetovio'ya ulaşan, sonra da Drava vadisini geçip Sirmion'daki (Mitrovica) Sava nehrine iniyor, Belgrad'dan sonra Tuna nehri vadisini dolaşan yol Viminacium (Kostolac), Bononia ve Ratiaria'dan geçiyor, buradan güneye sapıp Margos (Morava) vadisinden Naissos (Niş)'e gelip, güneydoğuya, Serdica'ya (Sofya) ilerliyordu. Sofya'dan güneydoğu yönünde Haemos dağındaki dar Soukeis geçidini ve Rodop dağlarını aşp, Evros'un (Meriç) yüksek vadilerinden, nehrin sol kıyılarını takip ederek Filibe'ye varıyordu. Bu noktadan itibaren Meriç nehrini takip eden imparatorluk yolu, zaman zaman nehri aşıyor, zaman zaman da Rodop dağlarının altlarında dönerek, Klokotniza ve Tzernomianou'dan geçip Edirne'ye varıyordu. Yol ağlarında önemli bir kavşak noktası olan Edirne'den güneydoğudaki Nike (Havsa), Boulgarophygon (Babaeski) ve Arkadiopolis'e (Lüleburgaz), 6. yüzyıla ait bir köprü'nün olduğu Druzipara'dan (Büyük Karıştıran) geçerek ilerliyor, Tzouroulos'a iniyor ve Konstantinopolis'e varıyordu (Avramea, 2002).

Hacılar, yolcular, tüccarlar ve askerler tarafından kullanılan bu yolun kuzey kısımları Arap, Slav ve Bulgarların akınlarında ciddi hasar görmüştü. Bu yolu kullanarak 6. yüzyılda Avarlar, 11. ve 12. yüzyıllarda Haçlılar akınlar yapmış, Osmanlılar döneminde Batılı diplomatlar bu yolu izlemişlerdi. Kaynaklara göre Hadrianopolis (Edirne)-Konstantinopolis arası 6. yüzyılda beş günde, 11. yüzyılda üç günde, 13. yüzyılda altı günde aşılıyordu. 11. yüzyılda Haçlı askerleri yaya olarak bu mesafeyi dokuz-on günde almışlardı. Hadrianopolis (Edirne)-Konstantinopolis arasında seksen beş nehir geçiliyor, bu nehirlerin üzerinde Roma döneminden itibaren köprüler bulunuyordu. Bizans döneminde via Militaris'in Doğu Trakya bölgesi sık ormanlarla kaplıydı (Külzer, Y.M.).

Doğu Trakya'da via Militaris'e bağlı olan biri güneyde, diğeri kuzeyde iki arayol bulunuyordu. Güneydeki ara yol (A2) Didimoteikhon (Dimetoka) yakınlarındaki Erithropotamos nehrinin vadisini izleyerek Uzunköprü yakınlarındaki Pamphilon'a, buradan doğu-güney-doğu istikametini izleyip Chariupolis'e (Hayrabolu) geliyor, buradan güneydoğuya dönüp Marmara denizi kıyısına ulaşıyor, Rhaidestos (Tekirdağ) yakınlarında via Egnatia ile birleşiyordu. Kuzeydeki arayolsa (A3) Tunca vadisini Doğu Trakya ile

birleştiriyordu. Skopelos'tan başlayan yol (Yoğuntaş), Petra (Kayalı), Kırklareli, Genna (Kaynarca), Brysis (Pınarhisar), Vize, Saray, Sergentzion'a (Binkılıç) ulaşıyordu. Yol muhtemelen buradan ikiye ayrılıyordu. **A3/1** ile gösterilen bir kol doğu istikametinde ilerleyip Anastasios surlarını aşıyor, Romalıların Karadeniz sahil yolu ile (**A4**) ile birleşiyordu. **A3/2** ile gösterilen diğer yolsa, güneydoğu yönündeki bugünkü güzergâhı aşağı yukarı izliyor, Gümüşpınar ve İnceğiz köylerini geçip güneydoğudaki Athyra (Büyükçekmece) üzerinden Konstantinopolis'e ulaşıyordu. Romalıların Karadeniz'in batı kıyısında inşa ettiği yol (**A4**) Tuna deltasıyla Konstantinopolis'i bağlıyordu. Bu yol sık kullanılan deniz yoluna paraleldi. Constanza'dan çıkan yol, Odessos (Varna), Mesembria, Anchialos, Sozopolis, Agathopolis yoluyla Thynias'a (İğneada), buradan da Sophires (Kışlacık) ve Midye'ye (Kıyıköy) ulaşıyordu. (Avramea, 2002). Midye'den güneydeki Vize'ye ve Doğu Trakya'nın içlerine gitmek buradaki arayol sayesinde mümkündü. Karadeniz sahil şeridindeki yol Midye'den (Kıyıköy), Podima (Yalıköy sahili), Skyla (Ormanlı), Philea (Karaburun) ve Kilyos'a ulaşıyordu. Kilyos'tan güneye inen yol Haliç'e ve başkent Konstantinopolis'e uzuyordu. Ortaçağda sıklıkla kullanılan bu yolun bazı kısımlarını 19. yüzyılda ancak yaya geçmek mümkündü. Philea'dan (Karaburun) sonra Pyrgos (Kemerburgaz) yoluyla Konstantinopolis'e ulaşan bir başka arayol daha bulunuyordu (**A5**) (Külzer, Y.M.).

2.4.2. Güneybatı-Kuzeydoğu bağlantılı yollar

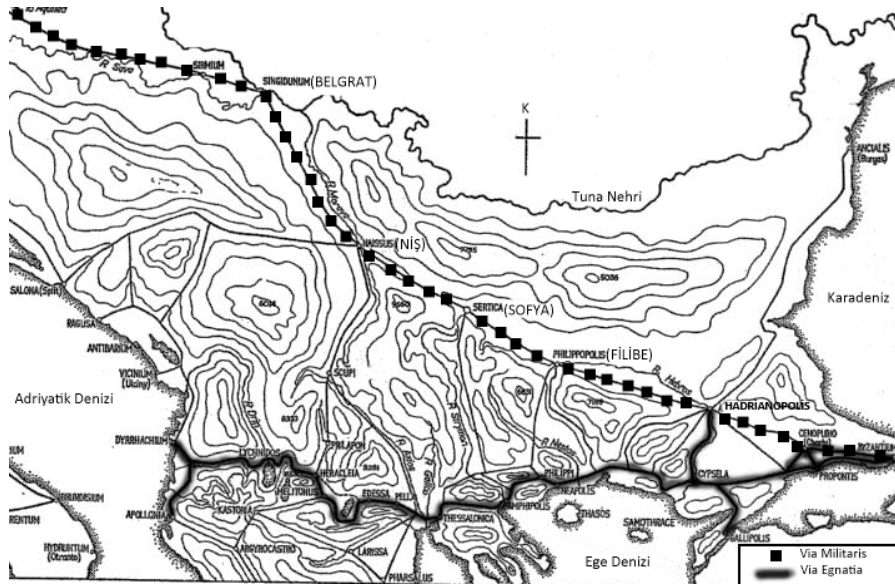
Doğu Trakya'da güneybatı-kuzeydoğu bağlantısını sağlayan yollardan ilki, Ainos'dan (Enez) başlayan ve Via Egnatia üzerindeki Kypsela'ya (İpsala) ulaşan, buradan da kuzeydoğuda bulunan İmbrisis (İbriktepe) ve Garella'ya (Altinyazı) varan yoldu (**B1**). Gelibolu yarımadasında kuzeyde bulunan ve fazla kullanılmayan yol (**B2**), bugünkü güzergâh ile hemen hemen aynıydı. Tuz gölünde başlayan bu yol Küçükanafta, Tayfurköy, Fındıklı, Yeniköy, Güneyli istikametini izleyerek Plagia'ya (Bolayır) ulaşıyor ve Gelibolu yarımadasındaki daha önemli olan diğer yol (**B3**) ile birleşiyordu. **B3** yolu Gelibolu yarımadasının güneybatı ucundan, antik Elaius'tan (Seddülbahir civarı) başlıyor, Krithia (Alçitepe) ve Madytos'tan (Eceabat) geçiyor, sahil şeridini izleyerek Kallipolis'e (Gelibolu) ulaşıyordu. Plagia'da (Bolayır) **B2** ile birleşen bu hat antik Aphrodisias kentine

ulaşarak burada son buluyordu. **B3** yolu Aphrodisias'a ulaşmadan yaklaşık 8 km. önce bugünkü Kavak köyünde **B4** yolu başlıyordu. **B4** yolu Hexamilion'a (Ortaköy mevki) ve Marmara denizi kıyılarına ulaşıyordu. Denize paralel ilerleyen bu yol, Peristasis (Şarköy), Herakleitsa (Eriklice), Myriophyton (Mürefte), Chora (Hoşköy), Ganos (Gaziköy), Kumbaon (Kumbağ), Panidos/Panion (Barbaros) ve Rhaidestos'a (Tekirdağ) varıyor, burada Via Egnatia ile birleşiyordu. Rhaidestos'un (Tekirdağ) 12 km. kuzeydoğusundaki Heraion Teikhos'ta (Karaevli civarı) Via Egnatia yolundan **B5** yoluyla Tzurulon'a (Çorlu) doğru çıkmak mümkündü. Osmanlı döneminde bu yol kuzeydoğu yönünde ilerletilmiş, böylece yol Çerkezköy'e, oradan da Saray'a kadar uzamıştı. Böylece Saray'da **B5** yolu ile **A3** yolu birleşiyordu. Bizans döneminde Çerkezköy ve Saray yerleşimleri olmadığından bu yol Bizans döneminde muhtemelen yoktu; olsa bile Çorlu ve Vize arasında ana rota bu yol değildi (Külzer, Y.M.).

2.4.3. Batı-Doğu bağlantılı yollar

Doğu Trakya'da batı-doğu bağlantısını sağlayan en önemli yol "via Egnatia"ydı (**C1**). (Şekil 2.8.) "Via Militaris" (**A1**) ile birlikte bu yol Balkanlarda Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde kullanılan en önemli ve ünlü yol ağıydı. Yol, Balkanları enlemesine kesiyor, Adriyatik, Ege, Marmara Denizi ve Konstantinopolis arasındaki iletişimi sağlıyordu. MÖ 2. yüzyılda inşa edilen ve adını Romalı prokonsül Egnatius'tan alan yol, Roma'dan Brindisi'ye uzanan Via Appia'nın uzantısıydı. Liman kenti Brindisi'den deniz yoluyla Dyrrachium (Dıraç), Apollonia, ve Avlon'a geçiliyordu. Dyrrachium ve Avlon antikçağlardan beri bu önemli Balkan yolunun başlangıç noktalarıydı. 1161 yılındaki Venedik kaynakları, Dyrrachium'dan Konstantinopolis'e gitmek isteyen değerli mal ve para taşıyan yolcuların bu yolu takip etmesi gerektiğini belirtir (Avramea, 2002). Via Egnatia işgaller nedeniyle zaman zaman kullanılamaz hale gelmiştir. Yolun özellikle batı kısımları bu nedenle sıklıkla kullanılamamıştır. Bu yolun kullanılmadığına ilişkin bilgileri kaynaklar sık sık belirtir. Bu şikayetler genellikle, bir şehirden diğerine gitmek için tehlikeli olan karayolu yerine deniz yolunu tercih eden yolcular tarafından dile getiriliyordu. 4. yüzyılın sonlarında yolun batı kısımları Vizigotlar tarafından ele geçirilmiş, bu nedenle ulaşım aksamıştı. Yolun batı kısmı sonraları bir kez daha, bu sefer Avar ve Slav akınları

nedeniyle kapanmıştı. Bizans imparatorlarının 7. yüzyıldaki büyük çabalarına karşın yolun doğu kısmı da zaman zaman ulaşımına kapanmışsa da 9. ve 10. yüzyıllarda Bulgarlar ve Bizanslılar arasındaki savaşlar dışında, Konstantinopolis ve Selanik arasındaki Via Egnatia'nın doğu kısmı, her zaman açıktı. Selanik ve Strymon thema'larının kurulması bu sürekliliği sağlamada önemli bir rol oynamıştı. 1097'de Adriyatik'i geçen ve batı Makedonya'yı yaya olarak aşan I. Haçlı Seferi kuvvetleri bu yolu izleyerek başkente ulaşmıştı. 1261'de Konstantinopolis'in Bizanslılar tarafından tekrar alınmasından sonra Via Egnatia'nın doğu kısmı tekrar Selanik ile olan iletişimin ana yolu olmuştur (Avramea, 2002). Ortaçağda Roma-Konstantinopolis arası at sırtında yirmi bir günde, yaya olarak dört ya da beş haftada aşılabiliyordu. Deniz yolculuğuysa hava koşulları uygun olduğunda iki ya da üç ay alıyordu. Dolayısıyla kara yolu denize göre daha kısa sürüyordu (O'Sullivan, 1972).

Şekil 2.8. Via Egnatia ve Via Militaris

Via Egnatia Apollonia ve Dyrrachium'u Boğaziçi ile bağlıyor, Ohrid, Selanik, Philippi ve Trajanopolis'ten geçerek Doğu Trakya'ya ulaşıyordu. Doğu Trakya'daki ilk durağı olan Kypsela (İpsala) ile yolun son noktası Konstantinopolis arasındaki yol, muhtemelen yolu Avrupa kısmından sonra inşa edilmişti. Yolun bu kısmının varlığı 3. yüzyıldan itibaren

bilinmektedir. Via Egnatia (**C1**), Kypsela'da (İpsala) Ege denizi kıyısındaki Ainos'dan (Enez) çıkan (**B1**) yolu ile birleşiyordu. Kypsela'dan (İpsala) güneydoğu istikametinde bugünkü Keşan'a doğru ilerleyen via Egnatia, Malkara'ya, buradan da Romalılar tarafından kurulan önemli bir yerleşim olan Aproi'ye varıyordu. Yol, Aproi'ye varmadan hemen önce Marmara denizi kıyılarıyla iç bölgeleri birbirine bağlayan (**D2**) yolu ile kesişiyordu. Aproi'den sonra yol Rhaidestos'a (Tekirdağ) varıyor, via Egnatia bu durakta Chariupolis (Hayrabolu) ve Pamphilon'a giden (**A2**) yolu ile kesişiyordu. Rhaidestos'tan (Tekirdağ) sonra aşağı yukarı sahil şeridini izleyen yol, Herakleia'ya (Marmara Ereğlisi) varıyordu. Herakleia'nın yaklaşık 10 km. doğusundan çıkan bir yan yol (**C1/1**), yukarı, İnceğiz'e çıkıyor, buradan Metrai (Çatalca), Schiza (Yarımburgaz), Region (Küçükçekmece) yoluyla başkent Konstantinopolis'e ulaşıyordu. **C1/1** yoluna göre daha yeni bir yol olan **C1/2** yolu, muhtemelen Büyük Konstantinos döneminde buradaki eski yolun üzerine yeniden yapılmıştı. Zamanla Rhaidestos (Tekirdağ), Herakleia (Marmara Ereğlisi), Konstantinopolis güzergâhı tamamen **C1/2** oldu. **C1/2** güzergâhı, Herakleia'dan sonra Selymbria (Silivri), Epibatai (Selimpaşa), Oikonomion (Kumburgaz), Kallikrateia (Mimarsinan), Athyra (Büyükçekmece) duraklarını izleyerek başkente varıyordu (Külzer, Y.M.).

Doğu Trakya'da batı-doğu bağlantısını sağlayan yollardan biri de, Ainos (Enez) ile Aphrodisias'ı birbirine bağlayan ve Saroz körfezine aşağı yukarı paralel giden **C2** yoluydu (Külzer, Y.M.).

2.4.4. Kuzey-Güney bağlantılı yollar

Doğu Trakya'da kuzey-güney arasında bulunan yollardan ilki bölgenin en batısındaki **D1** yoluydu. Bu yol, güneydeki Gelibolu yarımadasıyla kuzeyde, via Militaris (**A1**) üzerinde bulunan Niki (Havsa) ve daha kuzeydeki Petra'yı (Kayalı) birbirine bağlıyordu (Külzer, Y.M.).

Bu yolun doğusunda bulunan **D2** yolu, Marmara denizi kıyısındaki Peristasis (Şarköy) ile via Egnatia üzerindeki Aproi, Aproi'nin kuzeyindeki Chariupolis (Hayrabolu), bu yerleşimin kuzeybatısındaki Bulgarophygon (Babaeski) ve kuzeydeki Kırklareli ile olan bağlantıyı sağlıyordu (Külzer, Y.M.).

Bizans döneminde önemli birer piskoposluk merkezi olan Brysis (Pınarhisar) ve

Arkadiupolis (Lüleburgaz) arasında muhtemelen, doğrudan iletişimi sağlayan **D3** yolu bulunuyordu (Külzer, Y.M.).

Bizans döneminde önemli bir liman kenti ve via Egnatia üzerinde bir durak olan Rhaidestos'tan (Tekirdağ), via Militaris üzerinde bir durak olan Druzipara'ya (Büyükkarıştıran), buradan da kuzeydoğuda bulunan ve Bizans döneminde de varlığı bilinen bugünkü Ahmetbey köyüne ve yukarısındaki Vize'ye **D4** yolu ile ulaşılıyordu. Buradan Karadeniz sahilindeki Midye'ye (Kıyıköy) bir ara yolla çıkmak mümkündü. **D4** yolu, Vize'den Karabizye'ye (Demirköy?) ulaşıyor, burada Staniera/Thynias'a (İğneada) çıkan **D4/1** yolu, Karabizye'den bugün Bulgaristan sınırları içindeki Malko Tırnovoya çıkan **D4/2** yolu ayrılıyordu (Külzer, Y.M.).

Doğu Trakya'daki kuzey-güney bağlantısını sağlayan son yol, Boğaziçi kıyılarındaki **D5** yoluydu. Bu yol, Thimea'dan (Rumelifeneri) çıkıyor, Boğaziçi'ni izleyerek başkent Konstantinopolis'e varıyordu (Külzer, Y.M.).

2.5. Osmanlı Döneminde Doğu Trakya

Balkanların tarihi, 14. yüzyıldan itibaren, I. Murat ile başlayan, batıya doğru ilerleyen ve büyüyen Osmanlı devletinin bu coğrafyaya getirdiği sosyal ve ekonomik değişikliklerle şekillenmiş, günümüze kadar etkilerini sürdürmüştür. 14. yüzyılda topraklarını ve siyasi iktidarını büyük ölçüde yitirmiş Bizans İmparatorluğu, doğudan gelen yeni ve dinamik Osmanlı gücünün baskısına karşı gelememiş, 14. yüzyıl boyunca Balkanlardaki Bizans toprakları bu yeni gücün eline geçerken, imparatorluğun başkenti yaklaşık yüz yıl daha dirense de 1453 yılında yeni Osmanlı imparatorluğunun başkenti olmuştur.

14. yüzyıl başında başkentleri Bursa'dan batıya doğru seferler düzenleyerek ilerleyen Osmanlılar, zaman zaman Bizanslıların müttefiki olarak imparatorluğun batıdaki topraklarına girmişler, bu yeni topraklarda dini ve toplumsal anlamda kalıcı olmayı başarmışlardır.¹ Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişini durdurmak amacıyla dönemin Batılı güçlerinin oluşturduğu Haçlı kuvvetleri çok geçmeden bu amaçlarından ayrılarak Bizans imparatorluğunun zengin ve bereketli Trakya ve Balkan topraklarını yağmalamış,

¹ Osmanlıların Balkanlarda ilerleyişinin dini ve toplumsal zeminini açıklayan, bu anlamda kolonizatör dervişlerin öneminin altını çizen önemli bir araştırma için, Barkan, 1942.

imparatorluğun zayıflığı komşu Bulgar ve Sırp devletlerinin güneye doğru inmesine neden olmuştu. Bizans imparatorluğunun içinde bulunduğu bu kriz dönemi, iç karışıklara yol açarak iç savaşların çıkmasına yol açmıştı. Bu çalkantılı dönem, 14. yüzyılın ilk yarısında bölgedeki doğal afetler, deprem, bulaşıcı hastalıklar ve kıtlıklarla da birleşerek daha da zor bir hale getirmişti. 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ivme kazanan Osmanlıların Balkanlardaki fetihleri, temelde bu karışıklardan, ekonomik çöküşten ve Balkanlardaki siyasi iktidarın zayıflamasından güç alıyordu.

Osmanlıların Avrupa kıtasına ilk geçişleri Orhan Bey'in (ö. 1362) oğlu Süleyman Paşa'nın (ö. 1357) Çimpe kalesini 1352'de fethetmesiyle oldu. Çimpe kalesinin fethiyle Osmanlıların Trakya topraklarına geçişi aslında, Osmanlıların Bizans imparatorluğunda süregelen iç çekişmelerde, Trakya'da konuşlanarak, İstanbul'daki Bizans imparatoru V. İoannis Paleologos'a karşı mücadele eden, İoannis Kantakuzenos'un müttefiki olmaları sayesinde olmuştu. Orhan Bey'in bu siyasetinin yerini zamanla Süleyman Paşa'nın Trakya'daki fetihlere hız verme siyaseti aldı. Süleyman Paşa'nın ölümünün ardından duraksayan Osmanlıların Trakya'daki fetih dönemi iki yıl gibi kısa bir süre sonra bu kez Orhan Bey'in diğer oğlu Şehzade (I.) Murad ile devam edecekti. Lala Şahin, Hacı İlbeği ve Evrenuz beylerin önderliğindeki bu fetih hareketi, Trakya'nın sistematik bir biçimde hızla alınmasıyla sonuçlanacaktı. Üç koldan hareket eden Osmanlı kuvvetleri, İstanbul'dan Trakya'ya gelecek olası bir yardımı kesmek için sırasıyla Çorlu, Misini (Büyükkarıştıran), Lüleburgaz, Babaeski kalelerini aldı, Marmara denizi kıyılarındaki Panidos (Barbaros), Mürefte gibi kale-kentler Osmanlılara teslim oldu. Ardından Didimotheichon ve Hadrianopolis (Edirne) kentleri fethedildi. 1359-1361 yılları arasındaki Osmanlıların Trakya kentlerini fetih döneminin ilk aşaması böylece tamamlanmış oluyordu (İnalcık, 1993). 1371 yılındaki Meriç (Çirmen) zaferi ise Osmanlıların tüm Balkanları fethinin yolunu açmıştır. Art arda gelen fetihler sonrasında 15. yüzyılın başında Avrupa'nın içlerine doğru ilerleyen Osmanlılar karşısında Bizans imparatoruna yardım ve bu yeni gücün daha da ilerlemesini engellemek amacıyla Avrupalı devletlerin papalık ile oluşturduğu çeşitli ittifaklar bu soruna bir çözüm getirmekten uzakken, Anadolu'da beliren Moğol tehlikesiyle Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişi -en azından bir süreliğine- engellenmiş oluyordu. 1402'deki Ankara Savaşı, Yıldırım Bayezid'in ölümüne neden olmuş, Osmanlıları iç

karişıklığa sürüklemişti. Ancak bu karmaşa ve bir anlamda duraklama dönemi I. Mehmet ve II. Murat'ın padişahlığı döneminde son bulacak, Osmanlı ordusu 1444'deki Varna savaşındaki galibiyetiyle yeniden Balkanlarda tek ve en önemli güç haline gelecekti. Takip eden otuz yıl içindeyse II. Mehmet Balkan fethini tamamlayarak, 1453'de İstanbul'u almasıyla Osmanlılar, Bizans İmparatorluğu'nun bir anlamda yeni mirasçısı olacaktı. (Şekil 2.9).

Şekil 2.9. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1300-1512 yılları arasındaki sınırları (İnalçık, 2000)

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde imparatorluğun Anadolu ve Rumeli'de bulunan toprakları beylerbeyliği adı altında iki ayrı yönetim birimi tarafından idare ediliyordu. Beylerbeylikleri eyaletlere, eyaletler liva ya da sancaklara, livalar kadılık ya da kazalara, kazalar da nahiyelere bölünmüştü. Kabaca 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden bu idari sisteme göre imparatorluğun Doğu Trakya'da bulunan toprakları farklı livaların yönetimi altındaydı. Bu dönemde Edirne, Rumeli Beylerbeyliği'nin Sofya eyaletine bağlı Sofya livasına bağlı bir kaza, Rodosçuk (Tekirdağ) Rumeli Beylerbeyliğine bağlı Sofya eyaletinin Çirmen livasına bağlı bir kaza, Kırkkilise (Kırklareli) ise Rumeli beylerbeyliğinin Özü eyaletine bağlı Kırkkilise livasına bağlı bir kazaydı (İnciciyan, 1974, İnciciyan, 1976). 1847 yılında yönetsel bölünmede değişiklikler yapılmış, 1864 yılındaki

Vilayet Nizamnamesi'nin 1867'de uygulanmasıyla Edirne vilayet merkezi olurken, Edirne vilayetine merkez, Gelibolu, Tekfurdağı, Filibe, İslimye sancakları bağlanmıştır. Nihayet 1880 yılında Edirne vilayetine Kırkkilise sancağı da eklendi. 1916 yılına kadar Edirne vilayetine dahil olan sancaklar ve sancaklara bağlı kazalar savaş ve toprak kayıpları nedeniyle yapılan yeni düzenlemelerle sık sık değişikliklere uğradı (Yurt Ansiklopedisi, 1983). 1918 yılına gelindiğinde Doğu Trakya topraklarının tamamı Edirne Vilayeti sınırları içindeydi. Edirne, Kırkkilise, Tekfurdağı, Gelibolu, Dedeağaç, Gümülcine sancaklarından oluşan Edirne Vilayeti merkezi Edirne'ydi. (Tablo 2.1.)

Tablo 2.1. 1912-13 Balkan Savaşları Öncesinde Edirne Vilayeti İdari Birimleri

SANCAK	KAZA
Edirne	Edirne Cisr-i Mustafapaşa Dimetoka Ortaköy Cisr-i Ergene Havsa
Kırkkilise	Kırkkilise Lüleburgaz Vize Ahtopol Midye Babaeski
Tekfurdağı	Tekfurdağı Çorlu Malkara Hayrabolu
Gelibolu	Gelibolu Keşan Şarköy Mürefte Eceabat
Dedeağaç	Dedeağaç Sofulu Enez
Gümülcine	Gümülcine Ahi Çelebi İskeçe

Doğu Trakya bölgesi Osmanlı döneminde dört işgal yaşamış, bu işgallerin ana hedefi Edirne kenti olmuştur. İki kez Rus, bir kez Bulgar ve bir kez de Yunan işgaline uğrayan ve merkez üsleri Edirne olan Doğu Trakya bölgesi, Osmanlı döneminde toprak kayıplarının artmasıyla imparatorluğun batı sınırını oluşturmuştur. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda bir ay süreyle Edirne'yi işgal eden Rus ordusu, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından tekrar Edirne merkez üs olmak üzere Doğu Trakya'yı işgal etmiş, bu işgal yaklaşık on dört ay sürmüştür. 1912-13 Balkan Savaşları sırasında 1913 yılının Mart ayında bölgeyi işgal eden Bulgar ordusunun kısa bir süre sonra 2. Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla kenti terk etmesinin ardından bölge tekrar Osmanlı egemenliği altına girmiş, yaklaşık dört ay süren bu işgal sonrasında bölge son kez 1920 yılının Temmuz ayında Yunan ordusu tarafından işgal edilmiş, yaklaşık iki yıl süren bu dönemin ardından Mudanya antlaşmasıyla bölgeden çekilmişlerdir (Emecen, 1998).

Tıpkı Roma ve Bizans döneminde olduğu gibi Osmanlılar da Trakya'da bulunan ve kullanılagelen yolları -Trakya'nın fethi örneğinde görüldüğü gibi- öncelikle fetih amaçlı kullanmışlar, sağlam bir devlet örgütü tesis ettikten sonra bu güzergâhlarda posta sistemi ile birlikte menzilhaneler ve ticari amaçlı kervansaraylar, konaklama merkezleri inşa etmişlerdir. Roma ve Bizans döneminin via Egnatia'sı (C1) Osmanlılarda "sol kol"a dönüşmüştür. Roma ve Bizans döneminin ana askeri yolu via Militaris (A1), Osmanlılar döneminde "orta kol" ya da "merkezi kol" adını almış, Roma ve Bizans döneminde Trakya'daki Karadeniz sahil yolu ya da Kırım-Karadeniz ticaret yolu olarak bilinen yol (A4), Osmanlıların "sağ kolu" olmuştur. Osmanlıların Rumeli topraklarındaki iletişim ağını oluşturan bu üç ana yol hattında, 16. yüzyıldan itibaren menziller kurulmuştur. Yollar üzerinde altı ila on iki saatlik at yolculuğu gerektiren yirmi ila yetmiş km.'lik aralıklarla kurulan menzilhaneler, imparatorluğun sınır noktalarında, nüfusun daha az olduğu bölgelerde ya da çöllerde daha da uzak aralıklarla -150 km.'ye varan aralıklarla- kurulmuştu (Heywood, 1976-1977). Menziller hem resmi haberleşmenin sağlanmasında hem de askeri birliklerin sevki ve ticari faaliyetlerde önemli birer durak noktasıydı. Savaş sırasında bu yol ağının izleyerek ilerleyen birlikler bu menzillerde konaklıyor, birliklerin iâşesi bu noktalarda karşılandığında, menziller aynı zamanda ticari hareketliliğin yaşandığı noktalar oluyordu. Aynı zamanda bir tür "posta istasyonları" işlevi gören menzil sistemi, II.

Mahmut döneminde kaldırılmış, yerine modern anlamda posta teşkilatı kurulmuştur (Altunan, 2005). Menziller Roma ve Bizans döneminin yol üzerindeki durakları olan *statio*'ların karşılığıdır.

Osmanlıların Sultan ya da Devlet yolu, İstanbul caddesi, Ulu Yol da dedikleri orta kol, askeri harekâtlarda önemli bir rol oynamıştır. İstanbul ile Belgrad'ı birleştiren yolda bulunan İstanbul-Edirne arasındaki menziller şöyleydi: İstanbul menzili, Büyükçekmece menzili, Silivri menzili, Çorlu menzili, Bergos (Lüleburgaz) menzili, Kuleli menzili, Edirne menzili (Altunan, 2006). (Tablo 2.2.)

Tablo 2.2. Orta Kol (Via Militaris) üzerinde İstanbul-Edirne arasındaki menziller ve mesafeleri (Altunan, 2006)

Menziller	Önceki menzile uzaklık (saat)	İstanbul'a uzaklık (saat)
Büyükçekmece	6	6
Silivri	6	12
Çorlu	8	20
Bergos (Lüleburgaz)	10	30
Kuleli	7	37
Edirne	7	44

Osmanlılar döneminde Sağ Kol olarak adlandırılan, İstanbul-Kırım arasındaki yol, İstanbul, Kırkkilise (Kırklareli), Aydos (Bulgaristan'da Aitos), Pravadi (Bulgaristan'da Provadiya), Hacıoğlu Pazarı (Bulgaristan'da Tolbuhin), Karasu (Romanya'da Megidia), Özü (Ukrayna'daki Ochakov) menzillerinden geçiyordu. (Heywood, 1976-1977). Doğu Trakya bölgesinde Vize ve Kırklareli'de yalnızca iki menzili buluyordu. Ancak Vize menzili sürekli bir menzil değildi; gerekli durumlarda menzil hizmeti verirdi. İstanbul'dan sonra Kırklareli (Kırkkilise) menziline kadar başka bir menzil yoktu. İstanbul'a yaklaşık 38 saatte varılıyordu (Altunan, 2005). Kırklareli'ndeki menzil Ali Bey menzil hanı olarak biliniyordu ve dört menzil beygirine sahipti (Heywood, 1976-1977).

Roma ve Bizanslıların via Egnatia yolu büyük oranda Osmanlıların sol kol olarak

adlandırdığı yol ağıyla kesişiyordu. İstanbul ile Mora yarımadasını birleştiren ve Gördüs'e (Korint) kadar uzanan Sol Kol'un uzunluğu 850 km. idi ve bu mesafe 185 saatte alınıyordu. Bu yol üzerinde 16. yüzyıldan itibaren varlıklarını bildiğimiz Doğu Trakya bölgesindeki menzilhaneler, İstanbul'dan sonra Tekfurdağı (Tekirdağ), Mıgalkara (Malkara), Keşan ve İpsala'ydı. Keşan'dan sonra batıya yönelen yol, bugün Yunanistan sınırları içindeki Ferecik (Ferres) menziline ulaşıyordu. Tekirdağ-Malkara arasındaki 60 km.'lik yol 12 saatte, Malkara-Keşan arasındaki 20 km.'lik yol 5 saatte aşılmıyordu (Heywood, 1999). 19. yüzyılda Selanik-İstanbul yolculuğunu Via Egnatia üzerinden yapan bir gezginin notlarına göre, at sırtında Feres-Keşan yolu sekiz saat, Keşan-Malkara arası dokuz saat, Malkara-Tekirdağ arası yedi saat sürüyordu. Sonuçta bu yolcu 400 mil/430 Roma mili olan Selanik-İstanbul yolunu at sırtında toplam 107,5 saatte almıştı (O'Sullivan, 1972).

BÖLÜM 3

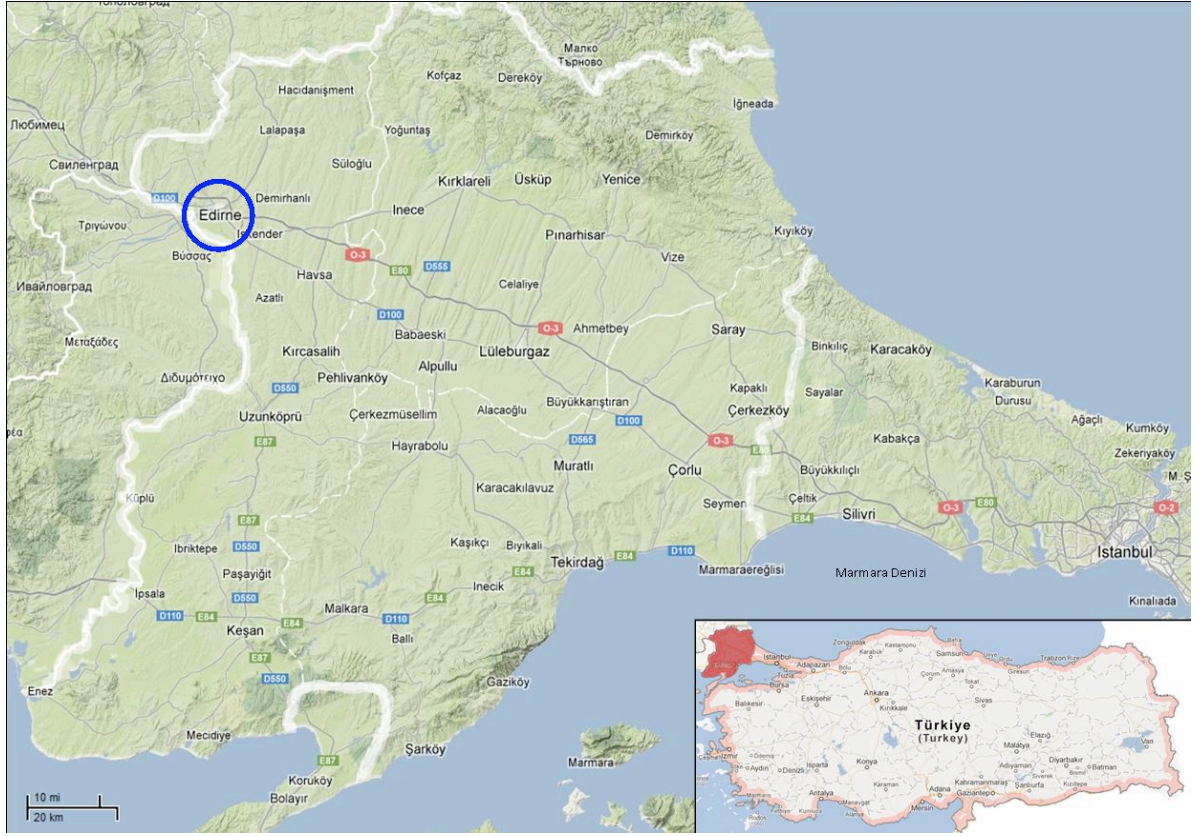
DOĞU TRAKYA TARİHİ YERLEŞİMLERİ

3.1. Edirne İl Sınırında Bulunan Tarihi Yerleşimler

Bu kısımda Edirne ili sınırları içinde bulunan Edirne ili kent merkezi, Enez, Uzunköprü, İpsala, Keşan, Havsa yerleşimlerinin tarihçeleri, Roma ve Bizans anıtları incelenmiştir.

3.1.1. Edirne (Hadrianopolis)

Trakya'nın antik dönem kentleri arasında en önemlilerinden olan bugünkü adıyla Edirne, Meriç, Arda ve Tunca nehirlerinin kesiştiği bölgede, Roma dönemindeki Belgrad-Sofya-Konstantinopolis askeri yolunun üzerinde, İstanbul'a yaklaşık 250 km. uzaklıkta bulunur. Kentin antik dönemdeki adının ne olduğu konusunda değişik görüşler vardır. Bunlardan birincisine göre Agamemnon'un oğlu Orestis annesi Klitemnestra'yı öldürdükten sonra günahlarından arınması için üç büyük nehrin kesiştiği yerde yıkanması gerektiğini söyleyen kâhinlerin tavsiyesine uyarak bugünkü Edirne kentinin olduğu yere gelir. Günahlarından arınan Orestis'in anısına kente Orestiada ya da Orestian adını verir. Kimi tarihçilerse kente adını verenin Troya savaşlarından sonra Arkadia'dan babasının ölümü üzerine Trakya'ya gelen Penthilon'un oğlu Orestis olduğunu savunur (Samothrakis, 1963).

Şekil 3.1. Edirne (Hadrianopolis) yerleşimi

Orestiada'nın yerinde eski Trakya kenti, Trak kavimlerinden Odrislerin başkenti Uskudama bulunuyordu. Kent, MS 46-47 yılında Roma İmparatorluğu sınırlarına alınmış, MS 127'de Roma İmparatoru Hadrianus tarafından tekrar kurulmuş, kente yeni kurucusunun adı verilmiştir: Hadrianopolis. (Şekil 3.1.)

Hadrianopolis'in bulunduğu yerde milattan önce küçük bir yerleşim biriminin olduğu kesirse de, bu döneme ait anıtlar yok denecek kadar azdır. Trakya'nın Roma hâkimiyetine girmesiyle Dioklitianus döneminde Hadrianopolis, imparatorluğun Haimimontos eyaletinin başkenti oldu. Konstantinopolis'i kuzeyden gelen akınlara karşı koruyan önemli bir üs olarak anılsa da kaynaklarda idari birim olarak ender yer alır (Kazhdan, 1991). Bir kaynağa göre 325'te, başka bir kaynağa göre ise 451'de Haimimontos eyaletinin metropolitliği burada kurulmuştur (Kiminas, 2009, Samothrakis, 1963). Hadrianopolis Metropolitliği

kilise hiyerarşisinde 11. sıradaydı. 7. yüzyılda kendisine bağlı beş piskoposluk olan Hadrianopolis Metropolitliği'ne 12. yüzyılda on üç piskoposluk bağlıydı (Kiminas, 2009).

Stratejik yolların kavşağında olan kent sık sık askeri harekâtlara sahne oldu. Roma döneminde Hadrianopolis ticaretin ana merkezlerinden biriydi; Orta Avrupa ile Konstantinopolis arasındaki ana askeri yolun üzerinde yer alan kentten, aynı zamanda Ege kıyıları, Marmara denizi ve Karadeniz'e ulaşmak mümkündü.

Büyük Konstantinos 3 Temmuz 324'te Hadrianopolis yakınlarında Licinius'u yenmiş, 9 Ağustos 378'te Gotlardan kaçan Valens kente gelmiş, 586'da Avarlar kenti kuşatmış ama alamamıştı. Hadrianopolis 9. ve 10. yüzyıllarda Bulgarlarla yapılan savaşlarda önemli bir merkezdi: Krum ve Symeon geçici de olsa kenti ele geçirmeyi başarmıştı. 11. yüzyılda Peçeneklere karşı savunma Hadrianopolis'te yapılmış, I. Frederick Barbarossa kenti ele geçirmiş ve 1190'da burada Konstantinopolis ile bir anlaşma imzalamıştı. 13. yüzyılda kent Nikea, Epir ve Bulgar devletlerinin orduları tarafından ele geçirilmiş, III. İoannis Vatatzes 1242-1246 yılları arasında kenti Nikea devleti topraklarına katmışsa da kent 1307'de Katalanlar tarafından alınmıştır (Kazhdan, 1991). Kent 1346'daki Bizans iç savaşı sırasında önemli bir rol oynamış, VI. İoannis Kantakuzenos burada taç giymiştir.

1361 yılında Osmanlılar tarafından fethedilen Hadrianopolis'in sulh ile alındığı, yerli Rumların Kaleiçi'nde yaşama koşuluyla kentin teslim olduğu genellikle kabul edilir (Tosyavizade, 1988). Sırsındığı Savaşı'ndan sonra 1365'te I. Murat Osmanlı başkentini Edirne'ye taşıdı ve kent Konstantinopolis'in fethine kadar Osmanlıların başkenti oldu. 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Osmanlılar kentte önemli mimari eserler inşa etmiştir.

Bizans imparatorluğunun son dönemlerinde Hadrianopolis sakinleri çeşitli milletlerden oluşuyordu: Yunanlılar, Latinler, Museviler, Ermeniler ve diğer Anadolulu ulusların oluşturduğu kent sakinleri 1433'de kente gelen Bertrandon de la Broquiere tarafından da anlatılır. Kentin Osmanlılar tarafından alınmasından sonra kentteki kiliselerin belli başlıları camiye çevrildi. 1578'de kentte 15 kilise bulunuyordu (Samothers, 1963).

Şekil 3.2. Edirne'nin 1854 tarihli Osmont planı (Yerolympos, 1996)

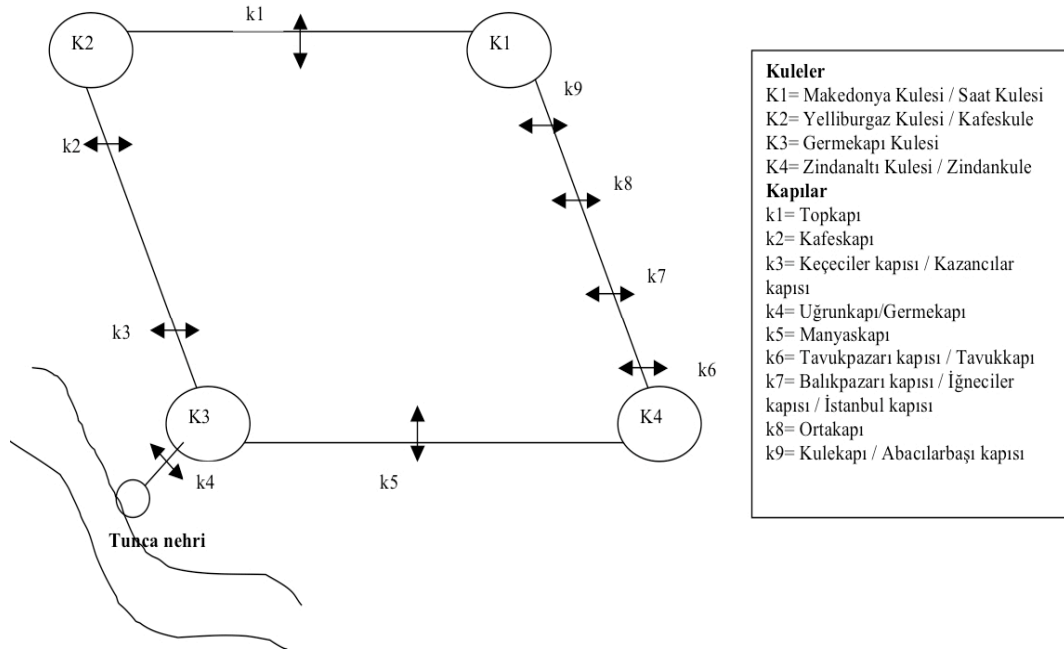
1913 yılındaki Balkan savaşlarının sonuna kadar, tarihten beri gelen önemli coğrafi konumunun avantajlarını yaşayan kent, 1913'ten sonra büyük oranda bugünkü Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarında kalan önemli topraklardan yoksun kalması nedeniyle, stratejik önemini, dolayısıyla ticari ve ekonomik canlılığını büyük oranda kaybetmiştir.

Bugün Edirne'de, kentin Bizans tarihini hatırlatacak mimari eser hemen hemen hiç yoktur. Eyice her ne kadar kentin Bizans tarihi boyunca bir garnizon ve ticaret şehri olması yüzünden, sakinlerinin sürekli bir korku içinde yaşadığından, kentin çeşitli ve çok sayıda binalarla süslendiğine ihtimal vermese de (Eyice, 1993), kentin metropolitlik merkezi olmasından ve Roma-Bizans döneminde de önemli bir yerleşim birimi olduğundan Edirne'nin önemli eserlere sahip olması tahmin edilir. Yine de, Bizans döneminde sürekli bir savaş alanı olması, Osmanlı dönemindeki büyük inşa faaliyetleri, kenti yerle bir eden deprem ve yangınlar, 19. yüzyıldaki Rus işgali ve nihayet 1912-13 Balkan Savaşlarının yıkıcı etkileriyle kent, zengin Bizans mimarisini kaybetmiştir (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

Edirne Kalesi

Kentin en önemli Roma-Bizans dönemi eseri kentin surlarıdır. Roma döneminde bir “castrum” olan kentin eski şehir surlarının izlerini bugün birkaç nokta dışında görmek

mümkün değilse de, kent surları hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgiler yer alır. Lambusiadis, Rifat Osman gibi yazarlar kent surlarının durumu hakkında yazılar yayımlamış, planını çizmişlerdir. Rifat Osman kalenin yüzölçümünün 360.000 metrekare olduğunu, Evliya Çelebi çepeçevre 6.000 adım olduğunu belirtir (Tosyavizade, 1998, Kahraman ve Dağlı, 2006). Ancak surlar daha çok, duvarları aşağı yukarı eşit uzunluklarda bir paralelkenarı andırır. (Şekil 3.3.)

Şekil 3.3. Edirne kalesi, kule ve kapıları

Surların her bir köşesinde, yüksekliği 12 metre olan toplam dört adet yuvarlak kule, surların nehrin kıyısında bulunan güney-batı köşesindeyse küçük birer kule yer alıyordu. Sur duvarlarında aralıklarla toplam on dört adet dörtgen burç vardı. Bu burçların yüksekliği 12 metreydi. Bu burçların altısı kalenin kuzey duvarı, dördü kalenin güney, diğer dördü de kalenin doğu duvarı boyunca yer alıyordu. Sur duvarlarında aralıklarla yerleştirilmiş toplam dokuz kapı yer alıyor, Evliya Çelebi'ye göre eskiden surların dışında, kaleyi çepeçevre kuşatan derin bir hendek bulunuyordu. 17. yüzyılda Evliya Çelebi Manyas Kule'den Zindan Kule'ye kadar Arda, Tunca ve Meriç nehirlerinin bu hendek içinden aktığını ancak Osmanlılar elinde iç il olan kentin korku ve tehlikeden uzak olduğundan hendeklere çöp,

toz, toprak doldurulmasına göz yumulduğunu ve hendeğin artık kaybolduğunu yazar. 17. yüzyılda üzerine dükkân, han ve imaretler yapıldığından kale surlarının iki yanının görünmediğini, yalnızca Zindan Kapısı ve Ağaçpazarı semtinde iki taraftaki kale duvarının görülebildiğini, kalenin tamire ihtiyaç duyup harap olduğunu belirtir. Kaleiçi'nde 360 adet anayol olduğunu, bütün anayolların büyük taşlar ile döşeli olduğunu ve yolların “satranç nakşı döşenmiş” olduğunu ekler. Tüm kale kapılarının ikişer kat demir kapıları olduğunu belirtir (Kahraman ve Dağlı, 2006).

1866 yılında sur duvarlarından geri kalanlar, malzemeleri çeşitli kamu binalarında kullanılmak, bir kısmı da satılarak gelir sağlamak amacıyla yıkılmıştır. (Resim 3.1.) Yıkılan sur duvarlarının taşları kışla ve hastane yapımında kullanılmıştır. Edirne cemaat üyelerine ait, sur duvarları yakınında bulunan ve yıkımdan zarar gören evlere karşılık, bu taşlar yeni binaların, özellikle eğitim yapılarının yapılması amacıyla valilik tarafından cemaat ileri gelenlerine verilmiştir. Bu sur duvarlarının malzemeleriyle kentte Rum cemaat okullarından Zapyon Kız Lisesi ve bugün yok olan Rum Lisesi yapılmıştır (Kurtidis, 1928a). Bugün sur duvarlarından yalnızca kuzey duvarının bir kısmıyla, kuzeydoğu köşesinde yer alan, bugün Makedonya Kulesi ya da Yangın Kulesi adıyla bilinen kule ayakta. Çok defa tamir gören ve son zamanlarda restore edilen bu kulenin orijinal özellikleri kaybolmuştur (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007, Nikolaidis, 1993, Tosyavizade, 1998).

Resim 3.1. 19. yüzyıla ait bir gravürde Edirne Kalesi kapı ve kulelerinden biri (Sayger ve Desarnod, 1832)

Makedonya Kulesi (Kule1), Kulle-i Kebire (Büyük Kule), Yangın Kulesi, Saat Kulesi, Edirneli Rumlarca Kantakuzenos ya da Tsimiskis Kulesi olarak anılan kule, kalenin kuzeydoğusunda bugün ayakta olan tek kuledir. Osmanlılar döneminde Tekfur Kule de denilmiştir. Bu kulenin üzerine 1884 ya da 1886 yılında ahşap malzemeye üçüncü bir kat yapılmış, ancak deprem ve yangın nedeniyle yıkılan bu kat, 1894-95 yılında Vali Hacı İzzet Paşa döneminde tekrar, bu kez tuğla malzemeye yükseltilmiş, üzerine bir saat kulesi inşa edilmiştir. Kulenin üzerinde Bizans döneminden kalma tuğla ile yazılmış Yunanca bir yazı yer alıyordu. Ahmet Badi Efendi'nin aktardığına göre yazının Türkçesi şöyleydi: “Yarab nusret ile hâmi-din-i muhabb-i İsa olan İmparatorumuz Yuvani'ye” (Küçük, 1995).

Ahmet Badi Efendi, Saat Kulesi'ndeki yazının İoannis Dukas dönemine ait olduğunu belirtse de, yazı muhtemelen 1353 yılındaki depremden sonra kuleyi tamir ettiren İoannis Kantakuzenos için, onun döneminde buraya yazılmıştır (Nikolaidis, 1993, Küçük, 1995).

Makedonya Kulesi'nin kuzeydoğu köşesinde yer aldığı kuzey duvarının uzunluğu yaklaşık 642 metreydi. Makedonya Kulesi'nden yaklaşık yüz metre sonra bir burç yer alıyor, bu burcun yaklaşık 290 metre doğusunda Mumcular Sokağı'na ve arkasındaki Ağaçaşpazarı'na açılan Topkapı Kapısı (Kapı1) yer alıyordu. Bu kapıyı 15. yüzyılda II. Murat, kendi yaptırdığı Topkapı ya da Alaca Hamam'a giriş olanağı vermek için yaptırmıştı. Kuzey sur duvarları boyunca toplam altı burç yer alıyordu. Kuzey sur duvarında bulunan dördüncü, Topkapı'nın batısındaki ikinci burç Bizans İmparatoru Mihail Paleologos tarafından 1261 yılında yapılmıştı. Bu burcun üzerinde mermer bir kitabe bulunuyordu. Bu kitabe bulunduğu yerden kimi kaynaklara göre Rus işgali sırasında zarar görmemesi için, kimi kaynaklara göreyse burcun 1828 yılındaki depremle yıkılmasıyla, Edirneli Rumlar tarafından alınarak, yakındaki metropolitliğin dış kapısı üzerine konulmuş, kilisenin de yıkılmasıyla kitabe, Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır (Peremeci, 1939, Nikolaidis, 1993). Bu mermer kitabenin Türkçe çevirisi Ahmet Badi Efendi'nin aktardığına göre şöyleydi: “İmparator Mihail ki Romalıların bâ'is-i iftihar-ı hakikisi olup Konstantin şehrini halâs eyledi. Barbarların hücumu önüne kahramanane mukavemet etmek üzere bu kuleyi bina ve inşa eylemiştir.” Burcun üzerindeki mermer kitabeye göre, İstanbul'u Latinlerden kurtaran Mikhail Paleologos döneminde, bu burç tamir görmüştür (Küçük, 1995).

Resim 3.2. 19. yüzyıla ait bir gravürde Edirne Kalesi kapılarından biri (Sayger ve Desarnod, 1832)

Kalenin kuzeybatı köşesinde (Kule2) Yeliburgaz Kulesi yer alıyordu. Kale surlarının kuzeybatıdan güneybatıya uzunluğu yaklaşık 693 metreydi. Zaman zaman Kafes Kulesi de denilen kule, Edirneli Rumlar tarafından İliburgu adıyla anılıyordu. Bir süre hapishane olarak kullanılmıştır (Nikolaidis, 1993, Küçük, 1995). Daha çok ünlü ve zengin kişilerin hapsedildiği bir cezaevi olan bu kulede, (Düzmece) Mustafa'nın asıldığı söylenir (Tosyavizade, 1998). Yeliburgaz Kulesi'nden güneye doğru yaklaşık 183 metre sonra Kafeskapı (Kapı2) yer alıyordu. Mihal köprüsü tarafına açılan kapı, 1752 yılındaki depremle zarar görmüş, Sultan I. Mahmut zamanında tamir edilmiştir. Kafeskapı'dan yaklaşık 180 metre sonra Keçeciler Kapısı (Kapı3) yer alıyordu. Debbağhane semtine açılan kapıya eskiden Kazancılar Kapısı da denilirdi. Önceleri burada yer alan Kazancılar Çarşısı daha sonra Laleli Camii civarına kaldırılmış, ancak sonradan oradan da kaldırılmıştır.

Keçeciler Kapısı'nın yaklaşık 330 metre güneyinde, batı sur duvarlarının bittiği yerde, kalenin güneybatı ucunda Germekapı Kulesi (Kule3) yer alıyordu. Kule, Edirne kalesinin su kulesiydi (İlgürel, 1974). Bu kule kimi tarihçilere göre Bizans döneminde inşa edilmiş, kulenin hemen güneybatısında, Tunca nehrinin geçtiği yere Osmanlılar küçük bir kule daha inşa etmiş, bu kule de yine aynı adla anılmıştır. Bu iki kule arasında Germekapı (Kapı4)

adında bir kapı bulunuyordu. Bu kapıya orada bulunan su taksimi nedeniyle Su Kapısı da deniliyordu. Bu kapının yakınında Uğrunkapı denilen küçük bir kapı daha bulunuyordu. Sarafoglou'na göre Osmanlılar Edirne'ye bu kapıdan girdikleri için bu kapıya “uğurlu” anlamında Uğrunkapı demişlerdi. Öte yandan bu kapıya “Uğru kapı” denildiği, küçük olan bu kapı kuytu bir yerde bulunduğundan buraya “hırsız kapısı” anlamına gelen bu isim verildiği de belirtilir (İnciciyan, 1974). Bu kapı, kentin son Bizans “tefkuru” Thomas'ın Osmanlıların kenti fethi sırasında Tunca nehri yoluyla kenti terkettiği kapı olarak da anılır. Thomas bu kapıdan çıkarak yakındaki Enez'e, oradan da Mora yarımadasına kaçmıştı (Konstantinidis, 1942). Edirne Kalesi'nin güney surlarının uzunluğu yaklaşık 695 metreydi. Germekule'den yaklaşık 300 metre sonra bugünkü Manyas Karakolu'nun yerinde Manyaskapı (Kapı5) denilen kapı bulunuyordu. 1752 yılındaki depremle yıkılan ve I. Mahmut tarafından onarılan kapının üzerinde tamir kitabesi bulunuyordu. Ahmet Badi Efendi, Edirne'nin bu kapıdan girilerek fethedildiğini aktarır. Manyaskapı yakınında, surların içinde Bizans sarayı bulunuyordu (Tosyavizade, 1998, Kahraman ve Dağlı, 2006). Fetihden sonra I. Murat'ın bu sarayda kaldığı, saraydan güneydeki Tunca nehrinin görüldüğü aktarılır (Nikolaidis, 1993). Bu kapının karşısında, surların hemen dışında 15. yüzyıl yapısı Darülhadis Camii bulunur. Manyaskapı'nın doğusunda sırasıyla 110 metre ve 85 metre aralıklarla iki burç, bu iki burçtan sonra kalenin son kulesi bulunuyordu. Bu iki burç 19. yüzyılda yıktırılmış, malzemeleri satılmıştır.

Kalenin güneydoğu ucundaki kule Zindanaltı Kulesi'ydi (Kule4). Hapishane olarak da kullanıldığından Zindankule adıyla da anılırdı. Yelliburgaz Kulesi'nin aksine sıradan kişilerin hapsedildiği bu cezaevi Tanzimat döneminde kaldırılmıştır (Tosyavizade, 1998). Kalenin kuzeydoğu ve kuzeybatı arasındaki iki kule (Makedonya ve Zindanaltı Kuleleri) arasındaki uzaklık yaklaşık 712 metreydi. Zindanaltı Kulesi'nden yaklaşık 120 metre kuzeyde Tavukpazarı Kapısı (Kapı6) bulunuyordu. Tahtakale'ye açılan bu kapı, kimi tarihçilere göre Osmanlıların kenti fethinden sonra açılmıştır. Bu kapının 200 metre kuzeyinde Balıkpazarı Kapısı (Kapı7) bulunuyordu. İstanbul Kapısı, İğneciler Kapısı, Balıkkapısı da denen kapı, Bitpazarı'nda bulunan Direk Çarşısı'na açılırdı. Bu kapıdan yaklaşık 167 metre kuzeyde Ortakapı (Kapı8) bulunur. Ali Paşa Çarşısı'nın ortasına açılan

bu kapı, Ali Paşa Çarşısı yapıldığında açılmış, böylece çarşıdan kaleye doğrudan geçiş sağlanmıştır.

Ortakapı'dan yaklaşık 150 metre sonra Edirne kalesinin son kapısı Kulekapı (Kapı9) yer alıyordu. Abacılarbaşı Kapısı olarak da anılan kapı, Ali Paşa Çarşısı'nın üst kapısına ve Kitapçılar çarşısına açılırdı. Kulekapı civarında Tekfur Sarayı bulunuyordu. Evliya Çelebi ve Ahmet Bâdi Efendi'nin belirttiği gibi en azından iki Bizans sarayının Kaleiçi'nde, Manyaskapı ve Kulekapı civarında olduğunu Rifat Osman da onaylasa da, I. Murat'ın Edirne fethinin hemen sonrasında Dimetoka sarayında kaldığından hareketle, fetih sırasında bu sarayların kullanılamayacak durumda olduğunu belirtir (Tosyavizade, 1989). Tekfur Sarayı'nın olduğu yer daha sonra cephaneye olarak kullanılmış, ardından Maarif Bahçesi olmuştur. Bizans döneminde saray, kilise ve diğer kamu kurumlarının bu civarda olduğu belirtilir (Küçük, 1995, Nikolaidis, 1993, Peremeci, 1939, Tosyavizade, 1998).

Edirne'de Bizans Dönemi Kiliseleri

Nazianzos Piskoposu İgnatios Sarafoglou² 1760'lı yıllarda kaleme aldığı yazıda, Edirne Kaleiçi'nde Bizans döneminde inşa edilen ve faal olan bir kilise, on Osmanlı dönemi kilisesi, 17.-18. yüzyıllarda yanan dört kilise, camiye çevrilen ancak yıkıntı halinde bulunan üç kilise olduğunu belirtir (Sarafoglou, 1929). 29 Ağustos 1902 tarihinde Edirne'yi ziyaret eden Georgios Lambakis³, kentte üç kiliseyi gezmiş, bunlarla ilgili notlar almıştır. Gezdiği kiliselerin daha çok iç mekânlarıyla ilgilenen Lambakis ne yazık ki yalnızca iç mekân fotoğrafları çekmiştir. Lambakis öncelikle metropolitlik kilisesi Kimisis tis Theotoku Kilisesi'ni ziyaret etmiştir. Bir 18. yüzyıl yapısı olan kilise Kaleiçi'nde, kuzey surlarının doğusunda, surların hemen bitişiğinde yer alıyordu. Lambakis kilisenin bahçesinde kent surlarına ait mermer kitabelerin olduğunu belirtir (Lambakis, 1911).

² 1739 yılında İstanbul'da doğdu. İlk öğrenimini Edirne'de aldıktan sonra Yanya ve Athoniada'ya gitti. Eğitiminin ardından döndüğü Edirne'de 1761 yılında din adamı olarak kentin Rum cemaat okulunda ders verdi. 1773 yılında Kayseri'de din görevlisi olarak bulundu. 1784 yılında Nazianzos piskoposu oldu. Bilinmeyen bir tarihte Edirne'ye tekrar dönen Sarafoglou, 1818 yılında Edirne'de yaşamını yitirdi.

³ 1854 yılında Atina'da doğdu. Doktora eğitimini Almanya'da Hristiyan arkeolojisi alanında tamamladı. Atina'ya döndükten sonra 1884 yılında önderliğinde Hristiyaniki Arheoloyiki Eteria (Hristiyan Arkeolojisi Kurumu) kuruldu. Kurumdaki genel sekreterlik görevi sayesinde Yunanistan, İtalya, Anadolu ve Trakya'ya yaptığı gezilerde bulduğu anıt ve arşivleri kaydetti, fotoğrafladı. Zengin fotoğraf arşivi bugün, Lambakis'in kurduğu Atina'daki Bizans Müzesi'nde korunmaktadır. 1914 yılında yaşamını yitirdi.

Metropolitlik kilisesinin iç mekânından oldukça etkilenen Lambakis, kilisenin büyük ve ferah olduğunu, değerli ikonalar ve freskolarla dolu olduğunu belirtir. Çektiği fotoğraflardan üç nefli bir bazilika olduğu anlaşılan kilise, muhtemelen 1923-1930 yılları arasında yıkılmıştır. Lambakis'in ziyaret ettiği ikinci kilise, Ayios İoannis Theologos Kilisesi'dir. Haç planlı küçük bir kilise olan yapının "eski" olduğunu belirtmekle yetinen Lambakis, kiliseye dair herhangi bir fotoğraf çekmemiş, mekândaki mermer kitabe ve ikonaları kaydetmiştir. Lambakis'in Edirne'de ziyaret ettiği son kilise, Ayios Panteleimonos Şapeli'dir. Şapeldeki ikonaları kaydeden Lambakis, şapelin planı ve nerede olduğu konusunda bilgi vermez (Lambakis, 1911).

Aya Sofya Kilisesi (Halebiye Camii)

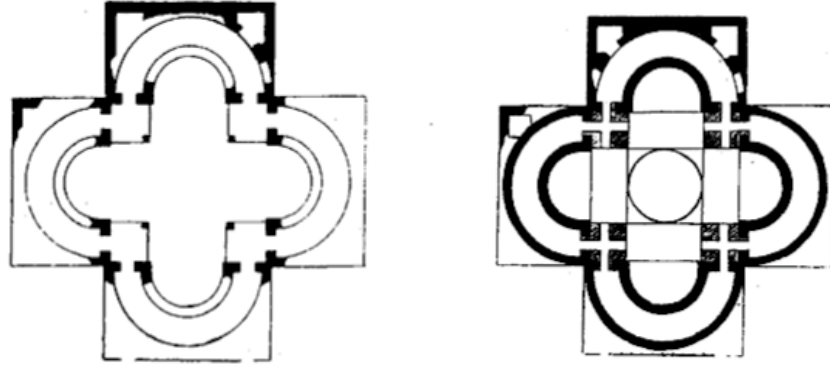
Edirne'de varlığı bilinen en önemli Bizans kilisesi, Kaleiçi'nde yer alan Aya Sofya Kilisesi'dir. Kilise muhtemelen Osmanlı fethi sırasında metropolitlik kilisesiydi. Lady Montagu 1717'de kenti ziyaretinde yıkık bir kiliseyi ziyaret ettiğini anlatır. Sarafoglou 1760 yılında Halebiye Camisi olarak adlandırılan ve Keçeciler Kapısı'nda bulunan yapının kiliseden çevrildiğini, kubbede Pantokrator İsa motifinin hâlâ görülebildiğini belirtir (Sarafoglou, 1929). Halebiye Camii, Keçecilerkapısı yolu üstünde, eski İnhisarlar idaresinin (bugünkü I. Murat Lisesi) alt yanında, eski yangın yeri olarak bilinen alanın solundaydı. Bu yapıya ilişkin belki de en ayrıntılı bilgiyi 1904 yılında kaleme aldığı *Riyaz-ı Belde-i Edirne* adlı eserinde Ahmet Badi Efendi kaydeder. Ahmet Badi Efendi Halebi Camii dediği yapının Derun-i Hisar'da Keçeciler Kapısı dahilinde olduğunu, eskiden Kemer Avlu Mahallesi olarak bilinen ancak yüzyıl başında adı Aya Nikola Mahallesi olarak değiştirilen mahallede, Keçeciler Kapısı Caddesi'nde 38 numarada bulunduğunu belirtir. Halebiyye ya da Çelebi Camii olarak da bilinen yapının kemer üzerinde yükselen bir kubbesi olduğunu, minaresinin olmadığını, bir köşesinde ahşap bir yapı inşa edilerek ezanın buradan okunduğunu, Sultan Murad Han'ın emriyle kiliseyken camiye çevrildiğini, fetihten sonra ilk cuma namazının burada kılındığını, II. Sultan Mehmet'in emriyle caminin yanına bir medrese yapıldığını, Edirneli Rumlardan öğrendiğine göre bu yapının Aya Sofya Kilisesi olduğunu, 1752 yılındaki depremle harap olup, vakfiyesi olmadığı için işlemez hale

geldiğini, ancak harabesinin hâlâ görülebildiğini, malzemelerinin Mirliya Hakkı Paşa tarafından kentin istihkâmında kullanıldığını belirtir (Küçük, 1995).

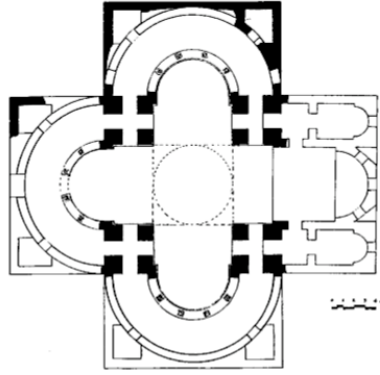
15. yüzyılda kilisenin yanında bir medrese yapılmış, II. Mehmet'in hocalarından Seraceddin Mehmet bin Ömeri Halebi, II. Murat tarafından bu medresenin ilk hocası tayin edildiği için camii bu isimle, Halebi Medresesi Camii adıyla anılır olmuştur. Keçeciler Kapısı'nda eskiden Kazgancılar Çarşısı bulunduğundan, bu medreseye Kazgancılar Medresesi de denilmiştir. Vakfı olmadığı için depremle yıkılan cami ve medrese tamir edilmemiş, malzemeleri 19. yüzyılda Hakkı Paşa tarafından Edirne'nin istihkâmında kullanılmıştır (Peremeci, 1939). 1888 yılında kentte bulunan Rus konsolosu Lechine, yapının fotoğrafını çekmiş (Resim 3.3.), 1875 yılında Edirne'ye gelen Fransız A. Choisy yapının planını çizmiştir (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007). (Şekil 3.4. ve Şekil 3.5.) Bu belgelerden ve Bulgar sanat tarihçisi Mavrodinov'un çalışmalarından binanın serbest haç planlı, tuğladan, 14 metre çapında bir kubbesi olan bir yapı olduğu anlaşılır (Eyice, 1993). Kilise, iki ayrı dönem yapısıdır. 5. veya 6. yüzyıla ait kubbeli bir kilise olan Aya Sofya'nın içi muhtemelen 8. yüzyılda bazı eklemeler görmüştür (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007, Kazhdan, 1991, Eyice, 1993). 19. yüzyılın sonunda yıkıntı halinde olan yapıdan artakalanlar, yeni inşaatlarda kullanılmış ve yapı tamamen yok olmuştur (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

Resim 3.3. Lechine'nin 1888'de fotoğrafladığı Edirne Aya Sofya Kilisesi

Şekil 3.4. Choisy'ye göre Edirne Aya Sofya Kilisesi'nin ilk dönem planı (sol). Choisy'ye göre yapının sonradan yapılan değişiklikleri gösterir planı (sağ) (Papazotos, 1992-1994c)

Şekil 3.5. Edirne Aya Sofya Kilisesi'nin Papazotos tarafından Choisy temel alınarak çizilen zemin kat planı (Papazotos, 1992-1994c)

Ayios İoannis Theologos Kilisesi

Edirne'de varlığını bildiğimiz başka bir Bizans kilisesi, "Sinaitikon" adıyla bilinen, dört yapraklı yonca biçimli haç planlı kilisedir. Sina çölündeki Ayia Katerina Manastırı'na bağlı olduğu için bu ismi almıştı (Lekkos, 1999). Bizans döneminde inşa edilen, camiye çevrilmeyen ve 20. yüzyılın başına kadar faal olan Edirne'deki tek kilisedir. Ayios İoannis Theologos adını taşıyan kilise, yüzyıl başına kadar ayakta idi.

Sarafoglou kilisenin yüksek bir kubbesi olduğunu, Kaleiçi'nde metropolitliğe yakın bir konumda bulunduğunu ve Bizans döneminde inşa edildiğini yazar (Sarafoglou, 1929). Türk kaynaklarında Turi Sina, Tur-u Sina (Sina Dağı anlamında) ya da Nuri Sina Manastırı

olarak geçer ve Metropolit Mahallesi'nde, Turi Sina Kilisesi Sokağı'nda 4 numarada bulunduğu belirtilir (Küçük, 1995, Kazancıgil, 1992, Tosyavizade, 1998).

1907 yılında Gurlitt tarafından planı çizilmiş, 1929 yılında *Thrakika* dergisinde bir fotoğrafı yayımlanmıştır. (Resim 3.4.) Ancak Gurlitt, yapının mevcut durumunu değil, tahminen ilk halini çizdiğinden çizdiği planla yapının özellikleri örtüşmez. Yapı bazı kaynaklara göre 9. ya da 10. yüzyıla (Tosyavizade, 1998), bazı kaynaklara göre 12. ya da 14. yüzyıla (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007), bazı kaynaklara göreyse 14. ya da 15. yüzyıla aittir (Lekkos, 1999, Konstantinidis, 1943, Sarafoglou, 1929).

Resim 3.4. “Sinaitikon” olarak da bilinen Edirne Ayios Ioannis Theologos Kilisesi (Thrakika, 1929)

Haç planlı, küçük bir yapı olan kilisenin yüksek kasnaklı bir kubbesi vardı. Dışarıdan 7 metre boyundaki kilise, 3 metre çapında bir kubbeyle örtülüydü (Eyice, 1993). Kilisenin bahçesinde keşişlere ait inziva hücreleri bulunuyordu. 19. yüzyılda Sina'daki Ayia Katerina Manastırı, kiliseyi Edirne'nin Rum cemaatine devretmiş, bu dönemden sonra keşişlerin de azlığı nedeniyle, 1922 yılına kadar metropolitlik kilisesinin şapeli olarak kullanılmıştır. 1922'den sonra yıkılmıştır (Lekkos, 1999).

Ayios Basileios Kilisesi (Kilise Camii)

Bizans dönemi kilisesi olup, fetihten sonra camiye çevrildiği Sarafoglou tarafından kaydedilen diğer iki kiliseden biri Ayios Basileios Kilisesi'dir. "Kilise Camii" denilen yapının yıkık olduğunu belirten Sarafoglou, kilisenin Yahudi mahallesi yakınındaki Çukur Hamam civarında olduğunu belirtir (Sarafoglou, 1929). Çukur Hamam'ın Kaleiçi'nde olduğu bilinmekle birlikte yerinin tam olarak nerede olduğu konusu tartışmalıdır. Ahmet Badi Efendi, Çukur Hamam'ın Kaleiçi'nde olduğunu ve Bulgar Katolik Mektebi'ndeki kilisenin yerinde bulunduğunu aktarır (Küçük, 1995). Çukur Hamam hakkında aktarılan diğer bir bilgi de, hamamın küçük, karanlık bir hamam olduğudur; Bizans döneminden kalan tek hamamdır (İlgürel, 1974, Peremeci, 1939). Ahmet Badi Efendi, Kilise Camii'nin Derun-i Hisar'da, Kilise Camii Sokağı'nda 19 numarada bulunduğunu belirtir. "Camii Hisar" da denilen Kilise Camisi, II. Mehmet emriyle yıktırılmış, yerine iki paye üzerinde dışarıdan beş olarak görülse de altı kubbeli bir cami yapılmıştır (İnciciyan, 1974). Yapı 1752 depremiyle yıkılmıştır. Ahmet Badi Efendi, *Örfi Ağa Tarihçesi*'nde Kilise Camii'nin ve Halebiye Camii'nin vakfı olmadığından tamir edilmediklerinin belirtildiğini ancak bu iki caminin tamir edilmeme nedeninin bu olmadığını, Müslüman cemaatin Kaleiçi'nden taşındığı için bu iki caminin onarılmadığını belirtir. Kilise Camii'nin içinde çeşitli hastalıklara iyi gelen şifalı su -muhtemelen ayazma- olduğundan da söz eden Ahmet Badi Efendi, kilisenin eski adının "Panayır" olduğunu belirtir (Küçük, 1995). Yapıdan artakalan malzemeler Edirne Lisesi'nin yapımında kullanılmıştır (Peremeci, 1939).

Ayii Theodori Kilisesi

Sarafoglou'nun camiye çevrildiğini belirttiği son kilise Ayii Theodori Kilisesi'dir. Yapının Aya Sofya'nın karşısında olduğunu, kubbeli ve sütunlu bir yapı olduğunu belirtir. Ayrıca bunun gibi kentte kiliseden camiye çevrilen pek çok kilise daha olduğunu, hatta kendisinin o dönemde yıkılmış olan bazılarının yıkıntılarını gördüğünü, yıkıntılar arasında dua kitapları bulunduğunu yazar. Sarafoglou'nun yazısına bazı eklemeler yapan

Lambusiadis⁴, Sarafoglou'nun bahsettiği diğer kilise/camilerin isimlerini ve konumlarını belirtmediğini, ancak camiye çevrilen Ayii Theodori Kilisesi'nin Fener Bakalı'nın (?) aşağısındaki sokakta bulunduğunu, bu yapının on beş yıl önce -1910'larda- yıktırıldığını, malzemelerinin ve sütunlarının alındığını, yapıdan geriye sadece alçak duvarlarının kaldığını belirtir (Sarafoglou, 1929).

Küçük Aya Sofya Kilisesi

Yalnızca Ahmet Badi Efendi tarafından sözü edilen, kiliseden camiye çevrilen bir başka kilise, Küçük Aya Sofya Kilisesi'dir. Tahtakale'de Küçük Eski Camii Şerif Sokağı'nda bulunan kilise, Sultan Murad Han emriyle mescit yapılmış, ancak yapı 1752 depremiyle yıkılmıştır (Küçük, 1995). Bu yapı muhtemelen, Sarafoglou'nun kiliseden camiye çevrildiğini söylediği yapılardan biriydi.

Yıldırım Camii

Gurlitt ve ardından Eyice tarafından Bizans kilisesi olduğu ileri sürülen Yıldırım Camii, Edirne'nin Yıldırım semtinde bulunur. Gurlitt, camiinin bir 13. yüzyıl kilisesi olduğunu, 15. yüzyıl başlarında camiye çevrildiğini ve 18. yüzyılda tekrar inşa edildiğini ileri sürer. Rifat Osman da caminin yerinde Tris İyerarhes adında bir kilise olduğunu, kilisenin IV. Haçlı seferlerinde yıkıldığını, Yıldırım Camii'nin bu harabe üzerine yapıldığı için mihrabının çarpık olduğunu ileri sürer; Peremeci ise kilisenin Yıldırım Bayezit emriyle camiye çevrilmiş olabileceğini ileri savunur (Tosyavizade, 1998, Peremeci, 1939). Küpeli Camii olarak da anılan yapının Türk devrinden önceki bir döneme ait olduğunu ileri süren Eyice, yapının bir Hristiyan binası olduğunun kesin olduğunu, yapının 4. ya da 5. yüzyıla ait bir mezarlık şapeli olduğunu savunur (Eyice, 1993). Ousterhout ve Bakirtzis ise yapının, eskiden burada bulunan bir Bizans yapısının temelleri üzerine inşa edilmiş olabileceğini, ancak yapının aslında bir zaviye olduğunu belirtir. Yapıda bazı orta Bizans dönemi elemanları tekrar kullanılmıştır (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007). Edirneli bir kaynağa,

⁴ Georgios İakovos Lambusiadis, 1858'de Edirne'de doğdu. Yaklaşık elli yıl boyunca Edirne'de ve Trakya'nın çeşitli kasaba ve kentlerinde eğitimcilik yaptı. Trakya'nın ve Edirne'nin tarihiyle ilgili çok sayıda çalışması vardır. 1926 yılında Atina'da öldü.

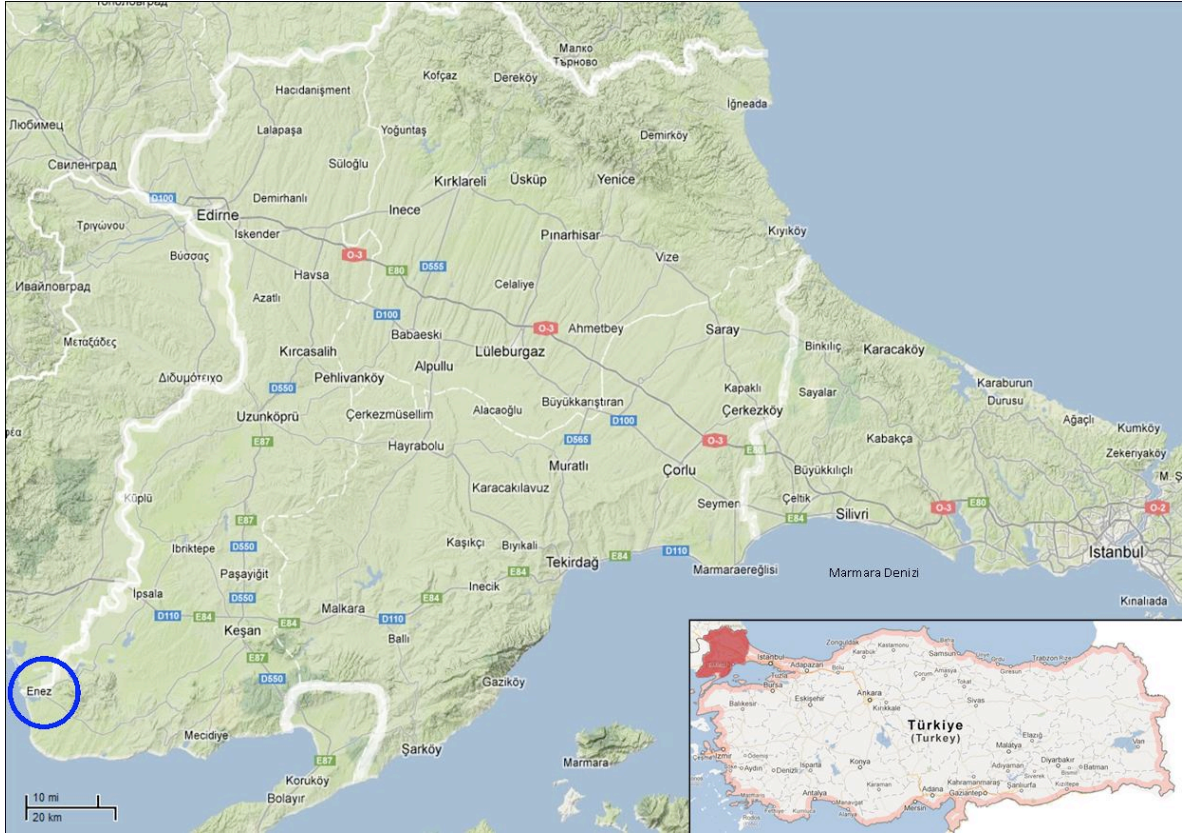
Bizans İmparatoru İoannis Kantakuzenos'un yazdığı tarihinde, Edirne'de bulunan "Bahçelerdeki Kilise" (Naos o en Kipis) olarak belirttiği kilisenin, muhtemelen Yıldırım semtinde bulunan Yıldırım Camii olduğunu savunur. Camiinin tamamen doğuya dönük inşa edilmiş olması ve minaresinin yapının güneydoğu köşesine sonradan eklenmiş olması, ayrıca iç mekânda "ieron" kısmındaki mermer kirişlerde yer alan bazı dini motiflerin varlığı camiinin Bizans dönemine ait bir kilise olduğunu yazara düşündürür (Kurtidis, 1928a).

Edirne'deki Diğer Bizans Dönemi Eserleri

Edirne'de Bizans döneminde kaldığı tartışmalı olan bir yapı da Mihal köprüsüdür. Ahmet Badi Efendi, köprünün Yıldırım Camii yönündeki sekiz kemerli kısmının Mikhail Paleologos dönemine ait olduğunu belirtir (Küçük, 1995, Aslanapa, 1949, Peremeci, 1939, Nikolaidis, 1993). Eyice bu olasılığın köprünün adı olan Mihal'in Yunanca olması nedeniyle Gazi Mihal ile karıştırılmış olabileceğini, eskiden köprünün üzerindeki bir taşta Bizans dönemine ait bir işaret görülmüş olmakla birlikte, köprünün uğradığı değişikliklerden köprünün Bizans yapısı olarak adlandırılmasının pek doğru olmadığını savunur (Eyice, 1993).

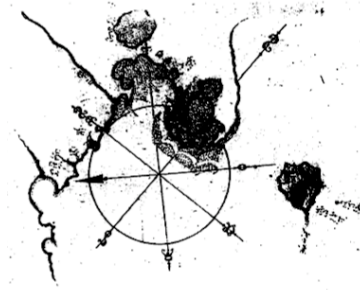
3.1.2. Enez (Ainos)

Meriç Nehri'nin doğu kıyısında, nehrin denize döküldüğü yerde, antik Stentoris'in (bugün Gala Gölü) batısında bulunan antik Ainos kenti MÖ 7. yüzyılda Aiolyalıların bir kolonisi olarak kuruldu. Ainos kentinde yapılan kazılardan, kentte neolitik çağdan itibaren kesintisiz olarak yerleşildiği anlaşılır (Başaran, 2005). Deniz ve karayoluyla kuzeyde Hadrianopolis'e, doğuda Kallipolis ve Konstantinopolis'e bağlanan Ainos önemli bir noktada bulunuyordu. Roma İmparatorluğu hâkimiyetine MÖ 148 yılında giren kent, Bizans döneminde Europa eyaletinin Rodop bölgesinin başkenti oldu. 4. yüzyıla ait madeni paraların bulunduğu kentin Helenistik dönemine dair bilgilerimiz çok kısıtlıdır. Yine de konumu sayesinde kentin önemli ve hareketli bir ticaret merkezi olduğu anlaşılır (Hasluck, 1908-1909).

Şekil 3.6. Enez (Ainos) yerleşimi

Antik Ainos kenti bugün kıyıdan 3,5 km. içeride yer alır. Ainos, eskiçağda iki limanlı bir kentti: bugün Meriç'in denize döküldüğü nokta bir körfezdi. Doğu Trakya'nın en önemli liman kenti olan Ainos, Ege Denizi ile Doğu Trakya'nın iç kesimlerini birleştiren önemli bir nokta olmasının yanı sıra, Karadeniz ile Ege Denizi arasında en kısa ve en güvenli yolun sonunda bulunuyordu. Ortaçağda da bu önemini koruyan kent, Ege Denizi'ndeki adalarla Trakya arasındaki bağlantıyı sağlıyor, bu nedenle önemli bir ticaret merkezi rolü oynuyordu. Kent, bu özelliğini 19. yüzyılın başlarına kadar korumuştur (Ardel, 1959, Erzen, 1972). (Şekil 3.6.)

Şekil 3.7. Piri Reis haritasına göre Enez limanı (Erzen, 1974)

Bizans döneminde Ainos adı ilk defa Prokopios tarafından dile getirilir. Pek çok Trakya kentini, sur ve kale duvarlarını tamir ettiren I. İustinianos'un kentin sur duvarlarını onarttığını tarihçi Prokopios kaydeder. Prokopios Ainos hakkında şunları yazar: “[Gelibolu] yarımada[sı]nın ilerisinde, Anchises'in oğlu Aeneas'ın kurduğu, kendi adını taşıyan Aenus [Ainos] kenti bulunur. Bu kentin daire şeklindeki surlarını zaptetmek çok kolaydı; surlar hem alçaktı hem de deniz kısmındaki surlar açıktı; o kadar ki deniz surlara yer yer ulaşıyordu. Ama İmparator İustinianos surları yükselterek, bırakın ele geçirilmesini, surlara saldırılmasını dahi önledi. Surları genişleterek ve her tarafındaki boşlukları kapatarak Aenus'u zaptedilemez kıldı. Böylece kent güvenli hale geldi ama yine de bölge barbarların saldırılarına açık olarak kaldı. Çünkü antikçağdan beri Rodop bölgesi kalelerden yoksundu. [...] Zamanla yıkılmış ve zarar görmüş Rodop'taki böyle kentleri onarmak için [I. İustinianos] büyük çaba harcadı.” (Procopius, 1940).

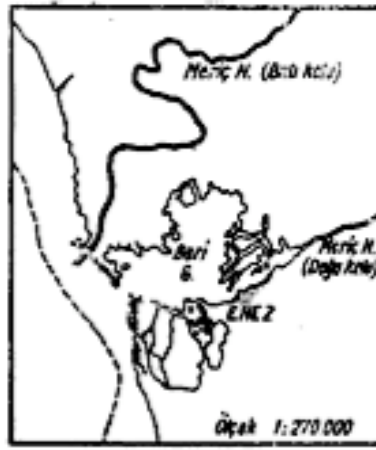
7. ve 11. yüzyıllar arasında kent hakkında bilgiler sınırlı olmakla birlikte dini bir merkez olarak işlevinin olduğu bilinmektedir (Kazhdan, 1991). Önceleri Trainopolis Metropolitliği'ne bağlı bir piskoposluk merkezi olan kent, kimi kaynaklara göre 6. (Kiminas, 2009), kimi kaynaklara göre 4. yüzyıldan itibaren başpiskoposluk merkezi, 11. yüzyıldan önce metropolitlik merkezi olmuş ve kilise hiyerarşisinde 63. sırayı almıştır (Samothrakis, 1963). 1885 yılında, yeni kurulan komşu Dedeğaç kenti, on dört köy ile birlikte Maronia Metropolitliği'nden ayrılarak Ainos Metropolitliği'ne bağlanmış, çok geçmeden Ainos Metropolitliği'nin ikâmetgâhı yeni Dedeğaç kenti olmuştur (Lekkos, 1999, Kiminas, 2009).

Tarihi metinlerde 1091’de I. Aleksios’un Peçeneklere karşı savaşırken karargâhını kentte kurduğu geçer (Kazhdan, 1991). Peçenekleri yenen I. Aleksios, bu zaferin anısına “Skalotin” olarak bilinen Theotokos Manastırı’nı yaptırmıştır (Samothrakis, 1963). Komnenoslar dönemi olan 11. yüzyıldan sonra kentin önemi artmış, 12. yüzyılda Ainos hemen yakındaki Ferres’deki (Ferecik) Kosmosoteira Manastırı’nın keşişlerinin gemilerle zeytinyağlarını getirip sattıkları bir pazar olmuştur. Limanı sayesinde önemli bir ticaret merkezi olan kentin belli başlı gelir kaynakları tuz üretimi ve balıkçılıktı. 15. yüzyılda yaşayan tarihçi Kritovulos Ainos’u, yakın adalar İmroz (Gökçeada) ve Limnos ile ticaretin yapıldığı büyük bir *polis* olarak anlatır. Güçlü sur duvarları sayesinde 1265’te Bulgar ve Tatarların, 1307’de Katalanların saldırılarına karşı koyan kentin sakinleri, Khalkokondyles’in belirttiğine göre 1384 yılında Francesco Gattelusî ailesinin üyelerinden birini kente davet etmiş, bu tarihten Osmanlıların eline geçtiği 1456 yılına kadar Ainos önemli bir Ceneviz kenti olmuştur. Bir başka kaynağa göreyse Ainos, 1355 yılında eşi Maria Paleologina’nın çeyizi olarak Francesco Gattelusî’ye Midili adası ile beraber geçmiştir (Hasluck, 1908-1909). 1460 yılında Fatih Sultan Mehmet, Ainos’u eski Mora Despotu Dimitrios Paleologos’a vermiş, ancak kent 1468’de tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir (Kazhdan, 1991). 1469’da Venedikliler tarafından yakılan kent bu tarihten sonra önemini kaybetmiştir (Hasluck, 1908-1909).

Ortaçağdan 20. yüzyılın başlarına kadar Ainos kentinin ağzında yer aldığı Meriç nehri taşımacılıkta kullanılan önemli bir su yoluydu. 20. yüzyılın başlarında, muhtemelen su taşkınları nedeniyle nehrin akışı değişmiş, kentin eski limanı bir set ile kapanmış, bu yüzden nehirden geçiş yalnızca aşağıya doğru ve sadece kış aylarında sağlam sallarla sağlanagelmıştır. 1847 yılında limanın drenajı yapılmaya çalışılmışsa da, başarılı olunamamıştır (Hasluck, 1908-1909). (Şekil 3.8. ve 3.9.)

19. yüzyılın başında ticari faaliyetini devam ettiren kentte özellikle yün, devetüyü, pamuk, deri, safran, ipek, balmumu, kıl ve bakır ticareti yapılıyor, önemli gelir kaynaklarından birini de balıkçılık oluşturuyordu (Ardel, 1959). İlk aşamada Rumeli demiryolları projesinde bir durak olarak düşünülen Enez, yapılan incelemeler sonucunda limanının elverişsizliği nedeniyle 1870 yılında projeden çıkarıldı. Meriç nehrinin indirdiği kum ve çamurların limanı yer yer kapatması yüzünden, bölgenin ticaret için uygun bir

liman kenti olmayacağına, Edirne'den Ege denizine ulaşacak hattın son noktasının Enez yerine, limanı ve konumu yüzünden daha avantajlı görülen Dedeğaç olmasına karar verilmişti (Engin, 1993). 1873 yılında Dedeğaç-Edirne demiryolu hattının tamamlanmasıyla pek çok Enezli yeni kurulan Dedeğaç kentine göçmüş, demiryolunun yapımından önce 2.000 hane olan Enez nüfusu demiryolu istasyonunun Dedeğaç'a yapılmasından sonra 900 haneye, 1922'den önceyse 2.000-2.500 kişiye düşmüştür (Athanasiadis, 2010, Samothrakis, 1963). (Şekil 3.10)

Şekil 3.8. Meriç deltasının 19. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu (Ardel, 1959)

Şekil 3.9. Meriç deltasının günümüzdeki durumu (Ardel, 1959)

Enez'in Bizans Dönemi Eserleri

Enez'deki Bizans eserleri Osmanlı döneminde çeşitli araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Örneğin 1910 yılının Haziran ayında kenti ziyaret eden, İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü başkanı Bizantinolog F.I. Uspenskij, kente çok yakın bir konumda bulunan Skaloti Manastırı'nda incelemelerde bulunmuş, yine 1912 Temmuz'unda Rus Arkeoloji Enstitüsü'nde görevli araştırmacılar Enez'in de aralarında olduğu İpsala, Ferecik, Dimetoka gibi Doğu Trakya kentlerini incelemişlerdir. Bu kentlerde yapılan incelemeler sonunda Uspenskij, Enez'de tarih öncesi döneme ait izler tespit etmiştir (Papulidis, 1989). Enez'deki Bizans dönemine ait eserlerin sistematik olarak kaydı ilk kez 1902 yılında kenti ziyaret eden Georgios Lambakis tarafından yapılmıştır. Lambakis'in Enez'i ziyaret ettiği dönemde kent, Dedeâğaç kentinin kurulmasıyla ve Osmanlı demiryollarının yeni kurulan kentten geçmesi nedeniyle önemini kaybetmiş, sakinlerinin çoğu yeni kurulan bu “karşı” kente taşınmış, kentin nüfusu oldukça azalmıştı. Yine de Lambakis kentten “Hristiyan sanatının büyük bir müzesi” olarak söz eder (Lambakis, 1908). 1922'de kentin son Yunanlı sakinlerinin Enez'i boşaltmalarının ardından devam eden kentin çöküşü ne yazık ki, 1922'den sonra da devam etmiş, kentin müze özelliği neredeyse tamamen kaybolmuştur. Lambakis'in sözünü ettiği ve kayıt altına alıp fotoğrafladığı eserlerin neredeyse tamamı bugün yok olmuştur. Bu nedenle Lambakis'in kayıtları kentin bir zamanlar sahip olduğu olağanüstü değerleri öğrenmemiz açısından büyük önem taşır.

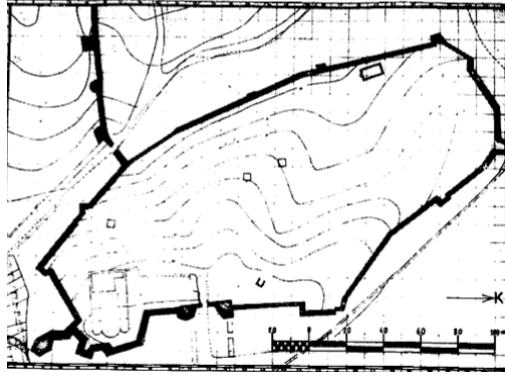
Şekil 3.10. Enez'in 1845 yılına ait haritası (Yerolympos, 1996)

Enez Akropolisi

Kentteki en önemli Bizans kalıntısı kuşkusuz kentin akropolisidir. Dört tepe üzerine kurulu olan Enez kentinin akropolisi bu tepelerden birinin üzerine kurulmuştur. Antik şehir merkezi, akropolisin doğusunda bulunuyordu. Nitekim kentin ortaçağ kalesi, kiliseler ve diğer binalar bu alanda bulunmaktadır. Prokopios'un aktardığı, I. İustinianos dönemi tamirleri, burada antik bir kalenin olduğu izlenimini verir. Antik Yunan yerleşimi muhtemelen akropolisin yüksek bir noktasındaydı ve fazla yayılmamıştı. Bu alan, akropolisin girişinde Fatih Camii'ne doğru olan sol kısımlarıdır (Erzen, 1972). (Şekil 3.11. ve Şekil 3.12.) Bugün, akropolis surlarının temelleri muhtemelen I. İustinianos döneminden kalmadır. Akropolisin doğusundan nehrin bataklıklarına doğru uzanan alan, düzensiz aralıklarla inşa edilmiş kulelerle sınırlandırılmış, böylece kaleye oval şeklini vermiştir. Akropolisin ana kapısı batıdadır, yan kapısıysa güneybatı yönünde bulunur. Surlar özellikle tepe kısmında geçit vermez bir mimariye sahiptir. Akropolisin kuzeybatı duvarı boyunca muhtemelen eski devirlere ait bir saray bulunuyordu (Hasluck, 1908-1909, Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

Şekil 3.11. Enez genel kent planı (Erzen, 1982)

Şekil 3.12. Enez kalesi planı (Erzen, 1974)

Akropolisin etrafında 20. yüzyılın başında birkaç mahalle yer alıyordu. Bunlardan biri kuzeydeki, nehir iskelesine doğru giden yerleşim, diğeri, batıda çömlek imalathanelerinin olduğu yerleşimdi (Hasluck, 1908-1909). Surlarla çevrilmemiş aşağıdaki yerleşim güneye doğru iner. Akropolisin batısındaki bataklık alan ise kentin eski limanıydı (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

Enez’de Bizans Dönemi Kitabeleri

Enez’de Gattelusi dönemine ait çeşitli kitabeler bulunur. Bunlardan biri akropolis içindeki, Lambakis’in 1902’de, Hasluck’un 1908’deki ziyaretinde gördüğü, Theotokos Chrisopege Kilisesi’nde bulunan mermer bir mezar taşıdır. Diğeri akropolisin batı ucundaki kulede bir niş içerisinde bulunan Gattelusi armasıyla birlikte yer alan kitabedir. Başka bir kitabe, batıdaki uzun duvarın yıkılmış kare şeklindeki kulesindeki Gattelusi arması ile yan yana olan kitabedir. Doğuda yer alan uzun duvarın iyi durumda olan kare şeklindeki kulesinde Gattelusi ailesine ait başka bir kitabe yer alır. Hasluck 1908 yılında kente geldiğinde hâlâ var olan, “Mivoli” adındaki az nüfusun yaşadığı mahallede bulunan Ayios Vlasios Kilisesi’nin duvarında bir başka kitabe bulunuyordu. Bu kitabede kilisenin 1420-21 tarihlerinde inşa edilen Ayios Nikolaos Kilisesi’nin yerine inşa edildiği yazıyordu (Hasluck, 1908-1909, Papazotos, 1992-1994b). Tüm kitabeler 14. ve 15. yüzyılın başlarına tarihlendirilir. 1869’da Enez’e gelen Atina’daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Albert Dumont’un kaydettiği kitabeler ve mimari eserlerden günümüze kadar ulaşanların sayısı

çok azdır. Bunlardan biri bugün İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunur (Samothrakis, 1963).

Enez’de Akropolis İçinde Bulunan Bizans Dönemi Kiliseleri

20. yüzyıl başında Enez’de, erken Hıristiyanlık ve Bizans dönemi kiliseleri dışında Osmanlı dönemi yapıları olan çok sayıda kilise bulunuyordu. Enez’i 1902 yılında ziyaret eden Lambakis kentte Osmanlı döneminde camiye çevrilenler de dahil olmak üzere toplam 22 kilise kaydeder (Lambakis, 1908). Samothrakis, 1923 yılına kadar Enez’de toplam 20 kilisenin bulunduğunu, bunlardan sadece beşinin her gün açık olduğunu, diğerlerininse özel günlerde (kilisenin adandığı azizin isim günü ya da diğer özel günlerde) açıldığını belirtir (Samothrakis, 1944). 1920-22 yıllarında kente gelen Lambusiadis ise kentte irili ufaklı 70-72 kadar kilise ve şapel bulunduğunu ancak kentte bulunduğu dönemde yalnızca üç kilisenin faal olduğunu belirtir (Lambusiadis, 1941). Papazotos ise Enez’de var olan Bizans ve Osmanlı dönemi kiliselerinin, camiye dönüştürülenler de dahil toplam 26 adet olduğunu kaydeder (Papazotos, 1992-1994b).

Theotokos ya da Aya Sofya Kilisesi (Fatih Camii)

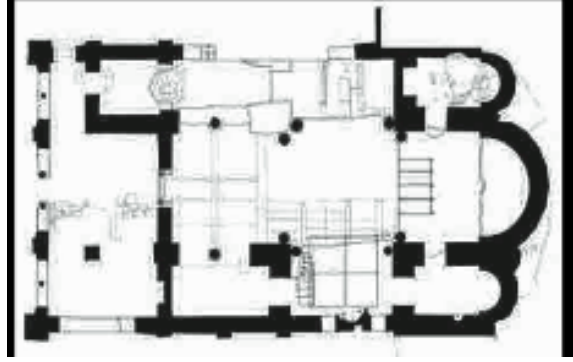
Akropolisin içinde en önemlisi, aslında bir Bizans kilisesi olan, Enez’in Osmanlılar tarafından fethinden sonra camiye çevrilerek Fatih Camii adıyla anılan yapı dahil, dört adet Bizans kilisesi bulunuyordu. Bugün Fatih Camii adıyla anılan yapının, fetih öncesindeki adı kimi kaynaklarda Aya Sofya olarak geçse de, kilise Enezli Hıristiyanlarca Ayios Konstantinos olarak anılıyordu (Samothrakis, 1944, Lambakis, 1908). Ancak kilisenin ana girişinde yer alan Meryem Ana freskinden ve kilisenin fetihten önce Enez’in metropolitlik kilisesi olması nedeniyle, kilise muhtemelen Meryem Ana’ya ithaf edilmişti ve adı Theotokos Kilisesi’ydi (Papazotos, 1992-1994b). Kilise, Türkçe kaynaklarda Aya Sofya adıyla anılmaktadır.

Resim 3.5. Enez Aya Sofya Kilisesi/Fatih Camii dışnarteksi

Kilise, 21X38 metre boyutlarında olup, İstanbul’da bulunan orta ve geç dönem Bizans kiliselerinden daha büyüktür (Ousterhout, 1985). Kubbeli bazilika planındaki yapının naosu haç planlıdır. (Şekil 3.13.) Yapı, almalı duvar tekniğiyle inşa edilmiştir (Başaran ve Başaran, 2012). Yapının tarihine ilişkin görüşler farklıdır. Semavi Eyice yapıda üç ayrı devir olduğunu, orta Bizans döneminde köşe duvarlı haç planlı kilisenin inşa edildiğini, 13. veya 14. yüzyılda dışnarteksin eklendiğini, fetihten sonraysa yıkılan kubbenin yerine, binanın üstünün düz bir kiremit çatı ile örtüldüğünü savunur (Eyice, 1969). Cyril Mango, dışnarteksin tarihi konusunda Eyice ile aynı görüşte olmakla birlikte, kilisenin 12. yüzyıl yapısı olduğunu belirtir. Vocotopoulos ise yapının bir Paleologos dönemi yapısı olduğu görüşündedir. Ousterhout ise dışnarteksteki revaklı cephenin Paleologos dönemi eklemesi olduğunu belirtir ancak yapının kalan kısmının 12. yüzyılda inşa edildiğini, kilisenin 12. yüzyılda İstanbul’daki büyük inşa faaliyetlerinin bir yansıması olduğunu savunur (Ousterhout, 1985). (Resim 3.5.)

Kilisenin camiye çevrilmesi sırasında, kilise girişinin sol tarafında yer alan nef ile narteksin tabanları 40 cm. yükseltmiş, girişin önüne bir su kuyusu inşa edilmiştir (Başaran, 2005). Kilisenin güney nefine minber ve mihrap eklenmiş, kemerli pencereler kapatılmış ve dikdörtgen şeklinde yeni pencereler inşa edilmiştir (Başaran ve Başaran, 2012).

Şekil 3.13. Enez Aya Sofya Kilisesi/Fatih Camii rölövesi (Başaran ve Başaran, 2012)

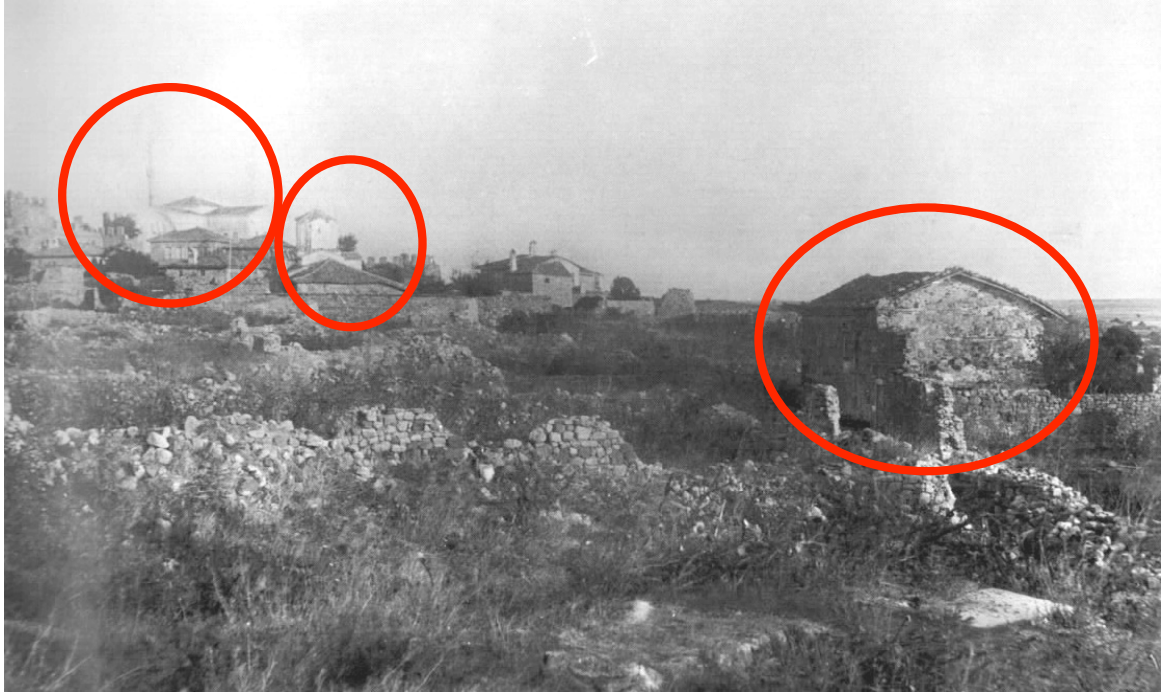

Resim 3.6. Enez Aya Sofya Kilisesi/Fatih Camii batıdan görünüm. 1962 (sol)-2010 (sağ)

1962 yılında Eyice'nin ziyaretinde oldukça yıpranmış durumda olan yapı o dönemde halen camii olarak kullanılıyordu ancak 1965 yılındaki depremle tamamen terk edildi. (Resim 3.6.) Depremde kuzey duvarı ve tonozları yıkılan yapının orijinal Bizans yapısı kubbesi Osmanlı döneminde değiştirilmişti. Osmanlı döneminde tamir gördüğü anlaşılan yapının nartekslerinin güney duvarları 1979 ve 1982'de yıkıldı. Batı yönündeki revaklı cephe sonraki dönemlerde tamir edilerek, 1990'larda yapının içi temizlenmişse de yapı yakın zamana kadar terk edilmiş bir haldeydi (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007). Kilisenin içindeki molozların tamamen kaldırılarak, kilisenin tabanı ortaya çıkarılması gibi, dışında ve içinde bakım ve küçük çapta tamirler kazı ekipleri tarafından yapılmaktadır (Başaran, 2005).

Theotokos Chrisopege / Zoodohos Pigi Kilisesi

Akropolisin içinde yer alan Bizans kiliselerinden ikincisi, halk arasındaki yaygın adıyla Theotokos Chrisopege Kilisesi'dir. (Resim 3.7.) Kilise, aslında Zoodohos Pigi adını taşıyordu (Samothrakis, 1944, Lambakis, 1908). İki isim de Meryem Ana'nın sıfatlarındandır. Akropolisin güneybatısında, güney surlarına bitişik olan kilise Cumhuriyet döneminde ilk kez 1971 yılında Afif Erzen başkanlığındaki kazı ekibi tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu küçük şapel apsis çıkıntısı hariç içeriden 16,80 metre uzunlukta, 7,60 metre genişliktedir. Tek nefli olan yapının apsisi doğuya, girişi batıya bakar. Duvarları fresklerle kaplı olan yapının zemini taş levhalarla kaplı olmakla birlikte bu levhaların yerlerinden söküldüğü görülmüştür (Erzen, 1972).

Resim 3.7. Enez akropolisinde yer alan dört Bizans kilisesinden üçünü gösteren 1902 yılında Lambakis tarafından çekilen fotoğraf. En solda Fatih Camii adıyla camiye çevrilen Ayios Konstantinos, Aya Sofya ya da Theotokos adlarıyla anılan kilise. Ortada Ayios Gregorios Neokesarias Kilisesi, sağdaysa Theotokos Chrisopege ya da yaygın adıyla Zoodohos Pigi Kilisesi (Georgios Lambakis Arşivi)

Kilisenin duvarında bugün var olmayan ancak varlığını Lambakis'in kayıtlarından bildiğimiz kitabede, kilisenin yapılışı Gattelusiler dönemine, 1422-23'e tarihlendirilir (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007, Lambakis, 1908). Kilise 1892 yılına kadar faaldi.

Bugün yalnızca kuzey duvarının bir kısmı ayakta olan kilise Lambakis'in kenti ziyaretinde hâlâ ayakta idi. Afif Erzen, kilisenin planını çizmiş, ayrıca kilisenin içinde içinde iki mezar ile 15. yüzyıla ait freskler bulmuştur (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007, Erzen, 1972).

Ayios Gregorios Neokesarias Kilisesi

Ayios Gregorios Neokesarias Kilisesi, Enez akropolisinde bulunan üçüncü Bizans dönemi kilisesidir. Lambakis'in Enez gezisi sırasında çektiği akropolis fotoğrafında görülür. (Resim 3.7.) Kilise surların içindeydi. Kubbenin etrafında iç mekânın ışık alması için dört penceresi bulunuyordu. Yüksek kubbesiyle dikkat çeken kilise, orta Bizans dönemi yapısıdır. Kubbesi daha sonra, Paleologoslar döneminde tekrar yapılmıştır. 1902 yılında ayakta olan kilisenin kalıntıları kısmen 1985 yılında ortaya çıkarılmıştır. (Şekil 3.14.) 1877-1878 Rus-Osmanlı savaşından sonra kentte ilk çan bu kilisede inşa edilmişti. 19. yüzyılın sonlarına kadar işleyen kilise, muhtemelen 19. yüzyılın sonlarında, ekonomik nedenlerle faaliyetine son verdi (Samothrakis, 1944). Kilisede Bizans dönemine ait iki mezar ile sonraki dönemlere ait mezarlar bulunmuştur. Kilise muhtemelen 19. yüzyılın başında güney ve batı yönünde genişletilmiştir (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

Şekil 3.14. Enez Ayios Gregorios Neokesarias Kilisesi'nin, Erzen'in planından hareketle Ousterhout ve Bakirtzis tarafından çizilen planı (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007)

Theotoku Pandovasilissa Kilisesi

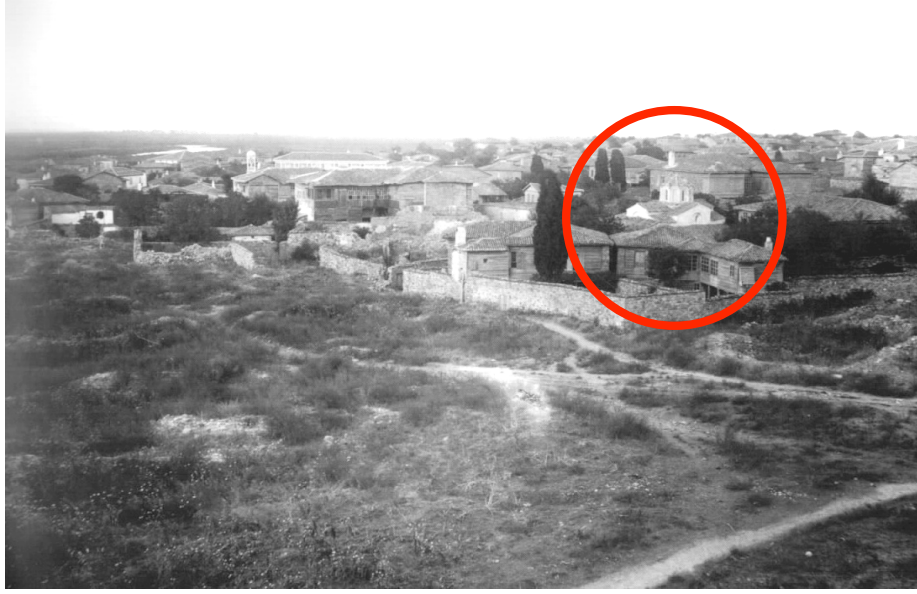
Theotoku Pandovasilissa Kilisesi, akropolisin içinde bulunan dördüncü kilisedir. Küçük, 25-30 kişinin sığabileceği bir yapıydı. 19. yüzyılın sonunda küçük bir cemaati vardı. Bir evin avlusuna bitişik olduğunu kayıtlardan anladığımız kilisenin tarihi konusunda bir bilgi yoktur. Kilisenin az rastlanır ismi, planı ve kitabesi yapının Bizans dönemine ait olduğunu düşündürür. Bazı yazarlar kilise avlusunda bulunan mermer kitabeden, yapının 8. yüzyıl yapısı olduğu sonucuna varır (Papazotos, 1992-1994b, Samothrakis, 1944, Lambakis, 1908). Kuzeyde ve güneyde üçer sütunlu, küçük bir bazilika olan kilise 1890 yılına kadar faaldi (Lambusiadis, 1941).

Enez’de Akropolis Dışında Bulunan Bizans Dönemi Kiliseleri

Enez’de sur dışında bulunan Bizans dönemi kiliseleri Ayios İoannis Prodromos, Panayia Faneromeni ve Ayios Evplos kiliseleridir.

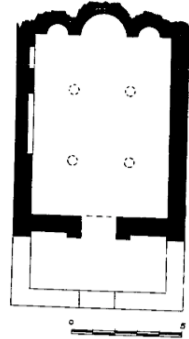
Ayios İoannis Prodromos Kilisesi

Ayios İoannis Prodromos Kilisesi, Enez’in aşağı mahallesinde, Rum cemaat okulunun bahçesindeydi ve merkeze yakın bir konumdaydı. Lambakis tarafından fotoğraflanan kilise, Yenice (Yunanca adı Maistros) köyünde bulunan Ayios Panteleimon Manastırı’na bağlı bir kilise yani *metokhion*’du. (Resim 3.8.) Kayıtlarda Timiu Prodromu ve Vaptistu İoannis Kilisesi olarak da anılan kilisenin kubbesi Paleologoslar dönemine aittir (Samothrakis, 1944). Semavi Eyice’nin “Yeni mahallede bir kilise” dediği kilise aslında bu kilisedir. Eyice 1961 yılında hazine aramak bahanesiyle son yıllarda tamamen yıktırılan yapının planının güçlükle anlaşıldığını, ancak binanın Yunan haçı planlı, dört sütunlu bir yapı olduğunu, sol duvarında fresko parçalarının bulunduğunu ve yapı elemanlarının kırıklar halinde harabenin içinde bulunduğunu belirtir (Eyice, 1969).

Resim 3.8. Enez'in aşağı mahallesinin kuzeybatı bölümü. Lambakis'in 1902 yılında çektiği bu fotoğrafta sağ tarafta Ayios Ioannis Prodromos Kilisesi görülüyor (Georgios Lambakis Arşivi)

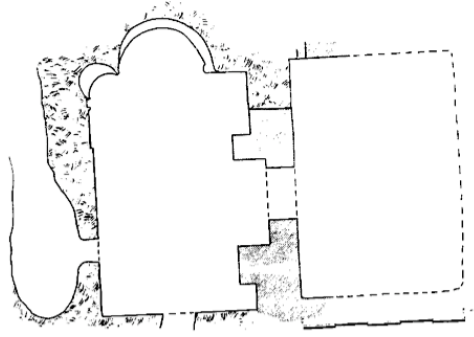
Lambakis'in çektiği fotoğraftan kilisenin sekiz köşeli bir kubbesi olduğu anlaşılır. Yapının batı kısmı daha sonradan yapılmıştır. Kesinlikle bir Bizans yapısı olan kilise Lambakis tarafından 13.-14. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Lambakis, 1908). Ancak Papazotos yapının kale içinde bulunan Fatih Camii ile gösterdiği benzerlikten, yapının 12. yüzyıla ait olduğu görüşündedir (Papazotos, 1992-1994b). (Şekil 3.15.) 1680 yılında tamir gören ve yüzyıl başında ayakta olan yapı bugün tamamen yok olmuştur (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

Şekil 3.15. Enez Ayios Ioannis Prodromos Kilisesi'nin Semavi Eyice tarafından çizilen planı (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007)

Panayia Faneromeni Kilisesi

Panayia Faneromeni Kilisesi, surların dışında, Fatih Camii'nin güneyinde, aşağı mahallede yer alıyor, eski yeldeğirmenlerinden birinci değirmenin alt tarafında bulunuyordu (Samothrakis, 1944, Eyice, 1969). Kayaya oyulmuş bir bölme ile bir tür narteks işlevi gören başka bir bölmeden oluşuyordu. Kayaya oyulmuş bölme 8,65X4,50 metre ölçülerindeydi ve tek bir apsisi vardı (Lambakis, 1908, Ousterhout ve Bakirtzis, 2007). 1962 yılında kente gelen Semavi Eyice, “Kayaya oyulmuş şapel” dediği kilisenin planını çizmiştir (Eyice, 1969). (Şekil 3.16.) Kilisenin ikonostasisinde 1700 yılına ait bir ikona bulunuyordu. Lambakis kilisenin dışından, açık bir havada Samothraki (Semadirek) adasının, hatta Aynaroz dağının ışıklarının görüldüğünü belirtir (Lambakis, 1908).

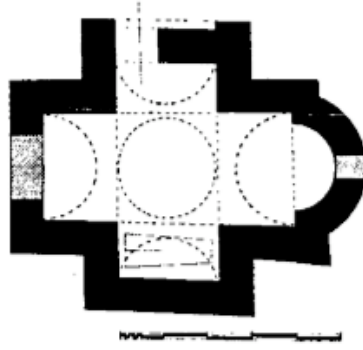

Şekil 3.16. Enez Panayia Faneromeni Kilisesi planı (Eyice, 1969)

Ayios Evplos Kilisesi (Has Yunus Bey Türbesi)

Ayios Evplos Kilisesi, Enez merkezin güneyinde, limanın yanında, aşağı mahallede yer alır. Küçük bir kilise ya da şapel olan yapı, Osmanlı fethinden sonra kenti alan Yunus Bey'in türbesine dönüştürülmüştür. Bazı kaynakların 11. yüzyıldan önceye ait olduğunu, bazı kaynaklarınsa bir 14.-15. yüzyıl yapısı olduğunu belirttiği kilise, 8X6,60 metre ölçülerinde, serbest haç planlı, yüksek kubbeli bir yapıdır (Papazotos, 1992-1994b, Ousterhout ve Bakirtzis, 2007). Bizans döneminde bir mezar şapeli olan yapının kubbesi alaturka kiremit kaplıdır. 1,65 metre yüksekliğindeki kasnağında 15 cm. genişliğinde dört pencere bulunur. Serbest haç planlı yapıda, haçın kollarının üzeri beşik tonoz ile

örtülmüştür ve yapının ortasında pandantifli kubbe yer alır. Yapının doğusunda yarım yuvarlak planlı, üzeri yarım kubbe ile örtülü apsis bulunur (Eyice, 1962-1963). (Şekil 3.17.)

Şekil 3.17. Enez Has Yunus Bey Türbesi planı (Eyice, 1969)

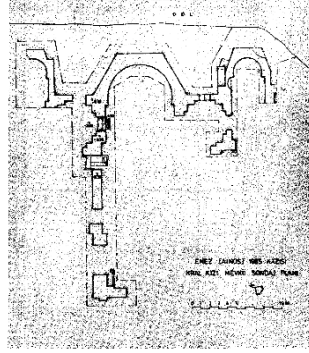
Yapının orijinal girişi batıdadır ancak orijinal giriş sonradan kapatılmış, yan duvarında yeni bir giriş açılmıştır. Yunus Baba'nın mezarı güneydeki çapraz sahında bulunur. Rivayete göre Enez'in fethi sırasında kalede bulunan Fatih Camii'nin doğusundan, kalenin yıkık olan bölümünden kaleye girişi sırasında, Kaptan-ı Derya Yunus Bey şehit olmuş, önce Ayios Evplos Kilisesi'nin yanında bulunan tekkeye defnedilmiş, daha sonra sandukası türbeye çevrilen Ayios Evplos Kilisesi'ne getirilmiştir. Ancak tarihi kaynaklardan, aslen Katalan kökenli olan Kaptan-ı Derya Yunus Bey'in Enez'in fethini takip eden bir ya da iki hafta içinde muhtemelen Edirne'de idam edildiği, daha sonra Enez'deki şapele gömüldüğü anlaşılar. Yunus Bey'in adını taşıyan İstanbul Süleymaniye'de bulunan bir türbe daha bulunmakla birlikte, Has Yunus Bey'in asıl türbesi Enez'dedir (Eyice, 1962-1963). 1922'ye kadar aşağı mahallenin Rum sakinleri tarafından bakımı yapılıyor, Aziz Evplos'un isim günü olan 11 Ağustos'ta burada ayin düzenleniyordu (Samothrakis, 1944). Bugün tamamen yıkılmamış durumdaki Enez'deki tek Bizans yapısıdır. (Resim 3.9.)

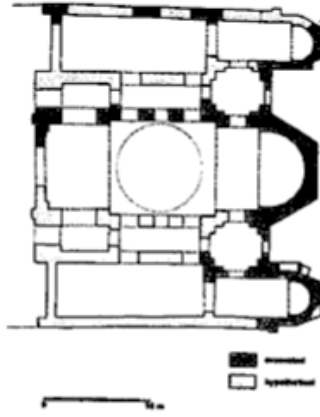
Resim 3.9. Enez Ayios Evplos Kilisesi/Yunus Bey Türbesi (Georgios Lambakis Arşivi)

Kral Kızı Mevkii Kilisesi

1980’lerde, İstanbul Üniversitesi’nden Afif Erzen başkanlığında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan önemli bir Bizans kilisesi, “Kral Kızı Mevkii Kilisesi” olarak adlandırılan, muhtemelen 6. veya 9. yüzyıl yapısı olan kilisedir. Akropolisin dışında, güneydoğu yönünde, dalyan gölünün yakınında bulunur. Yüzyılın başlarında kenti ziyaret eden araştırmacıların kaydetmediği kilisenin, bu dönemden çok önce yıkıldığı anlaşılır. İnşa teknikleri açısından akropoliste yer alan Fatih Camii’nden çok daha incelikli bir yapıdır (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007). Kilise, kubbeli üç nefli bir bazilikadır (Erzen, 1986). (Şekil 3.18. ve Şekil 3.19.) Lambakis ve Samothrakis, kentte 8. yüzyıldan kalma, neredeyse yıkılmış durumdaki Taksiarhis Kilisesi’nden söz eder ancak kilisenin nerede bulunduğu konusunda bilgi vermeyerek, yalnızca kilisenin ikonostasisinde bulunan ikonaların 18. ve 19. yüzyıla ait olduğunu belirtmekle yetinirler (Samothrakis, 1944, Lambakis, 1908). Kral Kızı Mevkii Kilisesi’nin Taksiarhis Kilisesi olup olmadığı, ancak arkeolojik incelemeler sonucu ortaya çıkarılacaktır.

Şekil 3.18. Enez Kral Kızı Mevkii Kilisesi planı (Erzen, 1986)

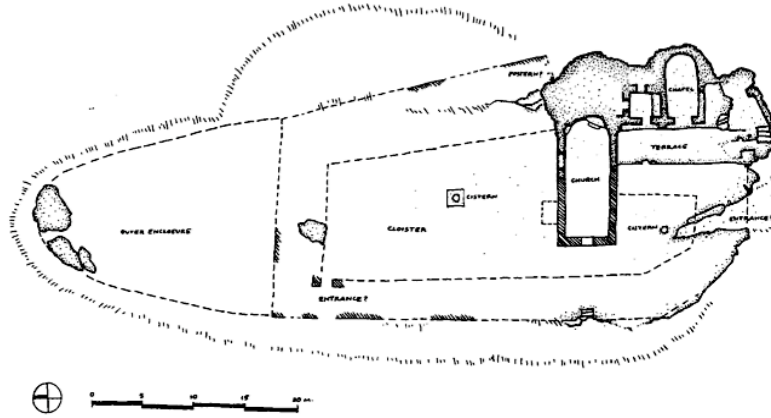

Şekil 3.19. Erzen'in planından hareketle Ousterhout ve Bakirtzis tarafından çizilen Enez Kral Kızı Mevkii Kilisesi'nin hipotetik planı (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007)

Theotokos tis Skalotis Manastırı

Kentte yukarıda anlatılan Bizans kiliseleri dışında, kente yakın köylerde manastırlar bulunuyordu. Enez'e yakın Çavuşköy (Yunanca adı Amigdalya) köyünde, bölgenin en önemli manastırı Thetokos tis Skalotis Manastırı bulunuyordu. Halk arasında *Skaloti* denilen manastırı Lambakis 26 Ağustos 1902 yılında ziyaret etmiş, fotoğraflarını çekmiştir. 1902'de manastırda sadece başkeşiş bulunuyordu (Lambakis, 1908). Çeşitli kaynaklarda I. ya da II. Aleksios Komnenos veya II. İoannis Komnenos tarafından 11. ya da 12. yüzyılda yapıldığı belirtilmekle birlikte (Lambakis, 1908, Mistakidis, 1932), Samothrakis, manastırın 1140 yılında II. İoannis Komnenos tarafından inşa edildiği görüşündedir (Samothrakis, 1942a). Buna karşın, 1987 yılında manastırın bulunduğu bölgeye giden

Ötüken ve Ousterhout, yapının Bizans döneminde inşa edilmiş olma ihtimalinin zayıf olduğunu, yapının muhtemelen Lambakis'in manastır girişindeki kitabede belirtilen 1632 tarihinde yapıldığını, manastırın Osmanlı dönemi yapısı olduğunu savunur (Ousterhout ve Bakirtzis, 2007).

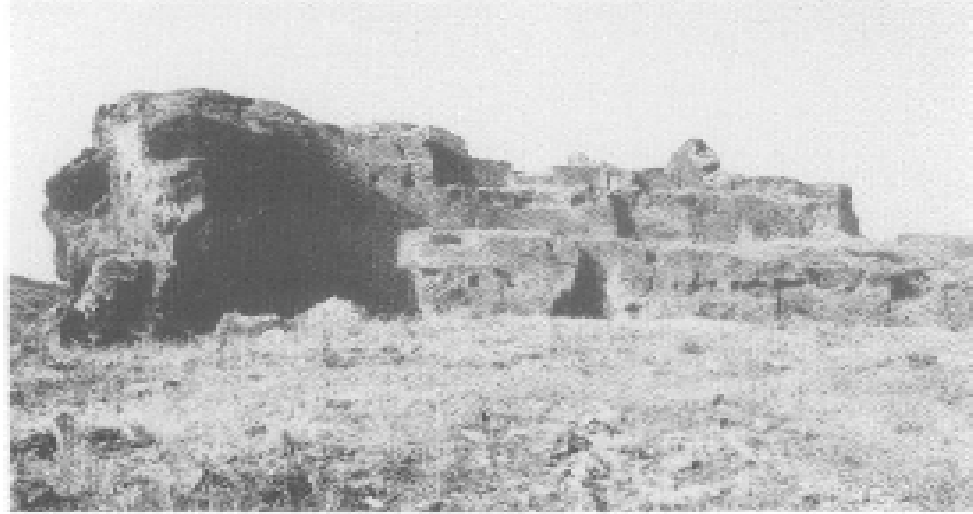

Şekil 3.20. Enez Çavuşköy Skaloti Manastırı planı (Ötüken ve Ousterhout, 1989)

Hava müsaitse Dede ağaç, Samothraki (Semadirek), İmroz (Gökçeada) ve Thasos (Taşoz) adalarının açıkça görülebildiği bir konumdaydı (Mistakidis, 1932). İki büyük kayanın üzerine inşa edilmiş manastır, dışarıdan bir kaleye benzetilir. (Şekil 3.20.) Kuzeydoğusunda, manastırın girişinde 1632 tarihli bir kitabe yer alıyordu. Manastırın ana kilisesi Kimisis tis Theotoku adını taşıyordu. Manastırın içinde Ayia Triada adında, girişi oldukça küçük olduğundan ve bilmeyenlerin asla bulamayacağı biçimde inşa edildiğinden “saklı” denilen bir şapel bulunuyordu. Bizans dönemine ait bu şapelin duvarları fresklerle süslüydü. Şapelde iki azizin kemikleriyle, 17.-18.-19. yüzyıllara ait dört patriklik mührü korunuyordu (Samothrakis, 1942a, Lambakis, 1908). Manastırın, kuzeydoğu yönünde tek bir girişi vardı (Samothrakis, 1942a). Manastıra ait 1831 tarihini taşıyan iki patriklik mührü bugün Aleksandrupolis’tedir (Ötüken ve Ousterhout, 1989).

Resim 3.10. 1902’de ziyareti sırasında Lambakis’in fotoğrafladığı Enez Çavuşköy’deki Skaloti Manastırı (Georgios Lambakis Arşivi)

Resim 3.11. Enez Çavuşköy Skaloti Manastırı’ndan geriye kalanlar (Ötüken ve Ousterhout, 1989)

Çavuşköy’ün kuzeydoğusunda bir tepenin üzerinde üç büyük kayanın olduğu yerde bulunan manastırın duvarları yaklaşık 45 metre uzunlukta idi. Manastırın dış duvarlarıysa yaklaşık 25 metre uzunluğundaydı ve doğuya doğru uzanıyordu. (Resim 3.10.) Kuzeybatıya doğru 18. yüzyıldan kalma birkaç mezar taşı gözlemlenmiştir (Ötüken ve Ousterhout, 1989). 19. yüzyıldan sonra maddi zorluklar nedeniyle oldukça zor işleyen manastır, 1915 yılında bombalanmış, bugün manastırdan geriye hiçbir şey kalmamıştır (Lekkos, 1999). (Resim 3.11.)

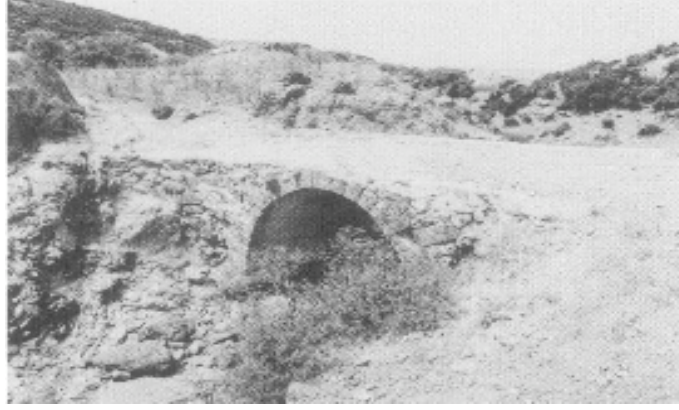
Ayios Pandleimon Manastırı

Ayios Pandleimon Manastırı, Yenice (Yunanca adı Maistros) köyünden kuzeydoğu yönüne doğru 15 dakikalık yürüyüş mesafesinde bulunuyordu. Ne zaman inşa edildiği bilinmeyen manastıra dair ilk kayıtlar 1606 yılına aittir. Buna göre manastır önceleri Ayion Apostolon Petru ke Pavlu adını taşıyordu; Ayios Pandleimon adını 18. yüzyılda almıştır. Enez'de bulunan Bizans dönemine ait Ayios İoannis Prodromos Kilisesi bu manastıra bağlıydı. 1796 yılında manastırın tüm gelirleri, Enez'deki Ayios İoannis Prodromos Kilisesi'nin ve bu kilisenin bahçesinde bulunan Rum cemaat okulunun masraflarının karşılanmasına vakfedilmişti. Bu tarihten 19. yüzyılın sonuna kadar zor bir dönem geçiren manastıra 1909'da yeni bir başkeşiş atanır (Lekkos, 1999).

1880'lerde terk edilen manastır 1924'te yıkılmış durumdaydı. 1987 yılında manastırın güneydoğu dış duvarının kalıntıları seçilebiliyordu (Ötüken ve Ousterhout, 1989). (Resim 3.12. ve Resim 3.13.) Manastırı 1902 yılında ziyaret eden, ancak ne yazık ki manastırın fotoğrafını çekmeyen Lambakis, manastırda 17. ve 18. yüzyıllardan kalma ikonalar ve freskler kaydetmiştir (Lambakis, 1908).

Resim 3.12. Enez Yenice Ayios Pandleimon Manastırı'nın güneydoğu duvarından kalanlar (Ötüken ve Ousterhout, 1989)

Resim 3.13. Enez Yenice Ayios Pandleimon Manastırı'nın kuzeybatısına giden köprü (Ötüken ve Ousterhout, 1989)

Ayios Athanasios Manastırı

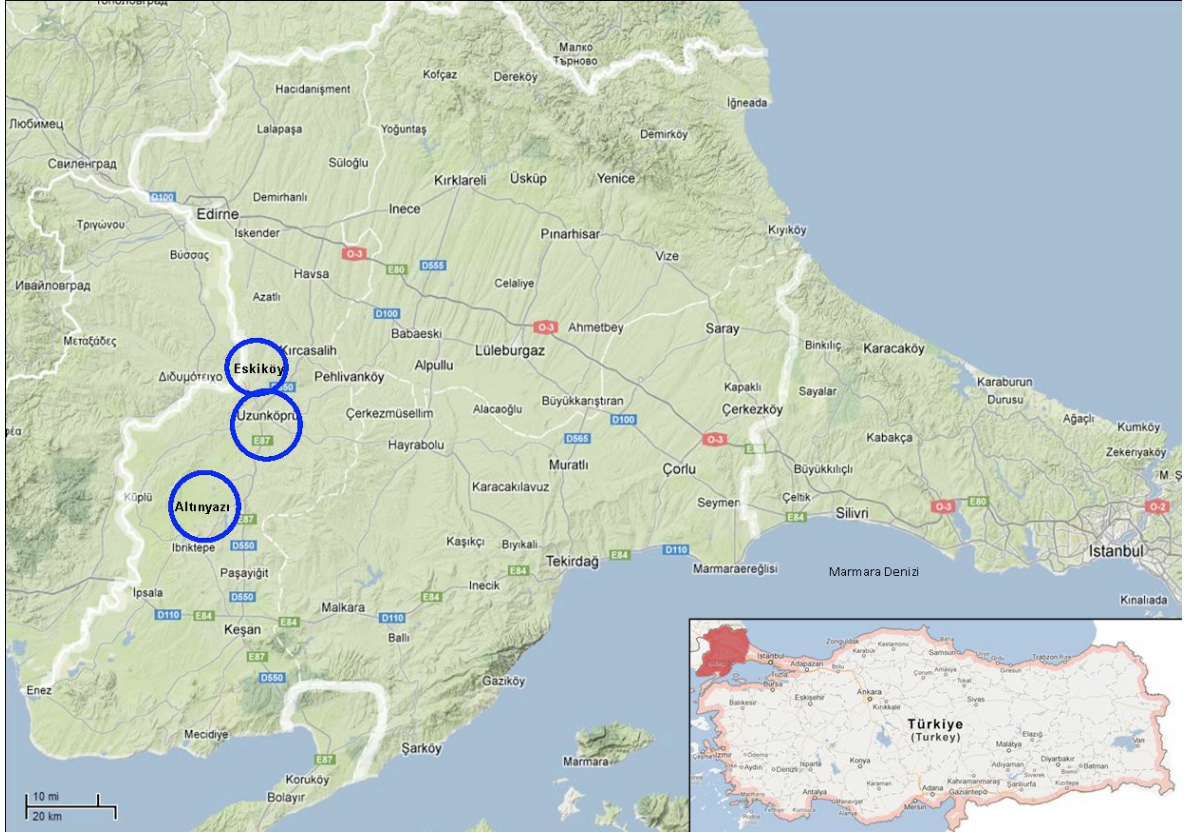
Ayios Athanasios Manastırı, Çadır (Yunanca adı Ayios Athanasios) köyünden güneydoğuya doğru Işıklı (eski adı Arnavutköy) köyü istikametinde 20 dakikalık bir yürüyüş mesafesindeydi. Sağlam, büyük ve eski bir manastırdı. 19. yüzyılda tamir gördü. I. Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl önce manastır yangın nedeniyle neredeyse tamamen zarar gördü. 1915 yılındaysa manastırdan artakalanlar tamamen yok edildi (Mistakidis, 1932, Lekkos, 1999). Ormanlık bir alanda bulunan manastırın bulunduğu yer kısmen çıplaktır. Dış duvarları dikdörtgen şeklinde olan manastır, muhtemelen bu alanın tam ortasında yer alıyordu. 1987 yılında yıkılmış durumdaydı (Ötüken ve Ousterhout, 1989).

Osmanlı dönemi Ayios Panteleimon ve Ayios Athanasios manastırlarıyla birlikte Skaloti manastırından bugün geriye hiçbir iz kalmamıştır.

3.1.3. Uzunköprü-İpsala-Keşan

Uzunköprü çevresinde Roma ve Bizans dönemi yerleşimleri arasında Harala (Altınyazı) ve Pamphilon (Eskiköy) yerleşimleri önemlidir. (Şekil 3.21.) Pek çok Bizanslı tarihçi tarafından adından söz edilen, başpiskoposluk merkezi olan Garala ya da Garella, İpsala yakınlarında, bugün Uzunköprü'ye bağlı Altınyazı köyüdür (Külzer, 2008). 1922'den önce 260 Yunanlı nüfusu olan köyün 1922'de adı Harala'ydı ve Herakleia Metropolitliği'ne bağlıydı (Samothrakis, 1963). Altınyazı köyünde bir tepede bulunan

kaleden bugün geriye muhtemelen 12. yüzyıl yapısı olan üç kule kalmıştır. Doğuda bulunan kule kare planlı, tuğla ve taş karışımıyla inşa edilmiştir. Güneydoğuda bulunan kule çokgen planlıydı (Ötügen ve Ousterhout, 1989).

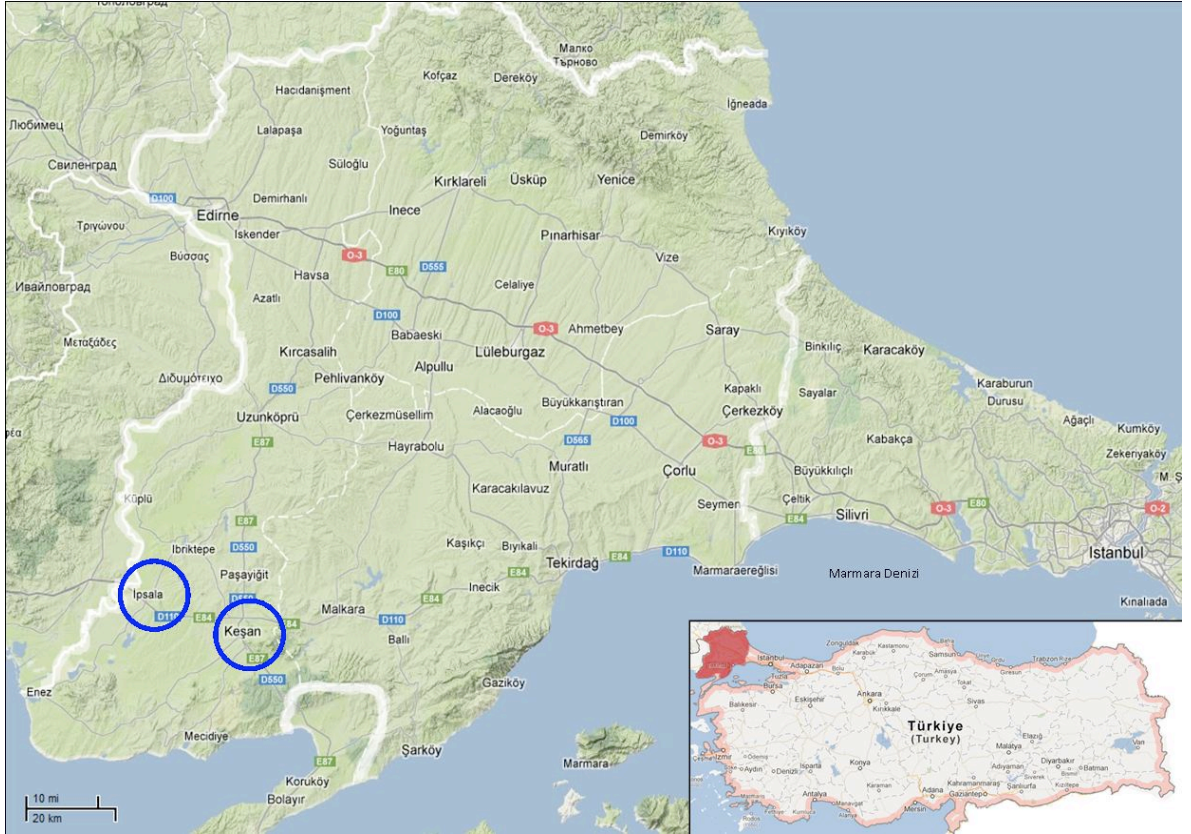

Şekil 3.21. Eski köy (Pamphilon), Uzunköprü ve Altınyazı (Harala) yerleşimleri

9. yüzyıldan itibaren piskoposluk merkezi olan Pamphilon kenti, muhtemelen 14. yüzyılda tamamen yok oldu (Samothers, 1963). Bazı araştırmacılar Pamphilon yerleşiminin Pehlivan köy civarında olduğunu savunurken, bazı araştırmacılar Pamphilon'un, Edirne'nin güneyinde Uzunköprü civarında olduğunu belirtir (Papazotos, 1989). Uzunköprü'ye bağlı Eski köy'ün eski Pamphilon üzerinde kurulduğu söylenir. Bununla birlikte, Uzunköprü kasabasının 15. yüzyılda Osmanlı döneminde II. Murad devrinde kurulduğu genellikle kabul edilir. Nitekim Tayyip Gökbilgin kasabanın bulunduğu yerin eskiden bataklık ve ormanlık olduğunu, II. Murad döneminde köprü, camii ve imaret inşasıyla Ergene kasabasının ve köprünün diğer tarafında Yayalar köyünün

kurulduğunu belirtirken, İnciciyan da kasabanın Türk yapısı olduğunu belirtir (Erdoğan, 1978. Aygıca, İnciciyan, 1974).

İpsala (Kypsela)

Şekil 3.22. İpsala (Kypsela) ve Keşan (Kissos/Rusion) yerleşimleri

Via Egnatia'nın Meriç nehriyle buluştuğu noktada yer alan, İksinos'un oğlu Kipselos tarafından kurulan antik Trakya kenti Kypsela, bugünkü adıyla İpsala, Evritemos krallığı döneminde Trakya'nın başkenti oldu. (Şekil 3.22) Odrislerin krallığı döneminde en önemli kentlerden biriydi. Makedonya krallığı döneminde önemini kaybeden kenti, 6. yüzyılda I. İustinianos tekrar kurulan, Trakya thema'sına ait Kypsela kenti olarak görürüz (Samothrakis, 1963). 553 yılında piskoposluk merkezi, 7. yüzyılda ise otokefal başpiskoposluk merkezi olmuştur. Bizans kaynaklarında 12. yüzyıldan itibaren "Kypsela

vadisi” olarak geçer ve asillerin ve imparatorların çadırlarda konakladığı bir av yeri olarak bahsedilir. Bir 14. yüzyıl Bizans tarihçisi Kypsela’dan, büyüklük açısından kentle köy arasında bir yerleşim birimi anlamına gelen *polichnion* olarak söz eder. Bu tanımdan, Kypsela’nın imparatorun av evinin olduğu, önemli toplantıların da yapıldığı bir yerleşim olduğu anlaşılır. Kypsela’da Bulgar Peter ve I. Asen’in 12. yüzyılda Bizanslılardan talepleri geri çevrilmiş, Bulgarlar ve Vlahların isyanı başgöstermiştir. Kypsela vadisi, Peçenek akınlarında ve özellikle 12. yüzyılın sonundaki Bulgar ve Vlahların çıkardıkları karışıklıklarda önemli stratejik rol oynamış, 1208-1209 yıllarında Konstantinopolis’in Latin imparatoru Henry’nin orduları Kypsela yakınlarında donmuş olan Meriç nehrini geçmiştir. Sonraki yüzyıllarda Bizans kaynaklarında kentin adı pek geçmese de Kypsela kilise hiyerarşisinde yerini korumuş, Latin işgali sırasında piskoposluk merkezi olmuştur. Latin işgali döneminde bir süre Rusion Metropolitliği’ne bağlanmışsa da, 14. yüzyılda tekrar başpiskoposluk merkezi halini almıştır (Kazhdan, 1991). Trakya’daki Latin döneminde önemini kaybetmiş, Paleologoslar döneminde de önemsiz, küçük bir şehir olmuştur (Samothrakis, 1963).

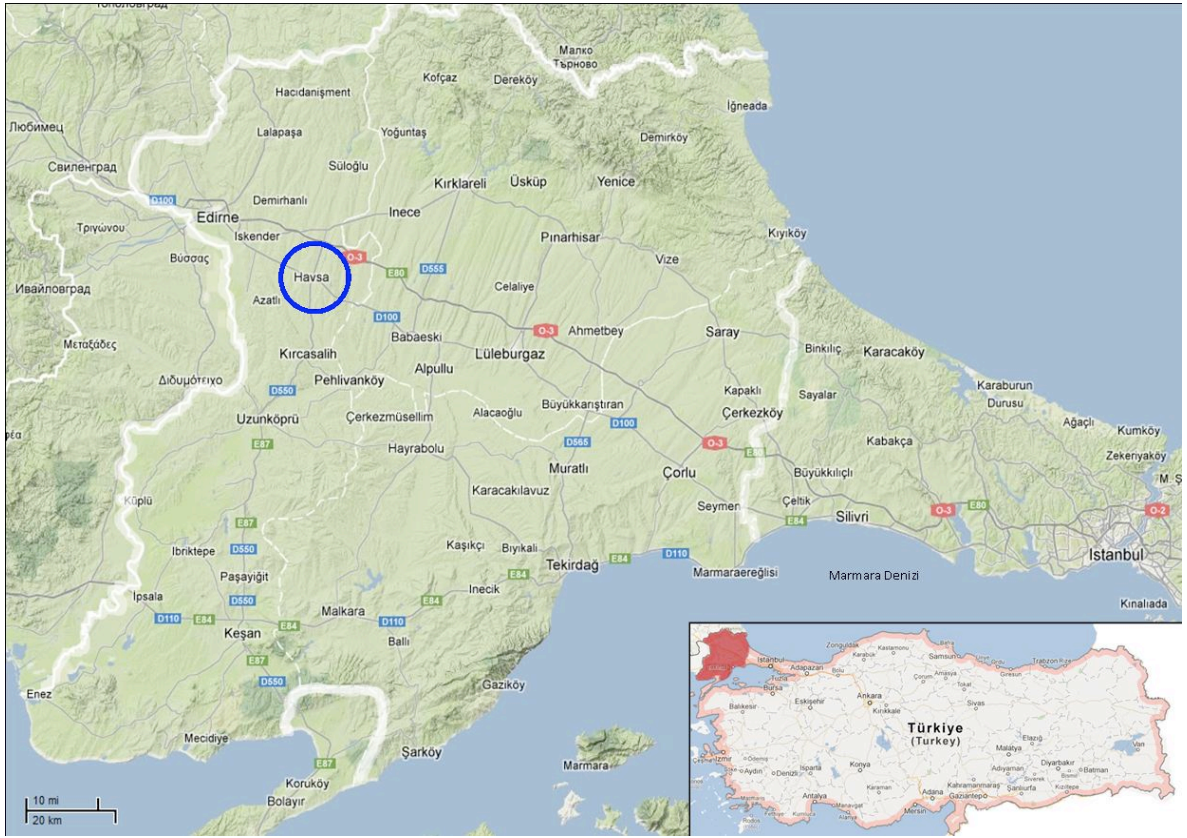
Osmanlı döneminde 19. yüzyıla kadar 50.000 nüfuslu bir yerleşim birimi olan İpsala’nın nüfusu kolera salgını nedeniyle azalmış, daha önce kaza merkeziyken merkez, yakındaki İbriktepe’ye nakledilmiştir (Erdoğan, 1978). 1922’den önce İbriktepe’ye bağlı bir yerleşim birimi olan İpsala 1922’ye kadar Herakleia Metropolitliği’ne bağlıydı (Kiminias, 2009).

Keşan (Kissos/Rusion)

Malkara ve İpsala arasında yer alan Rusion yerleşimi, Makedonya *thema*’sına aitti. Bazı kaynaklara göre Keşan yakınlarında bulunduğu, bazı kaynaklara göreyse Rusion (veya Rusköy) ve Kissos’un Keşan olduğu belirtilir (Samothrakis, 1963, Külzer, 2008, İnciciyan, 1976). (Şekil.3.22) Bizanslı tarihçi Georgios Akropolitis’in Trakya’da bir kale olduğunu söylediği Kissos büyük olasılıkla bugünkü Keşan yakınlarında bir kaleyken, Rusion aynı bölgede bulunan organize olmuş bir yerleşimdi (Papazotos, 1989). Bazı kaynaklarda Keşan’ın antik dönemdeki adı Zorlanae olarak geçse de bazı kaynaklarda Zorlanae sadece Trakya’da bir kale olarak geçer ve Enez ile Malkara arasında tam olarak bilinmeyen bir

noktada bulunduğu belirtilir (Talbert, 2000, PW, 1921, Külzer, 2008). Bugün tam olarak nerede olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Keşan 1922'ye kadar Herakleia-Rhaidestos Metropolitliği'ne bağlıydı (Kiminas, 2009). Yerleşimde iki kilise (Ayios Athanasios ve Tris İerarhes kiliseleri) ve iki şapel bulunuyordu.

3.1.4. Havsa (Niki)

Şekil 3.23. Havsa (Niki) yerleşimi

Çeşitli kaynaklarda Nike, Mikra Nikea, Nikitsa, Ustodizos adlarıyla anılan bugünkü Havsa, Hadrianopolis-Konstantinopolis arasındaki büyük askeri yolun üzerinde Hadrianopolis-Bergouli arasındadır (Talbert, 2000). (Şekil 3.23.) Talbert'in Havsa'nın isimlerinden biri olduğunu ileri sürdüğü Tzoidis ise Bizans döneminde bir episkoposluktu. Tzoidis'in Havsa'nın isimlerinden biri olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır (Talbert,

2000, Papazotos, 1989). MS 323’de Büyük Konstantinos tarafından, kazandığı büyük zafer nedeniyle Niki adı verilerek kuruldu. Adı sonra, Bithynia’daki Nikaia (İznik) ile karıştırılmaması için Mikra Nikaia veya Nikitsa (Küçük Nikaia) olarak değiştirilen kent, 1104’te IV. Haçlı seferleri sırasında Hadrianopolis’in ardından ele geçirildi. 1205’te Venedik Doçu Enrico Dandolo ve Villaherdouin’in ziyaret ettiği kent, 1207’de Bulgarlar tarafından tamamen yıkıldı.

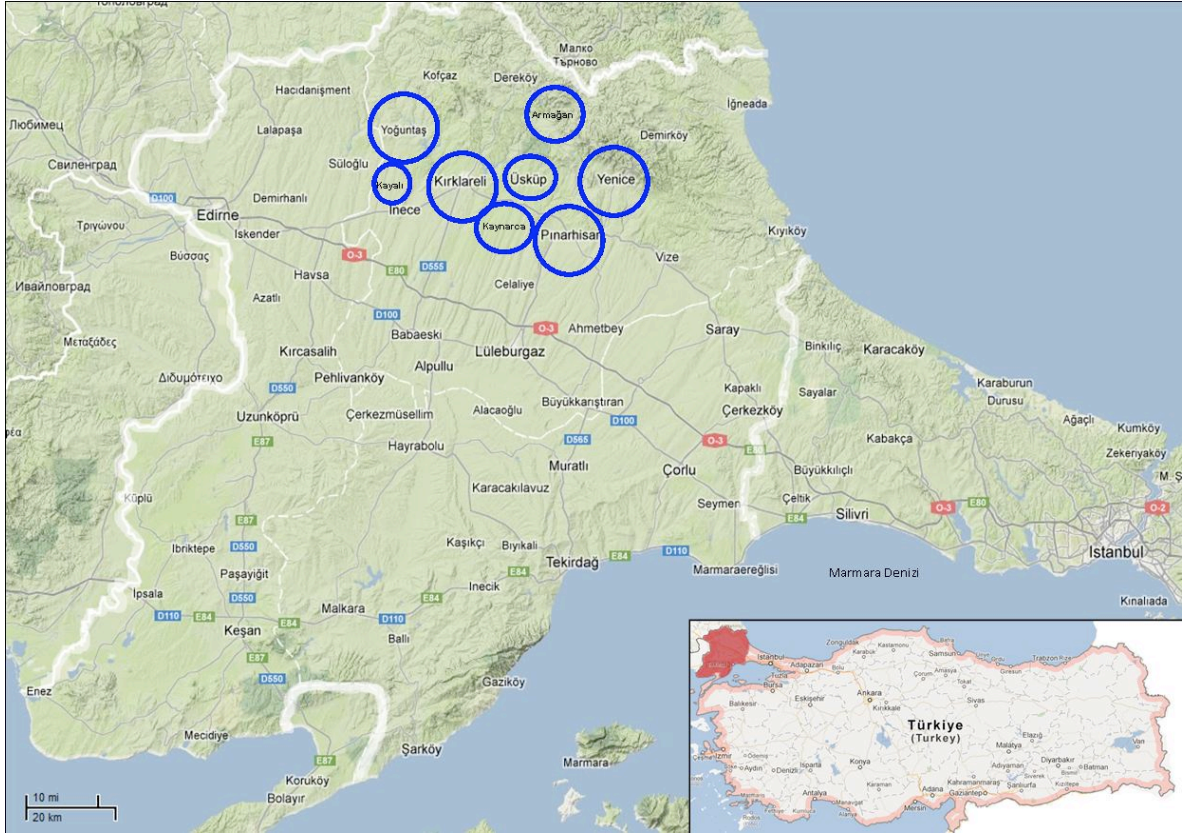
Osmanlılar tarafından 1361’de fethedildiğinde küçük bir yerleşim birimiydi. 1922’den önce Hadrianopolis Metropolitliği’ne bağlıydı. Nike yakınlarında, Burtudizos-Niki arasında bir kale olan Taurokomon ya da Taurokomos, I. İustinianos döneminde (527-565) tamir ettirilen bir kaleydi (Samothrakis, 1963, Soustal, 1991).

3.2. Kırklareli İl Sınırında Bulunan Tarihi Yerleşimler

Bu kısımda, Kırklareli ili sınırlarında bulunan Kayalı, Armağan, Yoğuntaş, Üsküp, Pınarhisar, Kaynarca, Yenice, Lüleburgaz, Babaeski, Vize, Kışlacık, Sergen, Demirköy, Hamdibey, Düzova, Kıyıköy gibi köy, belde ve ilçelerin tarihçeleri, yerleşimlerdeki Roma ve Bizans dönemi anıtları incelenmiştir.

3.2.1. Kırklareli (Karabon/Karpodemon) ve ile bağlı yerleşimler

Karabos, Karabon adıyla anılan, Ptolemaios’un adını Karpudaimon olarak verdiği yerleşim, 10. yüzyılda Haimimontos eyaletinde Hadrianopolis Metropolitliği’ne bağlı bir episkoposluk merkeziydi. Naziansos Piskoposu İgnatios Sarafoglou’na göre bu kentin adı sonradan Karpodemon, daha sonra da Saranda Eklisies yani bugünkü Kırklareli olmuştur (PW, 1919, Samothrakis, 1963).

Şekil 3.24. Kırklareli (Karabon/Karpodemon) ve bağlı yerleşimler

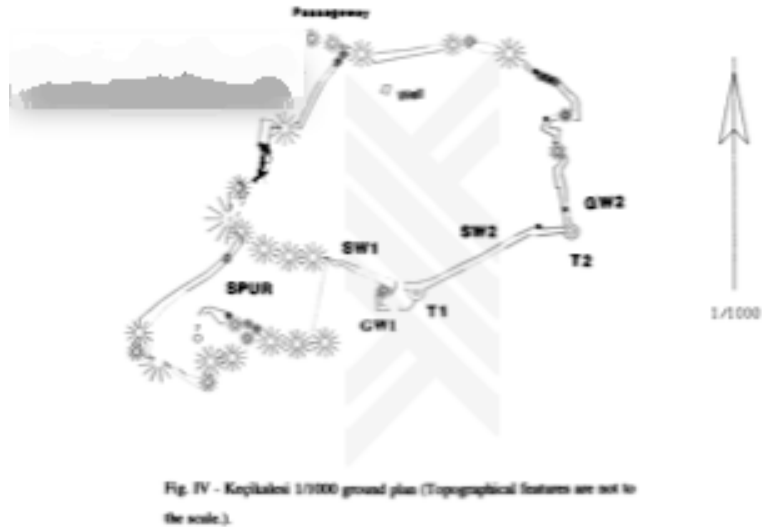
İlk kez 15. yüzyılda kilise kayıtlarında ismi yer alan Kırklareli, 1906 yılında müstakil bir metropolitlik olarak kuruldu ve böylelikle daha önce bağlı olduğu Hadrianopolis Metropolitliği'nden ayrıldı. Hâkimiyeti altında olan başlıca yerleşimler, Petra (Kayalı), Genna (Kaynarca), Skopos (Üsküp), Brysis (Pınarhisar), Skopelos (Yoğuntaş) idi (Kıminas, 2009).

Kayalı (Petra)

Kırklareli merkeze bağlı bir köydür. Kırklareli'nin 12 km. kuzeybatısında bulunur. (Şekil 3.24.) Adını muhtemelen, bulunduğu kayalık araziden alan Petra'nın (*Kaya*) doğusunda bulunan Kastroplo adı verilen kale, Tekkedere üzerindedir. Kayalı ve Yoğuntaş (Skopelos) arasında batı-doğu istikametinde bir buçuk saatlik mesafelerle Yundalan Kalesi, Keçi Hisar Kalesi, Eski Kayalı (Kayalı'nın kuzeyinde) ve Yoğuntaş kaleleri yer alır

(Hristodulos, 1967). Yundalan köyünden 6 km. uzaklıkta Roma-Bizans dönemi kalesi olan Yundalan Kalesi'nin 6 km. ilerisinde başka bir kale daha bulunur (Kurtuluş, 1996). Keçikalesi ya da Ahmetçe Kalesi olarak da bilinen Keçi Hisar Kalesi, Kırklareli'nin 8 km. kuzeyinde yer alır. 8. yüzyıla tarihlendirilmekle birlikte Roma dönemi olarak da anılır. Sur kalınlıkları 1,30 metre ile 1,80 metre arasında değişir; güney cephesinin iki başında birer burç bulunur (Kaya, 1997, Kurtuluş, 1996). (Şekil 3.25.)

Önceleri Hadrianopolis Metropolitliği'ne bağlı olan Kayalı (Petra) yerleşimi, 1906'da kurulan Saranda Eklisies Metropolitliği'ne bağlandı. 1922'de nüfusu 2.000 idi (Samothrakis, 1963, Mangriotis, 1969). Ayios İoannis Prodromos Manastırı, Kayalı ve Yoğuntaş (Skopelos) arasında bulunuyordu. 29 Haziran'da iki gün süren panayırıyla ünlüydü. Manastırın yapılış tarihi konusunda bilgi yoktur. Kayalı'da bulunan bir başka manastır, Kimisis tis Theotoku Manastırı'ydı. Yapılış tarihinin bilinmediği manastırın kilisesi, 1922'ye kadar Kayalı Rum cemaati tarafından köyün kilisesi olarak kullanılmıştır. 15 Ağustos'ta ünü tüm Trakya'ya yayılmış panayırıyla meşhurdur (Lekkos, 1999).

Şekil 3.25. Keçikalesi planı (Kaya, 1997)

Armağan (Eukarion)

Kırklareli merkeze bağlı bir köydür. (Şekil 3.24.) Kırklareli'nin 25 km. kuzeydoğusunda bulunur. İklimi ve bol su kaynaklarıyla ünlü kentin Bizans döneminde

kurulduğu sanılır (Samothrakis, 1963). Osmanlı döneminde adı Hediye olan yerleşimin 20. yüzyılın başında nüfusu yaklaşık 700'dü ve köy Rum ve Bulgarlardan oluşuyordu. 1922'den önce Saranda Eklisies Metropolitliği'ne bağlıydı. Başlıca geçim kaynakları çiftçilik (ceviz, fasulye) ve ormancılıktı. Köyün tek kilisesi Ayios İoannis Theologos adındaki kilise olup, 17. yüzyıla ait bir tamir kitabesi bulunmaktaydı (Mangriotis, 1969). 18. yüzyılda Armağan, Üsküp ve Çukurdere (Sazara) köylüleri İstanbul'da Boyacıköy semtine yerleşmiş, meslekleri olan boyacılık bu semte adını vermiştir. Köyün kuzeybatısında yaklaşık yarım saatlik uzaklıkta eski bir kilisenin kalıntıları, köyün güney ve batısında eski kale kalıntıları bulunur (Hristodulos, 1967). Köyün yakınlarındaki tepede yer alan kale 9. veya 10. yüzyıla aittir. (Ertuğrul, 1996). Köyden 7 km. uzakta yer alan kale, bir kaya üzerine inşa edilmiş, doğu, batı ve kuzey yönlerden doğal olarak korunaklı hale getirilmiştir. Saldırıya açık olan güney kısmında duvar kalıntıları yoğundur (Kurtuluş, 1996).

Yoğuntaş (Skopelos)

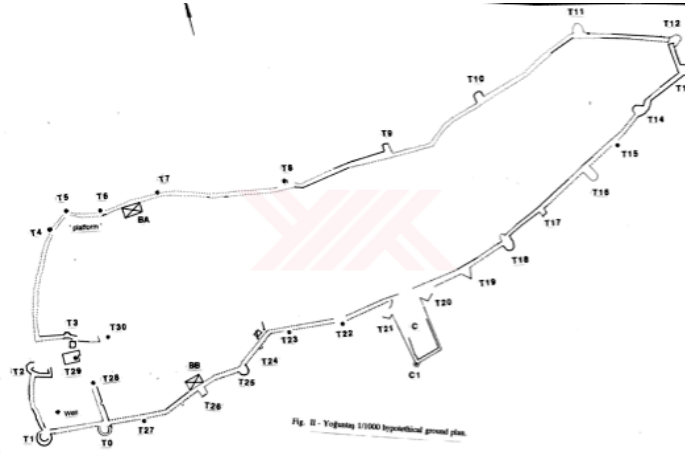
Bugün Kırklareli iline bağlı merkez köy olan Yoğuntaş ya da eski adıyla Eskipoloz, Kırklareli'nin 17 km. kuzeybatısındadır. (Şekil 3.24.) Yunanca *Skopelos* adının Ege'deki Skopelos adasından buraya yerleşen halk tarafından verildiği rivayet edilir (Mangriotis, 1969). Bizanslı tarihçiler tarafından sağlam kaleleri nedeniyle adı sıklıkla anılır. Trak ve Bizans dönemi kale ve yapıları açısından zengin bir yerleşimdir. Kentin kalesinde çok sayıda antik dönem sikkeleri bulunmuştur (Samothrakis, 1963). 10. yüzyılda Hadrianopolis Metropolitliği'ne bağlı piskoposluk merkezi olan Skopelos, 14. yüzyılda III. Andronikos Paleologos döneminde kısa bir süreliğine metropolitlik makamı olmuşsa da, Osmanlıların fethiyle bu makam feshedilmiştir.

Istranca dağlarının 496 metre yüksekliğindeki bir tepesinde bulunan Yoğuntaş kalesi, Kırklareli bölgesindeki en büyük ve görkemli kaledir. Kale 14. yüzyılda Andronikos döneminde inşa edilmiştir. Yüksek ve hâkim bir tepenin üzerine kurulu Yoğuntaş kalesinin uzunluğu yaklaşık 500 adım, genişliği 130 adımdır. Çevresi 4.5 metre kalınlıkta duvarlarla çevrili kalenin çoğu yıkılmış yirmi bir kulesi bulunuyordu. Kalenin kuzeydoğu, güneydoğu ve batı yönlerinde toplam üç kapısı, kalenin içinde üç sarnıç bulunuyordu. Kalenin

ortasında Ayios Georgios Kilisesi vardı. Batı kapısı yakınında, çok kenarlı bir yapı - muhtemelen kule- yükseliyordu. Bu yapının güney duvarında K harfi ve taş bir haç vardı. Kalenin kuzeybatı duvarında bulunan bir delikten yeraltına iniliyor, buradaki tünelden yirmi dakika uzaklıktaki nehre ulaşılabilirdi. Ayrıca kalenin güneybatısında çeşitli yıkıntılar yer alıyordu (Mangriotis, 1969). (Şekil 3.26.)

Yoğuntaş'ın kuzeyinde, Fındıklıdere bölgesinde başka bir kale -muhtemelen Gebekilise kalesi bulunuyordu (Hristodulos, 1967, Tzunis, 1967). Osmanlıların kasabayı fetihle, güçlü kalesi nedeniyle zorlandığı, kalenin ancak depremle yıkıldığında Yoğuntaş'ı fethedebildiği aktarılır. Bu nedenle Osmanlı kaynaklarında kale “Tanrı yıktığı” adıyla anılır (Liakopoulos, 2002, Soustal, 1991). 17. yüzyılda kenti ziyaret eden Evliya Çelebi I. Murat'ın kuşattığı kaleyi almakta zorlandığını, fethettikten sonra kale ve burçlarını yer yer yıktırdığını, yüksek bir tepe üzerine kurulu yapının kapılı bir kale olduğunu, ulaşımının zor olmasından kale içinde kimsenin yaşamadığını kaydeder. Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği dönemde 200 haneli bir gayrimüslüm köyü olan Yoğuntaş'ın 20. yüzyılda nüfusu 1.500 idi ve başlıca geçim kaynağı çiftçilik ve hayvancılıktı (Kahraman ve Dağlı, 2006, Mangriotis, 1969).

1922'den önce Yoğuntaş, 1906 yılında müstakil bir metropolitlik olan kurulan Saranda Eklisies Metropolitliği'ne bağlıydı (Kiminias, 2009). Bölgede Ayia Paraskevi Manastırı bulunuyordu. Yoğuntaş ve Kayalı (Petra) arasında bulunan manastırın yapılış tarihi konusunda fazla bilgi yoktur. 26 Temmuz'da panayırın yapıldığı manastırın bir ayazması bulunuyordu (Lekkos, 1999).

Şekil 3.26. Yoğuntaş Kalesi planı (Kaya, 1997)

Üsküp (Skopos)

Kırklareli iline bağlı bir belde olan Üsküp, Kırklareli'nin 16 km. doğusunda bulunur. (Şekil 3.24.) 6. yüzyılda yaşamış Bizanslı tarihçi Stefanos Byzandios Trakya'da Skopos/Skopi adındaki yerleşimden söz eder. İlk yerleşim muhtemelen bugünkü Üsküp'ün kuzeyinde Kastro denilen bölgedeydi. 18. yüzyılda bugün Üsküp'ün bulunduğu bölgeye yerleşilmiştir (Psathas ve Psatha, 1970). Yerleşim iki tepe üzerine kuruludur. Sık sık sellere maruz kalan kentte üç köprü bulunuyordu. Kuzeyinde yer alan kalesinde antik kalıntılar vardı. Üsküp'ün doğusunda Hacıfaklı köyünde kale ve kule yer alır (Samothrakis, 1963). Üsküp'ün kuzeyinde yine bazı kale kalıntıları mevcuttur. 1906 yılına kadar Hadrianopolis Metropolitliği'ne bağlıydı ancak bu tarihten sonra müstakil bir metropolitlik olan kurulan Saranda Eklisies Metropolitliği'ne bağlandı (Kiminas, 2009). Köyde 1922'ye kadar köyün Rum cemaati tarafından kullanılan Aynaroz'a bağlı bir manastır mevcuttu (Lekkos, 1999).

Köyün içinde ve çevresinde bulunan şapellerin dışında köyün ana kilisesi 18. yüzyıla kadar Ayios Georgios Kilisesi'ydi. 1750 yılında yıkılan kilisenin bulunduğu yer mezarlık olarak kullanılmaya başlandı. 1832 yılında kilise tamir ettirilerek, kiliseye Ayios Dimitrios adı verildi. Ancak 1880 yılında köyün nüfusunun artmasıyla başka bir kilisenin yapılması gündeme geldi. Köyün merkezinde, nehrin batı kıyısında ve eski kiliseye 200 metre uzaklıkta yeni bir kilise inşa edildi. Beyaz mermerden, iki çan kulesi olan ve kubbeli yeni Ayios Dimitrios Kilisesi'nin inşasına 1902 yılında başlandı ve 1905 inşaat yılında

tamamlandı. (Resim 3.14.) Kilisenin planını İstanbullu mimar Stavros Emmanuilidis çizmiştir. Kilisenin yapımı için yurtdışında çalışan Üsküplü Rumlar maddi yardımda bulunmuşlardır (Psathas ve Psatha, 1970). Bu kilisenin mimari bakımdan önemli olduğu, çanlarının altınla karıştırılarak yapıldığı ancak “siyasi bakımdan Rumlar zamanında mühim rol oynadı için yıktırıldığı” belirtilir (Kırklareli İl Yıllığı, 1967). Kilise muhtemelen 1950’lerden önce yıktırılmış, malzemeleri ve büyük çanı satılmış, kiremitleri Kırklareli Halkevi’nin çatısında kullanılmıştır (Kukkidis, 1958).

Köyün 1922’ye kadar nüfusu yaklaşık 4.000’di. Geçim kaynağı bağcılık, çiftçilik ve küçük esnaflık olan köyün şarapları ünlüydü. Erkek nüfusun bir kısmı yaz ayları boyunca Bulgaristan, Romanya ve Türkiye’nin çeşitli bölgelerine gidip çömlekçilik yapar, kış aylarında memleketlerine dönerdi (Mangriotis, 1969).

Resim 3.14. Üsküp (Skopos) Ayios Dimitrios Kilisesi

Pınarhisar (Brysis)

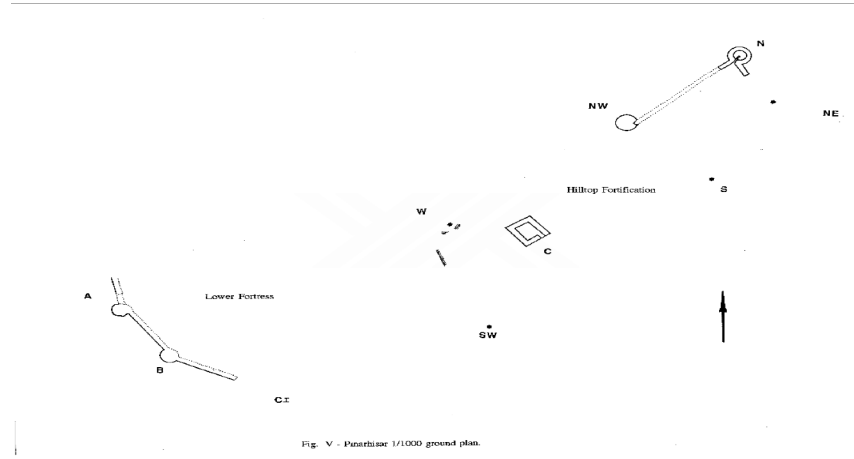
Kırklareli iline bağlı bir ilçedir. Kırklareli’nin 25 km. güneydoğusunda bulunur. (Şekil 3.24.) Edirne-Kırklareli-Vize-Saray-Çorlu-Çatalca-İstanbul yolu üzerinde yer alan, Bizanslıların Pigi Kalesi, Pigi, Brisokastron dedikleri kent, yöredeki çok sayıdaki pınar nedeniyle Brysis adını almıştır. 9. yüzyıldan itibaren başpiskoposluk olan kent, Bizans döneminde kilise hiyerarşisinde 19. sıradaydı (Samothrakis, 1963). 1906’da Hadrianopolis Metropolitliği’nden ayrılarak müstakil bir metropolitlik olarak kurulan Saranda Eklisies

(Kırklareli) Metropolitliği'ne bağlıydı (Kiminas, 2009). 20. yúzyılın başında yaklaşık 3.000 nüfusu olan kasabada Rumlar, Türkler ve Bulgarlar yaşıyordu. Balkan Savaşları sonrasında kasabanın Bulgar nüfusunun yerine genellikle Kafkas göçmenleri gelmiştir. Kasabada iki kilise bulunuyordu. Başlıca geçim kaynağı çiftçilikti.

Resim 3.15. 19. yúzyılda çizilen bir gravürde Pınarhisar Kalesi (Sayger ve Desarnod, 1832)

Pınarhisar'ın kuzeyindeki kalesinde bugün üçünün kalıntılarının olduğu dört kule yer alıyordu. Pınarhisar kalesi 8. yúzyılda inşa edilmiş, 12. yúzyılda tamir görmüştür. (Resim 3.15.) Kalenin kuzey, kuzeybatı ve merkezdeki kuleleri son dönemde tamir görmüş ve arazi düzleştirilmiştir (Kaya, 1997). (şekil 3.27.) Kalenin taşları kasabada çeşitli evlerin yapımında kullanılmıştır (Emmanuilidis, 1966).

Şekil 3.27. Pınarhisar Kalesi planı (Kaya, 1997)

Kaynarca (Genna)

Kırklareli ili Pınarhisar ilçesine bağlı bir beldedir. (Şekil 3.24.) Kentin içinde Bizanslıların Tearos ya da Tenaros dediği, Türklerinse Tarasuyu olarak adlandırdığı çaydan gelen dört, kentin hemen dışındaysa iki pınar bulunur. Bizanslılar bu suların şifalı olduğunu düşünür, çeşitli hastalıkların tedavisinde bu sulardan yararlanılırdı. Tarasuyu'nun şifalı olduğu 17. yüzyıl âlimi Hacı Kalfa (Kâtip Çelebi) tarafından da belirtilir (Samothrakis, 1963). 12. yüzyılda III. Aleksios Komnenos dönemindeki vergi kayıtlarında Genna'nın adına rastlıyoruz. Daha önce Hadrianopolis Metropolitliği'ne bağlı olan ancak 1906 yılında müstakil bir metropolitlik olan kurulan Saranda Eklisies Metropolitliği'ne bağlıydı (Kiminas, 2009). 20. yüzyıl başında 3.000'i Rum, 500'ü Bulgar olmak üzere 3.500 nüfusu olan kasabada, Balkan Savaşları'ndan sonra Bulgar nüfusun yerini Bulgaristan Türkleri almıştır. Geçim kaynakları, bağcılık, çiftçilik ve hayvancılıktı. Kasabanın bol su kaynakları nedeniyle sebze yetiştiriciliği de önemliydi; kasabanın içinde beş-altı adet su değirmeni vardı.

Kaynarca'da biri Bizans döneminden kalma dört kilise bulunuyordu. Yerleşimin içinde Bizans döneminden kalma Kimisis tis Theotoku Kilisesi ya da halk arasındaki adıyla Panayia (Meryem Ana) Kilisesi yer alıyordu. (Resim 3.16.) Kilisede yalnızca 15 Ağustos'ta ayin yapılıyordu. 1950 yılında kubbesi sağlam olan kilise, 1960'larda harap da olsa ayakta idi (Kırklareli İl Yıllığı, 1967, Mamalukos, 2004). Kalıntıları halen köyün içinde

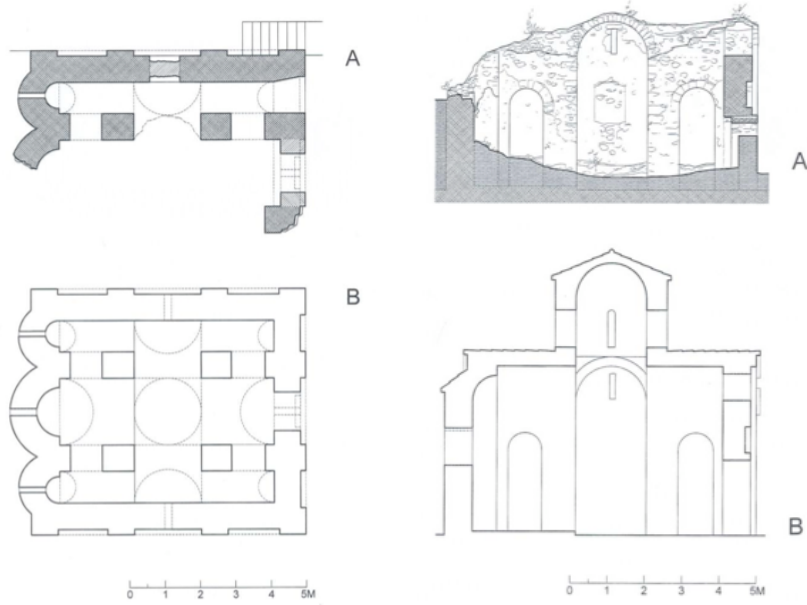
bulunan ancak yeni inşaatların arasında kalmış olan bu kilise ile ilgili akademik çalışmalar –mimar Stavros Mamalukos dışında- son derece yetersizdir. 7X7,60 metre ebatlarında, nartekssiz bir yapı olan kilisenin kubbesi 2 metre çapındaydı. Kubbede dört pencere yer alıyordu. Duvarlarında fresklerin bulunduğu kilise haç planlıydı ve Bizans geçiş dönemine aitti (Mamalukos, 2004). (Şekil 3.28.) Bazı yerli yazar ve gezginler 19. yüzyılda kilisenin batı duvarında bulunan bir tamir kitabesine dayanarak 714 yılında inşa edildiğini belirtse de bu kitabe muhtemelen 1714 yılındaki tamir kitabesiydi. Bu tarihte kilise tamir edilmiş, kiliseye ahşap bir bölüm de eklenmiştir (Peyiadis, 1959, Mangriotis, 1969, Mamalukos, 2004). Kilise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bombalanmış, muhtemelen 1714 yılında inşa edilen ahşap kısım yanmıştır. Kilisenin kuzey tarafı çökse de 1912-13 yıllarında nispeten iyi durumda olduğu, Bulgar işgali zamanında çekilen fotoğraflardan anlaşılır. Kırklareli eski eserler listesinde, yapının kazınan badanalarının altından çıkan mozaiklerin 12. yüzyıla, Komnenoslar devrine ait olduğu belirtilmekle birlikte kilisenin inşa devrinin daha eski olduğunun anlaşıldığı, 12. yüzyılda kilisenin yeniden inşa edildiği aktarılmaktadır (Kırklareli İl Yıllığı, 1967). Ancak Mamalukos kilisenin orta Bizans geçiş döneminde inşa edildiğini savunarak, yapıyı 10. ya da 11. yüzyıl başına tarihlendirir (Mamalukos, 2004). Bugün yapıdan geriye duvar kalıntıları kalmıştır. (Resim 3.17.)

Resim 3.16. Kaynarca'daki Bizans dönemi Kimisis tis Theotoku Kilisesi'nin 1912-1913 yıllarında güneybatıdan görünümü (Mamalukos, 2004)

Resim 3.17. Kaynarca'daki kilisenin 2003 yılında güneyden görünümü (Mamalukos, 2004)

Şekil 3.28. Kaynarca'daki Kimisis tis Theotoku (Panayia) Kilisesi. A. Rölöve B. Restitüsyon (Mamalukos, 2004)

Kaynarca'nın kuzeydoğusundaki bir tepenin üzerinde bir kale ve kalenin yakınlarında ayazması da olan Ayios İoannis Manastırı bulunuyordu. Bizans dönemine ait olan manastır 20. yüzyılın başında yıkık haldeydi. Kalenin yakınlarında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rumeli göçmenleri tarafından Manastırdere adından bir köy kurulmuştur

(Peyiadis, 1959, Hristodulos, 1967). Bu köyün adı sonradan Çayırdere olarak değiştirilmiştir.

Yenice (Skepaston)

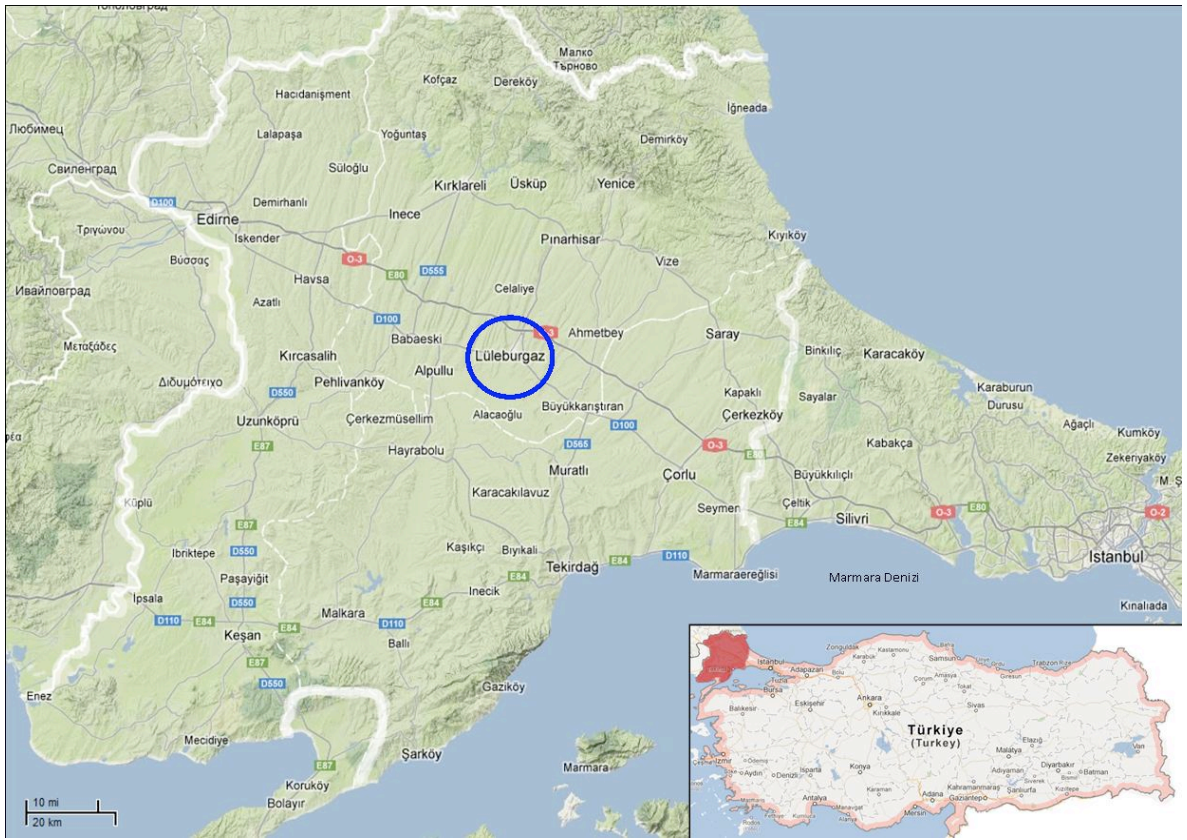
Kırklareli ili Pınarhisar ilçesine bağlı bir beldedir. (Şekil 3.24.) İklimi son derece güzel olan bu Bizans kenti, kışları uzun süre kalan kar nedeniyle ya da “Karaman” denilen Istranca dağlarının yerleşimi kaplamasından dolayı Skepaston, “Kaplı” adını aldı. 1922’den önce Saranda Eklisies Metropolitliği’ne bağlıydı (Psaltis, 1919). Köyün ana kilisesi merkezde bulunan ve Osmanlı dönemi yapısı olan Panayia (Kimisis tis Theotoku) kilisesiydi. Skepaston’da bilinen beş kilise, çok sayıda şapel ve bol su kaynaklarıyla çevrili olduğundan çok sayıda ayazma bulunuyordu. Hemen kuzeyinde, yürüyerek on dakika uzaklıkta Ayia Paraskevi Manastırı bulunuyordu (Samothrakis, 1963). Panayios Tafos’a (Kudüs) bağlı olan Ayia Paraskevi Manastırı, Bizans döneminde inşa edilmiş, gelir kaynakları çok olan, çok sayıda keşişin yaşadığı bir manastırdı. Skespaston köyünün kurulmasından sonra köyün sınırları içinde kaldı ve faaliyetine devam etti. Zamanla yıkıldı ve 1864’te Skepaston’un kuzeyinde, köyden on dakika uzaklıktaki bir mesafede tekrar inşa edildi. Bu dönemden sonra gelirleri azalan manastırda tek bir keşişin yaşadığı bilinmektedir (Lekkos, 1999).

20. yüzyılın başında bölgenin en zengin köylerinden biri olarak anılan Yenice halkı 1922’den önce orman ürünleri özellikle tahta at arabası yapımı, mobilya imalatıyla geçimini sağlardı. Özellikle çivi kullanmadan yaptıkları tahta at arabaları tüm bölgede ünlüydü. 1922’den önce yaklaşık 1.500-2.000 nüfusu vardı (Miliatzidu-İoannu, 1993).

Yerleşimin yakınlarında Paleokastro denilen kale bulunur (Lekkos, 1999). Köyden 4 km. uzaklıktaki kale yüksek bir tepededir. Çevredeki kayaların kırılmasıyla inşa edilen kalenin duvarları tamamen yıkılmıştır (Kurtuluş, 1996). Ayrıca Mahya Dağı’nın yakınlarında ve yakın köyler Kurudere, Çayırdere civarında çok sayıda kale yer alır (Hristodulos, 1967). Bunlardan biri, Kurudere’nin Çayırköy mevkiinde bulunan kaledir. Köyün 6 km. dışında, bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Harç kullanılmadan yığma taş tekniğiyle inşa edilen duvarlarının kalınlığı yaklaşık iki metredir. Büyük ölçüde yıkılmıştır (Kurtuluş, 1996).

3.2.2. Lüleburgaz (Bergule/Arkadiupolis)

Kırklareli'ne bağlı bir ilçe olan Lüleburgaz, Edirne'nin 72 km. güneydoğusunda, Babaeski'nin 21 km. doğusunda yer alır. (Şekil 3.29.) Antik dönemde Berg(o)ule ya da Bergulion, Roma döneminde Arkadiupolis adını alan Lüleburgaz, Burtudizos ve Druzipara arasında, Hadrianopolis-Konstantinopolis askeri yolu üzerinde yer alan önemli bir duraktı (Talbert, 2000, PW, 1897, Samothrakis, 1963).

Şekil 3.29. Lüleburgaz (Bergule/Arkadiupolis) yerleşimi

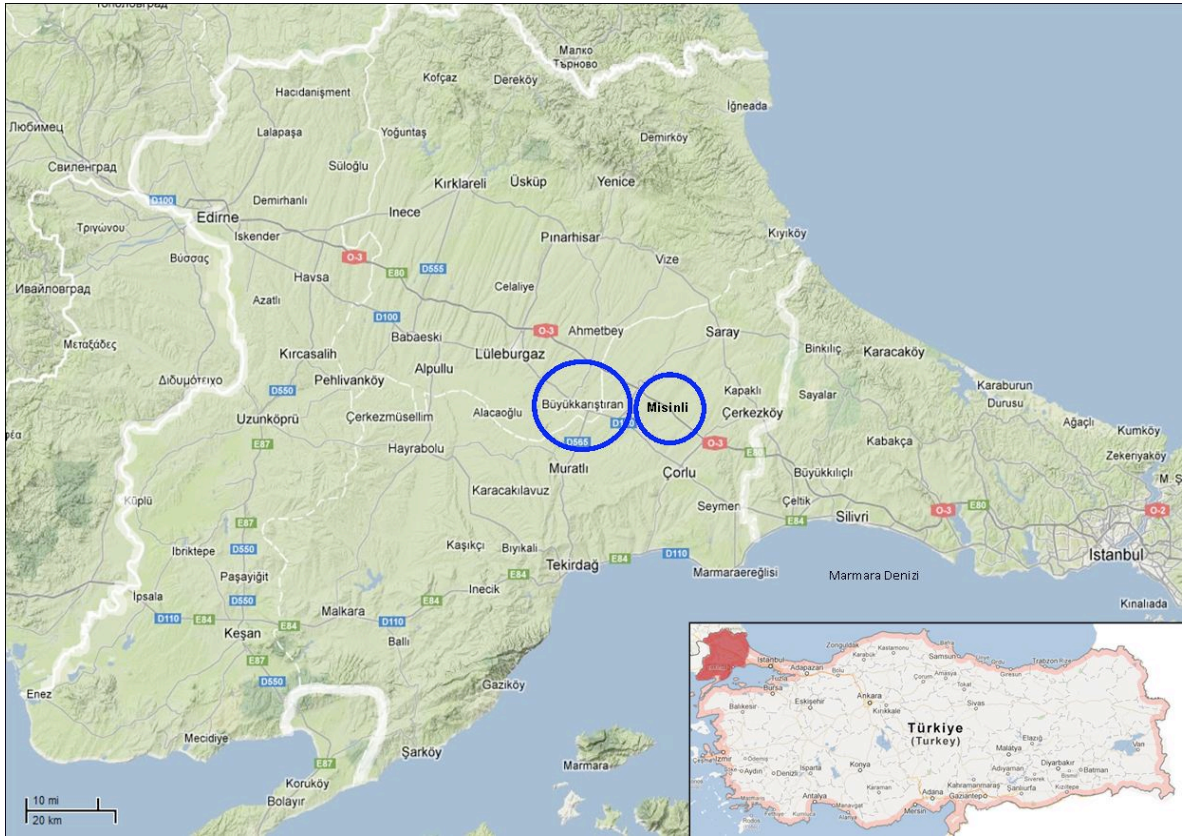
Theophanes ve Kantakuzenos gibi tarihçiler kenti İmparator Arkadios'un kurduğunu belirtse de, Kedrenos antik "Bergoulion" kenti yerinde Arkadiupolis'i tekrar kuranın I. Theodosios olduğunu, kente oğlu Arkadios'un adını verdiğini belirtir. Theodosios ve oğlu Arkadios, 378'de Gotlar tarafından yağmalanan antik Bergoulion kentini tekrar kurdu. Konstantinopolis'i kuzey saldırılarından koruyan önemli bir *kastron* olan kent, sık sık

düşman saldırılarına uğruyordu. Attila kenti 441’de ele geçirmiş, Theodoric kenti 473’de tekrar almış, Slav Thomas, Konstantinopolis saldırısı püskürtülünce Arkadiupolis’e çekilmiş, 970’de Rus ordusu Arkadiupolis kalesi önünde Bardas Skleros tarafından yenilmiştir. Kent, III. Haçlı seferlerinin güzergâhında bulunan önemli duraklardan biriydi; Alman askerleri kente saldırmış, buradan bol miktarda şarap ve yiyecek yağmalamıştı. IV. Haçlı seferlerinde pek çok Trakya kenti gibi Arkadiupolis de Latinlerin hâkimiyetine girdi. 1204’te Konstantinopolis düşünce Arkadiupolis’in yönetimi Venedik’e verilmiş, ancak kent birçok kez el değiştirmiş, tarihçi Niketas Khoniates’e göre kent ciddi tahribatlar yaşamış, Villehardouin’in aktardığına göre kent halkı Arkadiupolis’i terk ederek Hadrianopolis’e kaçmıştır. Kantakuzenos’un aktardığına göre, döneminde yıkık olan kenti III. Andronikos (Genç) tekrar kurmayı planlıyordu (Kazhdan, 1991). 14. yüzyılın ilk yarısında kısa bir süreliğine Osmanlılar tarafından alınan kent tekrar Bizanslılara geçti. 1342’de İoannis Kantakuzenos nüfusu azalmış olan kentin ahalisini kente çağırıp, kalesini onardıysa da Osmanlıların Edirne’nin fethiyle sonuçlanacak Doğu Trakya kentlerini ele geçirmeleri sürecinde Lüleburgaz Osmanlı hâkimiyetine girdi. Osmanlılar kenti fethettiklerinde kentte çok az nüfus bulunuyordu (Papatheodoru, 1945-46). 14. yüzyılda metropolitlik olan kent, Osmanlıların fethinden sonra Haimimontos Metropolitliği’ne, daha sonra da Hadrianopolis Metropolitliği’ne bağlandı (Kiminas, 2009). Arkadiupolis Osmanlılar döneminde Çatalburgaz ve Burgaz adlarıyla anılıyordu. 17. yüzyılda 700 haneli olan, 1922’de yaklaşık 7.500 nüfusa sahip olan Lüleburgaz’da Rum, Türk ve Yahudi nüfus yaşıyordu. Kentin tek Rum kilisesi 1834 yılında kârgir olarak inşa edilen Ayios Dimitrios Kilisesi’ydi (Papatheodoru, 1945-46). Başlıca geçim kaynakları çiftçilik ve hayvancılıktı (Kahraman ve Dağlı, 2006, Mangriotis, 1969).

Lüleburgaz kalesi kentin batısında, Edirne yolunun sağında yer alır. Kale duvarlarından sadece biri yaklaşık 4 metre yükseklikte, 15-20 metre uzunluktadır. Dış tarafta bir kulenin kalıntıları bulunur. İki ayrı dönemde inşa edildiği anlaşılır (Ötügen, Ousterhout, 1989). Kentin batısını koruyan kalenin artakalan kısımlarından, kalenin 5. yüzyılın başlarına ait olduğu anlaşılır (Papazotos, 1989). 19. yüzyılda Arkadiupolis kalesinin surlarının nehir kıyısındaki köprü tarafındaki batı kısımları ve kalenin kapılarından biri hâlâ ayakta idi (Papatheodoru, 1945-46). 17. yüzyılda kenti ziyaret eden Evliya Çelebi kentin I. Murad

tarafından alındığını, fetihten sonra kaleyi tamamen yıktırdığını belirterek, Sokollu Mehmet Paşa'nın kentin yapılarını yıktırıp, baştan imar ettiğini kaydeder (Kahraman ve Dağlı, 2006). Antik dönem kalıntıları neredeyse hiç olmayan Lüleburgaz'da 1872 yılında kasabanın hemen dışında heykeller ve sikkeler bulunmuş, bu parçalar 1922 yılına kadar Tekirdağ'da korunmuştur (Papatheodoru, 1945-46). Kentin kalesinin kitabesini kaydeden Albert Dumont'a göre bu kitabe 10. ya da 11. yüzyıla aittir (Samothrakis, 1963).

Büyükkarıştıran (Drusipara)

Şekil 3.30. Büyükkarıştıran (Drusipara) ve Misinli (Mesini) yerleşimleri

Kırklareli ilinin Lüleburgaz ilçesine bağlı bir belde olan Büyükkarıştıran (Şekil 3.30.), antik dönemdeki adıyla Dr(o)usipara, Hadrianopolis-Byzantion arasındaki ana askeri yolda

bulunan bir yerleşimdir. Daha sonra Mesini ya da Mesinia adını aldı (Talbert, 2000, PW, 1905).

Roma döneminde Via Egnatia'nın Arkadiupolis-Tzurullon arasındaki duraklarından biri olan kent, aynı zamanda 4. yüzyıl din şehidi Aziz Aleksandros'un mezarının olduğu büyük kilisesiyle ünlüydü. 6. yüzyılda İmparator Mavrikios döneminde Avarlar tarafından yıkılan Drusipara'nın yerine muhtemelen 9. yüzyılda Mesini kenti kuruldu. Mesini, tıpkı yerine kurulduğu Drusipara gibi Bizans döneminde de, konumu itibariyle önemli bir yerleşimdi. Başkente yakınlığı sayesinde, ticari ve dini önemini Bizans döneminde de korudu. 9. yüzyıldan itibaren imparatorluğun Avrupa eyaletine bağlı bir başpiskoposluk merkeziydi (Mamoni, 2004a, Samothrakis, 1963).

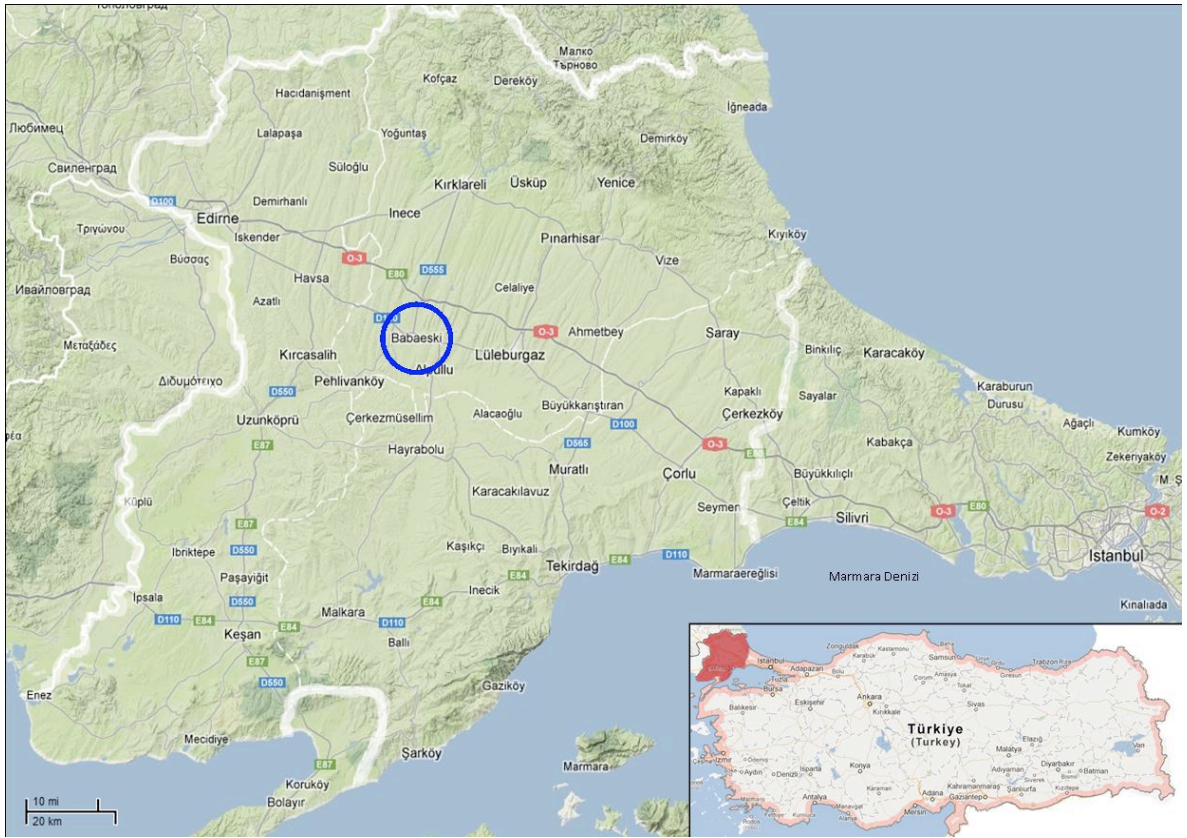
Mesini'nin Drusipara yerine kurulan bir yerleşim olduğu görüşlerine karşılık, bazı araştırmacılar Mesini ile Drusipara'nın iki ayrı yerleşim birimi olduğunu, zamanla terk edilen Drusipara'nın yerine Mesini'nin başpiskoposluk merkezi olduğunu savunarak, Mesini'nin bugün Lüleburgaz'a bağlı Misinli köyü olduğunu belirtirler. Bugün hâlâ varlığını koruyan Büyükkarıştıran ve Misinli köyleri muhtemelen erken Bizans döneminin iki ayrı yerleşimi, Mesini ve Drusipara'ydı (Papazotos, 1989). (Şekil 3.30.)

1198'de Bizans imparatoru III. Aleksios Angelos döneminde Tuna nehrini aşır Trakya'ya doğru ilerleyen Vlah ve Bulgar orduları Mesini ve Çorlu arasındaki pek çok Trakya kentine saldırdı. 1204 yılı Nisan ayında IV. Haçlı orduları tarafından alınan pek çok Trakya kenti arasında Mesini de bulunuyordu. Latin işgali döneminde Katolik episkoposluk merkezi oldu. 1362 yılında Osmanlılar tarafından fethedilen kenti 1433 yılında ziyaret eden Fransız gezgin Bertrandon de la Broquiere, kentten *Misterio* adıyla söz eder. Kentin Osmanlı sultanına hediye olarak verildiğini, kentin nüfusunun tamamının Yunanlı olduğunu, kentte sadece bir Türk'ün yaşadığını yazar. 16. yüzyıldan sonra Vize Metropolitliği'ne bağlandı (Mamoni, 2004a).

Drusipara'nın güneybatı ucunda bulunan Osmanlı köprüsünün pek çok Bizanslı elemana sahip olduğunu belirten Külzer, burada muhtemelen ortaçağa ait bir köprü'nün olduğunu belirtir (Külzer, Y.M.).

3.2.3. Babaeski (Burtudizon/ Boulgarophygon)

Kırklareli'ne bağlı bir ilçe olan Babaeski, Kırklareli'nin 26 km. güneyinde, Edirne'nin 56 km. güneydoğusunda bulunur. (Şekil 3.31.) Antik dönemde Burtudizon, Burtudizos, Burdizo, Burdista olarak anılan bir kale-kentti. 8. yüzyılda Boulgarophygon adını aldı. 7. yüzyılda aşağı Misya'da yerleşen Bulgarların İsaerialı Leon tarafından 8. yüzyılda yenilmesiyle, bu savaşın anısına kente bu isim verilmiştir. Konstantinopolis-Hadrianopolis yolu üzerinde bulunan yerleşim, Haimimontos eyaletine bağlıydı ve antik Bergule'nin 18 mil batısında bulunuyordu (Talbert, 2000, Samothrakis, 1963, Kazhdan, 1991, PW, 1897).

Şekil 3.31. Babaeski (Burtudizon/ Boulgarophygon) yerleşimi

Kent 1361'de Osmanlılar tarafından fethedildi. Osmanlılar döneminde kente, kentin alınmasında etkili olan bir dervişin anısına Baba adı verilmiş, kentte bulunan Bizans kilisesi

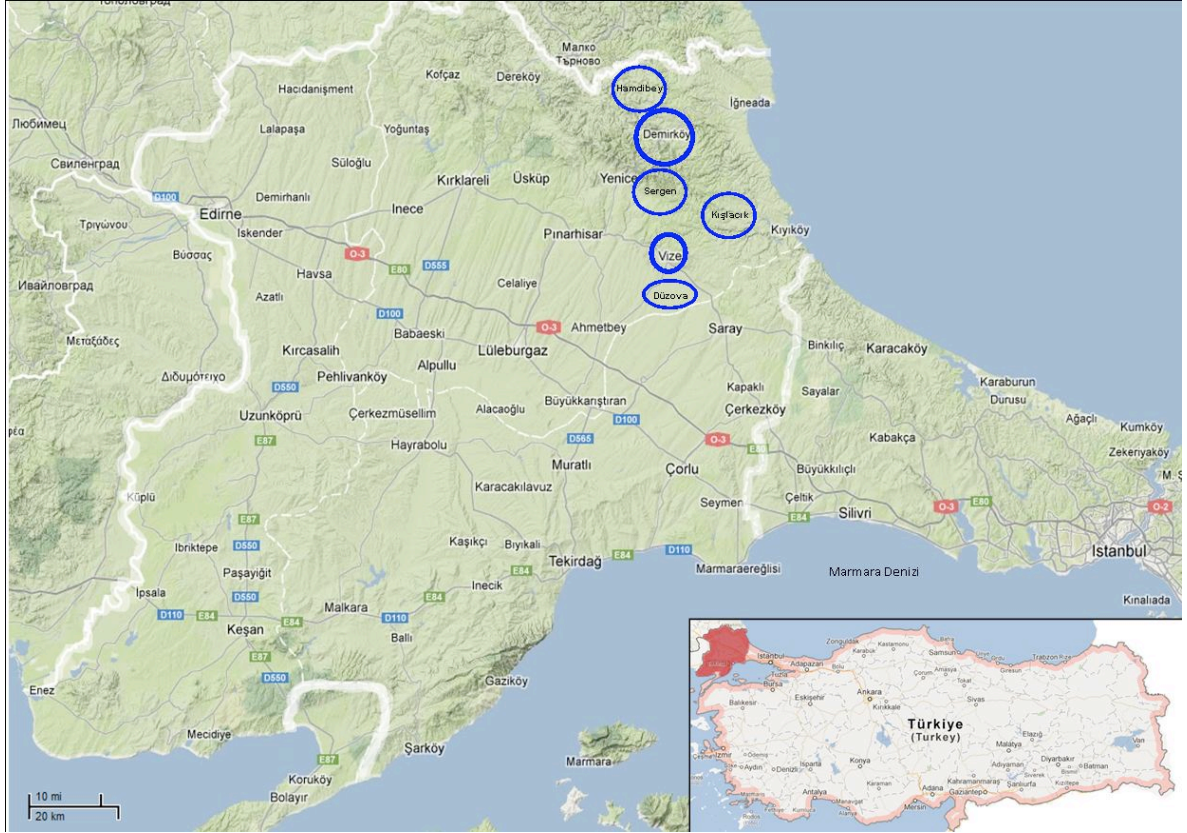
ya da manastırı Ayios Nikolaos, bu dervişin türbe/tekkesine dönüştürülmüştür. Bu dervişin 13. yüzyılda yaşamış ve Balkanların fethinde önemli rol oynamış Sarı Saltık olduğu halk arasında yaygın bir kanı olsa da, Babaeski 1361 yılında Osmanlılar tarafından fethedildiğinden ve Müslüman nüfus ancak bu tarihten sonra kente yerleştiğinden, tekkenin bu tarihten önce kurulması mümkün değildir. Tekke muhtemelen fetihten sonra Sarı Saltık kültürünü benimseyen Kalenderi dervişleri tarafından kurulmuştur (Ocak, 2011). Ancak tekkenin bir Bizans manastırı ya da kilisesi yerine kurulduğu pek çok kaynakta geçer. Örneğin 17. yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, tekkenin şehrin doğu tarafında Ali Paşa Camii yanında bulunan Bizans “tapınağının” içinde bulunduğunu belirtir. Bazı kaynaklar türbe/tekkenin 1878 yılındaki Rus işgalinde Aya Nikola Kilisesi’ne dönüştürüldüğünü, kenti terk etmelerinden sonra tekrar Bektaşî tekkesi haline getirildiğini yazar. 1912’de Bulgar işgalinde yıkıldığı ileri sürülse de, 1940-45 yıllarında tekkenin ayakta olduğunu, tekkenin İstanbul-Edirne karayolunun yapımı sırasında yıkıldığını savunan yazarlar da vardır. 20. yüzyılın başına kadar var olan bu türbe/tekke tüm dinlerden halkın sık ziyaret ettiği mekânlardandı (Kahraman ve Dağlı, 2006, Samothrakis, 1963, Ocak, 2011).

Kent 1922 yılında Hadrianopolis Metropolitliği’ne bağlıydı (Kiminis, 2009). 1922’de 3.200 nüfusu olan kasabaya 1910 yılında demiryolu gelmiştir. Başlıca geçim kaynakları çiftçilik ve ticaretti (Mangriotis, 1969).

3.2.4. Vize (Bizye) ve ilçeye bağlı yerleşimler

Kırklareli’ne bağlı bir ilçe olan Vize, Kırklareli’nin 49 km. güneydoğusunda bulunur. (Şekil 3.32.) Trak Asti ya da Astai krallığının başkenti olan antik Vizi, Viza, Vizu isimleriyle anılan kent, tarih boyunca önemli bir kale ve yerleşimdi (PW, 1897, Samothrakis, 1963). MS 46’da Roma hâkimiyetine girdi. Antik dönemde Avrupa eyaletinin bir *polis*’i olan kent, Bizans kaynaklarında *kastron*, *polisma*, *polichnion* olarak geçer. Bizanslı kaynaklara göre Bizye, sakinlerinin daha çok tarımla ilgilendiği bir *polis* olarak geçer. Kronik Villehardouin *Vizoi* dediği kentin “sağlam ve iyi” olduğunu belirtir. Bizye kalesi 9. yüzyıldaki Slav Thomas isyanında önemli bir rol oynamış, oğlu kente sığınarak

imparatora teslim olmuştur. Bulgar Simeon kenti ele geçirmiş, kenti yıkmış, ancak sonra kent surlarını tekrar yapmıştır (Kazhdan, 1991).

Şekil 3.32. Vize (Bizye) ve bağlı yerleşimler

1204'te Konstantinopolis'te kurulan Latin krallığı tarafından alınan Trakya kentleri arasında bulunan Bizye, Nikaia imparatoru İoannis Vatatzis tarafından Çorlu ile birlikte 1247'de geri alındı. Bu iki önemli Trakya kentinin alınmasıyla tüm Trakya'nın Latinlerden geri alınması büyük ölçüde kolaylaşıyordu (Samothrakis, 1963). 13. yüzyılda Bizye pek çok askeri operasyonun merkezi olmuş, 1341-1347 yılları arasındaki iç savaşta önemli bir üs olmuştur (Kazhdan, 1991). Vize'nin kuvvetli kalesinin zor ele geçirilir olması, Osmanlı fethinde de kanıtlanır: Neredeyse tüm Trakya kentleri ele geçirilmesine karşın Bizye'nin Osmanlı hâkimiyetine kesin olarak girmesi ancak 1453'te, Konstantinopolis'in fethi öncesinde mümkün olmuştur.

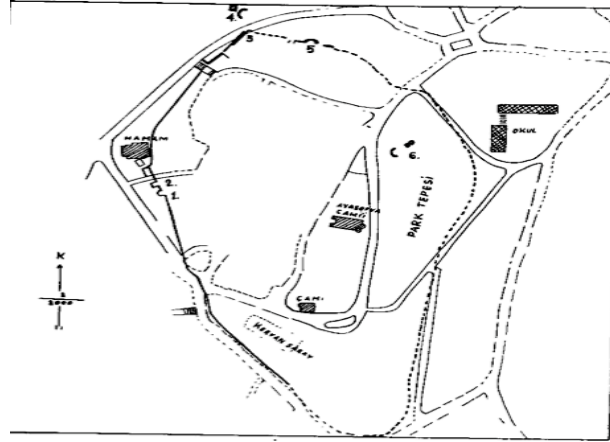
6. yüzyıla kadar Herakleia Metropolitliği'ne bağlı piskoposluk merkezi olan kent, kimi kaynaklara göre 6., kimi kaynaklara göreyse 9. yüzyıldan itibaren başpiskoposluk merkeziydi. 14. yüzyılda metropolitlik olan kent, kiliseye muhalefet eden pek çok kişinin sürgün yeri olmuştur. 15. yüzyılda nüfus azlığı nedeniyle metropolitlik olmaktan çıkarılrsa da, 1565'te tekrar metropolitlik oldu ve 1682'de Midye (Kıyıköy) Metropolitliği ile birleştirildi. 1922 yılında Vizye ve Midye Metropolitliği'nin merkezi Vize'ydi (Kiminas, 2009, Samothrakis, 1963). 1922 yılında nüfusu 3.400 olan Vize'nin başlıca geçim kaynakları çiftçilik, bağcılık, orman ürünleri ve hayvancılıktı (Mangriotis, 1969).

Bugünkü kent, kısmen antik kentin üzerine inşa edilmiştir. Aya Sofya Kilisesi'nin (Gazi Süleyman Paşa Camii) yakınında Osmanlı fethinden sonra camiye çevrilen kubbeli bir başka Bizans kilisesi -Ayios Nikolaos Kilisesi- yer alıyordu (Dawkins, 1906). Vize, İstanbul suyunun Istranca dağlarından getirildiği hattın üzerinde bulunur (Sayar, 1992).

Vize Kalesi

Kentin en önemli antik ve Bizans dönemi yapılarından biri kentin kalesidir. Vize kalesi iç ve dış kaleden oluşur. Dış surlar bugünkü Kaymakamlık binasının yakınlarına uzanırken, iç surlar tepedeki Bizans kilisesi Aya Sofya'nın aşağısındaki Atatürk İlkokulu'nun arkasına kadar ulaşıyordu. Surlar 19. yüzyılda kentin kuzey surlarının büyük bir kısmı kentteki ve Lüleburgaz köprüsü gibi kent dışındaki çeşitli yapıların inşalarında kullanılmak üzere sökülüştür. (Resim 3.18.)

Surlar Roma döneminde inşa edilmiş, 6. yüzyılda onarım geçirmiş, 12. ve 14. yüzyıllarda tekrar onarım görmüştür (Dirimtekin, 1963a, Ertuğrul, 2006). Ancak muhtemelen Bizans dönemi surları antik Vize kenti surlarının üzerine inşa edilmişti (Papazotos, 1989).

Şekil 3.33. Vize Kalesi planı (Dirimtekin, 1963)

Kuzeyde akropolis kapısı, surların önündeyse kentte bulunan su yollarının korunması için inşa edilen kuleler yer alır. (Şekil 3.33.) Kalenin güney surlarının yüksekliği ortalama 3-4 metre yüksekliğindedir, büyük taş bloklardan oluşur. Güneyde yer alan beşgen bir burç (1 nolu) 5 metre yüksekliğindedir. Kuzeyinde yer alan dörtgen burç (2 nolu) 6 metre yüksekliğindedir. Kuzeybatıda bulunan yuvarlak burç (4 nolu) 10 metre yükseklikte, Komnenoslar dönemi yapısıdır. Kent surlarının içinde yüksekliği 12 metreyi bulan bir burç (6 nolu) daha bulunur. 4 nolu burç ile inşa özellikleri ve dönemi açısından benzerlik gösteren bu burç muhtemelen Komnenoslar döneminde inşa edilmiş, Paleologoslar döneminde tamir görmüştür. Vize surları üç dönemin, Roma dönemi, Komnenoslar dönemi ve Paleologoslar döneminin özelliklerini gösterir (Dirimtekin, 1963a).

Resim 3.18. 19. yüzyıla ait bir gravürde Vize Kalesi kalıntıları (Sayger ve Desarnod, 1832)

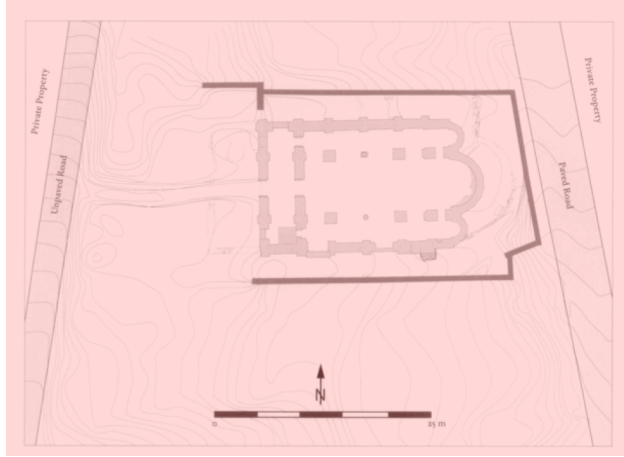
Vize Aya Sofya Kilisesi (Gazi Süleyman Paşa Camii)

Kentteki en önemli Bizans yapısı kuşkusuz kentin surlarının içinde, akropolisinin güneybatısında, Bizans döneminde kentin katedrali olan Aya Sofya Kilisesi'dir. (Şekil 3.34.) Dikdörtgen planlı, üç neflidir. Orta nefin üzerinde merkezi bir kubbesi bulunur. Erken Hıristiyanlık dönemi bazilikalarıyla orta Bizans döneminin haç planlı kubbeli yapıları arasındaki geçişin önemli bir örneği olan kilise, zemin katında bazilika planlı, galerisindeyse beşiktonozların desteklediği büyük bir kubbeden oluşur. Yapı Bizans ve Osmanlı dönemlerinde çeşitli müdahaleler görmüş, sonraki yıllarda yapılan restorasyon çalışmalarında yapının orijinal özellikleri büyük ölçüde yitirilmiştir. Aya Sofya Kilisesi'nin 13. veya 14. yüzyıla ait olduğuna dair görüşler bulunmakla birlikte bugün kilisenin geç 8. veya 9. yüzyılda inşa edildiği kabul edilir (Eyice, 1969, Ötüken ve Ousterhout, 1989, Kazhdan, 1991). Kilisenin içinde 10. yüzyılda ölen Azize Genç Maria'nın mezarı bulunuyordu (Laiou, 1996).

Osmanlı fethinden sonra camiye çevrilerek Gazi Süleyman Paşa Camii adını almıştır. Camiye adını veren Süleyman Paşa muhtemelen Gazi Mihal Bey'in 1500'lerde ölen torunu olsa da, bu konuda kesin bilgiler yoktur. Camii, 20. yüzyılın başına kadar, çeşitli onarımlardan geçerek kentteki en büyük camii olarak işlevini sürdürdü. (Resim 3.19.) Balkan Savaşlarıyla tahrip olan camii giderek kullanılmaz hale geldi. 1952 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyonu planlanmış ancak gerçekleştirilmemiş, 1960'larda cami olarak kullanılmamaya başlanmıştır. 1979 yılında yapılan Vakıflar restorasyonu ne yazık ki kilisenin iç ve dışındaki pek çok arkeolojik ve mimari özelliğin yok olmasına neden olmuş, 1983 yılında ekonomik zorluklar nedeniyle yapılan restorasyon durmuş, bu nedenle yapı takip eden süreçte yıkılma tehlikesiyle karşılaşmıştır. 1995 yılında yüzey araştırması ve temizlik çalışmalarının yapıldığı alanda 2003 yılından itibaren çalışmalar tekrar başlamış, ancak bu çalışmalar 2005 yılında sona ermiştir (Bauer ve Klein, 2006). 2009 yılında yapının restorasyonu tamamlanmıştır.

Resim 3.19. Vize Aya Sofya Kilisesi'nin 20. yüzyıl başında güneydoğudan görünümü (Dawkins, 1906)

Şekil 3.34. Vize Aya Sofya Kilisesi vaziyet planı (Bauer ve Klein, 2006)

Kışlacık (Orgaz)

Kırklareli ili Vize ilçesine bağlı bir köy olan Kışlacık'ın eski adı Orgaz ya da Urgaz'dı. (Şekil 3.32.) Parakila ya da Parakili olarak da bilinen kentin tarihi Bizans'a dayanır. Köyde bulunan kalıntılardan Bizans döneminde büyükçe bir yerleşim olduğu anlaşılır. Sık sık maruz kaldığı saldırılar sonucu nüfusu azalan köyün 1922'den önce nüfusu yaklaşık 300'dü ve Vize Metropolitliği'ne bağlıydı. Başlıca geçim kaynakları çiftçilik ve odun kömürü imalatıydı (Samothrakis, 1963).

Sergen (Pentaporos)

Kırklareli ili Vize ilçesine bağlı bir beldedir. (Şekil 3.32.) Trak Asti krallığının sınırları içinde olan yerleşim, Makedonyalı Filippus tarafından tekrar kurulmuştur. 20. yüzyılın başında kale duvarları az da olsa belli oluyordu. Daha sonra Sarakina adını almıştır (Samothrakis, 1963). Sergen köyünün hemen dışında, Kimisis tis Theotoku Manastırı bulunuyordu. Yapılış tarihini bilmediğimiz, kayıtlarda eski bir yapı olarak geçen manastır, her 15 Ağustos'ta yapılan panayırıyla ünlüydü (Lekkos, 1999). Köyün içinde yine Bizans dönemine ait Ayia Paraskevi Kilisesi bulunuyordu (Hristodulos, 1967). 1922'den önce Türk, Rum ve Bulgar nüfusun yaşadığı Sergen, Vize Metropolitliği'ne bağlıydı.

Demirköy (Karabizye/Samakov)

Kırklareli'ne bağlı bir ilçedir. (Şekil 3.32.) Bizans döneminde önemli bir başpiskoposluk merkezi olan ve özellikle 10. ile 11. yüzyıllar arasında adı anılan Karabizye başpiskoposluğuna adını veren Kazab(v)izye yerleşimi, muhtemelen bugünkü Demirköy yakınlarında bulunuyordu (Papazotos, 1989). Demirköy Rumları, dökümhanenin bulunduğu bölgede, Kale Bayırı denilen tepede Karabizye kalesinin varlığından söz eder ve kalenin girişindeki dut ağaçları nedeniyle buraya Dutlu Kale de denildiğini belirtirler. Aynı kaynaklar, kalenin içinde bir akropolis olduğunu, burada büyük bir yapı ve kilise kalıntıları bulunduğunu da ekler (Papahristodulu, 1957a). Ancak Demirköy'ün Bizans dönemine ait bilgiler kısıtlıdır.

Osmanlı döneminde adı Samakov olan yerleşimde 1922'den önce dört han bulunuyor, köyün ana kilisesi 1836 yılında inşa edilen Ayios Theodoros Stratilatis Kilisesi merkezde yer alıyordu. Köyün batı ucunda köyün mezarlığı bulunuyordu. Profitis İlias Manastırı, yerleşimin biraz ilerisinde bulunuyor, manastıra halk arasında kısaca Ay'elya deniliyordu. Ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Ormanlık bir alan içindeydi. Her pazar çevre köylerden manastıra gelinir, 20 Temmuz'da çevresinde panayır olurdu. Muhtemelen bir manastır değil, kiliseydi. Demirköy'ün batısında, yarım saat uzaklıkta Ayios İoannis Prodromos Manastırı bulunuyordu. Hemen yanında, mülkiyeti Demirköy Rum cemaatine ait bir orman yer alıyordu. Manastırın tarihi konusunda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır (Lekkos, 1999). Demirköy'ün doğusunda, yerleşime bir buçuk saat

uzaklıkta bir kale bulunuyordu (Hristodulos, 1967). Demirköy hemen yakınındaki Hamdibey gibi sahip olduğu demir madenleri sayesinde özellikle 18. yüzyılda özellikle varlıklı bir kasabaydı. Ancak Avrupa ile rekabet edilemediğinden demir madenciligi yerine zamanla odun kömürü imalatı ve esnafılık yörenin geçim kaynakları oldu. 1922'den önce Vize Metropolitliği'ne bağlıydı.

Hamdibey (Trulya)

Kırklareli ili Demirköy ilçesine bağlı bir köy olan Hamdibey, Bizans döneminde var olan bir yerleşimdi. (Şekil 3.32.) Çevresindeki bakır ve demir madenleri nedeniyle önemli bir yerleşimdi. 1922'den önce Vize Metropolitliği'ne bağlı olan ve yaklaşık 500 nüfusu olan köy, güneyindeki Samakov (Demirköy) ile bağlantılıydı (Samothrakis, 1963).

Düzova (Mangriotisa)

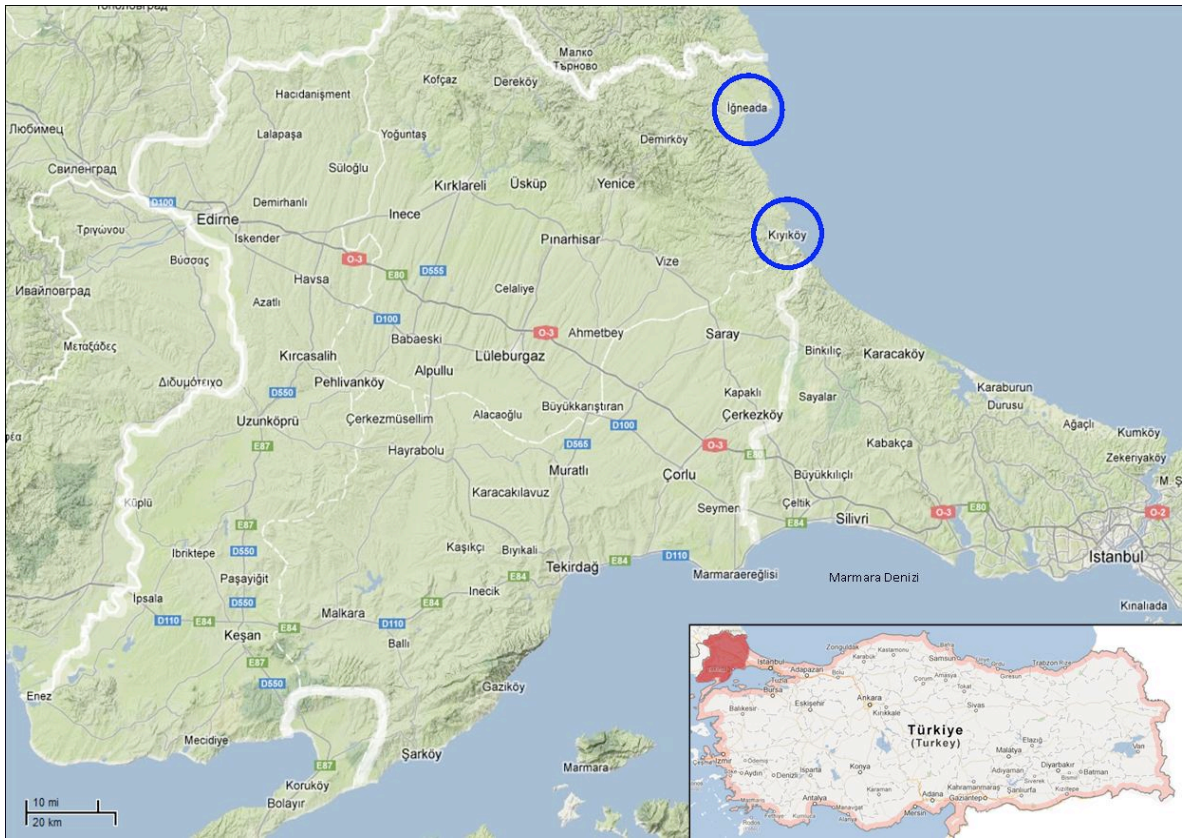
Kırklareli ili Vize ilçesine bağlı eski adı Mengeret olan Düzova köyünde (Şekil 3.32.), 14. yüzyıldan önce inşa edilen Panayia Manastırı bulunuyordu. Manastır zamanla terk edilmiş, ancak kilisesi, köy sakinlerince 1922 yılına kadar kullanılmaya devam etmiştir (Lekkos, 1999). 1922'den önce Vize Metropolitliği'ne bağlıydı. Düzova köyünde Bizans döneminden kalma Ayios Athanasios Kilisesi bulunuyordu. Kilise 19. yüzyılın sonlarına kadar işlemekteydi. Ayrıca köyün muhtemelen Rum mezarlığında kitabeler bulunuyordu (Hristodulos, 1967).

3.2.5. Kıyıköy (Salmydessos/ Midye)

Kırklareli ilinin Vize ilçesine bağlı bir belde olan Kıyıköy, Karadeniz kıyısında, Kırklareli'nin 75 km. güneydoğusunda, Vize'nin 28 km. kuzeydoğusunda bulunur. (Şekil 3.35.) Trak Asti krallığı topraklarında bulunan antik Salmydessos kenti, antik kaynaklara göre Thynias'tan (İğneada) 200 stadium uzaklıktaydı ve antikçağdan beri kullanılan bir yerleşimdi (PW, 1920). Antik Salmydessos kenti üzerinde MS 1. ya da 2. yüzyılda Gotların kenti yıkmasından sonra Midye kenti kurulmuştur.

MS 46'da Roma hâkimiyetine girdi. Trakya'nın Karadeniz kıyılarında yer alan kent, Bizans dönemi boyunca önemli ve zengin bir yerleşim oldu. 8. ve 9. yüzyıllarda düşman

saldırıları altında ciddi hasar aldı. IV. Haçlı seferlerinde Haçlı orduları tarafından alınan kent Cenevizlilerin idaresine girdi. Kalesi Cenevizliler tarafından tamir edildi, limanın ağzına kuvvetli burçlar yapıldı (Dirimtekin, 1963b). Midye VI. İoannis Kantakuzenos tarafından geri alındı ve Osmanlıların kenti fethetmesine kadar Bizanslıların elinde kaldı. Osmanlıların 1453 yılında aldıkları kentin sakinleri yeni başkent İstanbul'a getirildi (Samothrakis, 1967).

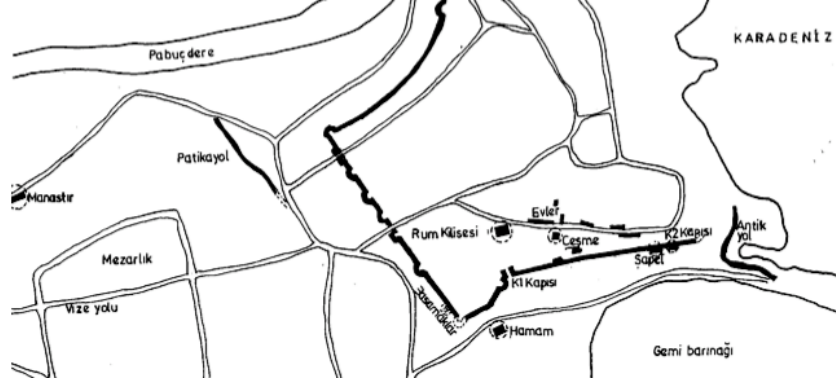

Şekil 3.35. Kiyıköy (Midye) ve İğneada (Thynias) yerleşimleri

9. yüzyılda Herakleia Metropolitliği'ne bağlı olan kent, 14. yüzyılda metropolitlik oldu. 1682'de Vize Metropolitliği ile birleştirildi (Kıminas, 2009).

Başlıca geçim kaynakları çiftçilik, balıkçılık, kömür üretimi ve ticaretti. 20. yüzyıla kadar 5.000 olan nüfusu 1922 yılına gelindiğinde düşmüş, yaklaşık 1.500 kişi kalmıştı (Mangriotis, 1969). Denizcilik ve balıkçılığın önemli gelir kaynakları arasında yer aldığı

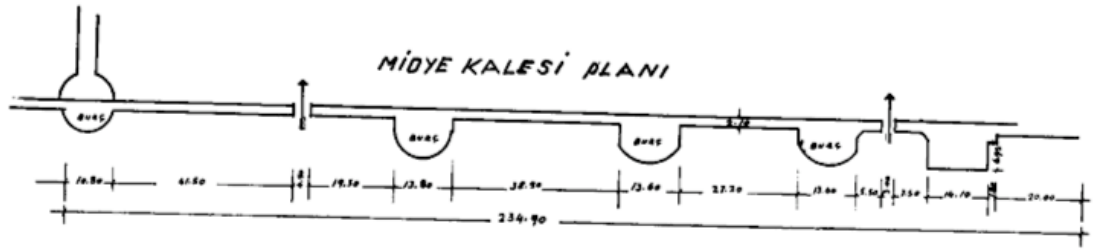
Kıyıköy, Vize-Demirköy civarındaki odun kömürü ve madenlerin İstanbul'a taşındığı Karadeniz'de bulunan iki limandan –diğeri İğneada- biriydi.

Şekil 3.36. Kıyıköy haritası (Kocaaslan, 2000)

Kıyıköy Kalesi

Güneyde Kazandere, kuzeyde Pabuçdere arasında denize doğru uzanan bir yamaçta kurulu olan kale muhtemelen 5. ya da 6. yüzyılda inşa edilmiş, 9. 10. ve 13. yüzyıllarda tamir görmüştür. (Şekil 3.36.) Kalenin batı cephesi düz araziye iner, bazı yerleri denize diktir, doğu cephesiyse tamamen tahrip edilmiştir. Surlar düzgün kesme taştan, 2,20 metre kalınlıkta, 2,50 metre yüksekliktedir. İkinci kapının yanındaki surlarsa 6 metreye kadar yükselir. Kalenin ikinci burcu yıkılmıştır. Güney surlarının güneyinde gizli bir kapı bulunur. Kaleden bu kapıya 180 basamaklı bir merdivenle inilir. Kalenin en iyi durumdaki kısmı, kara saldırısına en açık olan batı surlarıdır. Saray kapısı, Vize kapısı kapıları bulunur. İç genişliği 2,95 metre olan Saray kapısının kemeri tuğladan inşa edilmiştir. Vize kapısı taş ve tuğla hatıllarla örülmüştür. 3. ve 6. burçlar arasında 13 metre genişliğinde bir savunma hendeği bulunur (Ötüken ve Ousterhout, 1989, Dirimtekin, 1963b). (Şekil 3.37.)

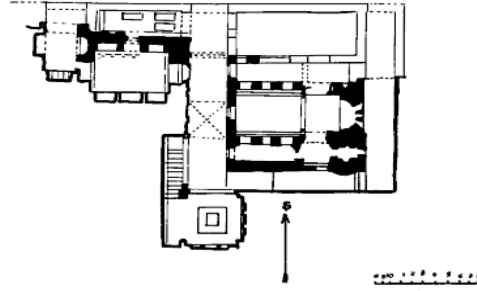

Şekil 3.37. Kıyıköy (Midye) Kalesi planı (Dirimtekin, 1963b)

Ayios Nikolaos Manastırı

Ayios Nikolaos Manastırı, Kıyıköy'ün kuzeybatısında, Pabuçdere yolu üzerinde, bir tepenin güney yamacında bulunur. Sur dışında yer alan manastır, kayaya oyulmuştur. Kayaya oyulmuş manastır ve kiliseler, Trakya bölgesinde çokça görülür. Vize civarında bulunan kaya kiliselerinin yanı sıra, Yarımburgaz, Çatalca, Büyükçekmece, İncegiz'de bulunan kaya manastırları ve kiliseleri genellikle su kenarlarında, kolay işlenmeye elverişli kalker topraklarda yapılmıştır. Ortaçağ dönemine ait bu kaya kiliseleri muhtemelen 14. yüzyıldan sonra kullanılmamıştır (Dirimtekin, 1957).

Kıyıköy'de bulunan Ayios Nikolaos manastırı 19. yüzyıl yapısı olmakla birlikte, 1860'lı yıllarda manastırın on beş metre kadar altında erken Hristiyanlık dönemine ait bir kilisenin kalıntıları bulunmuştur. Bu kalıntıların 6. yüzyıl İustinianos devri yapısı olduğu belirtilse de, kilise 7.-9. yüzyıl dönemine aittir (Kırklareli İl Yıllığı, 1967, Ötüken, 1991). Üç nefli ve üç apsitli olan kilisenin orta nefi 9,50X4 metre, yan nefler 2,20 metre genişliktedir (Dirimtekin, 1963b). (Şekil 3.38.) Manastır önceleri Ayia Triada adını taşısa da, daha sonra Ayios Nikolaos adını almıştır. Büyük bir kaya parçasına oyulan ana kilisenin etrafında keşiş hücreleri, zeminin iki metre altında suyunun şifalı olduğuna inanılan bir ayazması bulunuyordu. Etraftaki ormandan ve çevredeki zirai faaliyetlerden önemli geliri olan manastır, ziyaretçilerin bağışları sayesinde de varlıklıydı. İçerisinde, bir görüşe göre 1878'de Ruslar tarafından, başka bir görüşe göreyse 1912 Balkan Savaşı'nda Bulgarlar tarafından götürülen, muhtemelen Aziz Nikolaos'a ait bir heykelin olduğu manastır, 1922 yılına kadar faaldi (Lekkos, 1999).

Şekil 3.38. Ayios Nikolaos Manastırı planı (Dirimtekin, 1963b)

İğneada (Thynias)

Kırklareli Demirköy ilçesine bağlı bir belde olan İğneada antik dönemde Thynias yerleşimiydi. (Şekil 3.35.) Trakya'nın Karadeniz kıyılarında, Apollonia ile Salmydessos arasındaki burunda yer alan kıyı yerleşimi Thynias, Ptolemaios ve Stefanos Bizantios'un eserlerinde yer alır (PW, 1936, Samothrakis, 1963). 1922'den önce yerli Rumların Niada dediği İğneada, 1922'de Vize ve Midye Metropolitliği'ne bağlıydı (Kiminis, 2009). Osmanlı döneminde küçük ancak korunaklı bir limanı olan bu yerleşimden Demirköy ve çevre bölgelerden gelen başta kereste ve odun kömürü olmak üzere çeşitli mallar İstanbul'a gönderilirdi.

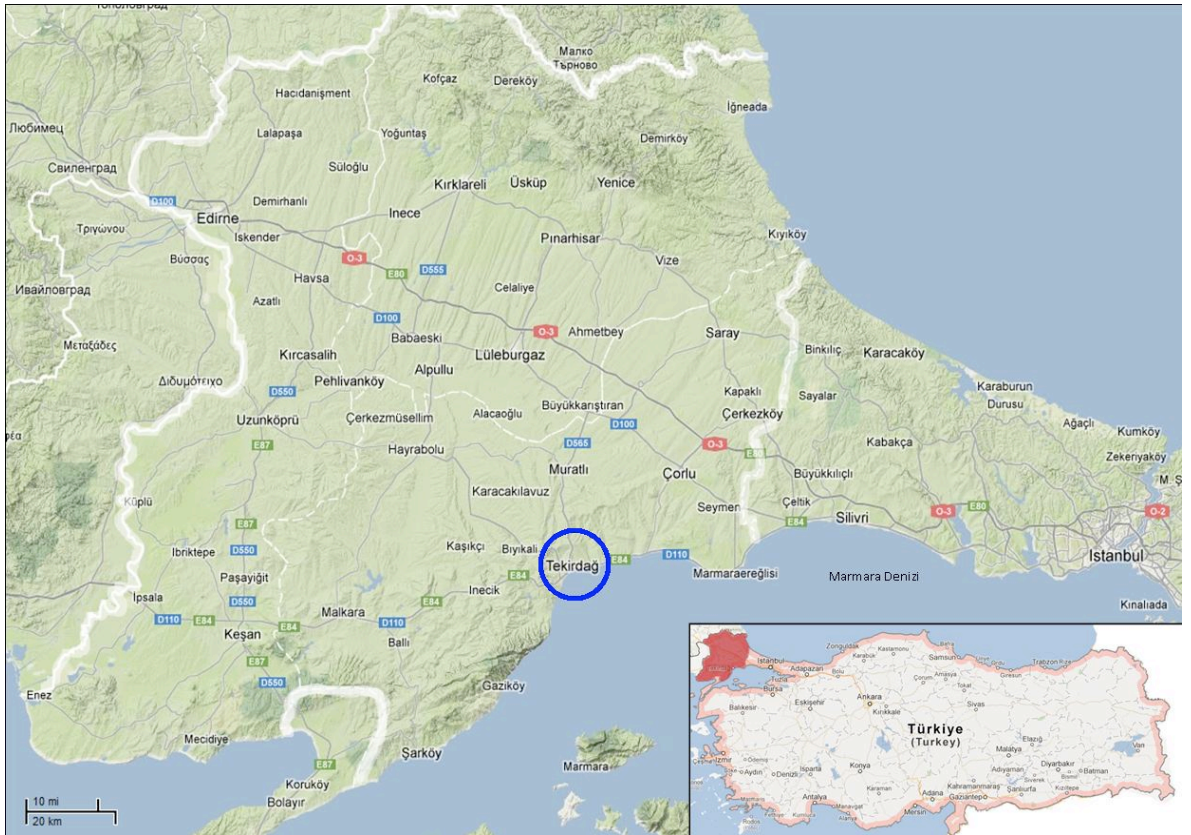
3.3. Tekirdağ İl Sınırında Bulunan Tarihi Yerleşimler

Bu kısımda Tekirdağ ili sınırları içinde bulunan Tekirdağ merkez, Kumbağ, Barbaros, Gaziköy, Hoşköy, Uçmakdere, Mürefte, Şarköy, Eriklice, Marmara Ereğlisi, Çorlu, Hayrabolu, Malkara yerleşimlerinin tarihçesi, Roma ve Bizans dönemi anıtları incelenmiştir.

3.3.1. Tekirdağ (Bisanthe/Rhaidestos)

MÖ 6. yüzyılda Samosluların kolonisi olarak kurulan Marmara Denizi kıyısındaki Bisanthe yerleşimi, Bizans döneminde Resisthon ya da Rhaidesto(n)s adını aldı (PW, 1897). (Şekil 3.39.) Prokopios'un aktardığına göre kent 6. yüzyılda İustinianos tarafından surlarla çevrildi.

Prokopios kentle ilgili şunları yazar: “Heraklea’dan bir günlük uzaklıkta sahilde Rhaidestus adındaki kent bulunur. Marmara Denizi’ne açılmak için uygun bir yerdedir, deniz ticareti için uygun bir limanı vardır; öyle ki tüccar gemileri mallarını kolaylıkla yükleyip, boşalatabilir, mallarını yükledikleri gemileriyle hiç güçlükle karşılaşmadan denize açılabilirler. Ama kent eskiden barbarların saldırılarına açıktı, bunlar bölgede zaman zaman hiç beklenmedik akınlar yapıyorlardı. Çünkü kent, geçici de olsa savunma hatlarından yoksundu ve buraya ulaşmak kolaydı. Ama şimdi İmparator İustinianos sadece buranın güvenliğini sağlamakla kalmadı, aynı zamanda bu çevrede oturanların hayatını kurtardı: Rhaedestus’u kuvvetli surlarla çevrili bir kent haline getirdi ve kenti genişletti. Böylece önceden barbarlar saldırdığında kentten kaçan insanlar hem kendilerini hem de mallarını kurtardı.” (Procopius, 1940).

Şekil 3.39. Tekirdağ (Bisanthe/Rhaidestos) yerleşimi

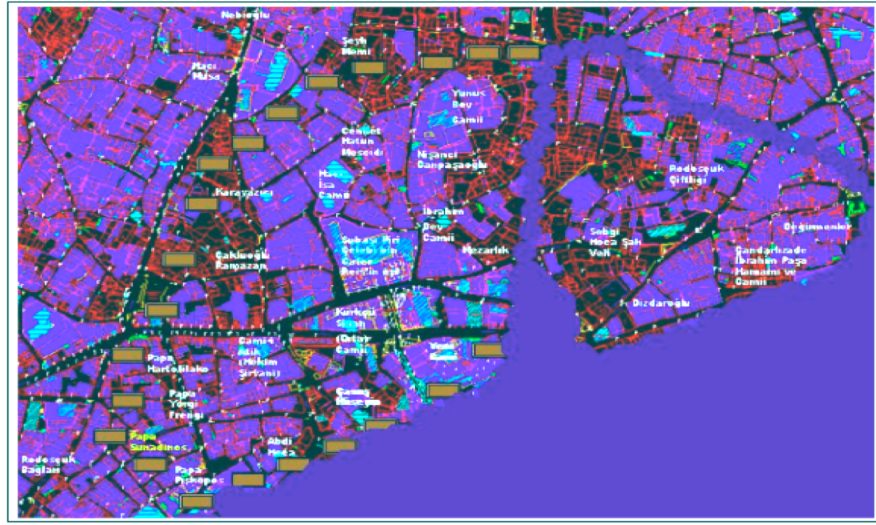
813 yılında Rhaidestos *kastron*'u, içindeki ev ve kiliselerle birlikte Bulgarlar tarafından yakıldı. 9. yüzyılda Rhaidestos, Hadrianopolis'in liman kenti olarak işlev görüyordu. 11. yüzyılda imparatorluğun önemli tahıl ticaret merkezlerinden olan kentte, aralarında Mikhail Attaleiates'in de olduğu büyük toprak sahiplerinin mülkleri yer alıyordu. 12. yüzyılda, Bizans imparatoru tarafından ticari ayrıcalıkların tanındığı Venedikli tacirler yerleşti. 1204 yılında Haçlılar tarafından alınan Trakya kentleri arasında bulunan Rhaidestos, Venediklilerin eline geçti ve Haçlıların önemli bir askeri ve ticari üssü oldu, bu nedenle kalesi tamir gördü. 13. yüzyılda Venediklilerden Cenevizlilerin eline geçti. Kent 1206 yılında Kalojen ve 1307 yılında Katalan orduları tarafından yağmalandı ve merkezi konumu nedeniyle Katalanların üssü oldu. 14. yüzyıldaki iç savaş sırasında ağır hasar gördü (Kazhdan, 1991). 14. yüzyılda Katalan ve İtalyan tüccarların önemli ticari faaliyetlerinin merkeziydi. 1357 yılında Osmanlılar tarafından teslim alındıktan sonra Rodosçuk, Tekfurdağ adlarıyla anıldı. Kent, sahip olduğu ticari önemi nedeniyle her zaman çeşitli etnik unsurların yerleştiği bir kentti. Bizans dönemindeki nüfus çeşitliliği Osmanlılar döneminde de devam etti. Osmanlılar döneminde muhtemelen kente 16. yüzyılda yerleşen ve 18. yüzyılda bin haneden oluşan önemli bir Ermeni nüfusa sahip Tekirdağ'da, Bizans döneminde Yahudi ve Frenk nüfus da yaşıyordu (Mavridis, 2003). Kentin Ermeni nüfusu, 1556 yılında Rüstem Paşa Külliyesi'nin yapımında çalışmak üzere Anadolu'dan, muhtemelen Kemah'tan getirilmişti (Mamoni, 2004b, İnciciyan, 1976).

Herakleia Metropolitliği'ne bağlı bir piskoposluk merkezi olan Rhaidestos 1694'te başpiskoposluk merkezi oldu. 1702'de Herakleia Metropolitliği ile birleştirilerek, 20. yüzyıla kadar kalacağı şekliyle Herakleia-Rhaidestos Metropolitliği kuruldu. 1726 yılında Herakleia-Rhaidestos Metropolitliği'nin merkezi Herakleia'dan (Marmara Ereğlisi) Rhaidestos'a taşındı (Kiminis, 2009).

Tekirdağ Kalesi

Prokopios'un verdiği bilgilerden varlığını kesinlikle bildiğimiz Tekirdağ kalesi ve surları, 16. yüzyılda pek çok Osmanlı kenti kalesi gibi yıkılmış, malzemeleri satılmıştır (Sert-Sandfuchs, 2008). 16. yüzyıldan sonra kenti ziyaret eden seyyahların bu nedenle söz etmediği kentin kale ve surlarının nerede bulundukları tartışmalı olsa da kentin akropolisi

muhtemelen Rüstempaşa Külliyesi yakınındaydı (Mavridis, 2003). Yine Rüstempaşa Külliyesi'nin bulunduğu yerde Bizans dönemine ait Hristos Kilisesi ve fakirler için kurulan bir yoksullar evinin kalıntıları yer alıyordu (Mamoni, 2004b). Bu bilgiler, kentin çekirdeğinin antikçağda ve Bizans döneminde bugünkü Rüstempaşa Külliyesi civarı olduğunu gösterir. (Şekil 3.40.) Kent tipik Roma-Bizans kentleri gibi kuzey-güney, doğu-batı yönlerinden kesişen ızgara planlı bir kentti.

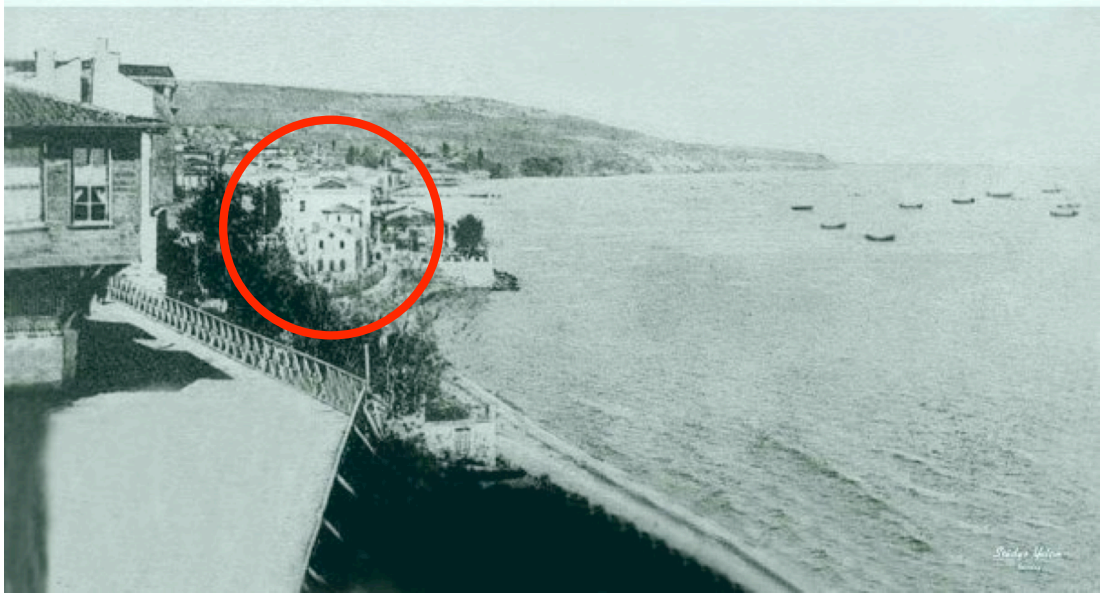

Şekil 3.40. Tekirdağ'ın 16. yüzyılda kent surlarını (dikdörtgenle gösterilmiş) ve mahallelerini gösteren harita (Sert-Sandfuchs, 2008)

Tekirdağ'ın Bizans Dönemi Kiliseleri

Bizans döneminde varlıkları bilinen kiliseleri Mikhail Attaliatis 11. yüzyılda yazdığı eserinde vermiştir: Kalenin batı kapısında bulunan Timiu Prodromu Kilisesi, Theotoku tis Eleusis ve Arhistratigu kiliseleri. Kentte ayrıca Ayios Nikolaos Falkonos Manastırı, kalenin batı kapısının dışında bulunan Ayios Georgios Manastırı ve kalenin deniz tarafındaki batı kapısının dışında bulunan ve kadınlar manastırı olan Ayios Prokopios Manastırı bulunuyordu. Kentteki Bizans dönemi kilisesi Panayia Revmakratorissa ise 1930'lu yıllara kadar varlığını korudu. Muhtemelen 11. yüzyılda inşa edilen kilise, limana yakın bir konumda, sahilde yer alıyordu. (Resim 3.20. ve Resim 3.21.) 1826 ve 1842 yıllarındaki yangınlarla zarar gören ve bir ayazması da olan yapı 1896 yılında tamir edilmişti. Hemen

yanında Herakleia-Rhaidestos Metropolitliği binası bulunuyordu. Kilisede bulunan ve mucizevi olduğuna inanılan aynı adlı ikona 1922’de Selanik’e götürüldü. Kilisenin bahçesinde  nl  Macar Prens Rakotsi’nin ve arkadaşlarının mezarları bulunuyordu (Mavridis, 2003, Samothrakis, 1963). 13. yüzyılda kentte Latinler tarafından kurulan, Kudüs’e giden hacılar için konaklama yeri bulunuyordu (Mavridis, 2003).

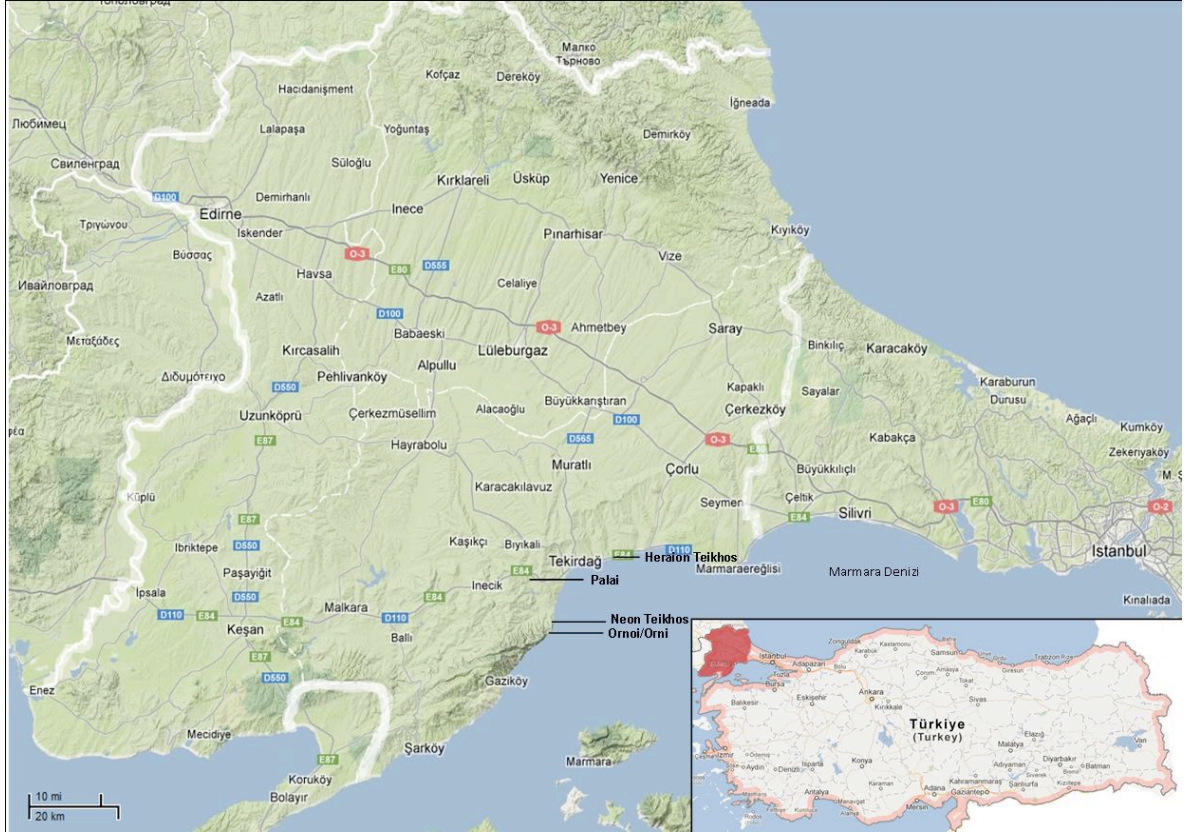

Resim 3.20. Tekirdağ’ın 20. yüzyıl başında batıdan görünüşü. Bizans dönemi yapısı Panayia Revmakratorissa Kilisesi, hemen yanındaki beyaz bina Herakleia-Rhaidestos Metropolitliği binası

Resim 3.21. Tekirdağ’daki Bizans dönemi Panayia Revmakratorissa Kilisesi (Mavridis, 2003)

Heraion Teikhos (Karaevlialtı)

Şekil 3.41. Heraion Teikhos, Neon Teikhos, Orni, Palai yerleşimleri

Tekirdağ yalnızca kent olarak değil, çevresinde yer alan önemli antikçağ ve Roma yerleşimleriyle önemli bir konumdadır. Bunlar arasında en önemlilerinden biri bugün Tekirdağ iline bağlı merkez köy Karaevli’de Karaevlialtı Mevkii’ndeki Heraion Teikhos’dur. (Şekil 3.41.) Rhaidestos ve Perinthos arasında yer alan Samosluların kolonisi olan kent, stratejik önemi nedeniyle antik dönemde çeşitli saldırılar yaşadı. Roma döneminde Via Egnatia’da bir duraktı (Samothrakis, 1963). Bölgede yapılan yüzey araştırması ve kazılara göre yerleşim MÖ 3. bin yıldan MS 13. yüzyıla kadar kesintisiz olarak iskân edilmiştir. Traklar döneminde, klasik ve Helenistik dönemlerde ve Bizans döneminde sürekli yerleşimin olduğu antik kent, önemli ticari faaliyetin olduğu bir liman kentiydi (Tanındı ve Kurt, 2009).

Neon Teikhos-Orni-Palai

Tekirdağ bölgesinde yer alan önemli kale-kentlerden biri, Marmara Denizi kıyılarında Bisantion'un güneyinde bulunan Neon Teikhos'tur (Samothrakis, 1963, PW, 1935). Neon Teikhos'un Tekirdağ'ın 18 km. batısındaki Kumbağ olduğu yönünde görüşler vardır (Mavridis, 2003). (Şekil 3.41.)

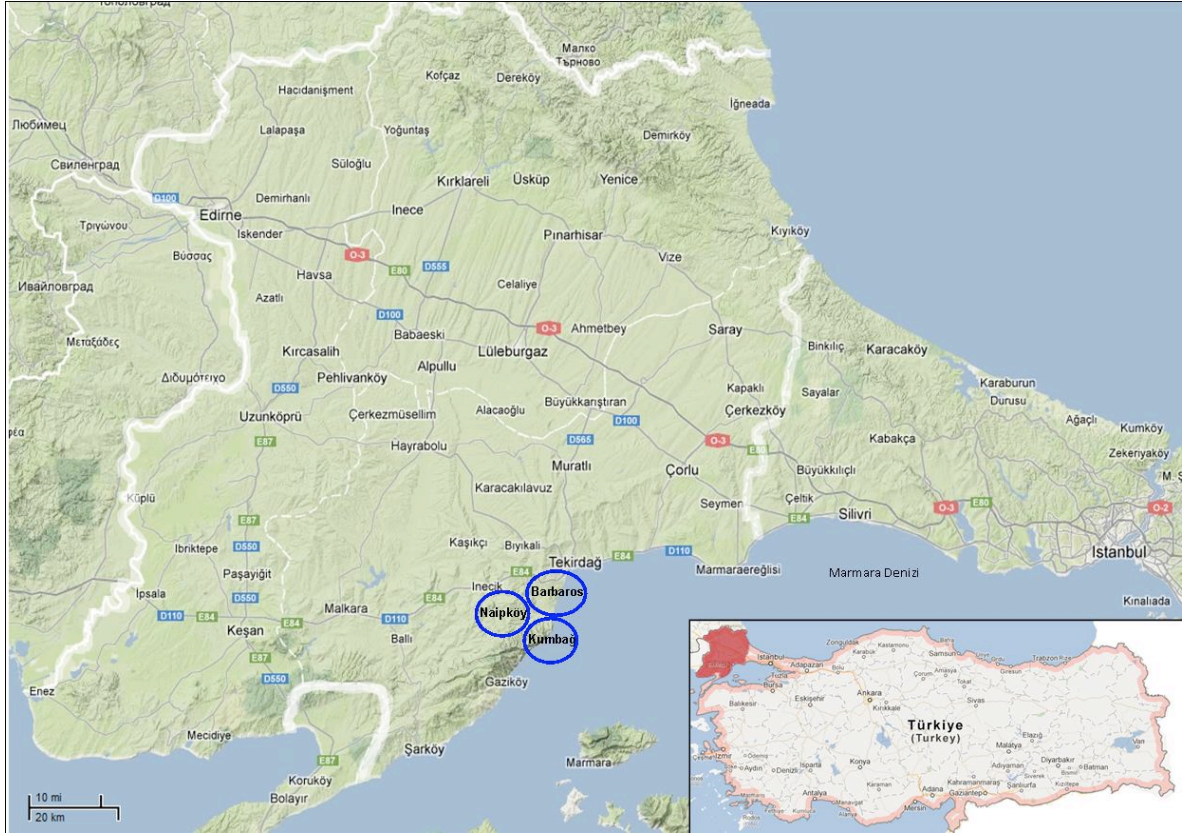
Neon Teikhos ile Rhaidestos arasında, Barbaros ile Gaziköy arasında, Kumbağ'ın 2 km. güneyinde Ornos ya da Ornoi olarak geçen bir yerleşim bulunuyordu (Külzer, 2008). 6. yüzyılda Bizanslı kaynaklarda adı Orni olarak anılan kent, imparatorluğun Avrupa eyaletine bağlı 14 kentinden biriydi (Samothrakis, 1963). Bazı kaynaklarda bugün Tekirdağ'a bağlı merkez köy İncik olarak anılsa da, tam yeri konusunda kesin bilgiler bulunmamaktadır (Talbert, 2000).

Bölgede bulunan bir diğer Roma yerleşimi, bugün Tekirdağ iline bağlı merkez köy Seymenli'nin yerinde bulunan Palai yerleşimidir. Eski Roma yolu üzerinde yer alan Palai'nin tarihi konusunda fazla bilgi bulunmamaktadır (Samothrakis, 1963).

3.3.2. Tekirdağ sahil şeridi (Barbaros- Kumbağ- Ganohora bölgesi)

Barbaros (Panidos)

Marmara Denizi'nin kuzey kıyısında geç antikçağ kenti Panion, Panidon ya da Panidos antikçağda ve Roma döneminde sürekli nüfusu olan bir bölgeydi (PW, 1949). Bugün Tekirdağ merkeze bağlı bir belde olan Barbaros'tur. (Şekil 3.42.) Bizans kaynaklarında 6. yüzyılda Panonion adıyla, Avrupa eyaletinin 14 kentinden biri olarak anılan kent, 10. yüzyılda VII. Konstantinos Porphyrogenitos tarafından Trakya *polis*'lerinden biri olarak sıralanır. Bizans kaynaklarında 536 yılında Panion piskoposunun adı geçer. Bizans kaynaklarında hem *polis* hem de *kastron* olarak yer alır.

Şekil 3.42. Barbaros (Panidos), Kumbağ ve Naipköy yerleşimleri

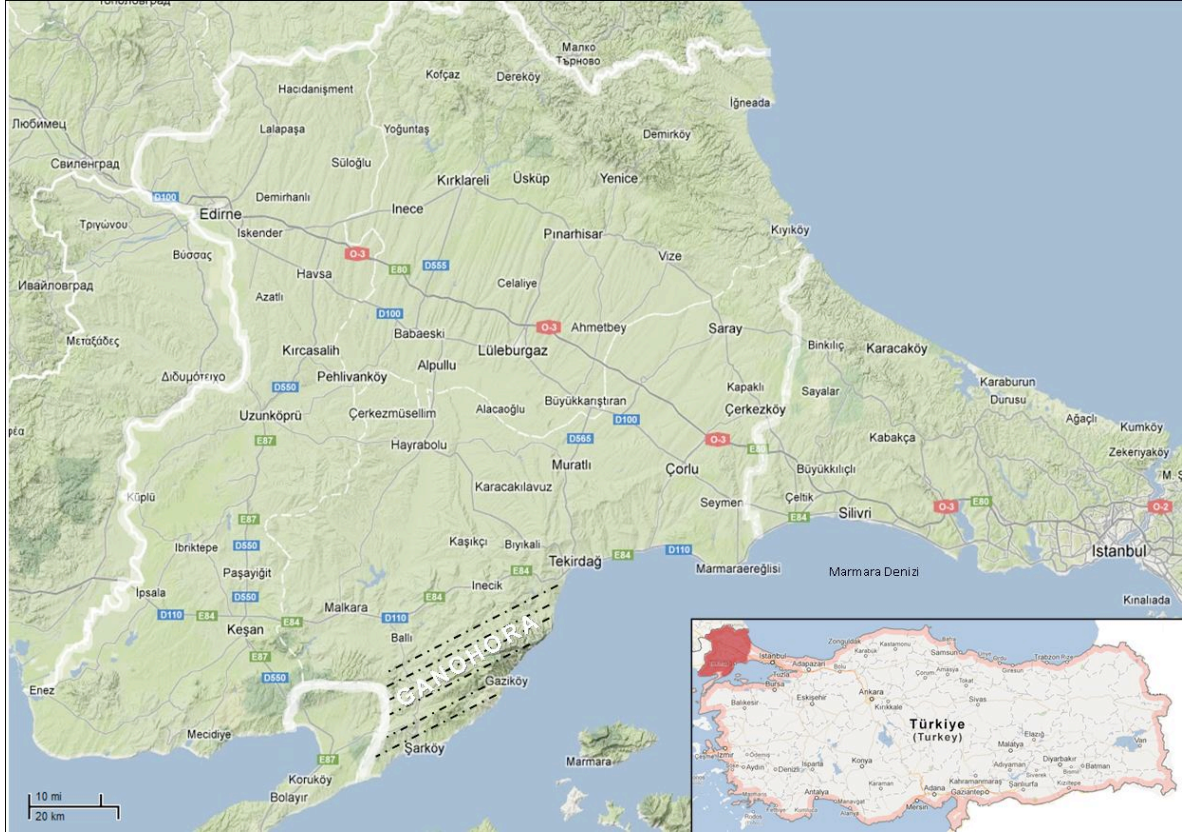
813 yılında Krum Trakya kentlerini tahrip etmiş, ancak Panion sağlam surları sayesinde Bulgarlar tarafından ele geçirilememiştir. 1064-1065 yıllarında depremle zarar gören kenti, Niketas Khoniates'in belirttiğine göre 1205 yılında Venedik gemileri yağmaladı. 1206 yılında Kalojen Panion'u yerle bir etmiş, kent sakinlerini Tuna nehri boyunda yerleşmeye zorlamıştır (Kazhdan, 1991). 5. yüzyıldan itibaren Herakleia Metropolitliği'ne bağlı piskoposluk merkezi oldu. 1922'den önce Herakleia Metropolitliği'ne bağlıydı. Özellikle kente hâkim olan tepede pek çok eski kitabe bulunuyordu. Tarihçi Priskos'un memleketiydi (Samothrakis, 1963). Bugün antik ve Bizans dönemi Panidos'unun kalesinden geriye hiçbir iz kalmamıştır.

Kumbağ

Tekirdağ iline bağlı bir belde olan Kumbağ (Hrisambelos) Tekirdağ'a yakınlığı nedeniyle önemli bir yerleşimdir. (Şekil 3.42.) 1922'den önce 3.000 nüfusu olan yerleşimde, iki okul, Ayios Pandleimon'a adanan bir kilise ve çok sayıda şapel bulunuyordu. Şarapçılık önemli geçim kaynaklarındandı (Mavridis, 2003). 1922'den önce Herakleia Metropolitliği'ne bağlıydı. Kumbağ'ın batısında, Herakleia Metropolitliği'nin en önemli manastırlarından biri olan Ayios Nikolaos Manastırı bulunuyordu. Ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmeyen manastırın kilisesinde bulunan bir mezar lahtindeki yazıdan, manastırın fetihten önce, 9. ya da 10. yüzyıla ait olduğuna dair görüşler bulunur. Manastır kilisesi, burada bulunan daha eski bir kilisenin yerine inşa edilmiş, kilisenin tabanında renkli mozaikler ve mermer plakalar bulunmuştur. 1912 yılındaki depremle ciddi zarar gören manastır, 1922 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Kumbağ'da, Ayios Nikolaos Manastırı'nın kuzeybatısında on beş dakikalık mesafede Theotoku tis Galateris Manastırı bulunuyordu. 1885 yılında yarı yıkık durumda olan manastır, bu tarihte bir keşişin manastıra yerleşip manastırı tamir etmesiyle yeniden faaliyete geçti ve 1922 yılına kadar faaliyetini sürdürdü. Kumbağ'da bulunan bir başka manastır Ayios Konstantinos Manastırı'ydı. Kumbağ'ın kuzeybatısında bulunan manastır, 20. yüzyılın başlarında yıkık haldeydi. Manastırdan 11. ya da 12. yüzyıla ait bir mermer haç parçasından başka bir kalıntı yoktur; manastırın kuruluş ve yıkılışına dair bilgiler sınırlıdır (Lekkos, 1999).

Tekirdağ merkeze bağlı bir köy olan Naipköy'ün (Şekil 3.42.) hemen dışında Ayios İoannis Prodromos Manastırı bulunuyordu. İnşa yılına dair bilgiler yoksa da, II. Balkan savaşında Bulgarlar tarafından buradan götürülen rölyeplerden, manastırın ve köyün Bizans döneminde var olduğu anlaşılır. 1922 yılında üç keşişin yaşadığı manastırda her 29 Ağustos'ta üç gün süren panayır yapılır, çevre köylerden çok sayıda insan buraya gelirdi. Geniş arazileri ve hayvanları olan manastır oldukça varlıklıydı. Naipköy'ün hemen dışında Ayios Efthimios Manastırı bulunuyordu. Yapılış tarihi kesin olmayan manastırın kilisesi, daha eski bir kilisenin kalıntıları üzerine eski malzemelerin tekrar kullanımıyla inşa edilmişti. 1922'den kısa bir süre önce tek bir keşişin yaşadığı manastırda, Paskalyanın üçüncü günü panayır yapılırdı (Lekkos, 1999).

Ganohora Bölgesi

Şekil 3.43. Ganohora bölgesi

Kumbağ'ın güneyinden, Marmara Denizi batı kıyısı boyunca, Eriklice yerleşimine kadar olan bölge antik dönemden beri iskân edilen bir alandı. Roma ve Bizans dönemlerinde Ganohora olarak adlandırılan bu bölge, Ganos Dağı eteklerinden Marmara Denizi kıyılarına kadar olan alanı kapsar. (Şekil 3.43.) “Kutsal Dağ” olarak adlandırılan bu bölge, Hristiyanlığın bölgede kabulünden itibaren keşişlerin sığındığı ve inzivaya çekildiği bir bölgeydi. 10. veya 11. yüzyıldan itibaren bir inziva bölgesi olarak tüm Trakya’da ün kazanmıştı. Ganohora bölgesi 9. ve 12. yüzyıldaki Bulgar saldırıları sonucu büyük zarar gördü. 1204’te pek çok Doğu Trakya yerleşimi gibi bu bölge de Haçlıların yağmasına maruz kaldı; öyle ki 13. yüzyıl boyunca bölgedeki manastır hayatı ciddi yara aldı. 1275-1280 yılları arasında bölgeye gelen Hadrianopolisli Athanasios adındaki keşiş sayesinde

Ganos (Gaziköy)

Bölgedeki en önemli kentlerden biri Ganos, bugün Tekirdağ ili Şarköy ilçesine bağlı bir köy olan Gaziköy'dür (PW, 1910). (Şekil 3.44.) Marmara Denizi kıyısında bir kale-kent olarak Megaralılar tarafından MÖ 5. yüzyılda kuruldu. MÖ 148'de Roma hâkimiyetine girdi. VII. Konstantinos Porphyrogenitos'a göre kent, Trakya eyaletinin 14 kentinden biriydi. 13. yüzyıla kadar Herakleia Metropolitliği'nin Peristasis (Şarköy) piskoposluğuna bağlı olan Ganos, 1324'te başpiskoposluk, 1347'deyse Ganohora (Ganos ve Hora) adıyla metropolitlik oldu.

14. yüzyılda Osmanlıların aldığı Ganos, 1912'ye kadar metropolitlik merkeziydi. 1912'deki büyük depremle metropolitlik binasının büyük zarar görmesiyle, metropolitin ikâmetgâhı Hora'ya (Hoşköy) taşındı (Kiminas, 2009). Bugünkü Gaziköy eski yerleşimin doğusunda yer alır. Akropolün olduğu eski kentte 1922 öncesinde okul, aynı zamanda metropolitlik kilisesi olan Taksiarhis Kilisesi, kentin en eski iki kilisesi Ayios Nikolaos ve Ayios Haralambos kiliseleri yer alıyor, aşağı mahalledeyse Odiytiria Panayia Kilisesi bulunuyordu. Bağcılık ve denizcilikle geçimini sağlayan kentin nüfusu 1922 öncesi 4.000'di (Samothrakis, 1963). Bizans döneminde önemli bir çömlekçilik merkezi olan Ganos'ta bu zanaat Osmanlı döneminde tuğla ve kiremit yapımıyla devam etmiştir. Bizans dönemindeki özellikle amfora üretimi, yöredeki şarap üretimiyle doğrudan bağlantılıydı. Üretilen şaraplar yine burada, üretildikleri yerde amforalara konulup, çeşitli pazarlara gönderiliyordu (Günsenin, 1992).

Yeniseos tis Theotoku Nikeotisis Manastırı

Gaziköy'ün hemen dışında bulunan Yeniseos tis Theotoku Nikeotisis Manastırı, 12. ya da 13. yüzyıla ait bir yapıydı. Adını aldığı Nikea'lı (İznik) bir keşiş tarafından kuruldu. 19. yüzyılda manastırın durumu kötüydü: Sadece küçük bir kiliseden ve başkeşişin hücrelerinden ibaretti. 20. yüzyılın başında Kiryakos adlı bir keşiş tarafından yeniden canlandırılmaya çalışılan manastırın gelirleri artmışsa da, 1913 yılındaki Balkan Savaşları sırasında tahrip edildi. 1918-1922 yılları arasında tekrar yaşatılmaya çalışılan manastır, bu tarihten sonra tamamen terk edildi. Manastır, bölgedeki çok az sayıdaki kadınlar

manastırlarından biriydi. Manastırın içinde Başmelek Mikhail ayazması bulunuyordu. Panayırı 8 Eylül’de yapılırdı (Lekkos, 1999, Kzunia, 2005).

Kimiseos tis Theotoku Manastırı

Gaziköy’ün yaklaşık bir kilometre doğusunda ormanlık bir alan içinde Kimiseos tis Theotoku Manastırı bulunuyordu. 1833 yılında Ganohora Metropolitisi Leondios tarafından kurulmuşsa da, kilisesi daha önce burada bulunan daha eski bir kilisenin yerine yapılmıştı. Büyük, çok sayıda keşiş hücreleri olan manastır varlıktı. Yıllık gelirlerinden bir kısmını Ganos Rum cemaati okuluna veren manastırda Arhistratigos ayazması bulunuyordu. Her 15 Ağustos’ta panayırın yapıldığı manastır, I. Dünya Savaşı’nda büyük zarar gördü ve 1922’den sonra tamamen yok oldu (Lekkos, 1999, Kzunia, 2005).

Ayii Theodori Manastırı

Gaziköy ile Hoşköy arasında, Gaziköy’ün biraz kuzeyinde, Pirgos (Bakacak) tepesine yakın bir noktada Ayii Theodori Manastırı bulunuyordu. Erkek manastırı olduğu bilinen yapının ne zaman, kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir (Lekkos, 1999, Kzunia, 2005).

Hoşköy (Hora)

Gaziköy’ün hemen güneyinde bulunan, bugün Tekirdağ ili Şarköy ilçesine bağlı bir belde olan Hoşköy, Ganohora bölgesinin Ganos’tan (Gaziköy) sonra en önemli yerleşimiydi. (Şekil 3.44.) Hora adıyla, 13. yüzyılda Bizans imparatoru III. İoannis tarafından kuruldu. Kent içinde yedi kilise, altı şapel bulunuyordu. Bunlar metropolitlik kilisesi Ayios Nikolaos, Ayios Haralambos, Ayios Theodoros, Ayios Nikolaos, Ayios Dimitrios, Ayios Efstratios ve “Orta” denilen diğer Ayios Efstratios kiliseleriydi. 1898 yılından itibaren metropolitlik kilisesi dışında diğer kiliseler yalnızca isim günlerinde açılırdı. Yerleşimde bulunan şapeller şöyleydi: Panayia tis Thalassinis, Panayia Evangelistria, Ayios Nikolaos (Küçük), Ayios Prokopios, Metamorfoseos ve mezarlık içinde bulunan Hristos şapelleri. Ayrıca yerleşim dışında Ayios Kirikos ve Ayia Paraskevi ayazmaları bulunuyordu. Hoşköy’ün nüfusu 1922’den önce 4.200’dü (Gavril, 1956).

Hoşköy, 1912 depreminden sonra yıkılan Gaziköy'deki Ganohora Metropolitliği'nin yeni merkezi oldu. Çiftçilik, bağcılık, denizcilik, çömlükçilik başlıca geçim kaynaklarıydı. Özellikle karalahana cinsi üzümlerinden yapılan ünlü şarapları deniz yoluyla Fransa'ya gönderiliyordu. Gaziköy ve Hoşköy'ün İstanbul ile sürekli deniz yolu iletişimi bulunuyordu. Düzenli işleyen gemiler Marmara kıyılarındaki belli başlı merkezlere uğruyor ve İstanbul'a varıyordu (Germidis, 1976).

Ayios Georgios Ksenitas Manastırı

Hoşköy yakınlarında, denize yakın bir konumda olan Ayios Georgios Ksenitas Manastırı, bölgenin en ünlü manastırlarındandı. Manastır muhtemelen 17. yüzyılın ortalarında kuruldu. 1808 yılında on yedi bağ ve otuz tarlaya sahip olan manastırın kilisesi, 1856 yılında yeniden yapıldı. Manastırın sahip olduğu sebze bahçelerinde dönemin en ileri teknolojisiyle tarım yapılıyordu. Kilisenin altında Ayios Georgios adına bir ayazma bulunuyor, her 23 Nisan'da panayır yapılıyordu. 20. yüzyılın başında tek bir keşişin yaşadığı manastır, 27 Temmuz 1912 depreminde yıkıldı (Lekkos, 1999, Kzunia, 2005).

Güzelköy

Hoşköy'ün kuzeyinde, Tekirdağ Şarköy ilçesine bağlı Güzelköy'ün (Milyo) (Şekil 3.44.) hemen aşağısında, Ayios İoannis Theologos tu Kalafati Manastırı bulunuyordu. Manastır eski bir Bizans kilisesinin yerinde yapılmıştı. Manastırın hemen yakınında bulunan Bizans döneminde mezarlık olarak kullanılan bölgede 5. 6. ve 10. yüzyıllara ait mezartaşları bulunuyordu. Burada bulunan eski Bizans kilisesi ya da manastırı muhtemelen Osmanlıların bölgeyi fethinden önce yıkılmış durumdaydı. Hoşköylü keşiş Dionisios Kalafatis 1865 yılında manastırı tekrar kurmuş ve manastırı elli yıl boyunca yönetmiş, manastır bu keşişin adıyla anılır olmuştur. Dışarıdan bir kaleye benzeyen manastırın etrafı duvarlarla çevriliydi. Kilise manastırın tam ortasında bulunuyor, çevresinde keşiş hücreleri, çeşitli oda ve depolar yer alıyordu. 20. yüzyılın başında bölgede bilinen önemli bir manastırlardan biri olan yapı, 1912 depreminde büyük zarar gördü. 1913 yılında Bulgarların tahrip ettiği manastır 1916 yılında tekrar tahrip edildi (Lekkos, 1999). 23 Temmuz 1920'de manastır, Ganohora Metropoliti Timotheos başkanlığında yönetilen

yetimhane olarak kullanıldı. Savaş nedeniyle yetim kalan çocukların barındığı yetimhaneye çevre köy ve kasabalardaki Rum yetimler gönderildi (Kzunia, 2005). Her yılın 29 Ağustos’unda panayırı olurdu. Bugün Hoşköylü bir aileye ait özel mülk olan manastırın yıkıntıları hâlâ mevcuttur. Güzelköy (Milyo) yakınlarında, ismi ve tarihi bilinmeyen bir manastırın sahip olduğu mal varlığı Güzelköy Rum cemaatine geçmişti (Lekkos, 1999).

Kirazlı

Tekirdağ Şarköy ilçesine bağlı Kirazlı (Kerasya) köyü (Şekil 3.44.) yakınlarında, Hoşköy ile Mürefte arasında bulunan Ayios Georgios Agridyianos Manastırı, bölgenin en ünlü manastırlarındandı. Adını yakınındaki tarlalardan alan manastırın büyük olasılıkla geniş toprakları bulunuyordu. Bizans döneminde inşa edilip edilmediği bilinmeyen manastıra dair kesin olarak bilinen, yapının 17. yüzyıldan önce var olduğudur. 1615-1622 yılları arasında manastır muhtemelen burada olan eski bir kilisenin yerine inşa edilmişti. Çok değerli kitapların ve ikonaların bulunduğu manastırda 17. yüzyıla ait iki çeşme bulunuyordu. 18. ve 19. yüzyıllar arasında kötü bir durumda olan manastır, 19. yüzyılda Ayios Pandleimon adıyla anılmıştı. 20. yüzyılın başında odaları, depoları, bağları ve sahilde seramik atölyelerine sahip olan manastır yine de kötü durumdaydı. 27 Temmuz 1912’deki büyük depremle büyük zarar gördü, 1913 yılındaki Bulgar işgali sırasında yıkıldı ve manastırda bulunan Bizans dönemine ait iki ikona Bulgarlar tarafından Sofya’ya götürüldü. Bu tarihten 1922 yılına kadar manastıra ne olduğu bilinmese de, 1922 yılına kadar manastırda tek bir keşişin yaşadığı, dolayısıyla manastırın işlediği bilinmektedir (Lekkos, 1999, Kzunia, 2005).

Semetli

Tekirdağ merkeze bağlı bir köy olan Semetli (Simitli) (Şekil 3.44.) yakınlarında varlığı bilinen dört manastır bulunuyordu: Ayios Athanasios, Ayios İoannis Theologos, Ayios Konstantinos ve Ayios Sega manastırları. Bu manastırların Tekfur dağının eteklerinde olduğu, Ayios Konstantinos Manastırı’nda bir ayazma olduğu bilinmektedir. Ayios İoannis Theologos Manastırı I. Dünya Savaşı sırasında ağır tahrip görmüştü. Bu manastırlar hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır (Lekkos, 1999).

Yenice

Tekirdağ merkeze bağı Yenice (İnceköy) köyünde (Şekil 3.44.) bulunan Ayia Paraskevi Manastırı'nın ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak eski bir manastır olduğu kaydedilen yapının çevresinde 17. yüzyıldaki yerleşimlerle Yenice köyünün oluştuğu belirtilir. 1922 yılına kadar varlığı bilinse de, Yenice'nin hemen dışında bulunan Ayia Paraskevi Şapeli ve ayazmasının bu manastırdan artakalanlar olup olmadığı bilinmemektedir (Lekkos, 1999). Yenice'de faal olduğu bilinen tek manastır, köyün biraz dışında, Bakacak tepenin zirvesine yakın bulunan Makkaveon Manastırı'ydı. Eski bir manastır olduğu bilinen yapı, büyük olasılıkla Bizans döneminde inşa edilmişti. Oldukça zengin olan manastırda çok sayıda keşiş ibadet ediyordu. Ancak 1907 yılında manastırda tek bir keşişin yaşadığı bilinir. 1 Ağustos'ta panayırı olan manastır, yüzyılın başında eski gücünü ve önemini kaybetmiş, 1914 yılında yıkılmıştır (Lekkos, 1999, Kzunia, 2005).

Uçmakdere

Evdimion, Avdimi adlarıyla bilinen, bugün Tekirdağ ili Şarköy ilçesine bağı bir köy olan Uçmakdere, Ganohora bölgesinde, sahilden biraz içeride bulunan Bizans yerleşimidir. (Şekil 3.44.) Ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1922 öncesinde burada yaşayan Rumlara göre, daha önce sahilde bulunan yerleşim 1204'de IV. Haçlı seferleri sırasında Latinler tarafından yıkılmış, bunun üzerine daha sonra bugün bulunduğu yerde tekrar kurulmuştur. Sahildeki eski yerleşim, Ayios Basileios Kilisesi'nin olduğu bölgede, Evdimos'un çınarı denilen yerdeydi (Germidis, 1976 Samothrakis, 1963). Uçmakdere ve Gaziköy arasında üç şapel bulunuyordu: Ayios Platonos, Ayios Athanasios ve sahile yakın Ayios Vlasios. Bu üç şapel muhtemelen Ganohora bölgesindeki kilise ya da manastırlara bağılıydı ve bölgedeki çiftçiler tarafından kullanılıyordu (Lekkos, 1999).

Uçmakdere köyünün güneyinde, sahile yakın bir konumda, köyden 2 km. uzaklıkta, muhtemelen Bizans döneminde inşa edilen Ayios Georgios Ksilinis Manastırı bulunuyordu. Bölgenin Osmanlılar tarafından fethinden önce Uçmakdere köyünün kuzeyinde bulunan başka bir manastıra bağılıydı ve muhtemelen 13. yüzyılda inşa edilmişti (Kzunia, 2005). Manastırla ilgili en eski kayıtlar 17. yüzyıla aittir. Buna göre manastır 1647 yılında tamir edilmişti. 20. yüzyılın başında içinde bir ayazması da olan bir kilisesi ve keşiş hücreleri

olan manastırda sadece başkeşiş yaşıyordu. 1915 yılında büyük zarar gören manastır, sahildeki konumu nedeniyle bir süre karakol olarak kullanılmış, daha sonra da tamamen yıkılmıştır (Lekkos, 1999).

Uçmaktedere'nin biraz güneyinde sadece mermer yapı elemanlarının kaldığı, Bizans dönemine ait Zoodohu Pigi ve Profiti İlia şapelleri bulunmaktaydı. Uçmaktedere'nin kuzeyindeyse Bizans dönemine ait Ayia Kiryaki Şapeli bulunuyordu. Bu şapellere ait daha ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır (Lekkos, 1999).

Yeniköy

Tekirdağ ili Şarköy ilçesine bağlı Yeniköy (Neohori) (Şekil 3.44.) yakınlarında, Marmara Denizi kıyısında bulunan Ayii İoakim ve Anna Manastırı, Ganohora Metropolitliği'nin doğu sınırlarının en uç noktasında yer alıyor, Herakleia Metropolitliği'ne bağlı Kumbağ yerleşimine çok yakın bir konumda bulunuyordu. Bazı kaynaklarda sadece Ayia Anna manastırı olarak da geçer. Manastır kilisesinin giriş kapısındaki lentoda bulunan kitabeğe göre 1077 yılında İmparator Mikhail Dukas döneminde tamir görmüştür. Bu kitabede yapının 1077 yılında tamir edildiği belirtildiğine göre, manastır bu tarihten daha önce yapılmıştı. 19. yüzyılda oldukça kötü durumda olan manastırın kilisesi 1842 yılında temelden inşa edilmiştir. 1896 yılında çok sayıda hücresi ve sekiz keşişi bulunan manastırdaki keşiş sayısı 19. yüzyılın sonunda ona yükselmişti. 20. yüzyılın başında manastırda altı keşiş ve başkeşiş yaşıyordu. 9 Eylül'de panayırı kutlanan manastırın ne zaman yıkıldığı tam olarak bilinmiyor olsa da, muhtemelen I. Dünya Savaşı'nda tahrip olmuştur (Lekkos, 1999, Kzunia, 2005).

Yeniköy'de bulunan Aynaroz'a bağlı bir *metohi* olan İperayia Theotokos tis Portaitissa Manastırı'nın ne zaman kimler tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Çevre köylüleri tarafından *Portaitissa* olarak bilinen manastırı 1912 depreminden sonra ziyaret eden Manuel Gedeon, manastırın neredeyse tamamen yıkılmış olduğunu, yıkıntılar arasında eski bir dua kitabı bulunduğunu belirtir. Bu tanıklıktan, manastırın 1912 depreminde büyük zarar görüp yıkıldığı anlaşılır (Lekkos, 1999, Kzunia, 2005).

Mürefte (Myriophyton)

Tekirdağ ili Şarköy ilçesine bağlı bir belde olan Mürefte, Marmara Denizi kıyılarında, Ganos (Gaziköy) ve Peristasis (Şarköy) arasındadır. (Şekil 3.44.) Büyük olasılıkla antik Mirtinos kenti üzerine kurulmuştur. Antik dönemde Mirtinon, Mitonion, Mirtion olarak anılan kent, stratejik bir noktadaydı. MÖ 4. yüzyılda Makedonyalı Filippos tarafından ele geçirildi. Adı ilk kez 1063 yılındaki depremle yıkıldığında Bizans kaynaklarına geçen Myriophyton, 11. yüzyılda Panion ve Rhaïdestos ile birlikte büyük zarar gördü (Samothrakis, 1963). Osmanlıların kenti almasından sonra, Herakleia Metropolitliği'ne bağlı Peristasis piskoposluğunun merkezi oldu. 16. yüzyılda Peristasis piskoposluğu ile birleşerek Myriophyton-Peristasis piskoposluğu kuruldu. 1909'da piskoposluk aynı adla metropolitlik oldu (Kıminas, 2009). Mürefte, bu metropolitliğin makamı olmakla birlikte metropolit yılın altı ayını Mürefte'de, altı ayını ise metropolitliğin diğer kenti Peristasis'te (Şarköy) geçirirdi. 1922 yılına kadar nüfusu yaklaşık 4.000 olan kentte dört kilise bulunuyordu: Metropolitlik kilisesi İ̇sodion tis Theotoku Kilisesi, Ayii Theodori Kilisesi, Ayios İ̇oannis Kilisesi ve Ayios Nikolaos Kilisesi. Mürefte özellikle denizcilik ve çömlekçilik alanında gelişmiş bir kentti. Yaklaşık yüz çömlek atölyesinin bulunduğu kentte, şarapçılık da önemli bir gelir kaynağıydı (Germidis, 1976).

Myriophyton-Peristasis Metropolitliği'ne, Myriophyton (Mürefte), Peristasis (Şarköy), İ̇raklitsa (Eriklice), Sterna (Tepeköy), Lupida (İ̇ğdebağları, eski adı Araplı), Kalamitsi (Yukarıkalamış), Platanos (Çınarlı), Limniski (Gölcük), Kalodendro (Yayağaç) köyleri bağlıydı (Germidis, 1976). Bu köyler arasında bugünkü adıyla İ̇ğdebağları, bölgenin önemli köylerinden biridir. 1910'dan önce nüfusu 350 hane olan köy bağcılık, çiftçilik, hayvancılık ve arıcılıkla geçimini sağlıyordu. Nüfusun bir bölümü el sanatlarıyla (yapıcılık, tahtacılık) geçimini sağlıyordu. Köyde iki kilise bulunuyordu: Ana kilise Ayios Georgios'a adanmıştı. Çan kulesi ve iki çanı olan kilise muhtemelen 18. yüzyıl yapısı bir bazilikaydı. Kilisenin planı Bandırma Erdek'te bulunan kiliseyle aynıydı; aynı mimar tarafından inşa edilmişti. 1912 yılındaki depremle zarar gördü. İkinci kilise, daha küçük boyutlardaki Ayia Triada Kilisesi'ydı. Kilise, köyün doğusunda bulunuyor, kilisenin etrafında keşiş hücreleri bulunuyordu. "Yarım" olduğu söylenen kilise muhtemelen bir manastıra aitti. Köyün dışında şapeller de bulunuyordu. Ayrıca köyün doğusunda on dakikalık mesafede Ayii

Anaryiri, Ayios İoannis Apokefalistis kiliseleri yer alıyordu. Köyün güneybatısında Ayios Georgios ve Ayios Nikolaos, Ayia Paraskevi ve Ayios Konstandinos ve Eleni kiliseleri vardı. Köyün, iki yüz öğrencinin eğitim aldığı, kilise bahçesinde bulunan tek katlı bir Rum cemaat okulu vardı (Zervos ve Theodoru, 1962).

Metropolitliğin sınırlarında 17.000 nüfus, 14 Rum okulu bulunuyor, bu okullarda 1.720 öğrenci eğitim alıyor, 26 öğretmen eğitim veriyordu (Lekkos, 1999).

Şarköy (Peristasis)

Tekirdağ iline bağlı Şarköy ilçesi, (Şekil 3.44.) Tiristasis adıyla MÖ 7. yüzyılda Samosluların kolonisi olarak kuruldu. Roma hâkimiyetine MÖ 146'da girdi ve Peristasis adıyla anılmaya başlandı. 12. yüzyılda Herakleia Metropolitliği'ne bağlı piskoposluk merkeziydi. 14. yüzyılda Osmanlılar tarafından fethiyle piskoposluk ikâmetgâhı Myriophyton'a taşındı ve 16. yüzyılda Peristasis-Myriophyton piskoposluğu adını aldı. 1909'da Myriophyton-Peristasis adıyla metropolitlik oldu (Kıminas, 2009). Antik döneme ait kalıntılar sahildeki Ayios Georgios Kilisesi'nin çevresinde bulunuyordu. Antik kent, Saray Bayırı denilen mevkidedir (Samothrakis, 1963). 1922'den önce nüfusu yaklaşık 7.000 olan, üç Rum ve bir Türk mahallesi bulunan kentte üç kilise bulunuyordu: Metropolitlik kilisesi Kimisis tis Theotoku (Panayia), Ayios Nikolaos Kilisesi ve Ayios İoannis Apokefalistu Kilisesi. Ayrıca kentte on şapel bulunuyordu (Zervos ve Theodoru, 1962). Tarım ve hayvancılığın önemli gelir kaynakları arasında olduğu kentte, bölgenin diğer yerleşimleri gibi bağcılık ve şarapçılık büyük miktarlarda yapıyor, bölgede üretilen şaraplar Fransa'ya, İtalya'ya ihraç ediliyordu (Germidis, 1976).

Eriklice

Tekirdağ ili Şarköy ilçesine bağlı bir köy olan Eriklice (İraklitsa) Marmara Denizi sahil şeridinde yer alan, önemli bir yerleşimdi. (Şekil 3.44.) Çiftçilik ve balıkçılık başlıca gelir kaynaklarıydı. Bölgenin tek zeytin üretilen yerleşimi olan Eriklice'de 1922'den önce üç zeytinyağı fabrikası bulunuyordu (Germidis, 1976). 1922'den önce nüfusu 3.500'dü.

Ayios Georgios Manastırı

Eriklice'nin hemen dışında Ayios Georgios Manastırı bulunuyordu. Manastır, 14. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren Gelibolu ilçesindeki Ortaköy'den gelen keşişler tarafından, muhtemelen aynı yerde daha önce var olan bu Bizans manastırına yerleşmeleriyle tekrar kurulmuştur. Manastır muhtemelen 10. yüzyıl ile 14. yüzyıllar arasında kuruldu. Eriklice yakınlarında bulunan Theotoku Pahniotissis ayazması da Bizans dönemine aittir. Ayios Georgios Manastırı'nın bir adı daha bulunuyordu: Ayios Haralambos. Nitekim manastır kilisesi bu iki azize adanan iki bitişik kiliseden oluşuyordu. Bu "ikiz" kilisede 1912'den önce Aziz Haralambos'un kemikleri bulunuyordu; bugün bu kutsal emanetler Kavala'nın Nea İraklitsa köyündeki Ayios Georgios Kilisesi'ndedir. 1886 yılında tamir gören manastırın, 20. yüzyılın başlarında keşiş hücreleri, depoları ve diğer amaçlar için kullanılan odaları bulunuyordu. 1912 yılında bölgedeki pek çok anıta zarar veren depremle manastır yıkılmıştır (Lekkos, 1999).

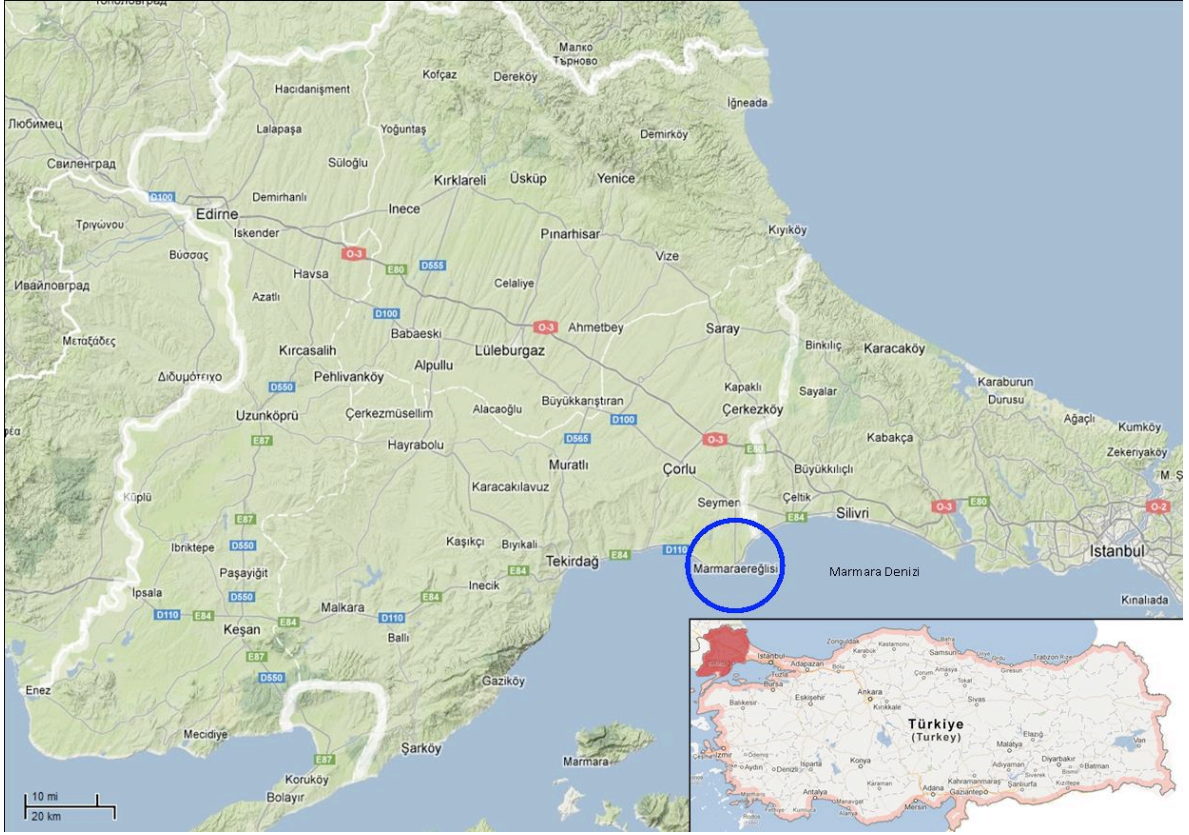
Theotoku Manastırı

Eriklice'nin içinde bulunan Theotoku Manastırı'nın ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte kuruluşuna dair iki farklı görüş vardır. Bunlardan birine göre, manastırın bulunduğu yerde muzicevi bir şekilde bulunan Meryem Ana ikonası sayesinde, aslında bir ev olan bina, daha sonra bir şapel haline getirilmiştir. Diğer görüşe göre aslında Eriklice'de bir kilise olan yapı, 18. yüzyılda manastır olmuştur. Zaman içinde büyüyen manastırın çok sayıda keşiş odası ve mülkü oldu. Bu manastır, psikolojik problemleri olan hastaların bakıldığı bir mekândı. I. Dünya Savaşı sırasında tahrip edilen manastır, savaştan sonra onarıldı ve 1922'ye kadar faaliyetine devam etti. 23 Ağustos'ta panayırı kutlanırdı (Lekkos, 1999).

Makkaveon Manastırı

Eriklice'deki bir başka manastır, yerleşimin kuzeydoğusunda bulunan bir kadın manastırı olan Makkaveon Manastırı'ydı. Ne zaman kurulduğu bilinmeyen manastır, 1912 depremi olduğunda zaten yarı yıkık vaziyetteyken, depremle tamamen yıkılmış, geriye sadece 1922'ye kadar işler halde olan kilisesi kalmıştı (Lekkos, 1999).

3.3.3. Marmara Ereğlisi (Perinthos/Herakleia)

Şekil 3.45. Marmara Ereğlisi (Perinthos/Herakleia) yerleşimi

Marmara Denizi kıyısında Strabon'a göre Rhaidestos'tan 680 stadia batıda olan antik Perinthos kentinin ilk adı Migdonia'dır. (Şekil 3.45.) Migdonos'un kurduğu ilk antik kentten sonra, kentin diğer kurucusunun Herakles olduğu, Marmara Ereğlisi'nde bulunan pek çok eski sikkeden anlaşılmaktadır. MÖ 6. yüzyılda Samoslular (Sisamlılar) tarafından Perinthos adıyla koloni kenti olarak kuruldu. Nitekim Herodotos, Pers savaşları sırasında kentin adını Perinthos olarak kaydeder. MÖ 5. yüzyılda Fenikeliler tarafından tahrip edilen kent, Peleponesos savaşları sırasında Atinalıların müttefikiydi. Romalıların Trakya'yı MS 46'da almasından sonra yeni Roma eyaletinin başkenti oldu (Samothrakis, 1963). Via Egnatia üzerinde yer alan kente Herakleia adını 4. yüzyılda Diokletianus verdi. Prokopios'a göre Europa eyaletinin en önemli kentiydi ancak bu önemini Konstantinopolis

kurulduğunda kaybetti. 378’de Hadrianopolis savaşından sonra Gotların, ardından Attila’nın, 7. yüzyılda Avarların ve 8. yüzyılda Bulgarların saldırısına uğradı. 1204’de IV. Haçlı orduları tarafından alındı ve Venediklilere verildi. Daha sonra tekrar Bizanslıların eline geçti. 1394’te Osmanlılar tarafından alınsa da, 1403’te Bizanslılar tarafından geri alındı ve aralıklar da olsa 1452 yılına kadar Bizans hâkimiyetinde kaldı (Kiminas, 2009). Kent, 1453’te Osmanlı komutanı Karaca Bey tarafından kesin bir şekilde fethedildi.

6. yüzyılda kentin kalesi, su yolları ve sarayı I. İustinianos tarafından tekrar yaptırıldı. Prokopios 6. yüzyılda Herakleia’yı ve I. İustinianos’un yaptıklarını şöyle anlatır: “Antik Perinthos’un yakınında, sahilde bulunan ünlü Herakleia kenti eskiden Avrupa’daki en önemli kent olarak bilinse de artık Konstantinopolis’ten sonra ikinci sırada yer alır. Son zamanlarda büyük susuzluk sorunu yaşadı. Bunun nedeni ne kentin suyunun olmaması ne de kenti eskiden inşa edenlerin bu sorunu görmezden gelmesidir; zira Avrupa su kaynakları açısından zengindir ve eski insanlar su kanalları yapmaya önem vermişlerdir. Su sıkıntısının nedeni, zamanla kentin su kanallarının tahrip olması ve Herakleia ileri gelenlerinin kendi kendilerine zarar verme pahasına bu durumu göz ardı etmeleridir. İşte bu nedenlerle şehir nüfusu neredeyse boşalmıştı. Zaman, aynı etkiyi, görkemli bir bina olan Saray’a da yapmıştı. Ama İmparator İustinianos kenti gördüğünde, bu duruma kayıtsız kalmadı; bir imparatora yakışır şekilde kenti tertemiz içme suyuyla doldurdu; saraya sahip olma onurunu şehirden mahrum bırakmamak için sarayı baştan yaptırdı.” (Procopius, 1940).

Kentin adı pek çok Bizanslı tarihçi tarafından coğrafi yer adı ya da metropolitlik merkezi olarak sık sık anılır. 14. yüzyıldaki iç savaşta önemli bir rolü olan kentteki yaşam konusundaysa bilgiler azdır. Hristiyanlığın ilk kabul edildiği merkezlerden biri olan, Havari Andreas’ın piskoposluğu kurduğu kent, 2. yüzyıldan itibaren piskoposluk merkezi, 3. yüzyılda Herakleia adını alarak 325 yılında metropolitlik merkezi oldu. Trakya bölgesinde yer alan diğer altı metropolitlik arasında (Hadrianopolis, Trainopolis, Filippopolis, Markionopolis, Tomis ve Kırım yarımadasındaki Pantikapeon) en önemli metropolitlikti. 7. yüzyılda kendisine bağlı beş, 12. yüzyılda on altı piskoposluk vardı, ancak 1909’da kendisine bağlı piskoposluk yoktur. Herakleia Metropolitliği Doğu Trakya bölgesinde en büyük alana sahip metropolitlikti. Tekirdağ, Keşan, Hayrabolu, Malkara,

Uzunköprü kentleri bu metropolitliğin alanı içindeydi. Herakleia Metropolit'i'nin ikâmetgâhı 18. yüzyıldan itibaren Tekirdağ'a taşındı.

Herakleia kenti, biri doğuda, diğeri batıda yer alan iki doğal limana sahipti. İnciciyan, 18. yüzyılda yarımada da kurulu eski kentin harabelerinin denize döküldüğünü ve eskiden büyük ve elverişli olan limanının kapandığını, limanın ancak orta boyutlarda gemilerin girmesine elverişli olduğunu belirtir (İnciciyan, 1976). Gerçekten de kenti 1680'de ziyaret eden arkeolog Vaillant'a eşlik eden Grelot, Eski Ereğli'nin kötü durumda olduğunu, antik Perinthos'un ihtişamından geriye hemen hemen hiçbir iz kalmadığını belirtir. Kentin iki limanı olduğunu belirten yazar, kuzeydoğuda bulunan nal biçimindeki limanın daha büyük ve güvenli olduğunu ancak limanın temizlenmediği için giderek dolduğunu, sahilde bulunan antik yapı parçalarının limana dolduğunu belirtir. Oysa Septimus Severus zamanında imparatorluk donanmasının ve büyük gemilerinin bu limana girebildiğini ancak artık yalnızca fırtınalı havalarda korunmak için yalnızca küçük boyutta teknelerin limana yanaşabildiğini kaydeder (Grelot, 1928).

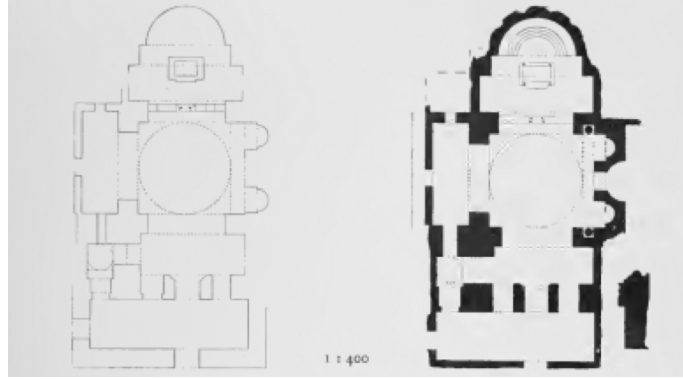
İnciciyan, 18. yüzyılda kentin harap olduğunu (metropolitlik makamı muhtemelen bu nedenle yakındaki Tekirdağ'a taşınmıştı), ancak kentte biri iyi durumdaki ana kilise olmak üzere altı kilise bulunduğunu belirtse de bu kiliselerin Bizans dönemine ait olup olmadığından söz etmez (İnciciyan, 1976). Kentte bulunan kiliselerden biri Ayios Georgios Tropeoforos adıyla da bilinen Ayios Georgios Arapis Kilisesi'ydi. Muhtemelen Osmanlı döneminde 1725 yılında inşa edilen kilisede Bizans dönemine ait, mozaikten yapılmış ünlü Panayia Odiyitria ikonası bulunuyordu (Strzygowski, 1898). İkona aslen 13. ya da 14. yüzyılın başlarına tarihlendirilen ve aslında İstanbul Fener'deki, camiye çevrilmemiş ve bugüne kadar işler vaziyetteki tek Bizans kilisesi olan Panayia Muhliotissa Kilisesi'ndeydi. Kimi kaynaklar ikonanın, Marmara Ereğlisi katedralinde bulunduğunu, sonradan Ayios Georgios Kilisesi'ne getirildiğini belirtirken, bu ikonanın Londra'ya götürüldüğünü belirtse de, Marmara Ereğlisi'ne ne zaman ve hangi koşullarda getirildiği bilinmeyen bu ikona aslında 1912-1913 yıllarındaki Bulgar işgali döneminde Marmara Ereğlisi'ndeki Ayios Georgios Kilisesi'nden alınarak Sofya'daki Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüştür. Bulgar ikonası ibaresiyle halen bu müzede bulunur (Eyice, 1987, Papazotos, 1992-1994a). Bu ikonanın kentteki metropolitlik kilisesi olan ve adı muhtemelen Ayios

Andreas olan kilisede bulunduğunu belirten yerli bir kaynak olmasına karşın, 1896'da kenti ziyaret eden ünlü sanat tarihçisi Josef Strzygowski, ikonayı Ayios Georgios Kilisesi'nde görmüş, Lambusiadis de 1922'den önce kenti ziyareti sırasında ikonanın 1912'den önce Ayios Georgios Kilisesi'nde olduğunu belirtmiştir. Bu yerli kaynağa dayanarak, muhtemelen ikonanın daha önceden metropolitlik kilisesinde olduğu, daha sonra artık kullanılmayan bu kiliseden alınan ikonanın Ayios Georgios Kilisesi'ne taşındığı söylenebilir (Strzygowski, 1898, Korfiatu, 1985).

Kentte varlığı bilinen kiliselerden bir başkası Zeus tapınağının ya da antik bir yapının yerinde yapılan kilisedir. Bu kilise, yerli Rumların Palya Metropolis (Eski Metropolitlik) olarak adlandırdığı, ancak ismini belirtmediği, kentteki Herakleia Metropolitliği kilisesidir. (Şekil 3.46.) Kentin surlarının üzerine inşa edilen kilise, 1904 yılında hâlâ kullanılıyordu (Grelot, 1928, Papakostas, 2010). Kente gelen yabancı sanat tarihçileri ve araştırmacıların da ilgisini çeken yapıda, antik dönem parçaları devşirme malzeme olarak kullanılmıştı. 1896 yılının sonbaharında kenti ziyaret eden ve kentin katedralini inceleyen Ernst Kalinka ve Josef Strzygowski katedralin planını çizmişlerdir (Kalinka, 1898, Strzygowski, 1898). İnciciyan ve kenti ziyaret eden Avusturyalı araştırmacılar kentin katedralinin adı konusunda bilgi vermeseler de, kilisenin adı muhtemelen Dodeka Apostoli ya da Ayii Apostoli idi. Kilisenin adı, Havari Andreas'ın kentte Hristiyanlığı yayarak piskoposluk merkezi kurmasına ithafen Ayios Andreas Kilisesi de olabilir. Kilisenin yerini 1948 yılında tespit eden Dirimtekin sayesinde bu tarihte yapının neredeyse tamamen yok olduğu bilinmektedir (Dirimtekin, 1967).

Yüzyılın başında dış duvarları büyük ölçüde toprak altında olsa da, yapının planı anlaşılır vaziyette, yerli Rumların kilisede belirli günlerde de olsa ayin düzenlediğinin göstergesi olarak içi temiz bir durumdaydı. Kilisenin içten uzunluğu 28 metre, yan nef ile birlikte içerideki genişliği 14 metreydi. Aslında tuğladan inşa edilen yapıda yer yer taş malzeme, içinde antik sütun ve mermer devşirme malzeme de kullanılmıştı. İç mekânda duvarlar, belli bir yüksekliğe kadar mermer levhalarla kaplanmıştı. Katedral muhtemelen burada daha eski bir tarihte yapılan bir bazilikanın, belki de kentte varlığı bilinen 9. yüzyıla ait Ayia Glikeria Kilisesi'nin, ya da antik bir kalıntının yerine yapılmıştı. Kilisenin tek bir girişi bulunuyor, bu giriş nartekse, narteks de üç kapılı bir ara bölmeye açılıyordu. Ara

bölmeden sonra girilen ana mekân kare şeklindeydi ve dört kemerle sınırlanmıştı. Ana mekânın güney duvarında bulunan duvardan, kiliseye bitişik bir kanat olduğu anlaşılır. Beşik tonozlu pek çok yapıdan oluşan bu ek yapı, muhtemelen katedrale bitişik metropolitlik binasıydı. Mekânın üzeri 7,60 metre çapında büyük bir kubbe ile örtülmüştü. Ancak kasnaksız olduğu anlaşılan kubbe oldukça basıktı; Selanik'teki Ayios Dimitrios kilisesi kubbesi ve İstanbul Aya İrini kilisesinin ikinci ana mekânını örten kubbe gibi, bu katedralin kubbesi de asma kubbeydi. Eğer asma kubbe, yapının orijinal örtüsü idiyse, katedralin yapılış tarihini 6. ya da 7. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. Her ne kadar kiliseyi ziyaret eden Strzygowski ve Wulff, kilisenin en geç 9. yüzyıla ait olduğu görüşündeyse de, Eyice, kubbenin biçiminden ve yapının tam kapalı haç planlı olmamasından, yapının bir geçiş dönemi eseri olduğunu belirterek, yapının 6. veya 7. yüzyıla ait olduğu görüşündedir (Eyice, 1987).

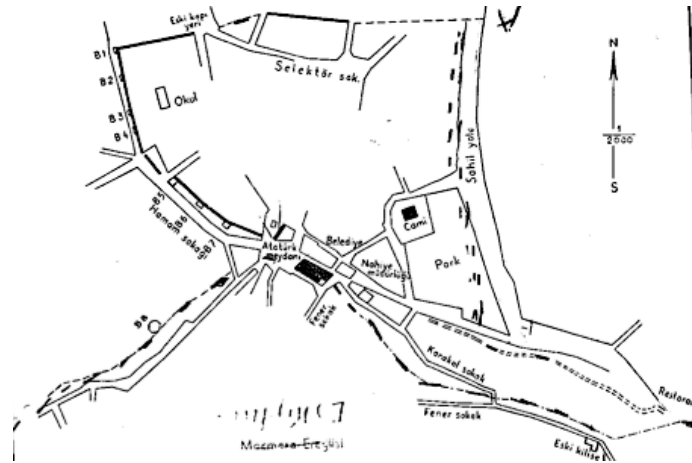

Şekil 3.46. Herakleia katedrali zemin kat planı. Soldaki çizim E. Kalinka'ya, sağdaki Josef Strzygowski'ye aittir (Strzygowski, 1898)

İnciciyan'ın ana kilise olarak söz ettiği kentin katedralinde, 17. yüzyılda yaşamış İngiliz tüccar Edward Weyhe'nin mezarı da bulunuyordu. İstanbul'daki İngiltere elçiliğinin din adamı olarak görev yapan Dr. John Covel 1675 yılının Mayıs ayında kenti ziyaret etmiş, 1628 yılında Tenedos (Bozcaada) adasında yakalandığı bulaşıcı hastalıktan kurtulamayarak, getirildiği Herakleia'da ölen ve buradaki Rum katedral kilisesinin girişinde

sağ çapraz sahinnda gömülen, Yunanca ve Latince bir mezartaşı da bulunan Wcyhe'nin mezarını ziyaret etmişti (İnciciyan, 1976, Paton, 1951, Grelot, 1928).

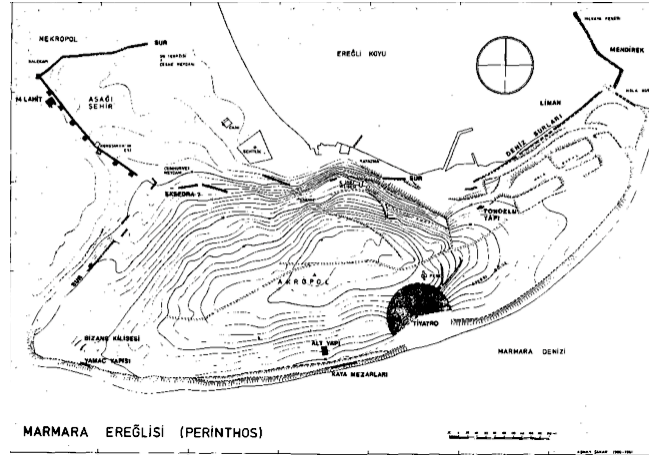
Marmara Ereğlisi, Osmanlı döneminde pek çok araştırmacının ilgisini çekmiş, yukarıda da söz edildiği gibi kent, 1896 yılında Ernst Kalinka ve Josef Strzygowski tarafından incelenmiştir. Yine, merkezi İstanbul'da bulunan Rus Arkeoloji Enstitüsü bünyesinde çalışmalar yapan R.H. Leper 1905 yılında o dönemdeki adıyla Eski Ereğli'yi ziyaret etmiş, kentin antik tiyatrosunu, Ayios Georgios Kilisesi'ni, adı belirtilmeyen "eski kilisesi"ni incelemiş, ayrıca 14 adet mezar kitabesini kaydetmiştir (Papulidis, 1989). Kentte ilk arkeolojik çalışmaların yapılması içinse 1980 yılını beklemek gerekmiştir. 1980 yılında kentteki ilk arkeolojik araştırmalar, Nuşin Asgari başkanlığındaki kazı ekibi tarafından yapılmıştır (Asgari, 1981).

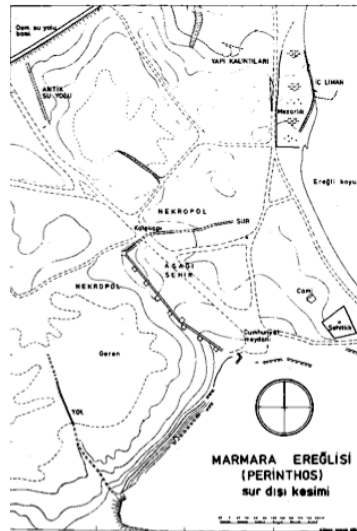
Şekil 3.47. Marmara Ereğlisi surlarını günümüz haritasında gösterir plan (Dirimtekin, 1967)

Bugün antik Perinthos kentinden geriye kalan en önemli anıt kentin surlarıdır. (Şekil 3.47.) Kentin akropolisi doğu-batı doğrultusundaki yarımada da yer alır. 1200 metreden fazla bir uzunluğa sahip akropolisin deniz surları Mola Burnu'nun Ereğli koyuna bakan kuzey kıyısındadır. (Şekil 3.48.) Bu surlar yer yer tamamen yıkılmıştır, akropolisin kuzeybatısındaki surlarsa 6-7 metre yüksekliktedir. Kentin aşağı surları MS 5. yüzyıla aittir, akropolün güney yamaçları dik olduğundan burada sur inşa edilmemiştir. Akropolisin kuzeybatısında surlarla çevrili aşağı kent, bu surların dışında kenti yarım ay şeklinde

çevreleyen geniş nekropol alanı yer alır (Sayar, 2010, Asgari, 1982, Asgari, 1987). (Şekil 3.49.)

Şekil 3.48. Marmara Ereğlisi antik kent ve surları (Asgari, 1987)

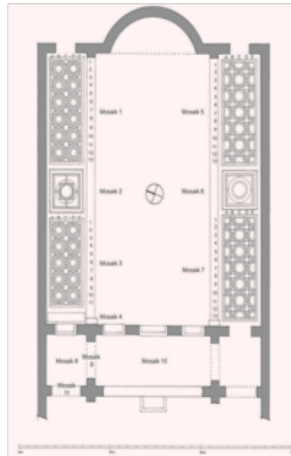

Şekil 3.49. Marmara Ereğlisi sur dışı alanı (Asgari, 1987)

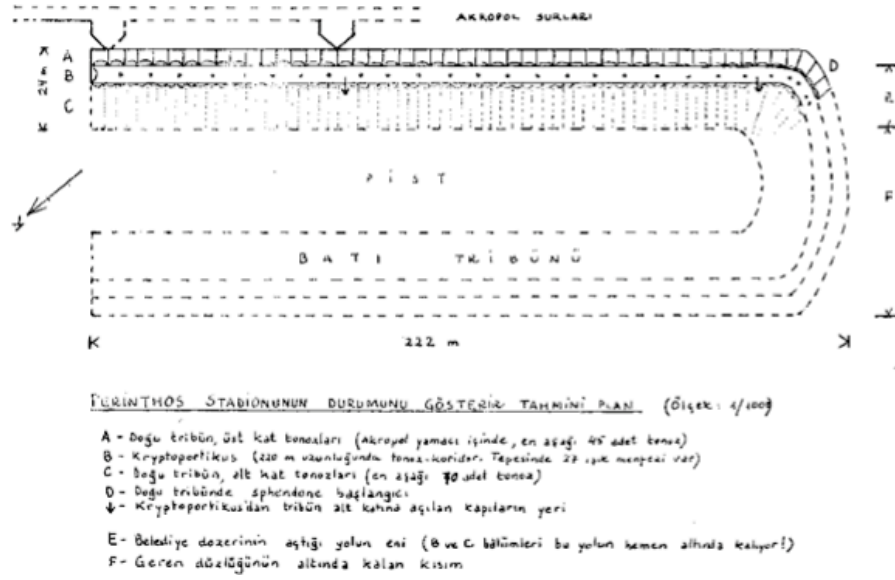
Kentte, su kanalı ve en az bir kilisenin kalıntıları bugün hâlâ mevcuttur. Bu kilise muhtemelen, 591’de Avarlar tarafından yıkılan ancak Mavrikios tarafından tekrar yaptırılan

Ayia Glikeria Kilisesi'dir (Kazhdan, 1991). Ancak bu kilisenin, yukarıda da belirtildiği gibi, bazı kaynaklarda Bizans kilisesi olduğu belirtilen kentin katedrali Dodeka Apostoli ya da Ayii Apostoli Kilisesi ya da Ayios Andreas (Havari Andreas'ın kentte kiliseyi kurmasına ithafen) olması da muhtemeldir. Kentteki diğer önemli buluntular arasında akropolisin güney yamacındaki tonozların varlığının işaret ettiği büyük bir yapıdır. Bu yapı muhtemelen Diokletianus tarafından yaptırılan yazlık saraydır. Akropolisin güneyinde erken Hristiyanlık döneminden kalma kaya mezarları, akropolisin batı yamacında 2. yüzyıla ait dıştan dışa 222 metre boyundaki *stadion* kalıntıları (Şekil 3.51.), kentin kuzey girişinde, Kalekapı'da 5. yüzyıla ait renkli mozaik tabanlı bir yapı ile bu yapının güneybatısında küçük bir kilise, 6.-14. yüzyıllar arasında kullanılan bir mezarlık alanı, Perinthos-Herakleia'nın antik ve ortaçağdan kalan eserleri arasında sayılabilir (Sayar, 2010, Asgari, 1987).

Kalekapı'da 2005 yılında Tekirdağ Müzesi tarafından yapılan kurtarma kazısında ortaya çıkarılan 5. yüzyıla ait kilise üç nefli bir bazilikadır. (Şekil 3.50.) Bu bazilikanın 6. veya 7. yüzyılda yıkılmasından sonra kilisenin bulunduğu alanda bir şapel inşa edilmiş, alan mezarlık olarak kullanılmıştır (Öztürk, 2010).

Şekil 3.50. Kalekapı'da bulunan bazilikanın planı (Öztürk, 2010)

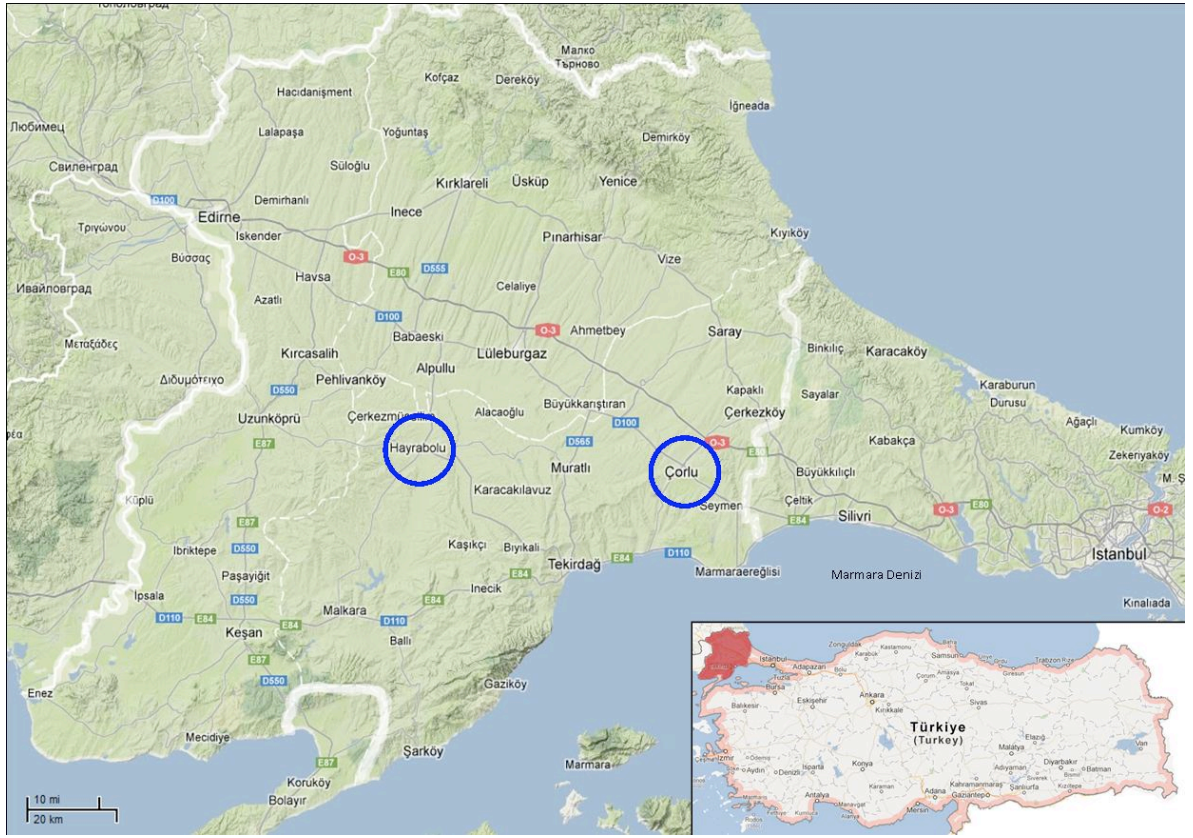
Şekil 3.51. Perinthos *stadion*'unun tahmini planı (Asgari, 1987)

Kentteki en önemli antik yapılar arasında Herakles'in onuruna yapılan, akropolisin güney yamacındaki tiyatro yer alır. 5.000 kişilik tiyatronun oturma sıraları yol ve çeşitli inşaatlarda kullanılmak üzere 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında sökülüştür. Helenistik ve Roma dönemine ait kitabelerin de olduğu kentte bronzdan yapılan bir heykel başı bugün Atina Müzesi'ndedir. Kentte Büyük İskender ve Lisimahos dönemine ait madeni paralar, ayrıca üzerinde Herakles'in olduğu madeni paralar bulunmuştur (Samothrakis, 1963). Bir yerli kaynağa göre kentte 1904 yılında 250 Türk, 1.500 Rum yaşıyordu (Papakostas, 2010).

3.3.4. Çorlu-Hayrabolu-Malkara

Çorlu (Tzurulon)

Antik dönemde Sirallos, Bizans döneminde Tzouroullos, Tzouroulon, Tzurulon adlarıyla anılan bugünkü Çorlu, Hadrianopolis-Byzantion arasındaki büyük askeri yol üzerinde, Perinthos'un kuzeyinde yer alır (Samothrakis, 1963, Kazhdan, 1991, Talbert, 2000, PW, 1948). (Şekil 3.52.)

Şekil 3.52. Çorlu (Tzurulon) ve Hayrabolu (Chariupolis) yerleşimleri

Konstantinopolis'e yakınlığı yüzünden sık sık saldırılara maruz kalıyordu. Güçlü kalesi İustinianos döneminde yapıldı. Bizans döneminde güçlü kalesiyle bilinen kent, MÖ 5. yüzyılda Hunların, 9. yüzyılda Bulgarların, 13. yüzyılda yine Bulgar ve Kuman ordularının saldırılarına uğradı. 559'da Slavlar ve Bulgarlar Arkadiopolis ve Tzurulon'a kadar gelmiş, Mavrikios döneminde Avarlar kenti kuşatmış, 813'te Krum kente saldırmış, I. Aleksios döneminde Peçenekler tarafından yağmalanmıştı. 1235'de III. İoannis Vatatzes kenti Latinlerden geri aldı, II. Asen kaleyi işgal etmek istese de başarılı olamadı. 1240'da Latinler tekrar kenti alsa da, III. İoannis 1246'da kenti tekrar Bizans topraklarına kattı. Osmanlılar tarafından 1359'da fethedildi (Kazhdan, 1991).

1878 yılında Rus-Osmanlı savaşı sonucu Ayastefanos Antlaşması imzalanana kadar Rusların işgalinde kaldı. 1912 yılında Balkan Savaşları'nda dokuz ay Bulgar işgalinde

kalan kentin 1914 yılındaki nüfusu 10.000'di. 1920 yılında Yunanlıların işgali altında kalan kent Mudanya Antlaşması ile 1922 yılında Türk yönetimi altına girdi.

Tzurulon, 8. yüzyıldan itibaren Herakleia Metropolitliği'ne bağlı piskoposluk, 1328'de başpiskoposluk, 1347'de metropolitlik oldu. Ancak 1359'da kentin Osmanlılarca fethinden sonra tekrar Herakleia Metropolitliği'ne bağlı piskoposluk merkezi oldu ve Serention piskoposluğuyla birleşti. 1849'da Tirolai-Serendion adıyla metropolitlik olduysa da 1848'de metropolitliğin kaldırılmasıyla Herakleia Metropolitliği'ne bağlandı. 1907'de tekrar kurulan Tirolai-Serention Metropolitliği'nin merkeziydi (Kiminis, 2009).

Çorlu'nun Osmanlılar tarafından birkaç kez alındığını belirten Evliya Çelebi, ilk olarak I. Murad'ın 1320'de fethettiği kentin kalesini temele kadar yıktığını, daha sonra kalenin Bizanslılarca tekrar tamir edildiğini, ardından Yıldırım Bayezid'in fethettiği kentin kalesinin tüm duvarlarını yıktırıldığını belirtir. Babaeski, Çorlu, Lüleburgaz kaleleri örneklerinde görülen, Osmanlıların fethettikleri kalelerin duvarlarını yıktırması, fetih politikasında sistemli bir şekilde uygulanan bir usûldü; bu sayede Osmanlıların geri çekilişinde bu kalelerin tekrar savunma noktası haline gelmesi engellenmiş oluyordu (İnalçık, 1993). 17. yüzyılda kenti ziyaret eden Evliya Çelebi kale duvarlarından artakalanların kentin kuzey kısmında belli olduğunu kaydeder. Evliya Çelebi ayrıca kentte Bizanslılar döneminde bir "deyr-i metin" (sağlam manastır/kilise) bulunduğunu belirtir (Kahraman ve Dağlı, 2006). Kentin kalesinden bugüne, yerleşimin kuzeyinde istasyon civarında az sayıda kalıntı kalmıştır (Samothrakis, 1963). Kale muhtemelen 6. yüzyılın başlarına aittir (Papazotos, 1989).

1922 öncesinde önemli bir Ermeni cemaatinin olduğu Çorlu'nun nüfusu yaklaşık 13.000'di. Çorlu'da iki Rum kilisesi bulunuyordu: Kentin merkezinde bulunan, 1830 yılında inşa edilen metropolitlik kilisesi Kimisis tis Theotoku ve 17. yüzyılda inşa edilen Ayios Georgios Kilisesi. Kentte ayrıca bir Ermeni kilisesi ile bir sinagog (bugün Havra Camii ya da Yeni Camii) bulunuyordu.

Hayrabolu (Chariupolis)

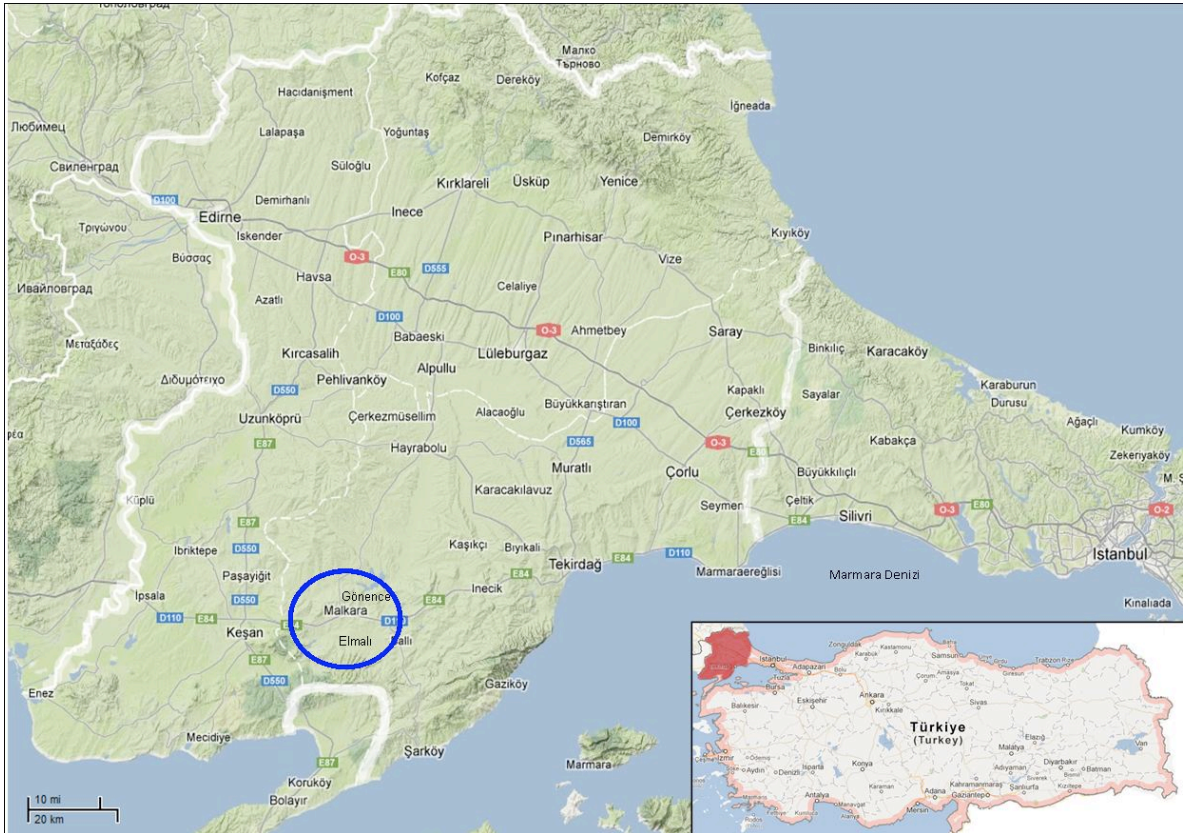
8. yüzyıldan itibaren Herakleia Metropolitliği'ne bağlı bir piskoposluk merkezi olan ve Chariupolis adıyla bilinen Hayrabolu (Şekil 3.52.) Tuna havzasıyla Marmara Denizi

kıyıları arasındaki yolda bulunduğundan sık sık düşman saldırılarına maruz kalıyordu (PW, 1899). 1052’de Nikiforos Bryenos Peçenekleri burada yendi. 1205’te Bulgarlar tarafından büyük zarar gören kent, 1358’de Orhan Bey’in oğlu Süleyman Paşa tarafından alındı.

1901 yılında Hayrabolu tarihini yazan Caferzade Mehmet Tevfik, döneminde Hisariçi adı verilen bölgede kale bedenleri ve çeşitli harabeler bulunduğu kaydeder (Oy, 1989). 10. yüzyılda Herakleia Metropolitliği’ne bağlı 17 piskoposluktan biri olan kent, muhtemelen 14. yüzyılda piskoposluk olmaktan çıktı (Samothrakis, 1963). 1922’de Herakleia Metropolitliği’ne bağlıydı (Kiminis, 2009).

Malkara (Syracellae)

Kaynaklarda Syra(s)cellae, Syraçellae, Sirogellis olarak geçen yerleşim, Kypsela-Perinthos-Byzantion yolu üzerinde, bugünkü Malkara yakınında gösterilir (PW, 1932, Mansel, 1938, Talbert, 2000). (Şekil 3.53.)

Şekil 3.53. Malkara (Syracellae), Elmalı, Gönence yerleşimleri

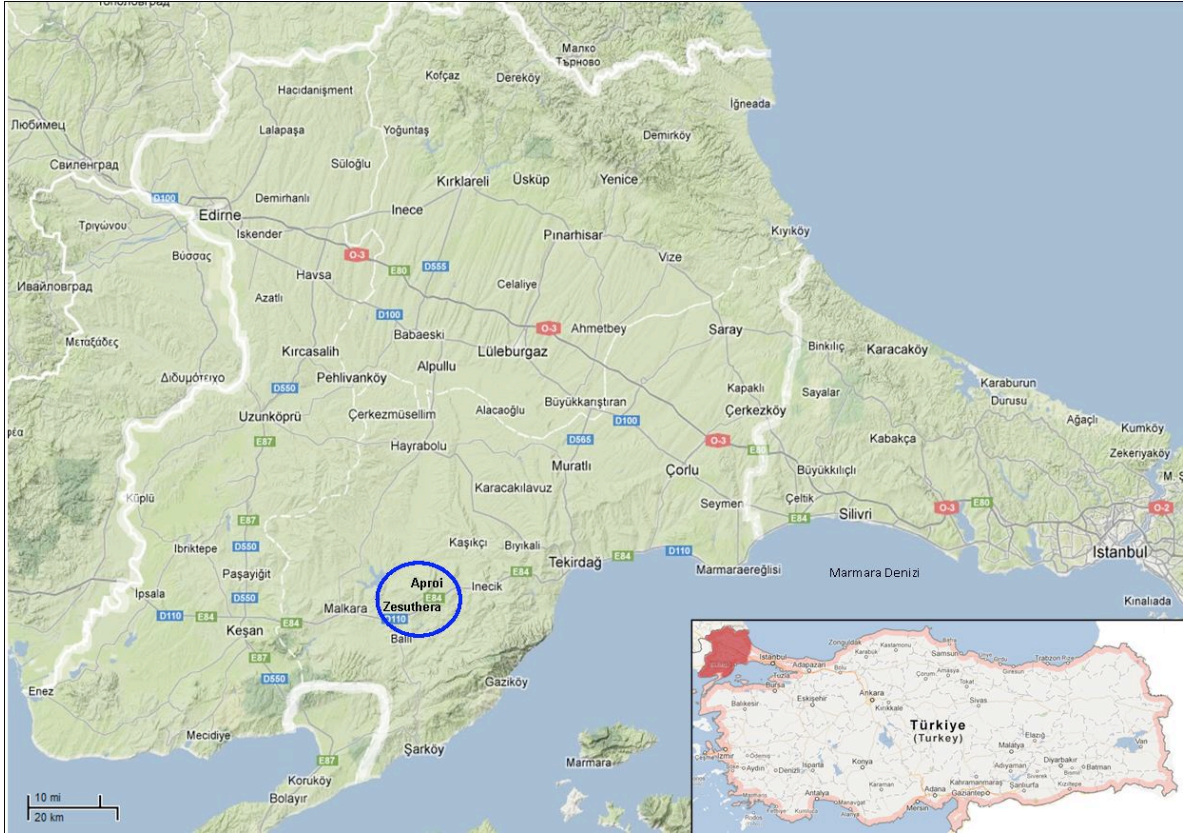
Tekirdağ'ın batısında yer alan Malkara eski adıyla Megale Karya/Megale Karea/Megale Agora ya da Megalagora, Herakleia Metropolitliği'ne bağlıydı (Külzer, 2008, Samothrakis, 1963, Kiminas, 2009).

Tekirdağ ili Malkara ilçesine bağlı bir köy olan Elmalı'nın (Almalı) bir buçuk kilometre kuzeydoğusunda Ayios Athanasios Manastırı bulunuyordu. Herakleia Metropolitliği'ne bağlı olan köy ve manastırın yakınlarında eski sur kalıntıları bulunuyordu. Bağlık alan, ormanlık arazi ve değirmene sahip olan manastır zengindi. Manastırın gelirleri Elmalı köyündeki okulun ve köyün Rum cemaatinin giderleri için kullanılıyordu. 1922'ye kadar faal olan manastırın panayırı 2 Mayıs'tı (Lekkos, 1999).

Tekirdağ ili Malkara ilçesine bağlı bir köy olan Gönence'de (Kalivya) İperayia Theotoku Portaitissa Manastırı bulunuyordu. Gönence, 1922 öncesinde 400 hanelik büyük bir kasabaydı. 23 Ağustos'ta panayırı olan manastır, seksen odalı, oldukça varlıklıydı. Manastır, II. Balkan Savaşları sırasında tahrip olmuştur (Lekkos, 1999).

Aproi/Apros (Kermeyan)

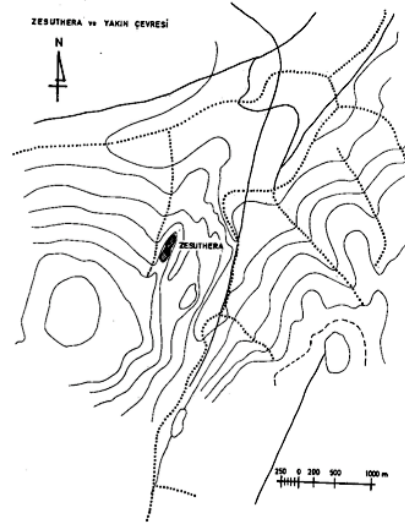
Ainos (Enez) ile Marmara kıyılarına çıkan yol arasında bulunan antik Apros ya da Aproi yerleşimi, bugün Malkara'ya bağlı Kermeyan köyüdür. (Şekil 3.54.) MÖ 4. yüzyılda Trak krallığının merkeziydi. MS 1. ya da 2. yüzyılda Roma hâkimiyetine girdi. Via Egnatia üzerinde bir durak olan yerleşim Roma döneminde emekli askerlerin yerleştirildiği bir koloni olarak Colonia Claudia Aprensis adını, daha sonra I. ya da II. Theodosios tarafından verilen Theodosiopolis adını alsa da, bu isimler yerine eski adı Apros ya da Aproi kullanıldı (Tanındı ve Kurt, 2009, PW, 1895). Roma döneminde, özellikle 4. yüzyılda Herakleia'dan sonra bölgenin en önemli yerleşimlerindendi. 6. yüzyılda piskoposluk, 7. yüzyılda başpiskoposluk merkezi oldu. Bulgar ve Haçlı ordularının kenti yağmalamasına karşın 14. yüzyıla kadar metropolitlik olan kent, 15. yüzyılda metropolitlik olmaktan çıktı (Papazotos, 1989). Haçlıların 1204'de Konstantinopolis'i almasından sonra Apros'ta Latin piskoposluğu kuruldu ancak Haçlıların Trakya'yı terk etmesinden, yaklaşık 1244'ten sonra sadece bir unvan olarak kaldı. Kermeyan köyünün 2 km. kuzeybatısında kale kalıntıları bulunuyordu. Ayrıca köyün içindeki bazı evlerin bahçesinde eski kitabeler bulunmuştur (Lambusiadis, 1929).

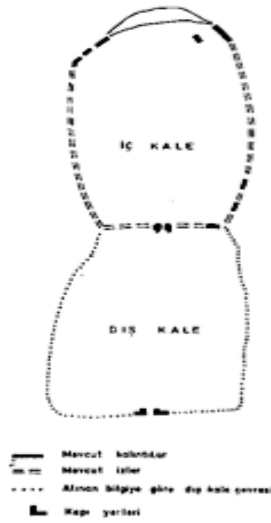
Şekil 3.54. Aproi yerleşimi ve Zesuthera Kalesi

Zesuthera Kalesi

Malkara ile Apros arasında Via Egnatia üzerinde bulunan Zesuthera Kalesi (Şekil 3.55.) bir sırt üzerinde güney-kuzey yönünde inşa edilmiştir. Bir surla ikiye ayrılan kale, iç ve dış kaleden oluşur. (Şekil 3.56.) İç kale yaklaşık 200 metre uzunluğundaydı. İç ve dış kale arasında bulunan orta surun tam ortasında bir kapı bulunuyor, dış kalenin içinde kuzeydoğu yönünde muhtemelen bir kilise yer alıyordu. Kalenin doğu ve batısındaki tepeler nekropol alanı olarak kullanılmıştı. Kalede bulunan keramiklerden kalenin 11.-13. yüzyıllarda inşa edildiği anlaşılır. Kalenin taşları yakındaki Kermeyan köyünde inşaatlarda kullanılmış, bugün kaleden geriye önemli bir kalıntı kalmamıştır (Dirimtekin, 1974).

Şekil 3.55. Zesuthera Kalesi ve yakın çevresi (Dirimtekin, 1974)

Şekil 3.56. Zesuthera Kalesi planı (Dirimtekin, 1974)

BÖLÜM 4

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRAKYA’DA KORUMA

Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden, yeni Cumhuriyet’e aktarılan ve Cumhuriyet döneminde, eski eserler ve bunların korunması ile ilgili yasal süreç incelenmiştir. Yapılan hukuki düzenlemeler, eski esere ve korunmasına ilişkin karar organlarının görev ve sorumluluklarını, devletin eski esere ve korunmasına ilişkin bakış açısını anlamamızı sağlayacaktır. Ancak bu çalışmada yasal düzenlemeler, Roma ve Bizans dönemi eserlerini kapsadığı ölçüde incelenmiştir. Elbette hukuki metinlerin hemen hemen tamamında Roma-Bizans dönemi terim olarak geçmemekte, bu döneme ait eserler genellikle Türk-Osmanlı öncesi uygarlıkları ya da İslam dışı uygarlıklar gibi, tarih öncesi dönemi ya da Helenistik dönemi de kapsayan genel sözcüklerle ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, yasal düzenlemelerde somut olarak isim verilmediğinden, Osmanlı dönemi öncesindeki uygarlıkların eserlerine değinildiği maddeler ağırlık noktasını oluşturmuştur. Türk sanatının anıtsal yapılarının korunmasına ilişkin düzenlemelere ve uygulamalara genel bir bakış açısıyla değinilmiş, Türk-İslam sanatı örnekleri dışındaki eserlere ve bunların nasıl korunması gerektiğine dair devletin bakış açısını anlamak amacıyla ağırlık, Roma ve Bizans devri anıtlarının ele alınışına verilmiştir. Yine bu dönemde koruma amaçlı örgütlenmeler incelenerek, örneğin müzelerin oluşturulması ve müzelerde Osmanlı-Türk sanatı dışındaki eserlerin nasıl korunması gerektiğine dair yaklaşımlar değerlendirilmiştir.

Korumanın yasal boyutunun ülke bazında genel çerçevesinin ardından, Trakya’da koruma alanında örgütlenmeler incelenmiş, yerel bazdaki örgütlerin ve devletin koruma ile ilgili yerel kurumlarının eski eserlerle ilgili uygulamaları ele alınmıştır. Burada iki temel

veriden biri, Trakya’da devletin doğrudan uygulama aracı olan Trakya Mufettişliği’nin çalışmaları, Mufettişliğin bir anlamda organları sayılabilecek Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Cemiyeti, Halkevleri çalışmaları ve yerel basının konuya yaklaşımıdır. Uygulamada değerlendirilen ikinci veriyi, Vakıflar İdaresi’nin ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün (E.E.M.G.M.) Edirne’deki çalışmaları oluşturmuştur. Yasalar çerçevesinde belirlenen, devletin ve yerel yönetimlerin Roma-Bizans eserlerine bakış açısını anlamak için, uygulamada yasaların nasıl kullanıldığı, bu örgüt ve kurumların uygulamaları incelenerek ele alınmıştır. Yapılan yasal düzenlemelerle uygulamaların paralellikleri ya da zıtlıkları değerlendirilerek, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde genelde eski esere, özelde Roma-Bizans dönemine ve eserlerine bakışın genel bir tablosu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

4.1. Cumhuriyet’in Korumada Getirdiği Düzenlemeler

Osmanlı İmparatorluğu son döneminden itibaren koruma ve eski eser kavramıyla ilgili yapılan yasal düzenlemeler ve Cumhuriyet’e aktarılan yasal süreç ve bakış açısı aşağıda ele alınmıştır.

4.1.1. Koruma anlayışında Cumhuriyet’in Osmanlı mirası

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Batılılaşma ile birlikte eski eserlerin korunması anlayışı gelişmiş, konuyla ilgili yasal düzenlemelerse ancak 19. yüzyıldan itibaren getirilmeye başlanmıştır. İmparatorlukta 1848 ve 1864 tarihlerinde kentleşmeyle ilgili ilk yasal düzenlemeler olan Ebniye Nizamnameleri’nde, yangınları önlemek amacıyla eski yapıların onarımına ilişkin bazı düzenlemeler yer alsa da, asar-ı atika (eski eser) olgusunun ilk olarak ele alındığı yasal metin, 1858 tarihli “Arazi Kanunnamesi”dir. Bu yasal düzenlemede “asar-ı atika” her ne kadar dolaylı olarak geçse de, yasa Osmanlı İmparatorluğu’nda eski eser kavramının ve koruma olgusunun ele alındığı ilk yasal belge olarak değerlendirilir. Osmanlı İmparatorluğu’nda bu dönemde eski eserlerle ilgili çıkarılan yasalar aslında, o dönemde hızla artmakta olan imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yabancı araştırmacıların yaptığı kazılarla ilgiliydi. Sözgelimi Arazi Kanunnamesi’nin 107.

maddesine göre tesadüfen bulunan taşınır eserlerin bulan kişiye ait olduğu, yine 1858 tarihinde kabul edilen Ceza Kanunnamesi'nin 133. maddesinde, “kutsal hayır yapılarını yıkanların cezalandırılacağı” belirtilmekteydi (Madran, 1996).

İmparatorlukta eski eser ve korumayla doğrudan ilgili ilk yasal düzenlemeyse 1869 tarihli “Asar-ı Atika Nizamnamesi”dir (A.A.N.). Yedi maddeden oluşan yasa aslında tamamen arkeolojik kazılarla ilgiliydi ve kazı yapacak kurumların alacakları izinler ve bulunan eski eserlerin yurtdışına çıkarılmasını yasaklama gibi düzenlemeler getiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk ruhsatlı arkeolojik kazının tarihi 1843 yılı olduğu düşünülürse bu yasa, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorlukta artan arkeolojik kazıları denetleme amacıyla doğan ihtiyaçtan gerekli görülmüştü. İlk resmi kazıdan Birinci A.A.N.’ın yayımlanmasına kadar yani 1843-1869 yılı arasındaki yabancıların yaptığı kazılardan çıkan tüm eserlerin tamamı yurtdışına götürülmüştü (Çal, 1990, Madran, 1996).

1869 yılındaki A.A.N.’nın yetersiz kalması sonucu 1874’de İkinci A.A.N. yürürlüğe sokulmuş, bu nizamnamede arkeolojik kazılarda bulunan eski eserlerin “belli şartlar altında” yurtdışına çıkarılması hükmü getirilmişti. Bu yaklaşım bir geri adım olarak sayılsa da, ilk defa bu nizamnamede eski eser tanımı yapılmış, eski eserler sınıflandırılmış ve eski eserler günümüze kadar sayılacağı gibi “devlet malı” olarak kabul edilmiştir. 1877 tarihli “Ebniye-i Emiriye (Kamu Yapıları) ve Vakfiye İnşaat ve Tamirat Hakkında Nizamname”, kamu ve vakıf yapılarının inşaat ve onarımları için yürürlüğe giren bir nizamnamedir. Cumhuriyet döneminde bu yasa 1923 yılında yapılan küçük bir değişiklikle 1936 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır (Madran, 1996).

1884 yılında kabul edilen ve Türk eski eserler hukukunun temeli kabul edilen Üçüncü A.A.N.’nda ise, tanımlar kapsamlı hale getirilmiş, eski eserlerin yurtdışına çıkarılması yasaklanmış, taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına ilişkin önemler getirilmiştir. Bu üç nizamnamenin uygulamada görülen bazı yetersizlikler doğurması sonucunda, eski eserlerle ilgili bir başka nizamname 1906 tarihinde kabul edilmiştir. 35 maddeden oluşan bu son A.A.N. 1973 yılına kadar ülkedeki tek koruma mevzuatı olarak yürürlükte kalmıştır. Nizamnamede konumuz açısından en önemli maddelerden biri, taşınmaz eski eserlerle ilgili hükümlerin olduğu, nizamnamenin üçüncü bölümüdür. Buna göre, taşınmaz eski eserleri yerinden oynatmak, yıkmak, bozmak, kalıntıları izinsiz kullanmak, bunlara 300 metreden

daha yakın kireç ocağı ve tuğla harmanı kurmak, onları dolaylı ya da doğrudan olumsuz etkileyecek fiziki eylemlerde bulunmak, üzerine izinsiz iskele kurmak, ahır ya da ambar olarak kullanmak yasaktır; aksine davrananlar para ve hapis cezasına çarptırılır. Bu nizamname de ağırlıklı olarak arkeolojik kazılar ve bu şekilde bulunan eski eserlerle ilgilidir (Madran, 1996).

1912 yılında korumayla ilgili İmparatorluğun son yasal düzenlemesi olan “Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi” (M.A.N.) kabul edilmiştir. Eski eser tanımının yeniden yapıldığı bu nizamname, uygulamadaki bazı kararları yerel organlara bırakır. Bu nizamnamede konumuz açısından önemli maddelerden biri, tüm eski kale, burç ve kasaba surları ile hangi döneme ait olursa olsun tüm eserlerin eski eser sayıldığı birinci maddesidir. Nizamnamede, hükümetin herhangi bir eski eserin ya da kale ve surların yıkılmasını istediği takdirde, Maarif Müdürü’nün başkanlığında oluşturulacak bir heyetin eser ile ilgili rapor hazırlamasını, bu raporun Maarif Nezareti tarafından değerlendirilerek, son kararın yine bu kurum tarafından verileceği belirtilir. Eski eserin “yıkılması” ile ilgili, nizamnamede yer alan başka bir madde de, eski eserin durumunun kötü olması halinde ve bir heyetin kurulmasının mümkün olmadığı durumlarda, eserin yıkılmasını yerel ilgililerin denetimine bırakan maddedir. Bu iki madde, eski eserin korunmasıyla değil, yıkılmasıyla ilgili düzenlemeler getirmesi açısından çağdaş anlamda koruma kavramıyla bağdaşmaz (Madran, 1996).

1917 yılında, kentlerin imarı kapsamında yeni yapılan kamu binalarının inşaa sürecinde eski eserlerin yıkılması üzerine, “Asar-ı Atika ve Milliyeinin Muhafazasına İtina Edilmesine Dair Dahiliye Nezareti Tezkiresi” adıyla bir genelge yayımlanarak valiliklere gönderilmiştir. Genelgede eski eser tahribatının özellikle yerel yöneticiler eliyle ya da bilgisi dahilinde yapıldığının, yıkıma dair alınan kararların subjektif ve keyfi olduğunun tespit edilmesi son derece önemlidir. Genelgede tahribat konusunda şu saptamalar yapılmıştır:

Kent surları, kışla, mektep, hastahane gibi binalar, kamu yapılarının yapılması amacıyla vali, mutasarrıf, vilayet meclisleri ve kaymakamlar tarafından yıktırılmaktadır.

Fazla harap olmamış türbe, cami ve medrese gibi kutsal yapılar, tarihi ve mimari değerleri gözönüne alınmadan yıktılmaktadır.

Arkeolojik kazılarda bulunan süslemeli elemanları çıkartmak için yapılara zarar verilmektedir.

Asar-ı Atika ve Muhafaza-i Abidat Nizamnamelerinin hükümleri uygulanmamaktadır.

Tüm bu yıkımlar ilgili memurların kendi görüşleri doğrultusunda yapılmaktadır.

Genelgede bu tespitler yapıldıktan sonra, bu tahribatın devam etmesi durumunda ülkenin övünç kaynağı eserlerinin tamamen yok olacağı, dış ülkelerdeki koruma yaklaşımlarının ülkede de uygulanması gerektiği belirtilmiş, tüm ilgililerin yasalara uyması istenmiştir (Madran, 2002).

Yasalara karşın yerel yöneticilerin eski eser konusundaki bilinçsiz davranışlarına diğer örnek, 1870’li yıllarda İstanbul surlarının yıkılmasının talep edilmesi, Anadolu’nun pek çok kasaba ve ilinde kale ve sur duvarlarının yıkılmasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında alınan Meclis-i Umumi kararlarında Anadolu’nun çeşitli illerinde bu yönde alınan kararlar mevcuttur (Çadırcı, 1997). Genellikle işlevsiz görülen kent surlarının yıkılıp malzemesinden “imar” amacıyla yararlanma düşüncesi, bu dönemde ve Cumhuriyet döneminde ağırlık kazanmış, işlevsel değeri kalmadığı/olmadığı düşünülen eski eserler kaderine terk edilmiş ve/veya yıktırılmıştır (Madran, 2002).

4.1.1.1. Osmanlı döneminde koruma ile ilgili örgütlenmeler

Osmanlı İmparatorluğu’nda eski eserlerle ilgili ilk örgütlenme müzelerin kurulmasıdır. 1846 yılında Aya İrini Kilisesi’nin müze/depo olarak açılması, 1869 yılında bir müze/depo işlevi gören Aya İrini’nin “Müze-i Hümayûn” olarak tanımlanması, 1877 yılında Müze Komisyonu’nun oluşturulması müzelerin örgütlenmesinde önemli adımlar olarak görülür. Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk müze kurma girişimi olarak değerlendirilen çalışmalar, Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa’nın (1801-1857) silah deposu olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi’nde asar-ı atika toplamasıyla, 1846-1850 yılları arasında başlamıştır. Zamanla oluşan koleksiyona “Müze-i Hümayûn” adı verilmiş, 1869 yılında resmi olarak kurulan bu ilk “müze”nin müdürlüğüne Galatasaray Sultanisi müdürlerinden İngiliz Mr. Goold atanmıştır. Dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından tüm valiliklere gönderilen bir genelgeyle, sınırları içinde bulunan asar-ı atikanın hasara uğramayacak

şekilde müzeye gönderilmesi istenmiştir. Yurtiçindeki tüm taşınabilir eski eserlerin bir müzede toplanması olan bu girişimin ardından pek çok valilik bu doğrultuda, çok sayıda asar-ı atikayı İstanbul'daki müzeye göndermiştir (Ogan, 1947, Madran, 1996, Madran, 2002). 1871 yılında bir süreliğine lağvolunan müze müdürlüğü, 1872 yılında tekrar kurulunca, Müze-i Hümayûn'un müdürlüğüne, daha çok İstanbul ile ilgili çalışmalara imza atacak Mr. Dethier getirilmiştir. Dethier'in döneminde, 1871 yılında Müze Müdürü'nün girişimleriyle yeni Asar-ı Atika Nizamnamesi yapılmış, Müze, Aya İrini'den, büyüyen koleksiyonun daha rahat sergilenebileceği Fatih dönemi yapısı olan Çinili Köşk'e resmen 1880 yılında taşınmıştır. Dethier'in vefatı üzerine, müzecilikte ve eski eser korunması alanında önemli çalışmaları olan, Osman Hamdi Bey (1842-1910) 1881 yılında Müze-i Hümayûn'un müdürlüğüne atanmıştır (Ogan, 1947, Madran, 2002, İlhan, Y.M.). İlk Türk Müze Müdürü olan Osman Hamdi Bey, yeni bir Asar-ı Atika Nizamnamesi yapılması için öncülük yaparak, özellikle arkeolojik kazılarda bulunan taşınır asar-ı atikanın yurtdışına kaçırılması sonucunu doğuran yasal boşluğun kapatılmasını sağladı. Döneminin en önemli çalışmalarından biri kuşkusuz, Müze-i Hümayûn tarafından yapılan ilk kazı olan 1883 yılındaki Nemrut kazısı ve 1887 yılı Lübnan Sayda kazılarıdır. 1891, 1902 ve 1908 yıllarında açılan bölümleriyle bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi binası, Müze Müdürü Osman Hamdi Bey'in kişisel çabalarıyla inşa edildi. Anadolu kentlerinde müzeler açılması, Osman Hamdi Bey döneminde olmuş, 1902'de Bursa'da müze, Sivas, Bergama, Kuşadası'nda müze depoları ve 1904'de Konya'da müze açılmıştır. Aya İrini askeri müze olarak kullanılmaya devam etmiş, 1895 yılında Bahriye Müzesi açılmıştır. Müze sergi salonlarının inşasının yanı sıra, Bizans seramikleri kataloğu (1910), o dönem çok sayıda Bizans eserine sahip Bursa Müzesi kataloğu (1909) gibi içinde Bizans eserlerinin de olduğu müze kataloglarının hazırlanması da, dönemin eski eser anlayışında önemli bir göstergedir (Ogan, 1947, Çal, 1990, Akyürek, 2010). 1910 yılında Osman Hamdi Bey'in vefatı ile müze müdürlüğü görevini 1931 yılına kadar kardeşi Halil Ethem (Eldem) Bey (1861-1938) yürütmüştür (Ogan, 1947).

İmparatorlukta eski eser alanındaki örgütlenmeyle ilgili son adım 1917 tarihinde kurulan ve yalnızca İstanbul ile ilgili eski eserlerle ilgilenen "Asar-ı Atika Encümeni Daimisi"dir (A.A.E.D.). Kurum, İstanbul Müzesi'ne, İstanbul'da bulunan eski eserlerin

korunması konusunda yardımcı olacak bir kurum, onarım ya da koruma gerektiren eserlerin seçilmesinde başvurulacak bir denetleme/karar verme organı olarak kurulmuştur. İlk üyeleri arasında dönemin İstanbul Müzeleri Müdürü Halil Edhem Bey, Dr. Nazım, Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürü Mimar Kemaleddin Bey, Şehremaneti Heyeti Fenniye Mimari Şubesi Müdürü Mimar Asım Bey bulunuyordu. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da çalışmalarına devam eden kurum, asli görevlerinin yanısıra İstanbul'un imar planının hazırlanması çalışmalarında da yer almıştır (Ogan, 1947, Madran, 1996). A.A.E.D. tüzüğü, Cumhuriyet döneminde 1924 yılında yapılan bir değişiklikle "İstanbul'da Mütешеkkil Muhafazai Asar-ı Atika Encümeninin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Talimatname" olarak onaylanmış, kurumun adı daha sonra Eski Eserleri Koruma Encümeni (E.E.K.E.) olarak değiştirilmiştir. İstanbul'daki anıtların belgelenmesi ve korunması amacıyla oluşturulmuş bir kurum olsa da, bu yapılanma Türkiye'deki korumayı denetleyen ve karar organı olarak görev yapan ilk kurum olması nedeniyle önemlidir (İlhan, Y.M., Madran, 1996).

4.1.2. Erken Cumhuriyet döneminde yasal ve kurumsal düzenlemeler

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği dönemde eski eser korumasıyla ilgili Osmanlı döneminde varolan yasalara ek olarak, eski eserlerle ilgili bazı kararlar almıştır. Bu dönemde korumayla ilgili iki ana kurum Şeriye ve Evkaf Vekaleti ile Maarif Vekâleti'dir. 1920 yılında Türk Asar-ı Atıkası Müdürlüğü kurulmuş, daha çok müzecilik işleriyle ilgili olan bu kurum 1921 yılında Hars (Kültür) Müdürlüğü adını almıştır. 5 Kasım 1922'de Gazi Mustafa Kemal'in emriyle Maarif Vekili İsmail Safa tüm valiliklere gönderdiği, "Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat" adıyla bir genelge yayımlamıştır. Bu genelgede, eski eserlerle ilgili tüm işlemlerin yürütülmesinden merkezde Hars Dairesi'nin, illerde ise Maarif Müdürlüklerinin sorumlu olduğu belirtiliyordu. Genelgede valiliklerden, müze memurları ve ilgili uzmanların da katılımıyla müze koleksiyonlarının envanterlerinin hazırlanması isteniyor, arkeolojik kazı ve sondajın Hars Dairesi'nin yetkisinde olduğu, bilimadamlarının bu kurumdan izin alarak kazı yapabilecekleri belirtiliyordu. Bu genelgedeki belki de en önemli karar, ülke ölçeğinde bir kültür envanterinin oluşturulması ve böylece ülkedeki ilk girişimi yapmış olmasıdır. İllere gönderilen bu genelgede, şu bilgiler istenmiştir:

İl dahilindeki kent ve kasabaların tarihi ve çeşitli dönemlerde aldıkları değişik isimler,

İslam öncesi uygarlıklara ait eser kalıntılarının fotoğrafları ya da krokileri ve raporları,

Osmanlı ve öncesi “Türk Harsı”na ait tarihi eserler, bunlardan değerli olan ve onarımı mümkün olanlar,

Yerel yönetimlere devredilen vakıf eserler,

İlde mevcut cami, mescit, medrese, tekke, çeşme, köprü, imaret, kervansaray, şifahane ve benzerlerinin durumları,

İlde gömülü meşhur kişiler ve bunların süsleme açısından değerli sandukalarının fotoğrafları istenmiştir. Ancak bu girişimin nasıl sonuçlar verdiğine dair bir bilgi yoktur (Madran, 1996, Madran, 2002).

Cumhuriyet döneminde eski eserlerin sahipliği ve korunması ve onarımı, çeşitli düzenlemelerle farklı kurumlara verilmiştir. Bu değişiklikler, uygulamada bazı sorunlara neden olmuştur. Aşağıda, cami, tekke, zaviye ve Türk-İslam sanatı dışındaki uygarlıklara ait, özellikle Roma-Bizans dönemleriyle ilgili eserlerin mülkiyetleri konusundaki değişiklikler şöyledir:

1926 yılında 831 sayılı kanun gereği, anıt sayılan sebil, çeşme ve şadırvanların, sularıya birlikte sahibi Belediyeler olmuştur.

1929 yılında 1525 sayılı “Şose ve Köprüler Kanunu” ile ana yollar üzerindeki eski köprülerin bakım ve onarım yetkisi Nafia Vekâleti’ne bırakılmıştır.

1930 yılında 1580 sayılı Belediyeler Kanunu’nun 159. maddesi uyarınca, terk edilmiş kale ve kule arsalarının ve yıkıntılarının mülkiyeti, yönetimi ve denetlenmesi belediyelere bırakılmıştır. Burada önemli bir nokta, sağlam olan kalelere kimsenin sahip çıkmamasıdır.

1924 yılında, namaz kılınan cami ve mescitlerle, şahıslar ve belediyelere geçmiş olan hanlar ve hamamlar Vakıflar İdaresi’nde kalmıştır.

1926 yılında vakıf mezarlıkları belediyelere devredilmiş, 1931 yılında yürürlüğe giren Mezarlıklar Nizamnamesi’ne göre, vakfa ait tapulu ve tapusuz umumi mezarlıklarla, metruk ve sahipsiz mezarlıklar Belediyelere devredilmiş, ancak bu mezarlıklardan tarihi

değeri olanların M.A.N. hükümlerinin geçerli olduğu belirtilmiştir (T.T.A., 1946, Madran, 1996).

Bu değişiklikler, konunun uzmanı olmayan yerel idarecilerin eski eserlerle ilgili nihai kararları almasına neden olmuştur. Olumsuz kararlar sonucunda yapıların satılması, yıkılması söz konusu olmuş, zaten Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük önem ve ivme kazanan “imar” faaliyeti ve özellikle Türk-İslam sanatı dışındaki eserlerin önemsiz, değersiz, gereksiz görülmesi düşüncesiyle bu eserlerin yok edilmesine yol açmıştır. Nitekim bu görüş daha sonra yöneticiler tarafından da benimsenmiş, anıtların yürürlükte olan kanunlarla farklı sahiplere verilmesinin, bu anıtların korunmasını engelleyen en önemli faktör olduğu kabul edilmiştir. Üstelik bazı anıtların sahiplerinin dahi belli olmadığı, farklı mülkiyetin zararları nedeniyle anıtların tek bir sahibi olması gerektiği, 1940'lı yıllarda dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından dile getirilerek, anıtların hazinenin yani devletin malı olduğu belirtilmiş, mülkiyet konusundaki bölünmenin anıtların bakımı, korunması, onarımı, kısacası hayatları için tehlikeli olduğu vurgulanmıştır (T.T.A., 1946).

Cumhuriyet döneminde eski eserlere bakış ve bunların korunmasına ilişkin yaklaşımın belirgin bir değişiklik gösterdiği ve bu etkinliklerin ivme kazandığı tarih, pek çok araştırmacının belirttiği gibi 1931 yılıdır. Bu tarih, Atatürk'ün eski eserlerin ve arkeolojik kazıların titizlikle ele alınmasını ve araştırmaların konunun uzmanlarınca ele alınmasını istediği ünlü telgrafını Başbakan İsmet İnönü'ye çektiği yıldır. Bu emir doğrultusunda, Nisan 1931'de Bakanlar Kurulu kararıyla Başbakanlık Müsteşarı başkanlığında, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı, Vakıflar Umum Müdürü, Antikiteler ve Müzeler Müdürü, Etnoğrafya Müzesi Müdürü'nden oluşan bir komisyon kurulmuş, bu komisyon şu önemli saptamaları yapmıştır:

Anıtların bakım ve onarımları çeşitli yasal düzenlemelerle değişik kurumlara bırakılmıştır. Bu kuruluşların yeteri kadar ödeneği bulunmamakta, olsa bile bilimsel onarım yapamamakta, bu nedenle anıtlar ihmal edilmektedir.

Belediyeler ve Özel İdareler, anıtların değeri ve korumanın önemine ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadıkları için, yol açmak, eski eserin arsasını satmak gibi nedenlerle bunları yıkmak istemektedir.

Bu önemli saptamaları yapan komisyon şu önerileri getirir:

Anıtların korunması merkezden yönetilmelidir. Kurulacak “Abideleri Muhafaza Heyeti” onarım programlarını hazırlamalı, mevcut Müzeler Müdürlüğü uygulamayı gerçekleştirmelidir.

Anıtlar tescil olmalıdır.

Eski eserlerin korunması için parasal kaynak gereklidir. Bu nedenle Vakıflar İdaresi bütçesine ödenek konmalı, il özel idarelerinin bütçelerinde anıtların korunması için pay ayrılmalıdır.

Vakıflar Umum Müdürlüğü tarihi değeri olan yapıların korunmasını en önemli görevi saymalı, diğer hizmetler bu görevden sonra gelmelidir.

Milli Savunma Bakanlığı tarafından kullanılan eski eserler boşaltılmalıdır.

Kültür Bakanlığı anıtların değerini ve korunmasının yararlarını her sınıftan insana anlatmak için yayınlar yapmalıdır (Madran, 1996, A.K.K., 1935).

Komisyonun bu raporu üzerine Maarif Vekili uygulamaya yönelik bir iş programı hazırlayarak, 1933 yılında Kültür Bakanlığı’nın bütçesine konulan ödenekle, abidelerin onarım ve tanzimleri, abidelerin tescil edilmeleri, abidelerin rölöve, stampaj, mulaj ve fotoğraflarının hazırlanması, bilimsel yayınlar yapılması, abidelerin ziyareti için turizm kuruluşlarıyla ortak çalışmalar yapılması, yabancı uzmanların onarım amacıyla yapacakları gezilerin masrafları karşılanacaktır. İş programı doğrultusunda, Türkiye eski eserler bakımından dört bölgeye ayrılmıştır. Ankara, İstanbul, İzmir ve Elazığ’ın merkez iller olduğu bu dört bölgenin her birinde bir arkeolog, iki mimar, bir ressam ve bir fotoğrafçıdan oluşan bilimsel ve teknik bir komisyon kurulacak, bu komisyonlar yerel müzelerle ortak çalışacaktır. Bir diğer somut adım, Anıtlar Koruma Komisyonu’nun (A.K.K.) kurulmasıdır. A.K.K., Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden Eski Eserleri Koruma Encümeni ile benzerlik taşır; ancak E.E.K.E.’nin aksine A.K.K. yalnızca İstanbul’da değil, tüm ülke ölçeğinde çalışmalar yapacaktır. Eski eser koruma konusunda A.K.K., ülkedeki ilk kapsamlı ve büyük programlı etkinliktir (Madran, 1996). 1933 yılında 14640 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kurulan Komisyon’un üyeleri arasında, Edirne’de de görev yapacak olan mimar Sedat Çetintaş da yer almış, ülkenin arkeolojik haritalarının yapılması, bu amaçla üniversite ve yerel eğitim kurumlarında

görevli coğrafya uzmanlarından yararlanılması kararlaştırılmıştır (Madran, 1996). 1933 yılında, Cumhuriyet'in eski eserlere yaklaşımının somutlaşmış bir ürünü olan A.K.K., eski eserlere Cumhuriyet'in bakışını ortaya koyan bir uygulamadır. Komisyonun çalışma raporları, eski eser politikalarının anlaşılmasında önemli belgelerdir. Bu raporlara göre, “taş devrinden başlayarak tarihten önceki bütün çağlarda ve tarihsel kurumlarda Eti, Asur, Frigya, Lidya, Urartu, Klasik Yunan, Helenistik, Romen, Bizans, Selçuk ve Osmanlı denilen yakın Türk çağlarını temsil eden her çeşit antikitenin” bulunduğu Anadolu, bir bütün olarak görülmüş, ülkenin bu anlamda dünyada ender görülen bir zenginliğe sahip olduğunun altı çizilmiştir. Bu anlamda, bu uygarlıkları yaratan halkların neredeyse tamamının Anadolu kökenli olduğu vurgulanmış, bu uygarlıkların geride bıraktığı eserler, bu açıdan da önemli, değerli ve eşsiz görülerek, korumaya değer bulunmuştur. “Sosyal varlığımıza tanıklık eden” bu eserlerin korunması gerektiği belirtilerek, bu eserler yeni Türk kültürünün yaratılmasında önemli birer araç olarak görülmüştür. Bu eserleri korumak, ilmi olduğu kadar yeni rejimin siyasi amaçlarının da gereğiydi. Özellikle Bizans eserleri söz konusu olduğunda, bu eserlerin sanatsal değerlerinin altı çizilmiş, korunması gerektiği belirtilmiş, bunun aynı zamanda “yabancılar karşısında” yanlış anlaşılmalara yol açmaması için de gerekli olduğu vurgulanmıştır (A.K.K., 1935).

Oldukça kapsamlı olan bu kararlar, belgeleme, onarım, düzenleme ve yayın, tanıtım süreçlerini kapsayan, çağdaş koruma anlayışının göstergesidir. Maarif Vekâleti bu kararları destekler nitelikte, 1931 yılında valiliklere gönderdiği bir genelgeyle, tarihi anıtları kurtaracak önlemlerin alınmasını, müzelerin gelişmesinin sağlanmasını ve “toprak üstünde sürünen asar-ı atika için” il özel idare ve belediye bütçelerine ödenek konmasını istemiştir (Madran, 1996).

Anıtların envanterlerinin hazırlanması, ülkedeki eski eserlerin tanımlanması açısından en temel hazırlıklardan biridir. Bu amaçla, Cumhuriyet döneminde 1922 yılında Hars Dairesi tarafından yayımlanan genelgenin ardından, 1931 yılında eski eserlerle ilgili çalışmaların ivme kazanmasıyla aynı yıl, Maarif Vekâleti 8555 sayılı, ülkedeki eski eserler envanterinin oluşturulmasına yönelik bir genelge yayımlamış, bu genelgede şu hükümlere yer verilmiştir:

Taşınmaz eski eserler için oluşturulan her fişte bir anıtle ilgili belgeler yer alacak, bu fişler beş ay içinde doldurularak, bakanlığa gönderilecektir.

Taşınmaz eski eserler ve anıtlar iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde çeşitli dönemlerden kalan anıtsal nitelikli yapıtlar (camii, çeşme, medrese, türbe, hipodrom, su kemerleri, mezar odaları, dikili taşlar vb.) yer alırken, ikinci bölümde kişilerin, şirketlerin ya da derneklerin elinde olan tarihi ve mimari değeri olan yapıtlar yer alacaktır.

Fişlerde, anıtın bilinen adı, anıtın yeri, üzerindeki kitabenin adı ya da vakfın örneği, krokisi, plan ve fotoğrafları, genel tanımı (biçimi, ölçüleri, malzeme ve yapım tekniği, süslemeleri), yapının tarihiyle ilgili bilgi yer alacaktır.

Belgeleme, müze müdür ve memurları, tarih öğretmenleri, ilköğretim müfettişleri ve varsa Asar-ı Atika Muhipleri dernekleri üyeleri yardımlarıyla yapılacaktır (Madran, 1996, Madran, 2002).

Anıt envanterinin hazırlanmasında öne çıkan önemli bir unsur, genelgede anıtların çiziminin yapılmasının istenmesi, dolayısıyla anıtların çizimsel olarak da belgelenmesi gerekliliğinin vurgulanmasıdır. A.K.K., bu gerekliliğin öneminin, mimarlık tarihimizin ayrıntılı olarak saptanması, gelişim sürecinin tanımlanması, Cumhuriyet mimarlığının oluşumunda gelecek nesiller için sağlıklı belgeler oluşturulması, anıtlardaki yanlış onarımların belirlenerek doğru restorasyon projelerinin hazırlanması, rölöve müzesi kurulması, Türk sanatının yayın yoluyla dünyaya tanıtılması açısından önemli olduğunun altını çizerken, abideler arasında “değerli ve değersizlerinin ayrıştırılmasına yönelik bir sınıflama yapılması” amacını da güttüğünü belirtmiştir (Madran, 1996). Günümüzde geçerli olmayan, abidelerin “değerli ve değersiz” olarak sınıflandırılması anlayışı ne yazık ki, Cumhuriyet’in ilk döneminde kimi abidelerin yıkılmasına ya da kaderlerine terk edilmesine neden olmuştur. Bu yıkımlara dair örnek, Edirne bağlamında aşağıda daha ayrıntılı incelenecektir.

1931 yılındaki tarihi ve mimari eserlerin tescilini ve korumasını isteyen genelgeye rağmen, yerel idarecilerin bu konuda duyarsız kalmasına bir örnek, Konya’da 1932-33 yıllarında tarihi öneme sahip İplikçi Camii’nin yıkımına başlanması, yıkımın ancak konunun Cumhurbaşkanı’na iletilmesiyle durdurulmasıdır (Meriç, 1963).

Bu genelge sonucunda, 1933 yılında yurt çapında 3500 anıtın envanter fişleri hazırlanmış, aynı yıl Maarif Vekâleti 95 il ve ilçede 250’den fazla anıtı kapsayan “Acilen Tamiri İktiza Eden Tarihi Binalar Listesi” adıyla bir liste yayımlamış, bu listede sadece ibadet edilen camilerin onarımından Vakıflar İdaresi, kalan tüm anıtların onarımından Maarif Vekâleti sorumlu kılınmıştır (Madran, 1996). Yine bu genelge sonucunda, 1933 yılından itibaren Bursa ve Edirne’deki anıtların rölövelerinin hazırlanması Sedat Çetintaş tarafından gerçekleştirilmiş, rölöve hizmetleri 1936 yılında Antikiteler ve Müzeler Umum Müdürlüğü’ne bağlı Rölöve Bürosu’nun kurulmasıyla kurumsallık kazanmıştır (Madran, 1996).

Eski eser konusunda genç Cumhuriyet’in yeni yasal düzenlemeler ve kurumsallaşma yoluyla bilinç oluşturmak çabalarına bir diğer örnek, 1936 yılında yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’nun 10. maddesinde yer alan “mimari ve tarihi değeri olan eserler satılamaz” hükmüdür. Bu hüküm, yerel yönetimlerin idaresine bırakılan eski eserlerin korunması açısından önemli bir yasal bağlayıcılık koyuyor olsa da, eski eser konusunda uygulamada merkezi idare-yerel yönetim çatışmasının önüne geçilemiyor, bu nedenle merkezi yönetim sık sık yerel yöneticileri yayınladıkları genelgelerle, eski eserler konusunda uyarıyordu. Buna örnek olarak, Başvekil İsmet İnönü’nün 1935 ve 1936 yıllarında, vakıf eserlerinin bazı il idarecileri ve belediyelerce kanunsuz bazı davranışlara maruz kaldığını belirttiği, “Türklüğün yüksek abidatına ve yadigârlarına saygı beslenmesini” istediği genelgelerdir. 1936 tarihli genelgede, “sınıflama dışı da olsa, Vakıflar Umum Müdürlüğü’nün oluru alınmadan hiçbir vakıf kökenli yapının, en üst düzey yöneticinin onayı olmadan diğer kuruluşlara ait eski eserlerin, hiçbir nedenle işgaline ve yıkılmasına yol açılmayacaktır” denmiştir. Vakıf eserleri gibi mezarlıklar da, yayımlanan genelgelere karşın, yerel yönetimler tarafından satılan ya da tahrip edilen alanlar olmuş, merkezi idare-yerel yönetim çatışmasının eski eserler bağlamında başka bir örneğini teşkil etmiştir (Madran, 1996, Meriç, 1963).

Vakıflar Umum Müdürlüğü’nün işleyişine dair 1936 tarihinde kabul edilen Vakıflar Nizamnamesi’ne göre, taşrada görev yapan Vakıflar İdaresi müdür ve memurları, bulundukları bölgede vakfa ait olan mimari ve tarihi değeri bulunan yapılar ve bu yapıların onarım gereksinmelerini her yıl Vakıflar Umum Müdürlüğü’ne bildirmekle yükümlüydü.

Ayrıca Vakıflar, tıpkı A.K.K. gibi envantere dayalı bir koruma programı benimsemiştir. Bu program sonucunda, Vakıflar tarafından yürütülen onarımların büyük bir bölümünün cami olduğu, onarılan yapıların büyük çoğunluğunun İstanbul'da bulunduğu, İstanbul dışında olan anıtlar arasında Edirne-Selimiye, Lüleburgaz-Sokollu, Havza-Sokollu camilerinin de yer aldığı görülür (Madran, 1996).

1945 yılında, o döneme kadar yapılan koruma faaliyetlerinin değerlendirilmesi amacıyla “Eski Eserler ve Müzeler I. Danışma Kurulu” toplanmıştır. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in aktardığına göre, Cumhuriyet döneminde müzelerde toplanan eserler, Osmanlı döneminde toplanabilen eserlerin yedi katı olup, bu durum Cumhuriyet'in konuya ilgisini göstermektedir. Atatürk ve İnönü'yü koruma ve müzecilik konusundaki çalışmalarda en önemli iki şahsiyet olarak tanımlayan Yücel, koruma ve onarım konusunda yapılması gerekli görülen işleri şöyle sıralar:

Ülke ölçeğinde tüm eserler haritalar üzerinde saptanmalıdır.

Onarım öncelikleri üstün değerli olup, yıkılma tehlikesi olan en fazla olan yapılara verilmelidir.

Onarılacak yapılara mutlaka yeni işlev verilmelidir.

Yücel, “asırlardan kalma müesseseleri dejenere ve perişan edip bir tarafa atmak, ondan sonra yenisini yapmak, millet ölçüsünde israfın en fena şeklidir”, diyerek önemli bir tespitte bulunmuşsa da, 1922-1950 yılları arasında vakıf kökenli taşınmaz kültür varlıkları hariç 24 anıtsal yapı yıkılmıştır (Madran, 2002, İlhan, Y.M.).

4.1.2.1. Halkevleri

1950 yılına kadar Cumhuriyet hükümetlerinin eski eser koruma konusundaki faaliyetleri, bir devlet işi ve siyasi bir sorumluluk olarak görülmüş, devletin her türlü aygıtıyla bir bütün olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla devlet, Halkevleri, müzeler, Türk Tarih Kurumu gibi kanalları kullanarak eski eser ve korunması ile ilgili toplumu eğitme, bilinçlendirme çalışmalarını yürütmüştür.

Anıtların envanterlerinin hazırlanması, rölöve çalışmaları gibi eski eserleri belirlemek ve kaydetmek yönündeki çalışmalara ek olarak, bu anıtların tanıtımı ve tarihi abideler konusunda bilinçlenmeye yönelik çabaların önemli bir ayağı da yayın sürecidir.

Cumhuriyetin ilk döneminde Halkevleri bünyesinde, eski eserlerle ilgili çalışmalar yapılması gündeme gelmiş, bu amaçla halkın bilinçlenmesi için Antikiteler ve Müzeler Müdürü Hamit Zübeyr (Koşay) tarafından bazı öneriler gündeme getirilmiştir. Buna göre, Halkevleri’nde konuyla ilgili konferanslar verilmeli, esnaf örgütleri ve gençlik dernekleri rehberler yönetiminde eski eserlerin bulunduğu yerlere ve müzelere geziler düzenlemeli, arkeolojiyle ilgili eserler yayınlanmalıdır. Kurulduğu 1932 yılından kapatıldığı 1951 yılına dek, ülke çapında sayısı 478’e ulaşan Halkevleri, yurttaki en büyük ve yaygın kuruluş olması nedeniyle, eski eser bilincinin topluma yayılmasında en önemli araçlardan biriydi. Eski eserlerin tanıtımı, Halkevleri’nin “Tarih ve Müze Kolları” yoluyla olmuş, bu kolun görevleri, “Milli, mahalli tarih ile ilgili konunun uzmanlarınca yapılan araştırmaların halka yayılmasını sağlamak, yeni yapılacak araştırmaları teşvik etmek ve yayımlamak, tarihsel ve kültürel zenginliklerin korunmasına, ortaya çıkarılıp tanıtılmasına çalışmak, tarihimizi araştırmak, tarihimizi anlatan yapıtları halka duyurmak, tanıtmak ve sevdirmek, tarihsel yapıt ve kalıntılara zarar verilmesine, yok edilmesine ya da ülkemizden çıkarılmasına engel olmaya çalışmak, bunların bilgisiz insanlar tarafından kötü kullanılmasının önüne geçmek, halkta tarih kültürü ve sevgisini geliştirmeye çalışmak, eski eserleri halka tanıtmak için sergiler, müzeler açmak” olarak belirlenmişti (Arık, 1947, Halkevleri, 1935). 1943 yılında mevcut 405 Halkevi’nin 90’ında “Müze, Tarih ve Folklor Kolu” bulunuyordu. Yerel Halkevleri’ne bağlı yayın organları aracılığıyla yayın faaliyetinin de yapılıyor olması, yöre tarihleri ve anıtları hakkında bilgilerin yayılmasını sağlıyordu. Halkevleri’nin merkezi yayın organı Ülkü dergisiydi. Yerel Halkevleri’nin yayın organlarının amacı, “İnkılap heyecanını yaymak ve parti prensiplerini telkin etmenin” yanısıra bölgelerindeki gelişmelerden okuyucularını haberdar etmektir (Halkevleri, 1935, Arık, 1947, Madran, 1996, Madran, 2002).

Bu çalışmalara ek olarak, Maarif Vekâleti 1935 yılında “Antikiteler ve Tarihi Eserlerden Derslerde Nasıl İstifade Edileceği Hakkında Andıç” hazırlayarak, andıçın tüm okullarda uygulanmasını istemiş, şu saptamalara yer vermiştir:

Ülkede bulunan tüm tarihi eserler Türk ırkının yapıcılığı ve kültürünün belgeleridir.

Ülkedeki eserlere Eti, Frigya, Lidya, Roma, Bizans, Osmanlı gibi ne isim verilirse verilsin, tümü Türk eseridir. İsimler dönemin ayrılmasına yarayabilir.

Bu ata belgelerini tanımak ve korumak, Türk'ün görevidir.

Ülkedeki tarihi eserleri ve antikileri korumak için en etkin önlem, ulusun tüm bireylerinde küçük yaştan başlayarak tarihi eserlere karşı ilgi uyandırmak ve bunun ulusal bir görev olduğunu anlatmaktır (Madran, 1996).

Bu amaçlarla hazırlanan programın konumuz açısından önemli olan, öğrencilere yönelik tavsiyelerinden biri, öğrencilerin önce yakın tarihe ilişkin anıt ve eserlerle (Kurtuluş Savaşı'nın ve Türk Devrimi'nin türlü evreleriyle ve Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiş hizmetlerle ilgili yerler ve belgeler) ilgilenmelerine ilişkin olan kısmıdır. Elbette, gençlerin eski eserler konusunda bilinçlenmesine yönelik bu çabalar önemli olmakla birlikte, önceliğin Cumhuriyet devri hizmetlerinin tanıtılmasına verilmesi, eski eserlerin bir araç olarak görülmesi, dönemin bakış açısını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dönemin eski eserlere bakış açısı, doruk noktasına Türk Tarih Tezi ile ulaşan, Türk kültür ve medeniyetinin yüceltilmesi gerekliliği, yeni Cumhuriyet'in kültür alanında da Türk kimliğinin vurgulanması şeklindedir. Anadolu üzerindeki tarihsel iddiaların asılsızlığını kanıtlamak, Türklerin uygarlık yaratıcısı bir ulus olduğunu tarihsel veri ve bulgularla ispatlamak, Türk ulusunun büyük bir tarih yarattığını ve birçok görkemli uygarlığı derinden etkilediğini bilimsel olarak kanıtlamak, 1930'ların ikinci yarısına damgasını vuran Türk Tarih Tezi çalışmalarının ana amaçlarını oluşturur. 1933 yılında Dr. Reşit Galip yeni Tarih Tezi'nin hatlarını özetlerken, “Dünyanın çeşitli bölgeleri arasında köprülük eden Anadolu, paleolitik devirden itibaren Türklere yurt olmaya başlamış, Türkler burada pek çok uygarlık kurmuşlardır” diyerek, Anadolu'nun tarihsel süreçte aslında bir Türk yurdu olduğunun altını çizmiştir. (Madran, 1996, Şimşek, 2002).

4.1.2.2. Türk Tarih Kurumu

Eski eser konusunda görev alan diğer bir kurum, Türk Tarih Kurumu'dur. Kurum, Anadolu sanatıyla ilgili her türlü bilgiyi araştırmak, verileri yayınlamak konusunda yetkili organlardan biriydi. 12 Nisan 1931 tarihinde “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti” adıyla kurulmuş, ana görevi “Türk tarihini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmek”, “Türk ve Türkiye tarihini aydınlatmaya yarayacak belge ve malzemeyi elde etmek için gereken yerlere inceleme, kazı ve bunlarla ilgili araştırma yapmak için gereken kişileri

göndermek” olarak belirlenmiştir. Türk tarihini araştırmak için belge toplamak ve kazı ve araştırmalar yapmak, kurumun uygulamaları arasındaydı (Madran, 2002). Kurum, en eski devirlerden başlayarak Anadolu tarihinin aydınlatılması için geziler ve kazılar yapılması, Türk tarihi kaynaklarının ve Türk tarihine dair yapılan araştırmaların yayımlanması, tarihi anıtların korunması alanlarında çalışmalar yapmakla yükümlüydü (Arık, 1947).

1935 yılında “Türk Tarihi Araştırma Kurumu Programının Avan Projesi” adıyla başlatılan çalışmaya göre, kurumun tarih etkinliklerinin önemli bir parçasını, koruma konusunu doğrudan ilgilendiren, “her türlü tarihi vesika, malzeme ve abidelerini bulmak, toplamak, muhafaza ve restore etmek” oluşturmuştur. Koruma konusunda, envanter oluşturma, toplama ve tanıtma faaliyetlerinin tamamını içeren kapsamlı bu projenin hedeflerinden bazıları şöyleydi:

Emniyetsiz ve tehlikeli yerlerde dağınık halde duran elyazması, kitabe, vakfiye, mahkeme sicili vb. belgeleri Ankara’da çağdaş bir yapıda toplamak, çağdaş yöntemlerle düzenlemek ve kullanıma açmak,

Memleket içinde ve dağınık halde açıkta duran tarihi eserleri, tahrip edilmek, çalınmak, satılmak, “ziya’a uğramak” ve zamanla kendi kendine tahrip olmak tehlikelerinden korumak için hükümetçe bütün tedbirleri almak (Müzeler Umum Müdürü Hamit Zübeyr’in riyasetinde teşekkül edecek bir komisyon bu hususta icap eden projeyi hazırlayacak, bunun icra ve tatbikini takip edecektir.)

Hükümet otoritelerinin ve belediyelerin yakın ilgi, izleme ve sorumlulukları altında, Cumhuriyet Halk Partisi’nin Halkevleri’ne ve Parti organlarına açtıracağı “sürekli ve usanmaz” bir tanıtım etkinliği ve Basın Yayın Umum Müdürlüğü “nezareti ve takibi altında” günlük gazete ve dergilerde yaptırılacak “sürekli, tesirli, popüler neşriyat”la, “bu milli tarih mallarını asıl sahibi olan Türk halkına muhafaza ettirmek”,

Gerek içeride ve gerekse dışarıdaki müze ve kütüphanelerde bulunan eski eser ve tabloların kopyalarını alarak yeni koleksiyonlar oluşturmak,

Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir ve Edirne’de belli dönemlere ve kültürlere ait eserleri toplayarak, bu kentleri “Eski Eserler ve Abideler Merkezi” haline getirmek (Bu projeyle Afet İnan ve Halil Edhem Eldem görevlendirilmiştir),

Memleket içinde ve dışındaki mühim “kazı ve keşif yerleri”ne geziler düzenleyerek, bulunan tarihi eserler ve anıtlar üzerinde bilimsel incelemeler yapmak (Afet İnan koordine edecektir),

Parasal alt yapısını daha sonra yeterli hale getirmek üzere, şimdilik küçük ölçekli arkeolojik ve antropolojik kazı ve araştırmalar başlatmak,

Türk mimarisini ve bunu yaratan ulusal birikimi yeniden uyandırmak, bu ulusal eserleri yararlı ve etkin kılmak için tüm ülkede bu eserlerin (binalar, çeşmeler, köprüler vb.) fotoğraflarını dağıtmak (Reşit Saffet Atabinen ve Celal Esat Arseven bu proje ile görevlendirilmiştir),

Yabancı bilim kurumları ve otoritelerle, uzmanlarla işbirliği kurmak,

Kültür Bakanlığı’nın verimli yardımını, işbirliğini sağlamak.

Ancak bu amaçların büyük kısmı gerçekleştirilememiş, taşınmaz kültür varlıkları konusunda kurumun yaptıkları, bu eserlerle ilgili tanıtıcı, monografik yayınlarla sınırlı kalmış, parasal ve insani kaynak eksikliği nedeniyle bu çok kapsamlı program amaçlanan şekilde uygulanamamıştır (Madran, 1996, Madran, 2002).

Cumhuriyet’in eski eser konusunda getirdiği uygulamalardan biri de konunun uzmanlarınca yapılan arkeolojik kazıların teşvik edilmesidir. Cumhuriyet’in kültür projelerinden biri olan arkeolojik kazılar Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte başlatılmıştır. Yurt çapındaki Roma-Bizans eserlerinin ortaya çıkarılması konusunda önemli bir süreç olan kazılar erken Cumhuriyet döneminde şöyle sıralanabilir:

Didim: 1924-1925 yıllarında Th. Wiegand tarafından başlatılmıştır.

Efes: 1926 yılında tekrar başlayan kazılar Prof. J. Keil tarafından yönetilmiştir.

Bergama: 1927 yılında Th. Wiegand yönetiminde başlatılmıştır.

Aphrodisias: 1937 yılında İtalya Müzeleri adına Jacobi tarafından üç ay süreli kazı yapılmıştır.

Ayasofya Avlusu: 1935 yılında Müze denetiminde Alman Asar-ı Atika Enstitüsü tarafından başlatılmıştır (Madran, 2002).

Türk Tarih Kurumu’nun üstlendiği, Türk bilimadamlarının yönetiminde yapılan ilk arkeolojik kazı ise Remzi Oğuz Arık ve Hamit Zübeyr Koşay başkanlığındaki 1935 yılındaki Alacahöyük Hafriyatı’dır. T.T.K. tarafından 1935-1950 yılları arasında farklı

ölçek ve nitelikte 38 adet kazı ve araştırma etkinliği yapılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde, Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan kazılardan bazıları, Konya-Alaattin Tepesi (Remzi Oğuz Arık, 1941-43), Ankara-Çankırıkapı (Remzi Oğuz Arık-Hamit Zübeyr Koşay, 1937-43), İzmir-Namazgâh (Selahattin Kantar-Rüstem Duyuran, 1938-44), Adana-Karatepe (Bahadır Alkım-Halet Çambel, 1947), Kayseri-Kültepe (Tahsin Özgüç, 1948), Antalya-Perge (Arif Müfid Mansel, 1946), Antalya-Side (Arif Müfid Mansel, 1947), Sivas Şifahiyesi (Sedat Çetintaş, 1938) kazılarıdır. T.T.K. Asbaşkanı Afet İnan'ın raporuna göre 1937-1943 yılları arasında T.T.K. 17 arkeolojik kazı, 12 sondaj ve 6 bölgede araştırma yapmış, 1941 yılında Ankara tren istasyonu yakınında Devlet Demiryolları genel idare binası inşası sırasında çıkan 3. ya da 4. yüzyıla ait freskli Bizans dönemi mezar binası Çankırıkapı açık hava müzesine taşınarak onarılmıştır. Ancak kazılarda yapılan başka onarım ve koruma etkinliğinden söz edilmez (Madran, 2002, Eyice, 1973).

1932-1949 yılları arasındaki kazılarda ağırlık Önsya uygarlıklarına aitken, bunu Klasik Çağ ve Bizans kazıları takip etmiş, 1950-1977 yılları arasında Önsya kazıları sayısı, Klasik dönem kazılarının gerisinde kalmıştır. Bu iki dönemin ardından tarih öncesi dönemle ilgili kazılar, Bizans dönemi kazıları, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemiyle ilgili kazılar sıralamada yerini almıştır. Dolayısıyla, Cumhuriyet'in ilk otuz yılında Önsya tarihi ve uygarlığı ile ilgili kazılar ağırlık kazanmış, Bizans dönemine ilişkin kazıların Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 1950'lerden sonraki dönemle karşılaştırıldığında, nispeten ağırlıkta olduğu saptanmıştır (Çal, 1990).

T.T.K., 1940'lı yıllarda, eski eser envanteri konusunda bir proje başlatmıştır. "Türk İslam Devri Kitabeleri Derleme Heyeti" ile yürütülen bu çalışmayla, Anadolu ve Trakya'daki taşınmaz kültür varlıklarının, kitabelerin, mezar taşları yazıtlarının ve vakfiyelerin belgelenmesi amaçlanıyordu. Ankara ve İstanbul bürosu olarak ikiye ayrılan ekipte Ankara bürosu tüm Anadolu'daki, İstanbul bürosu ise İstanbul ve Trakya'daki kültür varlıklarından sorumluydu. İstanbul bürosu şefi Rıfkı Melul Meriç'in yanı sıra, Ali Saim Ülgen, Yusuf Akyurt, Sedat Çetintaş gibi dönemin önemli mimar ve sanat tarihçileri bu bürolarda görevliydi. 1945 yılında İstanbul bürosu 2807 mezar ve yapı kitabesi ile 72 adet mezarlık ve hazire planı hazırlamıştır. Envantere alınan bu eserlerden çoğu bugün mevcut değildir. Kurulduğu yıllarda oldukça verimli çalışan büro çalışmaları, 1950'li yıllardan

sonra yavaşlamış, envanter çalışmaları bu yıllardan sonra Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü bünyesindeki tescil bürosunca yürütülmüştür (Madran, 2002).

4.1.2.3. Müzeler

Müzecilik, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, rejimin özel ilgi gösterdiği kültürel faaliyet alanlarından biri olmuştur. Nitekim Cumhuriyet Halk Fırkası'nın nizamnamesinde müzeciliğe yer verilmiş, müzelerde toplanan eserlerin “milli varlığımızın ispatı” olduğu düşünülmüştür. Eski eser konusunun, devlet tarafından ele alınması gereken önemli bir görev olduğu bilinci, Cumhuriyet'in kurucuları tarafından benimsenmiş, bu amaçla ülkedeki eski eserlerin toplanacağı çeşitli müzeler kurulması gerekli görülmüştür (Koşay, 1932).

Müzecilik faaliyetleri açısından Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılan önemli adımlardan biri, 1924 yılında Topkapı Sarayı'nın müze haline getirilerek, saraya yeni bir işlev verilmesi ile ülkenin ilk anıtsal yapısı olmasıdır. Topkapı Sarayı İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü'ne bağlanmış, 1924 yılında halkın ziyaretine açılmıştır. Saraydaki çini ve silah koleksiyonları düzenlenmiş, yazma ve basma eserlerden oluşan Saray'daki kitaplar, oluşturulan kütüphanede toplanmıştır (Ogan, 1947). Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla, mimari açıdan önemli yapılar Vakıflar İdaresi'nden alınarak İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü'ne bağlanmış, bakım, idare ve onarımları müze tarafından yapılmaya başlanmış, Konya Mevlana Dergâhı ve Türbesi 1926 yılında “Asar-ı Atika Müzesi”ne dönüştürülmüştür (Ogan, 1947, Madran, 1996).

Cami olarak kullanılan Ayasofya'nın 1934 yılında müzeye dönüştürülmesi, anıtsal yapıların korunması konusunda Cumhuriyet döneminin diğer önemli adımlarındandır. Yapının müzeye dönüştürülmesi aşamasında, binanın tamiri, binaya uyum sağlamayan Abdülmecit döneminde inşa edilen kayyumhane ve öksüzler yurdu binalarının yıkılması, avlu içinde bulunan kahvehane ve diğer dükkanların yıktırılması, atrium'un düzenlenerek açık müze haline getirilmesi, Bizans imparatorlarına ait lahitlerin ve İstanbul'da çıkacak Bizans dönemine ait mimari eserlerin burada sergilenmesi ve Ayasofya'nın bahçesinde hafriyat yapılması gündeme alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda, Abdülmecit döneminde yapılan öksüzler yurdu fotoğraf, plan ve rölöveleri alındıktan sonra yıktırılmış, gerekli

istimlakler yapılmış, yapı kapsamlı bir bakım ve tamir gördükten sonra, 1935 yılında müze olarak halka açılmıştır (Ogan, 1947).

Müzeler, 1933 yılında Maarif Vekâleti'ne bağlı Müzeler Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Kurumun adı daha sonra, Antikiteler ve Müzeler Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir. Bir müdür, bir arkeolog, bir mümeyyiz ve iki kâtipten oluşan kadrosuyla müzeler, Türk Tarih Kurumu ile birlikte kazı yapmak, anıtların tescil ve onarım hizmetlerini yürütmekle görevlendirilmişti (Madran, 1996).

Cumhuriyet döneminde İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü'nün denetiminde ağırlıklı olarak İstanbul olmakla birlikte, ülkenin çeşitli noktalarında Bizans dönemi kazılarının, yüzey araştırmalarının ve yayınların yapıldığı görülür. Ağırlıklı olarak İstanbul'da yapılan bu kazılardan bazıları, Müze görevlisi Theodoros Makridis yönetimindeki Lips Manastırı (Fenari İsa Camii) kazısı, Müze Müdür Yardımcısı Arif Müfid Mansel'in küçük bir Bizans yapısı olan Balabanağa Mescidi kazısı, yine Mansel'in Fatih'te bulunan Bizans dönemine ait bir lahit ile ilgili çalışması, Mansel'in Bizans döneminde önemli bir yerleşim birimi olan Yalova Kaplıcaları üzerine bir çalışması, Topkapı Sarayı ikinci avlusunda Bizans devri bazilikası kazısıdır. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin en önemli Bizans kazılarından biriye, hiç kuşkusuz 1940-1948 yılları arasında, Müze Müdürü Aziz Ogan ve Arif Müfid Mansel başkanlığında yapılan Rhegion (Küçükçekmece) kazısıdır. Bu kazıda 5. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilen, etrafı surlarla çevrili muhtemel bir saray kalıntısı bulunmuştur (Eyice, 1973). 1930'larda İstanbul dışında da Bizans dönemiyle ilgili bazı araştırmalar yapıyordu. Bunlardan biri Kapadokya'dayken, diğeri David Talbot Rice tarafından Trabzon'da yapıyordu (Akyürek, 2010).

Cumhuriyet'in ilk döneminde Bizans dönemiyle ilgili çalışmalar, yukarıda belirtilen sınırlı kazılar yanında, genellikle konu ile ilgili yapılan tarihi araştırmalar ve özellikle İstanbul içinde yeni inşaatlar sırasında ortaya çıkan buluntularla ilgilidir. Özellikle İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdür ve çalışanlarının kaleme aldığı bu çalışmalar arasında, Trakya ile ilgili bazı kısa yazılar da bulunur. Bu anlamda, Ayasofya Müzesi üçüncü müdürü Feridun Dirimtekin'in çalışmaları ilk akla gelenlerdir. Silivri Kalesi, İnceğiz Mağara ve Kiliseleri, Pınarhisar ve Vize Kaleleri, Vize Kilise ve Mağaraları hakkında Dirimtekin'in yazdıkları

Ayasofya Müzesi Yıllığı'nda yayımlanmıştır. Trakya bölgesindeki kazılar ise, 1971 yılında İstanbul Edebiyat Fakültesi İlkçağ Tarihi Kürsüsü Başkanı Prof. Afif Erzen'in Enez kazısı ile başlamıştır (Eyice, 1973). Ancak tüm bu çalışmalar, yüzey araştırmaları ve kazılar, Bizans sanat tarihçisi bulunmadığından, müze arkeologları ve müzede görevli uzmanlarla işbirliği içinde yapılmıyordu (Akyürek, 2010).

4.1.2.4. Dernekler

Türkiye Tarihi Anıtların Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği, 31 Mart 1946 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Devlet erkânınca kurulan derneğin amacı, tüzüğünde “Türkiye’de hangi devirden kalmış olursa olsun tescil edilmiş veya tescile değer görülmüş anıtların ve gayrimenkul eski eserlerin ömürlerinin uzatılmasına, onarılmasına, kazı ve örenyerlerinin düzenlenip ağaçlandırılmasına, anıt-peyzajların güzelliklerinin korunmasına yardım etmek ve bu eserlerin tanıtılıp sevdinilmesine çalışmak” olarak belirtilmiştir. Aynı yılki ilk genel kurulunda, “çeşitli illerdeki yapıların onarımına katkıda bulunulacağı” kararı verilmiş, 1947 yılında Ankara-Ahi Şerafettin ve Hacıbayram camilerinin ve İstanbul-Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı’nın onarımlarına katkıda bulunulmuştur. Adı daha sonra “Türkiye Anıtlar Derneği” olarak değiştirilen derneğin Trakya bölgesindeki eski eserlere dair çalışmalarının olup olmadığı bilinmemektedir (Madran, 2002).

Bu dernek dışında, tüm Anadolu’daki eski eserlerle ilgilenen bir sivil toplum örgütü olmamakla birlikte, eski eserlerin yöresel bazda korunması ile ilgili çalışmalar yapan çeşitli dernekler mevcuttur. Bursa’da Bursa Eski Eserleri Sevenler Derneği (1946), İzmir’de İzmir Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti (sonradan “İzmir Antikite Sevenler Sosyitesi” ve ardından “Ege Turizm Cemiyeti”), faaliyetleri daha çok eski eserlerle ilgili yayınlar yapmakla sınırlı kalsa da İstanbul’da Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu bunlardan bazılarıdır.

Genç Cumhuriyet’in eski eser konusunda, yasal düzenlemeler açısından olumlu yaklaşımlarına karşın, uygulamada korumanın başaramadığı görülür. Yasalarla uygulama arasındaki çarpışmaya çarpıcı bir örnek, çalışmaları İstanbul iliyle sınırlı olan E.E.K.E.’nin 1939 yılında hazırladığı raporda kendisini gösterir. Encümen, aldığı koruma kararları

nedeniyle “köhneperestlik”le ve imara engel olmakla suçlandığını belirtir. Raporla belirtilen pek çok önemli nokta, Edirne’de 1930’larda örneği görülen, eserlerin değerlerinin derecelendirilerek, az değerde, ya da değersiz görülenlerin yıkılması gerekliliğine dair verilen raporları hatırlatır. E.E.K.E.’nin raporundaki hususlardan biri şöyledir:

Bazı yapıları, mimari değerine göre, 1., 2., 3., ve 4. derece biçiminde sınıflandırıp, bunlardan 1. derece olanlar dışındakilerin eski eser değerlerini düşürerek, yıkılmalarını öngören fikirler de bulunmaktadır. Eski eser ve arkeoloji noktasından hareket ederek “daha güzel”, “daha sanatkârane”, “daha eski/daha yeni” gibi ölçütler geliştirmek ve eski eserleri buna göre sınıflamak benimsenebilir, ancak bunlardan yola çıkarak az değerli eserleri yok etmek doğru değildir (Madran, 1996). Encümenin aldığı kararlara karşı çıkan dönemin İstanbul Beyoğlu Vakıflar Direktörü Halim Baki Kunter, 1939 yılında kadro dışı bırakılmış cami ve mescitlerle, yıkık ve yanık cami arsalarının yasaya göre satılması gerektiğini, oysa Encümen’in “kıskanç bir muhafazakârlık” ile bu yönde kararlar almadığını belirtmiş, bu kararı almanın “realite gereği” olduğunu savunmuştur (Madran, 2002).

Cumhuriyet’in erken döneminde yapılan yasal ve kurumsal düzenlemelere karşın eski eser bilinci ve koruma olgusu, ne yazık ki belli bir çevrenin savunduğu bir olgu olmaktan ileri gidememiştir. Özellikle devletin yönetici kadrosundaki önderlerin haricinde, eski eser ve korunması, kamuoyu tarafından yeterince algılanamamış, koruma konusunda ısrar eden uzmanların ve yasaların tavırları küçümsenmiş, dikkate alınmamış, sonuçta eski eserlerin tahribi gündeme gelmiştir.

4.2. Eski Eser Konusunda Trakya’da Örgütlenme ve Uygulamalar

Cumhuriyet’in kuruluş döneminde, eski eser konusunda Trakya’daki uygulamaları incelerken, bu dönemde var olan kurum ve kuruluşların birbirlerine bağlı oldukları gözlemlenir. Tek parti yönetiminin, ülkedeki kültürel ve sosyal kolları olan Halkevleri, Halkevlerinin yayımladığı dergiler ve diğer yayınlar, 1934 yılından itibaren tüm Trakya illerini kapsayan Trakya Umumi Müfettişliği, Müfettişliğin yayın organları, kurduğu eski eserlerle ilgili kurumlar, bu kurumların çalışmaları, yayın faaliyetleri, Maarif Vekâleti’ne bağlı müzeler, elbette yine Vakıflar İdaresi’ne bağlı Vakıflar il müdürlükleri aslında bir bütündür. Bu kurumlar ve çalışmaları, devletin kültür ve eski esere bakışını anlamamızda

önemli birer veridir. Bu nedenle bu kısımda, Trakya bölgesinde 1924 yılından itibaren kurulan Trakya Umumi Müfettişliği'nden başlayarak, müfettişliğin çalışmaları, yayınları, Trakya'daki Halkevleri, çalışmaları, yayınları ve Edirne Vakıflar İdaresi'nin eski eserler konusundaki uygulamaları incelenecektir.

4.2.1. Trakya Umumi Müfettişliği ve Trakya'daki eski eserler konusunda faaliyetleri

Trakya'da Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eski eserlerin durumu konusunda araştırma yaparken, Trakya Umumi Müfettişliği'ni incelemek şarttır. 1934 yılında kurulan bu müfettişlik, Trakya'nın kalkınması ve imarı konularında çalışmalar yapmış, bölgedeki eski eserler hakkında da bazı uygulamaları olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Trakya'daki eski eserlere bakış, Umumi Müfettişliğin bu konu hakkındaki politikalarının ve uygulamalarının kavranmasıyla anlaşılacaktır.

19 Şubat 1934 tarihinde 2/150 sayılı kararname ile “Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mıntıklarında, mühim nafia ve iskân işlerinin esaslı bir surette tanzim ve idaresi için” merkezi Edirne olan Trakya Umumi Müfettişliği kurulur. Türkiye’de kurulan beş umumi müfettişlikten ikincisi olması nedeniyle, bu müfettişlik İkinci Umumi Müfettişlik olarak da bilinir. Kuruluş kararnamesinde her ne kadar bayındırlık ve iskân konularında çalışmalar yapacağı izlenimi edinilse de, müfettişlik Trakya bölgesinde köyler, kalkınma, imar, eğitim, eski eserler gibi geniş bir çerçevede çalışmalar yapmıştır (Koçak, 2003).

Müfettişliklerin ülke çapında kuruluş nedeni, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından, Türkiye Cumhuriyeti'nin esaslarından biri olan halkçılığın gereği olarak gösterilir. Buna göre hükümet, müfettişlikler kurmakla, “denetleme ve hizmetini halkımızın ayaklarına götürmektedir.” Trakya Umumi Müfettişliği'nin görev ve sorumlulukları nüfus, iskân, tarım, ekonomi, bayındırlık, finans, köy ve köycülük, kültür konularını içeriyordu (Koçak, 2003).

18 Mart 1934 tarihinde, o dönemde Diyarbakır milletvekili olan ve daha önce Birinci Umumi Müfettişi olarak görev yapan İbrahim Tali Öngören, Trakya Umumi Müfettişi olarak atanmış ancak yaklaşık bir buçuk yıl sonra müfettişlikten sağlık nedenleriyle istifa etmiştir. 9 Ağustos 1935 tarihindeyse müfettişliğe o dönemde İzmir Valisi olan Kazım Dirik atanmıştır. Dirik, 3 Temmuz 1941 tarihine, ölümüne kadar bu görevini sürdürecektir.

Kazım Dirik'in ölümünden sonra 1941-1943 yılları arasında müfettişlik görevinde kimin olduğu bilinmemekle birlikte, 1943-1947 yılları arasında Abidin Özmen Trakya Umumi Müfettişi olarak görev yapmıştır (Koçak, 2003). Trakya Umumi Müfettişliği, ülkedeki diğer tüm müfettişliklerle birlikte 1948 yılında tasfiye edilmiş, fiilen on dört yıl boyunca Trakya bölgesinde en önemli devlet aygıtı olarak hizmet vermiştir (Koçak, 2003).

Trakya bölgesinin sosyal ve ekonomik açıdan kalkınması amacıyla Trakya Umumi Müfettişliği, köylerde köy büroları kurmuş, bayındırlık, tarım, veterinerlik, ekonomi ve kültür alanlarında köylülere hitaben yazılacak ve dağıtılacak broşürler hazırlatmıştır. Bu broşürlerde kültür alanında yazılması saptanan konu başlıkları arasında, “Atatürk ve Devrim Ateşi: Altı Ok, Kanun Sevgisi ve Yasalara Bağlılık, Türklük Sevgisi, Köylerde Türk Dilinden Başka Dil Konuşulmaz; Buna Göz Yummanın Zararları, Türklerin Orta Asya Kaynaklarından Çıkış Haritası” gibi başlıklar yer alıyordu (Koçak, 2003). Umumi Müfettişliğe bağlı olan Köy Büroları, cep boyda, ziraat, hayvancılık, çeşitli hastalıklar, arıcılık konularında kitaplar, broşürler ve afişleri de yayımlayarak, köylere dağıtıyorlardı (Ülkü, 1939).

Trakya Umumi Müfettişliği, bölgede yaptığı çalışmaları belli aralıklarla raporlar halinde Başbakanlığa sunuyor, bölgede yapılacak çalışmalar için de yine merkezden onay alıyor, merkezden maddi kaynak talebinde bulunuyordu. Müfettişliğin Başbakanlığa sunduğu raporlar arasında, vakıf eserlerinin ve eski eserlerin onarımı konusunda raporlar da bulunmaktadır (Koçak, 2003).

Trakya Umumi Müfettişliği, köylere ücretsiz olarak dağıtılmak üzere Trakya Dergisi adıyla bir dergi çıkarmıştır. Bu dergide ülkede olan güncel olaylar, Müfettişliğin Trakya'daki çalışmaları yer alıyor, dergi Trakya'daki tüm köylere ücretsiz gönderiliyordu. Aylık yayımlanan dergide, Trakya'daki imar faaliyetleri ayrı bir önem taşır. Trakya'da turizmi geliştirmek amacıyla, imar faaliyetlerine ayrı bir önem veriliyor, kentteki anıtsal eserlerin korunması ve bakımının üzerinde, kentte daha çok turizm potansiyeli yaratmak amacıyla duruluyordu. Müfettişliğin bölgedeki çeşitli alanlardaki faaliyetlerinin halka duyurulduğu bir yayın organı olan dergide, bölgedeki arkeolojik kazılar, imar çalışmaları, Edirne'nin turistik noktaları, hayvancılık, çiftçilik gibi konularda halkı bilinçlendirmeye yönelik hem haberlere hem de makalelere yer veriliyordu.

4.2.2. Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu

Trakya Umumi Müfettişliği'nin, Edirne'de eski eser korunması konusundaki faaliyetlerinden biri de 5 Ekim 1935 tarihinde kurulan Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun kurulmasıdır. İbrahim Tali Öngören'den sonra Trakya Umumi Müfettişi olan Kazım Dirik Başkanlığı'nda kurulan bu kurumun, İzmir Eski Eski Eserleri Sevenler Cemiyeti'nin bir benzeri olması planlanmış, Edirne milletvekilleri, Umumi Müfettiş Kazım Dirik, Vali, Belediye Başkanı, Parti ve Halkevi başkanlarının katıldığı, Dirik başkanlığında ilk toplantısını yapan kurumun ilk başkanlığına Şerif Akalın seçilmiştir. Kurumun üyelerinden de anlaşıldığı gibi, kurum devlet eliyle kurulan, bölgedeki tarihi eserlerle ilgili çalışmaları yürüten bir organdır. Umumi Müfettiş Kazım Dirik, İzmir Valiliği döneminde de yakından ilgilendiği tarihi eserler konusunda, Trakya bölgesinde çalışmalar yapan E.Y.E.E.S.K.'nin faaliyetleriyle yakından ilgilenmiştir (Dirik, 2008).

E.Y.E.E.S.K., tüzüğünün birinci maddesine göre, Edirne ve çevresinde taşınır ve taşınmaz ulusal mimari eserler ile eski medeniyetlerin her türlü anıt ve eserlerini korumak, Edirne'deki sanat eserleri konusunda yayımlarda bulunmak amacıyla kurulmuştu. En az üç ayda bir toplanan yönetim kurulunun toplantı yeri Halkevi'ydi. Tüzüğünün 9. maddesine göre Kurum, ulusal eserlerimizden yıkılmaya yüz tutmuş olan yapıları saptayarak, değerlilerin varlıklarını korumak için fotoğrafları, planları alınmak üzere yönetim kurulunca kültür mimarlarından veya uzman mimarlardan faydalanacak, gereken harç Kurum'un kasasından verilecekti. Kurum'un başlıca gelirleri, Belediye, Özel İdare, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Müze, Umumi Müfettişlik'ten alınan paylar ve kitap ve fotoğraf satışından sağlanıyordu (E.Y.E.E.S.K., 1935). E.Y.E.E.S.K.'nin 1939 yılındaki Umumi Kongre Raporu'na göre Kurum, Darülsübyan ve Darülkurra'nın tamiri, binanın Etnoğrafya Müzesi'ne dönüştürülmesi, Ayşekadın Kervansarayı, Rüstempaşa Hanı, II. Bayezid Darüşşifası, Ali Paşa Çarşısı, Ekmekçioğlu Ahmet Paşa Kervansarayı ve kent içinde çeşitli çeşmelerin tamirlerini yaptırmış, tarihi öneme sahip mezarlıkların ve mezartaşlarının temizletilmesi, kentteki bazı cami ve çeşmelerin planlarının çıkarılması gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Kurum ayrıca T.T.K. ile işbirliği içinde Trakya'da bulunan höyüklerde kazılar yapılması girişiminde bulunmuştur. Kurum, Edirne ve civarındaki tarihi

yapıların fotoğraflarını alarak, kenti tanıtıcı broşürler hazırlamıştır (E.Y.E.E.S.K., 1939). Kurumun 1939-1940 yıllarına ait çalışma raporuna göre ise, Edirne'deki Şah Melek Camii, Bedesten, kentteki Mimar Sinan yapısı su hazneleri tamir edilmiş, Yahya Bey Çeşmesi, Hacılar Ezanı Çeşmesi gibi Edirne içindeki eski eserlerin tamiri ile ilgili çalışmalar yapılmış, tarihi mezar taşları Müze'ye kaldırılmıştır. Edirne dışında Kurum'un yaptığı çalışmalar şöyleydi: Havsa ilçesindeki Mimar Sinan eseri camii, Bolayır'daki hamamlar, Gelibolu'daki Gazi Süleyman Paşa Camii önündeki tarihi sebil, Pehlivan köy'deki köprü, Malkara'daki Hacerzade İbrahim Bey Camii, Tekirdağ'daki Rüstem Paşa Camii, Babaeski'deki iki tarihi çeşme, Vize'deki tarihi hamam ve imaret, Saray'daki Ayaspaşa Camii tamir edilmiş, Kırklareli'ndeki Emir Camii'nin, Lüleburgaz'daki Sokollu Camii avlusundaki eski kervansaraya giriş yolundaki kemerli takın ve Çifte Hamam'ın ve Çorlu'daki tarihi camiinin plan ve keşifleri yapılmış, Pınarhisar'daki Bin Oklu Ahmet Kümbeti'nin tamiri planlanmıştır (E.Y.E.E.S.K., 1941).

E.Y.E.E.S.K. yayın faaliyetinde de bulunmuş, Trakya ile ilgili Gelibolu ve Yöresi Tarihi (Fevzi Kurtoğlu), Trakya'nın Kültür ve Tarihi (Arif Müfid Mansel), Edirne Tarihi (Osman Nuri Peremeci) gibi kitaplar yayımlamıştır (Ülkü, 1939).

Kazım Dirik'in Trakya Umumi Müfettişliği döneminde kişisel çabalarıyla yeniden işlerlik kazandırdığı bir diğer kurum da, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun Edirne şubesidir. Aslında 1933 yılında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu başkanı Reşit Saffet Atabinen tarafından kurulan kurumun Edirne şubesi, 1936 yılına kadar yeterli faaliyette bulunmamıştır (Trakya Dergisi, Mayıs 1937). 21 Mayıs 1936 tarihinde Dirik'in daveti üzerine yapılan toplantıda, yönetim kuruluna Umumi Müfettişlik İktisat Müşaviri Şükrü Kasapoğlu ve Umumi Müfettişlik İstatistik Müdürü Nazım Balkov'un da aralarında olduğu yeni üyeler seçilmiş, Turing Kurumu'nun özellikle turizm alanında Trakya bölgesinde faaliyet göstermesi amaçlanmıştır. Kurumun Edirne şubesinin onursal başkanı olan Dirik, toplantıda yaptığı konuşmada, “devlet merkezimizin Trakya bölgemize vermekte olduğu öneme uygun bir şekilde yürütülmesi için tedbir alınması” gerektiğine işaret etmiş, “bölgeye turist çekebilmek amacıyla Edirne ve Trakya'yı tanıtan broşürler bastırılmasına karar verilmiştir” (Dirik, 2008). Trakya Turing ve Otomobil Kulübü olarak da anılan kurumun Edirne şubesi, daha çok turizme yönelik çalışmalar yapmakla birlikte

E.Y.E.E.S.K. ile işbirliği içinde çalışıyordu. Turing Kurumu'nun 1936 yılındaki raporuna göre, Turing Kurumu, E.Y.E.E.S.K. ile birlikte Edirne'deki anıtsal camilerin temizlik ve bakım işleri ile ilgilenmiş, Edirne'nin "antikite ve turizm bakımından önemli olan kıymetli eserlerinin" fotoğrafları İstanbul'dan getirilen konunun uzmanı bir kişi tarafından çekilerek, turistik bir broşür hazırlanmıştır. Aynı rapora göre Mimar Sedat Çetintaş tarafından Selimiye ve II. Bayezit camilerinin rölöveleri yapılmış, camilerin değerli çinilerinin kopyaları alınmıştır. Edirne kentinin bir haritası olmamasından hareketle Dahiliye ve Nafia Vekâleti'nin tasdik ettiği yeni bir harita Berlin'de yaptırılmış, kentin yeni imar planının Jansen ya da Prost tarafından yapılması planlanmıştır (Trakya Dergisi, Mayıs 1937).

4.2.3. Trakya'da Halkevleri ve faaliyetleri

1932 yılında yurt çapında açılan Halkevleri'nin amacı, tek parti yönetiminin ve rejimin tüm yurtda tanıtılmasını ve yayılmasını sağlamak olarak özetlenebilir. Cumhuriyet'in ilkelerinin, tüm yurtda anlaşılmasını sağlamak amacıyla, tek parti yönetimi kültürel, sosyal ve ekonomik kalkınmayı hedefleyen Halkevleri'ni tüm ülkede, kentler ve büyük ilçe ve kasabalarda 1932 yılından itibaren açmaya başlamıştır. Yerel parti yönetimleri, bulundukları il veya ilçede Halkevleri'nin açılmasını sağlar, Halkevleri'nin denetimi ve işletmesi de yine yerel parti örgütü tarafından kontrol edilirdi. Bir ilin sınırları içinde birden fazla Halkevi kurulabilirdi; nitekim Trakya'da da il merkezleri dışında bazı ilçelerde Halkevleri kurulmuştur. Sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerde bulunmaları amaçlanan Halkevleri'nin asli organları, Halkevi kollarıydı. Her Halkevi'nde olmasa da, kuruluşu tam olarak tamamlanmış bir Halkevi'nde dokuz şube bulunurdu. Bu şubeler ya da kollar, konumuz ile ilgili olan kollar, Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi ile Müze ve Sergi Şubesi'dir. Ancak bu iki şube 1940 yılında yapılan değişiklikle hem isim hem de içerik olarak değiştirilmiştir. Dil Tarih ve Edebiyat Şubesi, Dil, Edebiyat Şubesi olarak, Müze ve Sergi Şubesi ise Tarih ve Müze Şubesi olarak değiştirilmiştir. Böylece, tarih çalışmaları dil ve edebiyat çalışmalarından ayrılarak müzecilik çalışmalarıyla birleştirilmiştir (Şimşek, 2002).

Ülkedeki eski eserlerle ilgili Halkevleri'nin yegâne şubesi olan Tarih ve Müze Şubesi, çeşitli etkinlikler yapmakla görevliydi. 1932 yılında kabul edilen Halkevleri'nin

Ana Tüzüğü ve 1940 tarihli Halkevleri Çalışma Talimatnamesi'ne göre bu şubenin sorumlulukları şöyleydi:

Yayınlar, konferanslar ve paneller aracılığıyla tarihsel değerleri halka tanıtmak,

Yerel tarihsel kalıntıların derlenip toplanması için çalışmak,

Halkevi civarında bulunan tarihi eserlerin korunmasına katkıda bulunmak,

Mevcut müzeleri desteklemenin yanı sıra yenilerini açmak,

Yayınlar, sergiler ve konferanslar yoluyla Türk folklörünün ve etnografyasının değerli ürünlerini korumak ve tanıtmak,

Bulunan ve derlenen tarihi kalıntıların bir kataloğunu çıkarmak (Şimşek, 2002).

Halkevleri Tarih ve Müzecilik Kolu, 1940'dan önce de, Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, Türk Tarih Kurumu ile eşgüdümlü bir çalışma içindeydi. Türk Tarih Tezi doğrultusunda yapılan çalışmalar T.T.K. ile işbirliği içinde yürütülüyor, Halkevleri'nin bu şubeleri halka dönük kuruluşları olarak görev yapıyorlardı (Şimşek, 2002).

Trakya'da, kurulduktan sonra üç yıl gibi kısa bir süre içinde toplam beş yerleşim biriminde Halkevi kurulmuştur. Edirne, Kırklareli, Tekirdağ Halkevleri 24 Şubat 1932 tarihinde, Uzunköprü ve Çorlu Halkevleri ise 23 Şubat 1933 tarihinde kurulmuştur. Çorlu ve Lüleburgaz Halkevleri'nin ilk açıldıkları dönemde Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi ile Müze ve Sergi Şubesi bulunmazken, Halkevleri Faaliyet Raporları'ndan, Kırklareli Halkevi'nin Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi'nin genellikle dil üzerinde çalışmalar, yayın faaliyetleri yaptığı, geziler düzenlediği görülür (Halkevleri, 1935). Bununla birlikte, Halkevleri'nin kapatılacağı 1951 yılına kadar tüm ülkede olduğu gibi Trakya bölgesinde de Halkevleri ve 1939 yılından itibaren, bunlara bağlı Halkodaları ve Köy Enstitüleri açılmaya devam etmiş, Trakya bölgesinde toplam 22 Halkevi faaliyet göstermiştir (Durak, 2006).

Edirne Halkevi

Edirne Halkevi 1932 yılında tüm Halkevi kollarıyla faaliyete geçmiştir. Edirne'ye bağlı ilçelerden Uzunköprü (1932), Keşan (1937), Havza (1939), İpsala (1949), Kırcaali (1940), Meriç, Lalapaşa ilçelerinde Halkevleri açılmış, bu Halkevlerine bağlı Halkodaları faaliyet göstermiştir. Halkevleri'nin kapatıldığı 1951 yılında Edirne ilinde toplam 8 Halkevi ve bunlara bağlı 35 Halkodası faaliyettedir (Durak, 2006).

Trakya'daki Edirne Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi ile Müze ve Sergi Şubesi eski eserlerle ilgili çeşitli faaliyetlerde bulunmuştu. Edirne Halkevi, 1933 yılındaki faaliyet raporunda Müze ve Sergi Şubesi'nin "harap olmaya yüz tutan tarihi asarın tamir ve iyi muhafazalarına, şehir müzesinin inkılap eserleriyle zenginleşmesine" çalıştığını belirtir (Halkevlerinin Bir Yılı, 1934). 1934 yılında Müze ve Sergi Şubesi'nin çalışmaları arasında, Edirne çevresinde bulunan tarihi eserlerin konunun uzmanlarınca incelendiği, elde edilen sonuçların, Halkevi dergisi Altıok'ta yayımlanacağı belirtilir. Gerçekten de 1934 yılında Altıok dergisinde, Edirne'nin köprüleri ile ilgili bir yazı dizisi yayımlanmıştır (Durak, 2006). 1935 yılı faaliyet raporunda aynı şubenin etkinleri arasında, "kabristanlardaki tarihi taşları inceleyerek tarihi kıymeti olanlarını meydana çıkarmaya başladığı, E.Y.E.E.S.K.'ye yardımlarda bulunduğu, eski eserlerin onartılmalarına ve iyi bakılmaya çalışıldığı" belirtilir (Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1936). Müze ve Sergi Şubesi'nin çalışmalarından biri de, Edirne ve çevresinde bulunan eski eserlerin şehir müzesine nakliyle ilgiliydi. Buna göre, 1938 yılı sonunda Edirne Müzesi'nde 4 Roma dönemi eseri, 57 Bizans dönemi eseri bulunmaktaydı (Durak, 2006).

Edirne Halkevi'nin faaliyetleri arasında, her hafta ya da on beş günde bir halkı ilgilendirecek konularda konferanslar düzenlemek de yer alıyordu. Edirne Halkevi'nin yayın kolu Altıok adını taşıyordu. Kasım 1933 tarihinde yayın hayatına başlayan derginin imtiyaz sahibi, aynı zamanda Edirne Halkevi başkanlığını yapmış olan İbrahim Akıncıoğlu'ydu. On beş günde bir çıkan dergide Edirne'yi tanıtıcı makaleler, atasözleri, tarım, çiftçilik, köyler ve inkılap ile ilgili yazılar yer alıyordu (Halkevleri, 1935). Edirne Halkevi, 1933-1936 yılları arasında Altıok dergisini, Mart 1940-Haziran 1940 arasında dört sayı yayımlanan Edirne dergisini ve 1942 yılının Mart ayında sadece bir sayı yayımlanan Üçsu dergisini çıkarmıştı (Durak, 2006).

Kırklareli Halkevi

1932 yılında kurulan, ancak kurulduğunda sadece üç kolu olan Kırklareli Halkevi bünyesinde 1937 yılına gelindiğinde diğer tüm kollar da faaliyete geçmiştir. Kırklareli il sınırları içinde Lüleburgaz, Demirköy, Kaynarca, Mandıra, Pehlivan köyü, Pınarhisar, Üsküp, Vize, Babaeski'de Halkevleri bulunuyordu. Halkevleri'nin kapatıldığı 1951 yılında

Kırklareli il sınırları içinde 11 Halkevi, bunlara bağı 93 Halkodası bulunuyordu (Durak, 2006).

Kırklareli Halkevi'nin faaliyetleri arasında, çevrede bulunan tarihi köy ve kasabalara geziler düzenlemek de yer alıyordu. Bu amaçla örneğin Halkevi Polos (Yoğuntaş), Vize ve Pınarhisar'a geziler düzenlemiş, Kaynarca kalesinde tetkiklerde bulunmuştu (Halkevleri, 1935).

Kırklareli Halkevi'nin yayın organı, ayda bir çıkan, Genel Neşriyat Direktörlüğü'nü Dr. Hamit Şakir Sakar'ın, Yazı İşleri Direktörlüğü'nü Halide Nusrat Zorlutuna'nın yaptığı, 23 Nisan 1935 tarihinde yayımlanmaya başlanan Batı Yolu dergisidir. Dergi, sekiz sayı yayımlanmış ve Mart 1936'daki son sayısından sonra kapanmıştır. Dergide, Kırklareli ili sınırları içinde bulunan tarihi köy ve kasabaların tarihlerine yer veriliyor, müzik, kültür, sanat, doğa, çiftçilik gibi çeşitli konularda halkı bilgilendirmeye ve eğitmeye yönelik makaleler yayımlanıyordu.

Tekirdağ Halkevi

Edirne ve Kırklareli Halkevleri gibi Tekirdağ Halkevi de 1932 yılında faaliyete geçmiştir. Tüm şubelerinin faal olduğu Tekirdağ Halkevi'nin yanısıra, Tekirdağ il sınırları içinde Çorlu ve Malkara (1940) Halkevleri açılmıştır. 1951 yılında Halkevleri tüm yurttan kapatıldığında Tekirdağ il sınırları içinde toplam 3 Halkevi, bunlara bağı 77 Halkodası bulunuyordu (Durak, 2006).

Tekirdağ Halkevi Marmara isimli bir dergi çıkarmıştır. Ancak 9 Mayıs 1935 tarihinde yayımlanmaya başlanan dergi, bu sayıdan sonra kapanmıştır (Durak, 2006).

Tekirdağ Halkevi 1933 yılındaki faaliyet raporunda, Müze ve Sergi Şubesi'nin "Malkara'nın Germiyan köyünde bulduğı hangi devre ait olduğu henüz malum olmayan üzeri yazılı bir tahtı, Macar istiklâl kahramanı Rakutski'nin hatırasında bir taşı muhafaza ettirmekte, Türk mimari tarzının en eski numunelerine ait işlemeli tavanların fotoğraflarını aldirmek gibi hususlarda" çalıştığını aktarmaktadır (Halkevlerinin Bir Yılı, 1934). Halkevi'nin 1935 yılındaki faaliyet raporunda Müze ve Sergi Şubesi'nin faaliyetleri arasında "tarihi izerlerin korunması için tarih şubeleriyle birlikte çalışıldığı" belirtilir (Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, 1936).

4.2.4. Trakya’da müzeler

Cumhuriyet’in kurulmasını izleyen on beş yıl içinde, çeşitli illerde arkeoloji ve etnoğrafya müzeleri açılmaya başlanmış, Edirne’de ilk müze, her ne kadar çalışmalar Osmanlı dönemine kadar uzansa da, 1923 yılında kurulmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında müzeler çoğunlukla eski eser niteliği taşıyan binalarda kurulmuştur. Nitekim Edirne Müzesi de Selimiye Camii Darülsübyan’da depo olarak kurulmuş, 1934 yılında memurluğa yükseltilmiş, 1939 yılında ziyarete açılmıştır. 1971 yılında yeni müze binası inşa edilmiş, yeni binaya arkeoloji kısmı nakledilmiştir. 1985 yılında Edirne Müzesi’ne bağlı tek bir örenyeri (Enez) bulunuyor, bu örenyerinde 1 adet bekçinin bulunuyordu (Çal, 1990).

Tekirdağ’daki ilk müze Rakoczy Evi’dir. 1932’de Tekirdağ’da Rakoczy Evi Macar hükümetinin girişimleriyle müze olmuş, 1982 yılında yeniden düzenlenmiştir. Tekirdağ Arkeoloji Müzesi 1967’de Deniz Kulübü binasında kurulmuştur. 1977 yılında eski Vali Konağı alınarak eserler bu binaya nakledilmiştir. Tekirdağ Müzesi’ne bağlı Perinthos örenyeri ve Naip tümülüsü bulunuyor, her iki örenyerinin de bekçisi bulunmuyordu (Çal, 1990).

1936 yılında T.T.K. tarafından İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdür Yardımcısı Arif Müfid Mansel,⁵ Trakya Kazıları Başkanlığı’na atanmıştır. Mansel Trakya’da öncelikle bir yüzey araştırması yapmış, ardından başkanlığında Alpullu’da haftiyat başlamıştır. Arif Müfid Mansel, Mimar Mazhar Altan, Sayman Şefik ve Trakya Umumi Müfettişliği Köycülük Şefi Selahattin Kandemir’den oluşan Hafriyat Heyeti, 1936 yılında Alpullu Şeker Fabrikası yanındaki tümülüsü açmış, daha sonra bu tümülüsten üç kilometre ilerideki Sinanlı tümülüsünde hafriyat çalışmaları yapmıştır. Trakya’daki ilk kazı olması açısından Alpullu Hafriyatı önemlidir. Alpullu’da Güney Trakya’nın ilk Tunç Çağı buluntuları keşfedilmişti (Abbasoğlu, 2010). Ardından Hasköy civarında bir başka tümülüsü açan ekip, Vize ve Küküler civarındaki tümülüslerin de açılmasını programlarına almıştır. Bu kazılarda bulunan tüm eserler İstanbul Arkeoloji Müzesi’ne götürülmüştür (Arık, 1936).

⁵ Arif Müfid Mansel, 1905 yılında İstanbul’da doğdu. Doktorasını 1925’de Berlin Üniversitesi’nde tamamladı. 1929-1946 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri’ne genel müdür yardımcısı olarak görev yaptı. İstanbul Balabanağa Mescidi, Yalova, Trakya, Küçükçekmece, Side, Perge kazılarında çalıştı. 1946 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji profesörü, 1958 yılında ordinaryus oldu. 1975 yılında öldü.

1937 yılında Arif Müfid Mansel başkanlığında Lüleburgaz Umurca höyükleri adı verilen dört höyük kazılmış, bu kazılarda MS 2. yüzyıla ait eserler ve mezarlar bulunmuştur. Kazı alanı Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik ve T.T.K. Asbaşkanı Afet İnan tarafından ziyaret edilmiş, kazıların plan ve resimleri Tarih Sergi ve Kongresi'nde, kazı buluntuları Dolmabahçe Sarayı'nda sergilenmiştir (Trakya Dergisi, Ağustos 1937, Abbasoğlu, 2010).

1938 yılında Vize'de bulunan yaklaşık 40 tümülüstten dördü açılmış, bu kazılarda çok zengin buluntulara rastlanmıştır, ancak 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Trakya kazıları durdurulmuştur (Abbasoğlu, 2010).

Trakya bölgesinde 1936-1982 yılları arasında T.T.K., E.E.M.G.M. ve üniversiteler tarafından toplam 22 adet arkeolojik kazı ve yüzey araştırması yapılmış, bu kazılardan yalnızca Enez (1971) ve Marmara Ereğlisi (1980) kazılarında Bizans dönemi tabakaları da incelenmiştir. (Tablo 4.1.)

4.2.5. Vakıflar ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü uygulamaları

Onarımlar

Eski eserlerden sorumlu kurumların hiçbirinde düzenli bir arşiv olmaması, eski eser envanterinin oluşturulmasında olduğu kadar, eski eser tahribatının anlaşılmasında da en önemli sorundur. Eski eserlerin Cumhuriyet dönemindeki durumları ile ilgili kapsamlı bir araştırma yapan Halit Çal'ın bizzat Vakıflar ve E.E.M.G.M. arşivlerinde yaptığı çalışmalar sonucu vardığı bu sonuç, ne yazık ki Edirne başta olmak üzere Trakya'daki eski eserlerden sorumlu kurumlar için de geçerlidir (Çal, 1990).

1924-1982 yılları arasında Vakıflar eski eser onarımları incelendiğinde, bu onarımların neredeyse tamamının Türk-İslam dönemine ait oldukları görülür. Bizans devrine ait olup olmadıkları kayıtlarda belirtilmemekle birlikte, Vakıflar'a ait olan bazı kiliselerin (daha çok cami olarak kullanılan kiliseler) tamir edildiği bilirse de, bu sayı "bir yekûn tutmamaktadır" (Çal, 1990).

Tablo 4.1. Trakya’da Yapılan Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları (1925-1982) (Çal, 1990)

Yılı	İli	Adı	Devri	Kazı Başkanı	Adına Kazı Yapılan Kurum
1936	Kırklareli	Trakya Kazısı	Önasya	Arif Müfid Mansel	T.T.K.
1937	Kırklareli	Trakya Kazısı	Önasya	Arif Müfid Mansel	T.T.K.
1938	Kırklareli	Trakya Kazısı	Tarih Öncesi	Arif Müfid Mansel	T.T.K.
1939	Kırklareli	Trakya Kazısı	Tarih Öncesi	Arif Müfid Mansel	T.T.K.
1940	Kırklareli	Trakya Kazısı	Tarih Öncesi	Arif Müfid Mansel	T.T.K.
1956	Edirne	Edirne Kazısı	Osmanlı	Y.Mimar Fikret Yücel	E.E.M.G.M
1962	Trakya Bölgesi	Araştırma	Tarih Öncesi	Şevket Aziz Kansu	T.T.K.
1963	Edirne	Lalapaşa Büyünlü Dolmenleri	Tarih Öncesi	Şevket Aziz Kansu	T.T.K.
1963	Trakya Bölgesi	Araştırma	Tarih Öncesi	Şevket Aziz Kansu	T.T.K.
1964	Trakya Bölgesi	Araştırma	Tarih Öncesi	Şevket Aziz Kansu	T.T.K. ve E.E.M.G.M
1971	Edirne	Enez Kazısı	Eski Yunan-Roma-Bizans	Afif Erzen	E.E.M.G.M
1971	Edirne	Eski Saray Kazısı	Osmanlı	Oktay Aslanapa	İ.T.Ü.
1972	Edirne	Enez Kazısı	Eski Yunan-Roma-Bizans	Afif Erzen	E.E.M.G.M
1972	Edirne	Osmanlı Sarayı	Osmanlı	Doğan Kuban	
1976	Trakya Bölgesi	Araştırma	Tarih Öncesi	Şevket Aziz Kansu	T.T.K.
1979	Edirne	Enez Kazısı	Eski Yunan-Roma-Bizans	Afif Erzen	E.E.M.G.M
1980	Marmara Ereğlisi	Perinthos Kazısı	Klasik	Nuşin Asgari	E.E.M.G.M
1981	Edirne	Enez Kazısı	Tarih Öncesi	Afif Erzen	
1981	Marmara Ereğlisi	Perinthos Kazısı	Klasik	Nuşin Asgari	E.E.M.G.M
1981	Trakya	Araştırma	Tarih Öncesi	Mehmet Özdoğan	İ.Ü.
1982	Edirne	Enez Kazısı	Tarih Öncesi	Afif Erzen	
1982	Trakya	Yüzey Araştırması	Tarih Öncesi	Mehmet Özdoğan	

1924-1982 yılları arasında yurt çapında, Vakıflar tarafından yapılan eski eser onarımları incelendiğinde, onarılan eser sayısının 8261 olduğu görülür. 49 yapı tipi onarılmış, onarımların büyük çoğunluğunu %50 oran ile camiler oluşturmuştur. Ardından

türbeler, medreseler, hamamlar, kaleler, örenyerleri, külliyeleler, kervansaraylar, evler, tekkeler, köprüler, hanlar, saraylar ve bedestenler gelmektedir. Bu onarımların sayısı, eldeki veriler ışığında belirlenmiş, arşivlerin bazı dönemlerde eksik olması ve bazı kurumların onarımlara dair hiçbir kayıt tutmaması nedeniyle onarımların gerçek sayısı ve kalitesi bilinmemektedir. Onarımlarda daha çok kullanılan eserlerin tamir edilmesi ilkesi benimsenmiş, belediyelere ait eski eserlerin durumları belirlenememiştir (Çal, 1990).

1924-1982 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Trakya bölgesindeki onarımları da, Müdürlüğün yurt genelindeki eski eser onarımlarıyla benzer özellikler taşır. Müdürlük, söz konusu yıllar arasında Trakya bölgesinde camii, külliye, kervansaray, sebil, bedesten, hamam, mescit, türbe yapı türlerinde irili ufaklı toplam 359 tamirat yapmıştır. Trakya'da tamir edilen eski eserlerin tamamı İslam eserleri olup, yalnızca Kırklareli Vize Gazi Süleyman Paşa Camii, aslen bir Bizans dönemi kilisesi olup, sonradan camiye çevrilmiştir. (EK A)

Edirne ili Türkiye'nin batıya açılan kapısı olma özelliği ile, burada bulunan anıtların kurtarılması gerekliliği E.E.M.G.M. tarafından vurgulanmış, kentin anıtsal yapılarının çoğunun terk edilmiş halde, yıkılmak üzere olduğu belirtilerek onarımlarının gerekliliği dile getirilmiştir (E.E.M.U.M, 1945).

1928-1981 yılları arasında E.E.M.G.M. tarafından tamir edilen, Edirne ilindeki eski eser sayısı 21, Tekirdağ ilinde 4, Kırklareli ilinde 1'dir. Tüm ülke çapında aynı yıllar içinde E.E.M.G.M. tarafından onarılan eski eserlerin %74'ü Türk-İslam devri yapılarına, %26'sı Türk-İslam devri öncesi yapılarına aittir (Çal, 1990). 1928-1981 yılları arasında E.E.M.G.M.'nin Trakya bölgesinde yaptığı eski eser onarımlarından yalnızca ikisi Roma-Bizans dönemi eserleri ile ilgilidir. Buna göre 1967 yılında esasen bir Roma yapısı olan Edirne Kaleiçi'nde bulunan Saat Kulesi tamir edilmiş, 1971 yılında ise Kırklareli Pınarhisar Kalesi onarılmıştır. E.E.M.G.M.'nin arşivinde bu onarımlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi yer almamaktadır. (EK B)

Tablo. 4.2. E.E.M.G.M. Tescil Planlama Daire Başkanlığı 1984 yılı Trakya İlleri Tescilli Eski Eserler Listesi (Çal, 1990)

	Sivil Mimari	İdari Yapılar	Askeri Yapılar	Dini-Kültürel Yapılar	Kentsel Sit Alanı	Arkeolojik Sit Alanı
Edirne	369	24	11	437	1	1
Kırklareli	3	1		6		
Tekirdağ	420	1	2	94	1	3

Tahribatlar

Vakıflar ve E.E.M.G.M.'nin Trakya'daki eski eser tescil listesinin eksikliği açıktır. (Tablo 4.2.) İki kurumun Trakya'daki eski eser koruması, tamiri ve bakımı ile ilgili ayrıntılı listeler bulunmakla birlikte (EK A ve EK B), bu iki kuruma ya da yerel yönetimlere ait olan pek çok eski eserin büyük oranda tahrip olduğu da bir gerçektir.

E.E.M.G.M. arşivleri eski eser tahribi konusunda yeterli bilgi içermemekle birlikte, yine yetersiz olan Vakıflar arşivleri gibi, eski eser tahribinin boyutlarını anlamamızda elde bulunan yegâne arşivlerdir. Kuşkusuz bu iki arşivde belirtilenlerden çok daha fazla tahrip söz konusudur. Merkezi yönetimin yerel yönetimlere uyarıcı içerikli genelgeleri, Cumhuriyet'in ilk otuz yılındaki imar amaçlı yıkımlar, özellikle Anadolu'da eski eserlerin nasıl bir yıkıma ve tahribe maruz kaldığını gösterse de, bunları ismen bilmek olanaksızdır. Arık'ın ifadesiyle “azgınlığa varan” bu yıkımların toplu sayısını bilmemekle birlikte, bu rakamın arşivlerde kaydedilen az sayıdaki eserle sınırlı kalmadığı açıktır (Çal, 1990). Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, arşivlerde sadece Türk-İslam eserlerinin tahribatından söz edilmesidir. Bir başka deyişle, cami, tekke, mescit, türbe gibi Türk-İslam eserleri dışındaki eski eserlerin akıbeti ne yazık ki arşivlerde yer almamakta, hatta eksiz ve yetersiz olarak tutulan envanter listelerinde bu eserlerin ismine dahi rastlanmamaktadır. Arşivlerde İslam eserlerinin yıkıldığından söz edilmiş, ancak İslam sanatı dışındaki eserlerin durumunun ne olduğuna dair bir bilgi kaydedilmemiştir. Bu eserler tahrip edilen eski eser listelerinde yoktur. Konuya eleştirel yaklaşan uzmanlar ve araştırmacılar, bu konuya değinmemiş, sadece yıkılan Türk-İslam eserlerinden söz etmişlerdir.

Eski eserlerin tahribi konusuna eleştirel yaklaşan çalışmaların başında Rıfkı Melûl Meriç'in Edirne merkezindeki eski eserlerle ilgili çalışması gelir. Meriç her ne kadar Cumhuriyet döneminin ilk otuz yılında Edirne merkezindeki eski eser tahribatından söz ederken yalnızca Türk-İslam eserlerini değerlendirmişse de, yıkımın boyutlarını, bu sürecin aşamalarını, yıkımın arkasında yatan fikri ortaya koyması açısından konuyla ilgili önemli veriler sağlar. Bu çalışma ayrıca, kaleme alındığı 1963 yılı itibariyle, hem eski eser korumasının, tüm organlarıyla bir devlet politikası olarak ele alındığı Cumhuriyet'in ilk otuz yılına genel bir bakış sunması açısından, hem de Meriç'in hem Vakıflar Müdürlüğü hem de Edirne Belediyesi arşivlerinde çalışmış olması nedeniyle önemlidir. Bugün, Meriç'in ulaştığı birincil kaynaklara ulaşmak mümkün değildir.

Meriç, 1945 yılında Edirne ilinde yaptığı çalışmada, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait eski eser niteliği taşıyan, vakıf ya da belediyeye ait 37 caminin satıldığını, 56 mezarlığın yok edildiğini belirtirken, cami, tekke, mescit, hamam gibi yapıların önce çökme tehlikesi olduğu gerekçesiyle kubbe, duvar gibi elemanlarının yıktırıldığını, avlu duvarlarının ve minarelerinin taşlarının satıldığını, ardından bakımsızlıktan ve terkedilmişlikten harabeye dönen enkazların tamamen yıktırılarak nihayet arsalarının da satılma yoluna gidildiğini belirtir. Gerçekten, Meriç'in verdiği örneklerden bir kısmı aslında tamir olabilecekken çeşitli nedenlerle yıktırılan eski eserlerdir. Örneğin tek kubbeli, kıymetli bir eser olan Şihabettin Paşa Camii kurşunları alınıp terkedilene kadar ayakta ve sağlamken 1948 yılında arsa olarak satışa çıkarılmıştı. Atik Ali Paşa Tekkesi de sağlamken 1933 yılında satılmıştı. Ahi Çelebi Hamamı, manzaraya mani olduğu gerekçesiyle yıkılmaya çalışılmış, ancak dinamitle havaya uçurulmuş, molozları yıllar sonra büyük masraflarla kaldırılabilmiştir. 1942 yılında Taşlık Camii zorlukla yıkılabilmisti. Bazı eski eserler de malzemesine ihtiyaç duyulduğu için yıktırılmıştır. Örneğin Daye Hatun Camii ve Veled-i Veliyyüddin Camii'nin duvar taşları, Bosnaköy'deki su bendi için taş ihtiyacı duyulduğundan satışa çıkarılmıştı. Darüseyâde Camii haziresinde bulunan türbe 1939 yılında Trakya Umumi Müfettişi General Kazım Dirik'in emriyle yıkılmış, hazirede bulunan mezartaşları ve türbenin sütunları Ayşekadın Ekmekçioğlu Ahmet Paşa kervansarayında ahırların inşasında kullanılmıştı (Meriç, 1963).

Edirne’deki bazı eserlerse yasalara karşın yıktırılmış, ya da alınan raporlar sonucunda yıkılmasına karar verilmiştir. Örneğin Yeşilce Hamamı 1957’de yasaya rağmen Belediye tarafından yıktırılmıştı. Fatma Sultan Camii’nin (Tahtakale Camii) hiçbir tarihi ve mimari kıymete sahip olmadığı 1935 tarihli raporla belirlenmiş, taşlarının ve arsasının satılmasına karar verilmiştir. Gülbahar Camii, Vakıflar Fen mühendisliği raporuyla tamirinin mümkün olmadığına karar verilerek önce kadro dışı bırakılmış, 1935’te de satılmasına karar verilmiştir. Hadım Demirtaş Mescidi, Mimar Vasfi Egeli tarafından verilen tamiri mümkün olmadığını bildiren rapora dayanarak 1928’de satılmıştır. Eski eser tahribinin bizzat kurumlar tarafından yapıldığına çarpıcı bir örnek, 1934 yılında Edirne Vakıflar Müdürlüğü’nden Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne hitaben yazılan bir yazıda belirtilir. Buna göre 1931 yılında Heyeti Fenniye ve Edirne Vakıflar Müdürlüğü tarafından, Selimiye Arastası, Üç Şerefeli Camii medreseleri, Mahmut Paşa-i Veli Camii, Bayezit Camii’nin tıbbiye, mumhane, imaret ve darüşşifa binalarının kurşunları “soyulmuş”, ve yapıların kubbeleri zaman içinde çökmüştür (Meriç, 1963).

Edirne’de II. Dünya Savaşı döneminde Tunca ve Meriç üzerinde yeralan köprülerin işgal durumunda ateşlenmek üzere, çeşitli bölümlerinin oyularak bu alanlara patlayıcılar yerleştirildiği, savaş tehlikesi geçtikten sonraysa açılan bu oyukların tamir edilmedikleri kayıtlardan anlaşılır (Meriç, 1963).

Edirne’de tahrip ya da tamamıyla yok edilen eski eserler arasında mezarlıklar ve mezartaşları önemli bir yer tutar. Arşivlerden, pek çok mezartaşı ve lahitin duvar, kaldırım inşasında kullanıldığı görülür. Örneğin Balaban Paşa Camii haziresindeki mezartaşları kaldırım inşaatında, Sıkça Murat Mescidi haziresindeki mezartaşları duvar inşasında kullanılmıştır. Tarihi mezarlıklardan bazılarının üzerine örneğin Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik’in emriyle göçmen evleri yapılmıştır. Kirişhane Caddesi ile Tunca nehri arasında 1942’de inşa edilen Vilayet Aygır Deposu’nun duvar inşaatında Ayşekadın, Uzunkaldırım mezarlık ve hazirelerinden alınan mezartaşları kullanılmıştır (Meriç, 1963).

E.E.M.G.M. arşivine göre, 1957 yılında Edirne Aşık Müsellim Efendi Türbesi yıktırılmış, türbeyi yıkan Edirne Vakıflar Bölge Müdürü İhsan Ataç hakkında savcılığa suç duyurusunda bulunulmuştur. Aynı arşive göre Tekirdağ Çorlu Süleymaniye Külliyesi Çifte

Hamamı, belediye tarafından G.E.E.A.Y.K. (Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu) kararına karşın, milletvekilllerinin gözetiminde yıktırılmıştır (Çal, 1990).

E.E.M.G.M. Anıtlar Şubesi arşivine göre hatalı onarımlar yoluyla tahrip edilen eski eserler arasında, Edirne II. Bayezit Camii'si yer alıyordu. 1976 yılında Edirne Müze Müdürlüğü'nün E.E.M.G.M.'e gönderdiği yazıya göre, Vakıflar Edirne Bölge Müdürü ile müteahhit güneş saatini kırmakla suçlanmış, G.E.E.A.Y.K. 15.1.1977 gün ve 9612 sayılı kararı ile güneş saatinin aynen yapılmasını, sorumluları hakkında yasal işlem yapılmasını istemiştir (Çal, 1990).

1933 yılında kurulan Maarif Vekâleti Antikite ve Müzeler Müdürlüğü'ne bağlı A.K.K.'nin ilk mimar üyesi olan Sedat Çetintaş, bu görevi sırasında Bursa, Edirne ve İstanbul'daki çeşitli eserlerin rölövelerini çizmiş, A.K.K. üyesi olarak Edirne'deki eski eserlerin durumuyla ilgili yerinde yaptığı gözlemlerle raporlar hazırlamıştır. Eski eserlerin değerli-değersiz olarak değerlendirilmesi ve eserlerin önem derecelerine göre sınıflandırılması ne yazık ki, 1940'larda tüm ülkede sayıları sadece 220 olan mimarlar arasında kuşkusuz en kıymetlilerinden biri olan Çetintaş'ta da görülür.

1934 yılında, Maarif Vekâleti'nin Edirne'deki eski eserlerin, özellikle kadro dışı cami, medrese ve diğer dini yapıların durumlarının yerinde incelenmesi amacıyla Abideleri Koruma Komisyonu üyesi Mimar Sedat Çetintaş ve Mühendis Faruk Kartın Edirne'deki vakıf eserlerini yerinde inceleyerek bir rapor hazırlamışlardır. Ancak Edirne Evkaf Müdürü, iki kişiden oluşan bu heyetin, Edirne'de on beş-yirmi gün kaldığını, bu süre zarfında kentteki eski eserleri gezerek, bir liste hazırladığını, bu listelere eserlerin inşa tarihini yazarak, eserleri mimari ve tarihi açıdan dörde ayırdıklarını, “mamurdur”, “haraptır”, “harap değildir”, “tamiri lazımdır”, “muhafaza edilemez” gibi açıklamalar yapmakla yetinerek, hazırladıkları raporun yetersiz olduğundan şikayet eder (Meriç, 1963). Anlaşılan Vakıflar Bölge Müdürü'nün bu raporu hazırlayan heyetten beklediği, sadece eserleri tanımlamaması, aynı zamandan bu eserlerin hangilerinin yıkılacağına karar vermesi, tamir edileceklerin tamir bedellerinin belirtilmesi, tamir olunan eserlerin daha sonra hangi amaçla kullanılacağını açıklamasıydı. Ancak bu raporların en önemli özelliği, eserlerin mimari ve tarihi kıymetleri açısından “fevkalade” ile “1. 2. ve 3. derece öneme sahip” olarak ayrılmasıdır. Çetintaş ve Kartın her ne kadar 1934 tarihli raporlarında, inceledikleri eski

eserlerin hiçbirinin yıkılması gerektiğini belirtmemişse de, eski eserleri böyle bir sınıflandırmaya tabi tutarak kimilerinin değersiz olduklarını söylemiş oluyor, özellikle kadro dışı camiler, kullanılmayan tekke ve mescitlerin yıkılması yolunda bir anlamda onay vermiş oluyorlardı.

1934 yılı ve izleyen yıllarda Çetintaş ve Kartın'ın 1934 tarihli raporlarının, Edirne'deki eski eserlerin geleceği ile ilgili somut bir uygulama planı sunmadığından şikayetçi olan Vakıflar Bölge Müdürlüğü anlaşılan bu yöndeki çabalarında ısrarcı olmuş, böylece 1938 yılında Anıtları Koruma Kurulu üyesi Mimar Sedat Çetintaş, Edirne ilindeki eski eserleri incelemek üzere tekrar kente gelmiştir. 16 Nisan 1938 tarihli Sedat Çetintaş raporu, Edirne Kültür Müdürü tarafından Edirne Evkaf Müdürü'ne gönderilirken, raporun “asarın hedm [yıkma], imar ve satışında nazarı itibare alınması” istenmişti (Meriç, 1963). Dolayısıyla 1938 raporu, Edirne'deki eski eser yıkımları ve/veya tamirlerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Kültür Bakanlığı'na sunduğu bu raporunda Çetintaş, 1934 yılında Edirne'de toplam 81 binanın tarafından tescil edildiğini, bu kez daha önce inceledikleri dahil 145 binayı tescil ettiğini belirtir. Bu raporunda da, daha önce hazırladığı rapordaki usulü uygulayarak, eserleri dört gruba ayırdığını, başta fevkalade kıymetli olmak üzere geriye kalanların üç derece halinde sınıflandığını, ilk iki derecede olanların muhafazasına itina edilmesi gerektiğini, ancak üçüncü derecede gösterilen eserlerin “hiçbir mimari kıymeti olmadığı halde, abide adı taşıyarak kalabalık etmekte [olduklarını] ve haksız yere abideler sayısını çoğaltmakta olan adi binalar” olduklarını belirtir. Çetintaş, devamla üçüncü derecede “göstermeye mecbur olduğumuz binaların her lüzum görüldükçe yıkılmasına ve yıktırılmasına umumi bir şekilde muvafakat göstermek, hatta bu hususta teşvikkâr bulunmak çok faydalı olduğu kanaatında” olduğunu beyan ederek bu düşüncesinin gerekçesini şöyle açıklar: “Zira kıymetsizliklerin yok olması kıymetliler üzerinde dikkat ve itinayı daha kolay çekebilecektir”. Çetintaş'ın 1934 raporunda adı bile geçmeyen Mimar Sinan Hamamı'nı (Sokollu Hamamı) 1938 raporunda fevkalade eserler listesine dahil ettiğini, yine önceki raporunda birinci derecede önemli olarak tescil ettiği Eski Cami'yi bu kez fevkalade eser olarak kaydettiğini belirtmesi, bu raporların aslında eski eserlerin yıkılması ya da korunmasında yegâne veriler olarak değerlendirilmesinin yanlışlığını ortaya

koyar. Çetintaş 1938 yılı raporunda üçüncü derecede görülüp lüzumunda yıktırılması caiz görülen binalar listesinde, aralarında cami, mescit, kilise, çeşme, han, tekke, türbe, hamam gibi yapıların olduğu toplam 65 eski eser vardır (Meriç, 1963).

Aslında yazılarında korumacı bir yaklaşıma da sahip olduğu görülen Çetintaş'ın korumacılığı ne yazık ki sadece belli bir döneme yönelikti. Kendisini “Türk milliyetçisi” olarak tanımlayarak, Türk mimarlığının belgelenmesi gerekliliğini savunsa da örneğin 1943 yılında kaleme aldığı yazısında Çetintaş, “Topkapı Sarayı’na ve Çinili Köşk’e nefes aldirmek için oraya sıkıştırılmış Yunan tarzı uydurması bir bina olan arkeoloji müzesinin nasıl yıkılmasını istiyorsam, Ayasofya’nın kapısı önünde Türk mimarisini karikatürize eden bu kötü binanın da [Ayasofya avlusundaki mektep yapısı ve I. Mahmud dönemi şadırvanı] oradan kaldırılmasına her bakımdan lüzum görüyorum”, demiştir. Yine, 1935 tarihli bir yazısında, “ne garip tecellidir ki bir taraftan Türk’ün tarihten evvelki hususiyetlerini, yüceliklerini araştırma yolunda en temiz heyecanlarla sarsılır ve didinirken, diğer taraftan daha yakın bir geçmişin göz önünde duran yüce medeniyet anıtlarını mahva uğraşıyoruz” diyerek, Edirne’deki Yıldırım Köprüsü’nü yıkma teşebbüslerine karşı çıkıp, Lüleburgaz Sokollu Kervansarayı’nın, 93 Harbi’nde Edirne Sarayı’nın yıkılmasını eleştirirken, örneğin Edirne’de “üçüncü derecede değerli” ya da “değersiz” olarak sınıflandırdığı pek çok yapı yıkılacaktır (Ödekan, 2004). Çetintaş’ın Trabzon ili için hazırladığı bir raporda, Trabzon Kara Mustafa Paşa Medresesi “kıymeti olmayan eserler” dahilinde gösterildiğinden, Trabzon Belediyesi tarafından yapı 1959 yılında yıktırılmıştır (Çal, 1990). Çeşitli kentlerde yaptığı tescil değerlendirmesini 18. yüzyıl öncesine göre yapmasından, Çetintaş’ın koruma anlayışının yalnızca klasik dönem Osmanlı yapıları için geçerli olduğu, anıtsal eserler dışında diğer yapıları önemsiz gördüğü, “klasik döneme tutkusunun onu sınırlandırdığı” açıktır (Ödekan, 2004).

Eski eserler konusunda yapıların değerli-değersiz olarak sınıflandırılmasına, ne yazık ki akademik çevrelerden bir örnek de 1947 yılında Edirne imar planı için akademik bir hazırlık çalışması yapan Yüksek Mimar Gündüz Özdeş’tir. Özdeş çalışmasında, yeni açılan İstanbul asfaltının kentin merkezinden geçmesini onaylamakla kalmaz, yolun önünden geçtiği Eski Camii’nin yanındaki tarihi bina Vakıflar İdaresi’nin ve yanındaki bazı binaların “temizlenmesinin doğru olacağı”nı belirterek, yeni imar planında bu yapının yer

almaması gerektiğini ifade eder (Özdeş, 1951). Ancak Vakıflar İdaresi yıkılmamış, ne yazık ki muhtemelen bu bakış açısının bir tezahürü olarak Eski Camii'nin karşısında bulunan tarihi askeri rüştiye binası 1970'lerde yıkılmıştır. Oysa 1931 yılında Edirne'nin imarını incelemek için görevlendirilen Mimar Burhan Arif, her ne kadar Belediye binasının karşısında bulunan okul ile, Eski Camii'nin kaidesiz minaresinin yıkılmasını önerse de, bunlar dışında kentte büyük bir yıkıma gerek görmediğini, şehrin daha çok Selimiye Camii ve Kıyık taraflarına doğru gelişmesi gerektiğini belirtiyordu (Arif, 1931a, Arif, 1931b). Yine Özdeş, aynı çalışmasında Makedonya Kulesi'nin üzerinde bulunan Saat Kulesi'nin mimari abidelerle boy ölçüştüğünü ve çirkin durduğunu, yapının sadece alt kısmının tarihi olduğunu, üst kısmının hemen yıkılmasının gerektiğini belirtmiştir (Özdeş, 1951). Nitekim depremde zarar gördüğü ve yıkılma tehlikesinin olduğu gerekçesiyle, ancak anlaşıldığına göre aslında İTÜ'de görevli üç mimar, Orhan Bolak, Orhan Bozkurt ve Gündüz Özdeş tarafından, "hiçbir hasar görmemiş olsa dahi, tarihi şaheserlerimizin ve bunları göğsünde barındıran güzel Edirnemizin yan yana meşhur silüetinin kurulması bakımından mezkur kulenin yıkılmasında hiçbir mahzur bulunmadığı ve bilakis isabet olacağı kanaatindeyiz" şeklinde son bulan raporlarında da belirtildiği gibi, Saat Kulesi'nin yıkılma gerekçesi aslında değersiz bulunmasıydı. Bu doğrultuda, üstelik G.E.E.A.Y.K. onayından geçmeden, Kule'nin saat köşküyle birlikte yukarıdan itibaren iki katı 6 Temmuz 1953'de, dinamitle yıkılmıştır (Onur 1990, Eyice, 1980).

1940'lı yılların sonundan itibaren özellikle Edirne ilinde ivme kazanan imar hareketlerinin kaçınılmaz sonucu olan, değersiz olarak görülen ya da tamir masraflarının fazla olması nedeniyle yıkılması uygun bulunan eski eserlerle ilgili bir diğer tartışma da III. Murat dönemi yapısı olan Selimiye Arastası üzerinde yoğunlaşır. O dönemde Arasta'nın içinde bulunduğu harap durum karşısında, iki görüş belirmiş, aralarında Edirne İmar Planı raporunu hazırlayan Ernest Egli'nin de bulunduğu kimileri yapının muhtemelen Selimiye Camii'nin istinadı olarak yapıldığını, yıkılması durumunda yapılacak bir istinat duvarının daha kötü bir görüntü sergileyeceğini, böyle kıymetli eski eserlerin yıkılmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Yıkılması taraftarı olanlarsa, yapının Selimiye Camii'nin duvarlarını kapattığını ve yıkımdan sonra elde edilecek malzemenin meydan ve yol inşasında kullanılabileceğini savunmuşlardır (Özdeş, 1951). Bu yaklaşımdan, 19. yüzyılda işlevsiz,

değersiz görülen eski eserlerin, burçların yıkılarak malzemesinden faydalanma düşüncesinin yaklaşık yüz yıl sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Neyse ki, yapının yıkılmaması yönünde karar alınmış ve Selimiye Arastası günümüze kadar ulaşmıştır.

Cumhuriyet idaresinin eski eser korumasını bir kültür politikası olarak benimsemesine karşın, 1960'lı yıllarda bile Edirne ve Trakya'nın eski eserler açısından unutulmuş, ihmal edilmiş olduğu düşüncesi dönemin entelektüelleri arasında yaygındır. Örneğin Edirne'nin fethinin 600. yılı münasebetiyle kaleme alınan yazılarda, Edirne'nin Osmanlı'nın son döneminden itibaren, hatta Cumhuriyet devrinde de çok ihmal edildiğini dile getiren Zeki Sayar, kentin tarihi eserlerinin pek çoğunun esasen bu dönemde tahrip edildiğini, Cumhuriyet hükümetlerinin sınır kenti olması nedeniyle kenti imar etmediğini, eskinin yok olmasına izin verdiğini savunur (Sayar, 1962). 1970'li yıllara gelindiğindeyse, Edirne'nin sanayi açısından eskiye oranla daha iyi bir durumda olduğu, ancak kentin yanlış planlama sonucu düzensiz yapılaşmayla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. 1973 yılında Edirne için Doğan Kuban'ın değerlendirmeleri bugün hâlâ güncelliğini korumaktadır: “Türkiye’de çağdaşı yaratmanın eskiyi silip süpürerek olacağını düşünen aydınlanmamış kafa, anıt-kent Edirne için büyük tehlikeydi ve olmakta devam ediyor. Bizim sadece ayakta duranlarla övünmek değil, fakat onları ayakta tutmakla kararlı olmamız önemlidir. Almanya pazarında karpuz, köfteci dükkânından köfte, paytonlar ve süpürgeciler arasından geçen asfalt ve üzerinde yabancı plakalı arabalar, büyük tır kamyonları, askerler, bandolar ve modern-fakat sonuncu mertebeden apartmanlar ve onların hemen arkasında kentleşemeyen bir ekonomik sefalet. Bu sefaletin, Kapıkule’ye fabrika yapmakla azalmayacağını Edirne’den daha büyük kentler belgeliyor” (Yücel, 1975).

Kent merkezlerinden uzak yerleşim birimlerinde bulunan eski eserlerin durumu, kentlerdekilere oranla kuşkusuz çok daha vahimdir. Örneğin hem arkeolojik hem de mimari miras açısından Trakya bölgesinin -özellikle Klasik, Roma ve Bizans eserleri açısından- en önemli yerleşimlerinden olan Enez ilçesi, 1960'lı yıllarda adeta unutulmuş, kaderine terk edilmişti. O dönemde hâlâ izlerine rastlanan, henüz tam bir yağmaya uğramamış, nüfusu oldukça az olan yerleşimdeki eski eserlerin kaderi şahıslara ve yerel yönetimlerin iradesine terk edilmiş, Edirne Müzesi görevlileri dahi bu konuda seyirci kalmıştı (Batur, 1961, Başalan, 1962).

BÖLÜM 5

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Trakya’da Roma-Bizans dönemi eserlerinin varlığını araştırmak, bu eserlerin 1923-1950 yılları arasında korunmasıyla ilgili yaklaşımı incelemek amacıyla kaleme alınan bu çalışmada, 1950’li yıllara kadar ülkedeki eski eser mevzuatı, devletin çeşitli organlarıyla eski esere yaklaşımı ve uygulamaları değerlendirilerek, konuya ilişkin bir bakış açısı sağlanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, yasal düzenlemeler dikkate alındığında, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde İstanbul Müzesi müdürlerinden Osman Hamdi Bey’in öncülüğünde ivme kazanan, ülke içinde yeralan eski eserlerin korunması gerekliliği düşüncesinin yerleşmiş olduğu görülür. Gerek yasal düzenlemelerle, gerekse de özellikle merkezi idarenin yayımladığı genelge, yönetmeliklerle hangi döneme ait olursa olsun yurttaki tüm eski eserlerin korunması olgusunun varolduğu gözlemlenir. 1922 gibi erken bir tarihte ülke ölçeğinde bir kültür envanteri yapılması gerekliliğinin fark edilmesi ve bu konuda çalışmalara başlanması, zaman içinde bu projenin uygulanmadığının anlaşılmasıyla 1930’lu ve 1940’lı yıllarda bu yönde bir girişimin devlet tarafından sıklıkla yapılması, olumlu bir adım olarak tespit edilmiştir. Eski eserin devlet tarafından ele alınması gerektiği, 1930’lu yılların başından beri dile getirilmiş, yine eski eserlerin korunması için öncelikle tescil edilmelerinin şart olduğu özellikle vurgulanmıştır (Koşay, 1935). Ancak 1945 yılına gelindiğinde ülkede tam anlamıyla bir eski eser envanterinin olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1945 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel “yurdumuzun mühim merkezlerinden başlayarak bütün memlekette tarih ve sanat

değeri bulunan eserleri haritalarda tesbit etmenin” programlanması gereken ilk iş olduğunu söylüyordu (E.E.M.U.M, 1945).

Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte kültür politikasının, eski eserleri inceleme, tespit etme, korumayı kapsamı içine aldığı bir gerçektir. Cumhuriyet’in ilk otuz yılı Arık’ın deyimiyle “Türk müzelerinin, Türk arkeolojisinin tesadüfe bırakılmadığı” bir devirdir. A.K.K.’nin kurulması, müzelerin oluşturulması, müzeciliğin bir meslek durumuna getirilmesi yönündeki çabalar, Avrupa’ya müzecilik, arkeoloji ve filoloji için yeni öğrencilerin gönderilmesi, T.T.K.’nin kurulması, C.H.P.’nin “orijinal kültür müesseseleri olan Halkevleri’nde” müze, tarih, folklor, kolunu oluşturulması, okul programlarında müze ziyaretlerinin prensip haline getirilmesi, müzelere bütçeden pay ayrılması, bu yeni devrin devlet tarafından nasıl desteklediğini, müze ve arkeoloji önünde kendini nasıl sorumlu gördüğünü gösteren delillerdir (Arık, 1947).

Cumhuriyet döneminde eski esere yaklaşım aslında bir modernleşme çabasının gereği idi. Yeni Cumhuriyet bir yandan çeşitli ideolojik nedenlerle yeni bir kimlik oluşturmaya çalışırken, bunun teorik zeminini, kısmen Türk Tarih Tezi’nde, kısmen de vatan olarak tanımlanan eski ülkenin yeni coğrafi sınırları içinde bulunan “geçmiş”te arıyordu. Cumhuriyet’in eski esere ve arkeoloji bilimine bakışı, “modern ama özgün bir kimlik” yaratma çabalarıyla paraleldir (Ergin, 2010). Ülke toprakları dahilinde bulunan tüm eski uygarlık ürünlerinin kucaklanması olarak özetlenebilecek erken Cumhuriyet aydınlarının ve yöneticilerinin eski esere bakışı, bu sayede Batılılar gözünde Türklerin imajını değiştirmeyi (aslında Türklerin uygarlık yıkıcısı değil yapıcısı olduklarının kanıtlanması) ve Türklerin Anadolu’nun ezeli hâkim halkı olduğunun arkeolojik verilerle de desteklenerek, Anadolu üzerindeki olası toprak taleplerini yok etmeyi amaçlıyordu. Bu açıdan bakıldığında, hem arkeoloji bilimiyle uğraşan bilimadamlarının hem de çalışmalara destek veren yöneticilerin -özellikle merkezi idarecilerin- yaklaşımları, her şeyden önce siyasi, sonra bilimseldir. Anadolu’da yapılan kazılarda bulunan eserler özellikle Cumhuriyet’in ilk otuz yılında, Türklerin Anadolu’daki varlığının birer yansıması ve kanıtı olarak algılandı. Bu bağlamda Hitit, Eski Yunan, erken Roma hatta Bizans dönemi eserleri hem Anadolu’da bulundukları için memnuniyetle karşılanarak sahiplenildi hem de Türklerin bu topraklardaki atalarının eserleri olarak görüldü. Bu görüşe tipik bir örnek,

1932 yılında yapılan Türk Tarih Kongresi’nde Dr. Reşit Galip’in sözleridir: “Müstakil bir Grek medeniyeti olmadığı ve bu ünvanı taşıyan medeniyetin Anadolu ve Ege medeniyetleri gibi kendisinden daha kıdemlilerin yeni bir merkez etrafında inkişaf ve imtidadından ibaret bulunduğu son zamanların gittikçe umumileşen kanaatlerindendir” (Akyıldız, Karacasu, 1999). Aynı şekilde, 1948 yılında Maarif Vekâleti’nin bir yayınında “Yurdumuzda bulunan bütün tarih eserleri, Türk ırkının yapıcılığının ve kültürünün belgeleridir. Yurdumuzdaki eserler Eti, Frigya, Lidya, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı ne ad verilmiş olursa olsun, onların hepsi Türk eserleridir” deniliyordu. Yine, bu dönemde Trakya dahil, ülkenin çeşitli bölgelerinde yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan bulgulara, keşfedilen uygarlıkların hep bir Orta Asya bağlantısı aranıyordu. Örneğin Arif Müfid Mansel, Trakya’nın orijinal sakinleri olan Trakların aslında Orta Asya’dan geldiklerini vurguluyor, yine Mansel Antalya’da yaptığı kazılar sonunda ortaya çıkan Roma eserlerini Roma dönemine tarihlese de aslında bunların Anadolu eseri olduğunu belirtiyor, “...bu şehirlerdeki anıtlar Romalılar devrine ait olmakla beraber, Romalı değildir; bunlar Anadolu çocukları tarafından yapılmış[tır]”, diyerek, “öz Anadolu sanatı unsurlarının ve Anadolu sanatının Roma sanatına olan üstünlüğünün layıkıyla anlaşılabilmesi için” Anadolu içlerinde kazılar yapılmasının gerekli olduğunu, bunun “milli bir vazife” olduğunu söylüyordu (Mansel, 1938, Ergin, 2010, Abbasoğlu, 2010). Roma ve Bizans dönemi, Anadolu’da varolan uygarlıklardan biri olarak görülmesine ve bu toprağın ürünü olma özelliğiyle kucaklanmasına karşın, bu dönemde daha çok Anadolu’nun “yerli” halklarının kökenleri ve uygarlıklarının araştırılması ön planda tutulmuş, nitekim dönemin yurtdışına okumak amacıyla devlet eliyle gönderilen arkeoloji ve tarih öğrencilerinin hiçbiri Bizans tarihi çalışmamış, bu konuda uzmanlık almamıştır (Akyürek, 2010). Anadolu’da yaşayan halkların kökenini Orta Asya’ya, dolayısıyla Türk geçmişine bağlama eğilimi, giderek yerini 1950’lerde ağırlık kazanan, Anadolu’da bulunan tüm uygarlıkların kucaklanması olarak tanımlanabilecek Anadoluculuk akımına bıraktı. Uygarlığın kökenini Anadolu’da bulmak ve aslında Batı medeniyetinin çıkış noktasının Anadolu toprakları olduğunu kanıtlayarak, Türkleri bu uygarlığın bugünkü taşıyıcıları olarak tanımlamak, Anadolucuların bir anlamda Cumhuriyet’in ilk otuz yılında ülkedeki eski esere resmi bakış ile ortak paydasıydı. Örneğin Anadoluculuğun en önemli savunucularından olan Sabahattin

Eyüboğlu'nun "Geçmişimizi, topraklarımızda arayıp bulduğumuz her değeri, Eti, Yunan, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı ne olursa olsun benimsemek" gerektiğine dair sözleri, Cumhuriyet'in kurucu aydınlarının ülkedeki kültürel mirasa bakışlarına çok benzer (Akyıldız, Karacasu, 1999).

Devletin genel hatlarıyla Roma-Bizans dönemi eserlerini teorik ve yasal çerçevede kucaklaması, uygulamada aynı sonucu vermiyordu. Özellikle ülkedeki tüm eski eserler için geçerli olan merkezi idare ve yerel yönetimler arasındaki çatışma, merkezi idarenin koruma yanlısı olup yerel yönetimlerin yapma yerine yıkmaya, imar amaçlı tahrip uygulamaları pek çok örnekte eski eserlerle ilgili yasal mevzuatın uygulanmamasına yol açmış, merkezi idarecilerin yerel yöneticileri yasalara uymaya davet etmesi, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet döneminin koruma konusunda adeta ortak davranışı olmuştur.

Eski eser mülkiyetlerinin Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren farklı kurumlarda olması, bunların toplu bir şekilde korunmasına engel olmuş, özellikle yerel yönetimlerin elinde bulunan eski eserlerin tahribinin kontrol edilememesiyle sonuçlanmıştır. Kuşkusuz bu, vakıf eserlerinin ya da devlete ait eserlerin korunduğu anlamına gelmese de, belediyelerin mülkiyetinde bulunan pek çok eserin yok olması engellenememiştir. Bu açıdan Türkiye'de Roma-Bizans dönemi eserlerinin korunması olgusu, aslında temelde diğer uygarlıkların eserlerinin korunmasına ilişkin uygulamalardan pek de farklı değildir. Hızlı nüfus artışına bağlı olarak, özellikle kentsel alanlarındaki eski eserlerin yıkılması, korumaya ayrılan kaynakların yetersiz olması, kültür mirası ve korunması ile ilgili eğitimsizlik ve bilinçsizlik, tüm eski eserlerin olduğu gibi Roma-Bizans dönemi eserlerinin de hızla yok olmasına neden olmuştur (Akyürek, 2010).

Bu çalışmada coğrafi sınırlarını, bölgede bulunan üç kentin sınırlarının oluşturduğu Trakya bölgesinde, varlığı kaynaklardan taranarak doğrulanan, Roma ve Bizans dönemine ait toplam 59 anıt tespit edilmiştir. (EK D) Bu eserlerden 19'u Edirne ili, 15'i Kırklareli ili, 25'i Tekirdağ ili sınırları içinde bulunmaktadır. Toplam 59 adet yapıdan 36'sının tamamen yok olduğu, 20'sinin kalıntılarının bulunduğu görülmüştür. Bu eserlerin yalnızca 3'ü ayakta. Ayakta olan yapılar cami (2) ve türbeye (1) çevrilmiş kiliselerdir. Kalıntıları bulunan ve ayakta olan toplam 23 adet Roma-Bizans dönemi eserinin 7'si tescilli eserdir. Tescilli eserlerin sur kalıntıları (4), cami (2) ve türbe (1) olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada

varlığı bilinen 59 adet Roma-Bizans dönemi eserine ilişkin 1923-1950 yılları arasında sorumlu kurumların Trakya'daki uygulamaları incelenmiş, söz konusu dönemde eski eserlerle ilgili çeşitli çalışmalar yapan ve sorumluluğu bulunan sırasıyla T.T.K., Halkevleri, Trakya Umumi Müfettişliği, Vakıflar Müdürlüğü ve E.E.M.G.M.'nin yapı ölçeğinde uygulamaları ortaya konmuştur. Buna göre, 1923-1950 yılları arasında bu kurumlardan yalnızca Vakıflar ve E.E.M.G.M. 1 adet yapı tescil etmiş, 1 adet yapı onarmıştır. Sonuç olarak bu kurumların 1923-1950 yılları arasında Trakya'da Roma-Bizans dönemi eserleri ile ilgili somut bir uygulama yapmadıkları anlaşılmıştır. (EK C)

Trakya'da bulunan Umumi Müfettişliğin ve Halkevleri'nin eski eserlerle ilgili çalışmalar yapması, Edirne'de Turing Kurumu, E.Y.E.E.S.K. oluşturulması, tüm bu kurumların devlet organları olması, devletin eski eserler olgusuna yaklaşımının somut ifadesi olmakla birlikte, bu kurumların çalışmalarının yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Vakıfların 1930'larda hazırladığı tescil listelerinde Bizans eserlerinin dikkate alınmaması, gözardı etmenin dolaylı bir göstergesi olarak görülebilir. Uygulamada özellikle Edirne ili için geçerli olan Egli Planı ile doruğa ulaşan bir yıkım söz konusudur. Ancak bu yıkım sadece Bizans eserlerine yönelik değil, ağırlıklı olarak Osmanlı eserleri için geçerlidir. Uygulamada korumadan çok kentlerin imarı ön planda olmuş, öncelik kentlerin baştan imar edilmesine verilmiş, eski eserler -anıtsal olanlar haricinde- önemli görülmemiştir. Burada restorasyon ve korumada gerekli olan ekonomik olanakların kısıtlılığı önemli bir etken olmakla birlikte, anıtların değerli-değersiz olarak sınıflandırılmaya tabi tutulması çarpıcıdır.

Sonuç olarak, Halkevleri'nin ve T.T.K.'nin çalışmaları, Trakya Umumi Müfettişliği'nin uygulamaları, Maarif Müdürlüğü'nün ülkedeki tüm eski eserlerin bir envanterinin oluşturulması yolundaki ısrarlı çabaları, eski eserlerin korunması yolunda uygulanmış iyi niyetli çabalardır. Ancak yerel yönetimlerin varolan yasa ve merkezi idarenin istek ve uyarılarına uymaması, ekonomik olanaksızlıklar, ülkenin imarına yönelik çabalar eski eser korumasının geri plana atılmasına neden olmuş, ülke çapında dile getirilen eski eserlerin korunması gerekliliği düşüncesi, ne yazık ki uygulamada dar bir çevrenin anlamsız ısrarları olarak görülmüş, nihayet tüm bu koşullar tarihi mirasın korunmaması ve büyük oranda yok olması sonucunu doğurmuştur.

KAYNAKLAR

Abbasoğlu, H., “Arif Müfid Mansel: Türkiye Arkeolojisinde Bir Öncü”, Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıkları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 181-191, (2010).

Ahunbay, Z., Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul, (2004).

Akarca, A., Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I: Şehir ve Savunması, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, (1998).

A.K.K., Anıtları Koruma Komisyonunun 1933-1935 Yıllarındaki Çalışmaları, Devlet Basımevi, İstanbul, (1935).

Akkaya, T., “Silivri’nin Batısından Karadeniz’e Kadar Uzanan Anastasios Suru,” Sanat ve Bilgi Dergisi, (2003).

Akkaya, T., “Silivri’nin Kaybolan Kiliseleri”, Sanat ve Bilgi Dergisi, (2004).

Akyıldız, K., Karacasu, B., “Mavi Anadolu: Edebi Kanon ve Milli Kültürün Yapılandırılışında Kemalizm ile Bir Ortaklık Denemesi”, Toplum ve Bilim 81, s. 26-43, (1999).

Akyürek, E., “Modern Türkiye’de Bizans Sanatı Tarihi”, Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıkları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 241-262, (2010).

Altunan, S., “XVIII. Yüzyılda Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 18, s. 1-20, (2005).

Altunan, S., “XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 25 Sayı: 39, s. 75-99, (2006).

Ardel, A., “Keşan-Enez Bölgesinde Coğrafi Müşahadeler”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 10, s. 138-144, (1959).

Arık, R. O., Türkiye’de Arkeoloji İşleri, Kenan Basımevi, İstanbul, (1936).

Arık, R. O., Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu, Ankara, (1947).

Arif, B., “Edirne’nin İmarı”, Arkitekt 10, s. 317-318, (1931a).

Arif B., “Edirne’nin İmarı”, Arkitekt 11-12, s. 354, (1931b).

Asgari, N., “Marmara Ereğlisi (Tekirdağ) 1980 Çalışmaları”, III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı, Ankara. s. 115-116, (1981).

Asgari, N., “Perinthos (Marmara Ereğlisi) Çalışması, 1981,” IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı, Ankara. s. 337-344, (1982).

Asgari, N., “Perinthos 1986 Çalışmaları”, V. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı, Ankara. s. 135-146, (1987).

Aslanapa, O., Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri, Üçler Basımevi, İstanbul, (1949).

Athanasiadis, P. S., “Ainos Enandion Dedeagats yia tin Kataskevi tou Limanyu ton 19. Eona” [“19. Yüzyılda Limanın İnşa Edilmesinde Dedeagaç’a Karşı Enez”], Selides apo tin İstoria tis Aleksandrupolis kai tis Yiro Periohis, [Aleksandrupolis ve Çevresindeki Bölgenin Tarihinden Sayfalar], Athina, s. 171-176, (2010).

Avramea, A., “MÖ. 2. Yüzyıl ile MS. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia’nın Güzergâhı ve İşlevi”, Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 3-7, (1999).

Avramea, A., “Land and Sea Communications, Fourth–Fifteenth Centuries, The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century, Angeliki E. Laiou, (Ed), Washington,D.C., Dumbarton Oaks, s. 57-90, (2002).

Barkan, Ö. L., “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi II, s. 279-387, (1942).

Başalan, H., “Enez Alaka Bekliyor”, Arkitekt 306, s. 36-38, 42, (1962).

Başaran, S., “Enez (Ainos) 2003 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları,” 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, (2005).

Başaran, S., “Enez (Ainos) 2004 Yılı Kazı, Onarım ve Koruma Çalışmaları”, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 409-420, (2006).

Başaran, S., “Enez (Ainos) 2009 Yılı Kazısı ve Onarım-Koruma Çalışmaları Raporu” www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/Kazilar/2009/2009Enez.pdf, (2009).

Başaran, S., Başaran, B., “Enez-Fatih Camii”, Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı: 4, s. 90-98, (2012).

Batur, M., “Enez”, Arkitekt 305, s. 173-176, 186, (1961).

Bauer, F. A., Klein, H. A., “The Church of Hagia Sophia in Bizye (Vize): Results of the Fieldwork Seasons 2003 and 2004”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 60, s. 249-270, (2006).

Boatwright, M. T., *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton University Press, Princeton, (2003).

Bouras, C., “Master Craftsmen, Craftsmen, and Building Activities in Byzantium”, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Angeliki E. Laiou, (Ed), *Dumbarton Oaks*, Washington D.C, s. 539-554, (2002a).

Bouras, C., “Aspects of the Byzantine City, Eighth–Fifteenth Centuries”, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Angeliki E. Laiou (ed.), *Dumbarton Oaks*, Washington D.C., s. 497-528, (2002b).

Bozdağ, S., *Enez’in Eski Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bizans Sanatı Kürsüsü Mezuniyet Tezi, (1979).

Brand, C. M., “The Turkish Element in Byzantium, Eleventh-Twelfth Centuries”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 43, s. 1-25, (1989).

Bumin, K. (ed.), *Edirne*, Ministry of Culture, Ankara, (1993).

Çadırcı, M., *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, (1997).

Çal, H., *Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, (1990).

Darkot, B., “Edirne: Coğrafi Giriş,” *Edirne: Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 1-12, (1993).

Dawkins R. M., “The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysus”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 26, s. 191-206, (1906).

Dinchev, V., “The Fortresses of Thrace and Dacia in the Early Byzantine Period”, *Proceedings of the British Academy* 141, s. 479-546, (2007).

Dmitriev, S., *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*, Oxford University Press, New York, (2005).

Dirik, K. D., *Vali Paşa Kazım Dirik: Bandırma Vapuru’ndan Halkın Kalbine*, Güner Yayınları, İstanbul, (2008).

Dirimtekin, F., “İnceğiz Mıntıkısındaki Mağara-Manastır ve Kiliseler”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı VII-2, Ankara, s. 3-14, (1957).

- Dirimtekin, F., “Vize (Bizye, Bizye)”, Ayasofya Müzesi Yıllığı 5, İstanbul Matbaası, İstanbul. s. 15-25, (1963a).
- Dirimtekin, F., “Midye Surları ve Aya Nikola Kilisesi”, Ayasofya Müzesi Yıllığı 5, İstanbul Matbaası, İstanbul. s. 47-55, (1963b).
- Dirimtekin, F., Ereğli (Perinthus-Herakleia-Mygdonia) ve Batısındaki Liman Kalıntısı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, (1967).
- Dirimtekin, F., “Zesuthera Bizans Kalesi”, Mansel’e Armağan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 695-698, (1974).
- Dumont, P., Georgeon, F., (Ed.), Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (1999).
- Durak, G., Trakya Bölgesi Halkevi Faaliyetleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Danışman. Yrd. Doç. Dr. Kenan Kırkpınar, İzmir, (2006).
- E.E.M.U.M., (Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü), Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonu, Maarif Matbaası, Ankara, (1945).
- E.Y.E.E.S.K., Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Tüzüğü, Batıyolu, Sayı 5, s. 13-15, (1935).
- E.Y.E.E.S.K., Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumunun 1939 Umumi Kongre Raporu, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, (1939).
- E.Y.E.E.S.K., Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumunun 1939-1940 Çalışma Raporu, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, (1941).
- Emecen, F., “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne”, Edirne: Serhattaki Payitaht, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 49-69, (1998).
- Emmanuilidis, M., Bunar-Hisar (Vrisis) Anatolikos Thrakis, [Doğu Trakya’daki Pınar-Hisar], Eteria Thrakika Meleton, Athina, (1966).
- Engin, V., Rumeli Demiryolları, Eren Yayıncılık, İstanbul, (1993).
- Erdoğan, M., “Osmanlı Devrinde Trakya Abidelerinde Yapılan İmar Çalışmaları,” Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 6-7, s. 121-188, (1978).
- Ergin, M., “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Yunan, Roma ve Bizans Dönemlerinin Algılanması ve Arkeoloji”, Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açılımları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 23-47, (2010).

- Ertuğrul, Ö., “1995 Yılı Trakya Bölgesi’nde Yapılan Roma-Bizans Devri Yüzey Araştırması”, XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, Kültür Bakanlığı, Ankara, (1996).
- Ertuğrul, Ö., “Roma ve Sonraki Dönemlerde Vize”, Yöre Dergisi Kasım, Edirne, (2006).
- Erzen, A., “Enez (Ainos) Araştırmaları”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, s. 235-248, (1972).
- Erzen, A., “Enez (Ainos) 1972 Kazıları”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 2-3, s. 217-238, (1974).
- Erzen, A., “Enez Kazısı 1980”, III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı, Ankara. s. 87-88, (1981).
- Erzen, A., “1981 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı, Ankara. s. 285-290, (1982).
- Erzen, A., “1981 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 10-11, s. 59-90, (1983).
- Erzen, A., 1986, “1985 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 273-290.
- Erzen, A., “1986 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, IX. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 279-298, (1987).
- Erzen, A., İlkçağ Tarihinde Trakya, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, (1994).
- Eyice, S., “Enez’de Yunus Kaptan Türbesi ve Has Yunus Bey’in Mezarı Hakkında Bir Araştırma”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Cilt 13, Sayı 17-18, s. 141-164, (1962-1963).
- Eyice, S., “Trakya’da Bizans Devrine Ait Eserler”, Belleten 33, s. 325-358, (1969).
- Eyice, S., “Türkiye’de Bizans Sanatı Araştırmaları ve İstanbul Üniversitesi’nde Bizans Sanatı”, Cumhuriyet’in 50. Yılına Armağan, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, (1973).
- Eyice, S., “Ord. Prof. Dr. Ahmet Müfid Mansel (1905-1975)”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 4-5, s. 301-330, (1975-1976).
- Eyice, S., “Edirne Saat Kulesi ve Üzerindeki Bizans Kitabesi”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 8-9, s. 1-22, (1980).
- Eyice, S., “Marmara Ereğlisi Bizans Kilisesi”, Taç Vakfı, Cilt 2, Sayı 7, s. 3-7, (1987).

- Eyice, S., “Ayasofyalar”, Ayasofya Müzesi Yıllığı Sayı 11, İstanbul, s. 1-17, (1990).
- Eyice, S., “Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler”, Edirne: Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 39-76, (1993).
- Faroqhi, S., “İstanbul’un İaşesi ve Tekirdağ-Rodoscuk Limanı 16.-17. Asırlar”, ODTÜ Gelişme Dergisi, s. 139-154, (1980).
- French, D. H., “Pre and Early Roman Roads of Asia Minor”, Arkeoloji Dergisi V, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, s. 179-187, (1998).
- Gavril, A., Ganohora Propontidos İ Hora, [Marmara Denizi’ndeki Ganohora ya da Hora], Eteria Thrakikon Meleton, Athina, (1956).
- Gedeon, M., “Osa Gnoste Mi”, [“Tanıdığım Kadarıyla”], Thrakika 1, Athina, s. 279-282, (1928).
- Germidis, A., Ta Ganohora tis Anatolikis Thrakis, [Doğu Trakya’daki Ganohora], K.Y., Thessaloniki, (1976).
- Göçmen, K., “Enez Limanının Değişen Öneminde Meriç Deltasının Etkileri”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 2-3, s. 253-266, (1974).
- Grelot, W.I., “İ İraklia kata to Telos tu 17. Eonos”, [“17. Yüzyılın Sonunda Ereğli”], Thrakika 1, Athina, s. 326-328, (1928).
- Günsenin, N., “1991 Yılı Tekirdağ İli Hoşköy-Gaziköy Amphora Atölyeleri Yüzey Araştırması”, X. Araştırma Sonuçları, Kültür Bakanlığı, Ankara, (1992).
- Halkevleri, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, (1935).
- Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, Ulus Basımevi, Ankara, (1936).
- Halkevlerinin Bir Yılı, Hakimiyeti Milliye Matbaası, (1934)
- Harrison, R.M., “The Long Wall in Thrace”, Archaeologia Aeliana 47, s. 33-38, (1969).
- Hasluck F. W., “Monuments of the Gattelus”, The Annual of the British School at Athens, Vol. 15, s. 248-269, (1908-1909).
- Heywood, C., “Some Turkish Archival Sources for the History of the Menzilhane Network in Rumeli During Eighteenth Century (Notes and Documents on the Ottoman Ulak, I)”, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi 4-5, s. 39-55, (1976-1977).

Heywood, C., “Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol’daki Menzilhaneler”, Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 138-160, (1999).

Hristodulos, M., Saranda Eklisie Anatolikis Thrakis, [Doğu Trakya’daki Kırklareli], Eteria Thrakikon Meleton, Athina, (1967).

İlgürel, S., “Hibri’nin Enisü’l Müsamirin’i”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 2-3, s. 137-158, (1974).

İlhan, N., Y.M., “Türk Müzeciliği ve Eski Eser Anlayışı”, Yıldız Teknik Üniversitesi Restorasyon Anabilim Dalı Ders Notları.

İnalcık, H., “Edirne’nin Fethi (1361)”, Edirne: Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 137-159, (1993).

İnalcık, H., Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600. I. Cilt, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, (2000).

İnciciyan, P.L., “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, Çev. H. D. Andreasyan, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 2-3, s. 11-88, (1974).

İnciciyan, P.L., “Osmanlı Rumelisi’nin Tarih ve Coğrafyası”, Çev. H. D. Andreasyan, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 4-5, s. 101-152, (1976).

İoannidis, S., “İ Vizandini Vizi ke ta Mnimia tis”, [“Bizans Dönemi’nde Vize ve Anıtları”], Arhio Thrakiku ke Glossiku Thisavru 22, Athina, s. 281-282, (1957).

İrecek, K. Y., Belgrad-İstanbul-Roma Askeri Yolu, Çev. Ali Kemal Balkanlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, (1990).

İşli, E. N., Koz, M. S., (Haz.), Edirne: Serhattaki Payitaht, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (1998).

Jones, A. H. M., The Cities of the Eastern Roman Provinces, Clarendon Press, Oxford, (1971).

Kahraman, S. A., Dağlı, Y., (Haz.), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 3. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (2006).

Kalinka, E., “Die Cathedrale von Herakleia”, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Band 1, s. 3-14, (1898).

Kapsis, A., O Ellinismos tis Thrakis stous Romaikous Hronous, [Roma Döneminde Trakya’da Yunan Varlığı], [K.Y.], Athina, (1963).

Kaya, H., The Byzantine Fortresses of Yoğuntaş, Keçikalesi and Pınarhisar in the Kırklareli Region, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (1997).

Kaya, M. A., “Anadolu’da Roma Eyaletleri; Sınırlar ve Roma Yönetimi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt. 24, Sayı. 38, s. 11-30, (2005a).

Kaya, M.A., “Roma Lejyonları ve Anadolu”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt. 24, Sayı. 37, s. 87-98, (2005b).

Kazancıgil, R., Edirne Mahalleleri, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne, (1992).

Kazhdan, A. K., (Ed.), The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, New York and Oxford, (1991).

Kırklareli İl Yıllığı, (1967).

Kiminas, D., The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarchy Catalogs, Wildside Press, USA, (2009).

Kocaaslan, M., Trakya, Kırıköy Monografyası, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne, (2000).

Koçak, C., Umumi Müfettişlikler (1927-1952), İletişim Yayınları, İstanbul, (2003).

Konstantinidis, G., “Oligarchia per Adrianopoleos”, [“Edirne Hakkında Birkaç Bilgi”], Thrakika 17, Athina, s. 292-307, (1942).

Konstantinidis, G., “İ en Adrianupoli Elliniki Kinotis”, [“Edirne Rum Cemaati”], Thrakika 18, Athina, s. 50-84, (1943).

Korfiatu, M. T., I Redestos tis Anatolikis Thrakis, [Doğu Trakya’daki Tekirdağ], [K.Y.], Thessaloniki, (1985).

Koşay, H. Z., Tarihi Abidelerimizi Koruyalım, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, (1932).

Kuban D., Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, (2000).

Kuban, D., Türkiye’de Kentsel Koruma: Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (2001).

- Kukkidis, K., Kozmi tis Anatonis, [Doğunun Dünyaları], Ekdosis Mavridis, Athina, (1958).
- Kurtidis, K., “Vizandine Arheotites en Adrianupoli”, [Edirne’deki Bizans Kalıntıları], Thrakika 1, Athina, s. 38-42, (1928a).
- Kurtidis, K., “Minimosina”, [“(Ölünün) Ardından”], Thrakika 1, Athina, s. 244-247, (1928b).
- Kurtuluş, İ. H., “Trakya Bölgesi Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale İllerinde ‘Türk Dönemi Kaleleri’”, XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, Kültür Bakanlığı, Ankara, (1996).
- Küçük, S., Ahmet Badi Efendi ve Edirne Yapıları, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, (1995).
- Külzer, A., Ostthrakien (Europe), Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, (2008).
- Külzer, A., “The Byzantine Road System in Eastern Thrace: Some Remarks” (yayımlanmamış makale)
- Kzunia, S., Mitropoli Ganu ke Horas tis Anatolikis Thrakis, [Doğu Trakya’daki Ganos ve Hora Metropolitliği], Ekdosis Kiromanos, Thessaloniki, (2005).
- Laiou, A. E., “Life of St. Mary the Younger,” Holy Women of Byzantium: Ten Saints’ Lives in English Translation, Alice-Mary Talbot (Ed.), Dumbarton Oaks, Washington D.C., s. 239-289, (1996).
- Lakidis, S., “Katastasis tis Eparhias Vizis ipo tin Vizandinin Monarhian 364-1204”, [“364-1204 Bizans Döneminde Vize Bölgesinin Durumu”], Arhio Thrakiku ke Glossiku Thisavru 22, Athina, s. 268-280, (1957).
- Lambakis, G., “Periyisis”, [“Geziler”], Deltion tis Hristiyanikis Arheoloyikis Eterias 8, Athina, s. 8-41, (1908).
- Lambakis, G., “Periyisis”, [“Geziler”], Deltion tis Hristiyanikis Arheoloyikis Eterias 10, Athina, s. 8-12, (1911).
- Lambusiadis, G., “Tris Anekdoti Melete peri Adrianupoleos”, [“Edirne Hakkında Yayımlanmamış Üç Çalışma”], Thrakika 1, Athina, s. 282-311, (1928).
- Lambusiadis, G., “Odiporikon”, [“Seyahatname”], Thrakika 2, Athina, s. 323-324, (1929).
- Lambusiadis, G., “Odiporikon”, [“Seyahatname”], Thrakika 9, Athina, s. 45-70, (1938a).

- Lambusiadis, G., “Odiporikon”, [“Seyahatname”], Thrakika 10, Athina, s. 253-263, (1938b).
- Lambusiadis, G., “Odiporikon”, [“Seyahatname”], Thrakika 15, Athina, (1941).
- Lekkos, P., İ Mones tis Vorias ke tis Anatolikis Thrakis, [Kuzey ve Doğu Trakya’daki Manastırlar], Ekdosis Deduni, Thessaloniki, (1999).
- Liakopoulos, G. C., The Ottoman Conquest of Thrace: Aspects of Historical Geography, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (2002).
- Madran, E., “Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-I”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 16:1-2, s. 59-97, (1996).
- Madran, E., Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, (2002).
- Magdalino, P., “Byzantine Churches of Selymbria”, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 32, s. 309-318, (1978).
- Mamalukos, S., “O Naos tis Panayias sti Yenna tis Anatolikis Thrakis”, [“Doğu Trakya’daki Kaynarca’da Bulunan Meryem Ana Kilisesi”], Peri Thrakis 4, s. 69-92, (2004).
- Mamoni, K., “İ Vizandini Mesini Anatolikis Thrakis”, [“Bizans Döneminde Doğu Trakya’daki Mesini”], Thrakika Meletimata, Sillogos Pros Diadosin Ofelimon Vivlion, Athina, s. 13-22, (2004a).
- Mamoni, K., “Anekdoti İstoriki Perigrafi Redestu”, [“Tekirdağ’ın Yayınlanmamış Tarihi”], Thrakika Meletimata, Sillogos Pros Diadosin Ofelimon Vivlion, Athina, s. 109-127, (2004b).
- Mango, C., Byzantine Architecture, Rizzoli, New York, (1985).
- Mangriotis, İ., Politistike Simiosis Nomu Saranda Eklision, [Kırklareli Vilayetinin Kültürel Notları], Eteria Thrakikon Meleton, Athina, (1969).
- Mansel, A. M., Trakya’nın Kültür ve Tarihi, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, (1938).
- Mansel, A. M., “İlkçağda Edirne,” Edirne: Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 21-37, (1993).
- Maravelakis, M., Vakalopoulos A., İ Prosfyike Enkatastasis en ti Periohi Thessalonikis, [Selanik Bölgesinde Göçmen Yerleşimi], Eteria Makedonikon Spudon, Thessaloniki, (1955).

- Mavridis, D., Apo tin Konstantinoupoli sti Redesto, [İstanbul'dan Tekirdağ'a], Politistiko Anaptiksiako Kentro Thrakis, Ksanthi, (2003).
- Meriç, R. M., Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında, Berksoy Matbaası, İstanbul, (1963).
- Miliatzidu-İoannu, E., Mia Kinotita Karopion: Skepasto, [Bir Arabacı Cemaati: Yenice], Ethniko Kapodistriako Panepistimo Athinon, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (1993).
- Mistakidis B. A., "Ainos", ["Enez"], Thrakika IV-V, Athina, (1932).
- Nikolaidis, N., İ Adrianu Mas, [Edirnemiz], [K.Y.], Athina, (1993).
- O'Sullivan, F., The Egnatian Way, Devon, (1972).
- Ocak, A. Y., Sarı Saltık: Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destani Öncüsü (XIII. Yüzyıl), Türk Tarih Kurumu, Ankara, (2011).
- Ogan, A., Türk Müzeciliğinin 100. Yıldönümü, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, (1947).
- Oikonomidis, N., "Ortaçağda Via Egnatia," Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 8-17, (1999).
- Onur, O., "Edirne Kent Planının Geçirdiği Evrelere Kısa Bir Bakış", Mimarlık II, İstanbul, s. 64-67, (1990).
- Ostrogorsky, G., "Byzantine Cities in the Early Middle Ages," Dumbarton Oaks Papers, Vol. 13, s. 45-66, (1959).
- Ostrogorsky, G., Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, (1999).
- Ousterhout, R., "The Byzantine Church at Enez: Problems in Twelfth-Century Architecture," Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 35, s. 261-280, (1985).
- Ousterhout, R., Master Builders of Byzantium, Princeton University Press, Princeton, N.J, (1999).
- Ousterhout, R., Bakirtzis, Ch., The Byzantine Monuments of the Evros/Meriç River Valley, The European Center for Byzantine and Post-Byzantine Monuments, Thessaloniki, (2007).
- Owens, E. J., The City in the Greek and Roman World, Routledge, London/New York, (1992).

Oy, A., Tarihte Hayrabolu ve Çevresi, Çağrı Ofset, Tekirdağ, (1989).

Ödekan, A., Yazıları ve Rölöveleriyle Sedat Çetintaş, İTÜ Yayınevi, İstanbul, (2004).

Ötüken, Y., “St. Nicholas Churches in Anatolia and Thrace”, Doç.Dr. E. Atalay’a Armağan Kitabı, İzmir, s. 123-130, (1991).

Ötüken, Y., Ousterhout, R., “Notes on the Monuments of Turkish Thrace”, Anatolian Studies, Vol. 39, s. 121-149, (1989).

Özdeş, G., Edirne İmar Planına Hazırlık Etüdü, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, (1951).

Öztürk, Ö. N., “Perinthos (Herakleia) Bazilika Kazısı,” Marmara Ereğlisi Değerleri Sempozyumu, Tekirdağ, s. 21-29, (2010).

Özyurt, Ö., Tarihi Kent Dokularında Koruma Sorunu ve Edirne Eski Kent Merkezi Örneği, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (1996).

Papahristodulu, P., “Ta Kastrá tis Thrakis: Emmetri Vizandini Thrili”, [“Trakya’nın Kaleleri: Uyaklı Bizans Efsaneleri”], Arhio Thrakiku ke Glossiku Thisavru 22, Athina, s. 241-254, (1957a).

Papahristodulu, P., “Vizandinos Naos tu 11u Eonos tis Yennas tis Thrakis”, [“Trakya’daki Kaynarca’da 11. Yüzyıla Ait Bizans Kilisesi”], Arhio Thrakiku ke Glossiku Thisavru 22, Athina, s. 255-256, (1957b).

Papakostas, Y., Dia ton Sindesmon tu Apandahu Ellinismu, [Dünyadaki Yunanlılar Derneği İçin], Sillogos Pros Diadosin Ofelimon Vivlion, Athina, (2010).

Papatheodoru, A., “Arkadiupolis”, [“Lüleburgaz”], Arhio Thrakiku ke Glossiku Thisavru 12, s. 226-232, (1945-46).

Papazois, T., To Arheo Panio (Panido) Anatolikis Thrakis, [Doğu Trakya’daki Antik Panio (Panido)], [K.Y.], Thessaloniki, (1988).

Papazotos, Th., “Anihnefsi Topografiki tis Anatolikis Thrakis”, [“Doğu Trakya’nın Topografyasının İzinde”], Byzantinische Forschungen 14, s. 544-566, (1989).

Papazotos, Th., “Simandiki Martiria yia tin Psifidoti İkona Panayias Odiyitriyas apo tin İraklia tis Thrakis (Marmara Ereğlisi)”, [“Trakya’daki Ereğli’de (Marmara Ereğlisi) Bulunan Odiyitria Meryemi’nin Mozaik İkonası Hakkında Önemli Bir Tanıklık”], Thrakiki Epetirida 9, s. 163-171, (1992-1994a).

Papazotos, Th., “Shediasma Peri ton Mnimion tis Enu eos tis Arhes tu Parondos Eonos”, [“Yüzyılın Başına Kadar Enez’deki Anıtlar Hakkında Taslak”], Thrakiki Epetirida 9, s. 87-125, (1992-1994b).

Papazotos, Th., “Sholio Pano se mia Fotografia tis Ayias Sofias Adrianupoleos”, [“Edirne Aya Sofyası’nın Bir Fotoğrafi Üzerine Yorum”], Thrakiki Epetirida 9, s. 29-35, (1992-1994c).

Papulidis, K., “İ Thraki sta Endiaferonda ton Erevnion tu Arheoloyiku İnstitutu Konstantinupoleos (1894-1914)”, [“İstanbul Arkeoloji Enstitüsü Araştırmacılarının Trakya’ya İlgisi (1894-1914)”], Byzantinische Forschungen 14, s. 568-576, (1989).

Paton, J. M., Mediaeval and Renaissance Visitors to Greek Lands, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, (1951).

Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft, Metzlersche Verlagbuchhandlung Stuttgart.

Peremeci, O. N., Edirne Tarihi, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, (1939).

Perrakis, İ., “Sholia se Mia Epigrafi tis Enu”, [“Enez’deki bir Kitabe Hakkında Yorum”], Thrakiki Epetirida 9, s. 71-86, (1992-1994).

Peyiadis, L., İ Yenna Anatolikos Thrakis, [Doğu Trakya’daki Kaynarca], Eteria Thrakikon Meleton, Athina, (1959).

Procopius, Buildings, Çev. H. B. Dewing, Loeb Classical Library, (1940).

Psaltis, B., İ Thraki ke i Dinamis tu en Afti Elliniku Stihio, [Trakya ve Buradaki Yunan Varlığının Etkinliği], Sillogos pros Diadosin Ofelimon Vivlion, Atina, (1919).

Psathas, A. D., Psatha, V., O Skopos Anatolikos Thrakis, [Doğu Trakya’daki Üsküp], Eteria Thrakikon Meleton, Athina, (1970).

Samothrakis, A.T., “İ Stavropiyiaki Moni tis Theotoku tis Epilegomenis Skalotis”, [“Skaloti Stavropiyiaki Meryem Ana Manastırı”], Thrakika 17, Athina, s. 308-329, (1942a).

Samothrakis, A.T., “Ekpedeftiriya Enu epi Turkokratias”, [“Türk Döneminde Enez’deki Eğitim Kurumları”], Thrakika 17, Athina, s. 330-355, (1942b).

Samothrakis, A. T., “İ Enos ke i Eklisie Tis”, [“Enez ve Kiliseleri”], Thrakika 19, Athina, s. 9-38, (1944).

Samothrakis, A. T., Leksikon Geografikon kai İstorikon tis Thrakis, [Trakya'nın Coğrafi ve Tarihi Sözlüğü], Eteria Thrakikon Meleton, Athina, (1963).

Sandfuchs-Sert, Ö., Reconstructing a Town from its Court Records: Rodosçuk (1546-1553), Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orientssowie Turkologie, Ludwig-Maximilians-Universität, Münih. Yayımlanmamış Doktora Tezi, (2008).

Sarafoglou, İ., “Perigrafi tis Adrianupoleos”, [“Edirne Tasviri”], Thrakika 2, Athina, s. 66-82, (1929).

Sayar, M., “Doğu Trakya’da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları”, X. Araştırma Sonuçları, Kültür Bakanlığı, Ankara s. 153-173, (1992).

Sayar, M., “Perinthos-Herakleia-Marmara Ereğlisi,” Marmara Ereğlisi Değerleri Sempozyumu, Tekirdağ, s. 7-19, (2010).

Sayar, Z., “Edirne’nin 600. Fetih Yılı Münasebetiyle!” Arkitekt, Sayı 307, s. 51-52, (1963).

Sayger, C., Desarnod, A., Album de Voyage en Turquie Fait par Ordre de sa Majesté l'Empereur Nicolas 1er en 1829 et 1830, Paris, (1832).

Serez, M., Tekirdağ Tarihi ve Coğrafyası Araştırmaları, Ankara, (2007).

Sonad, S., “Yurdumuzda İşlenen Yapı Günahları”, Arkitekt 335, s. 122-123, (1969).

Soustal, P., Thrakien: Thrake, Rodope und Haimimontos, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, (1991).

Strzygowski, J., “Die Cathedrale von Herakleia”, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Band 1, s.15-28, (1898).

Şakir-Taş, A. N., Adrianopol’den Edirne’ye: Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, (2009).

Şimşek, S., Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi: Halkevleri 1932-1951, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, (2002).

T.T.A., (Türkiye Tarihi Anıtları: Öntasarı), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, (1946).

Talbert, R. D. A. (Ed.), Barrington Atlas of the Greek and Roman World, Princeton University Press, Princeton, (2000).

Tamer, C., İstanbul Bizans Anıtları ve Onarımları, TTOK, İstanbul, (2003).

Tanırdı, O., Kurt, Ö. (Haz.), Türkiye Arkeolojik Tahribat Raporu 2008: Marmara Bölgesi-

- Bizans Dönemi: Nisan-Eylül 2008 Raporu, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi, İstanbul, (2009).
- Tanyeli, U., Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy), İTÜ Yayınları, İstanbul, (1987).
- Tosyavizade, R. O., Edirne Rehnüması, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne, (1998).
- Tosyavizade, R. O., Edirne Sarayı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, (1989).
- Tuncay, G. B., Enez’de Bizans Devri Dini Mimarisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, (2003).
- Türker, Ç. A., “The Gallipoli Castle in the Byzantine Period,” Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 2, s. 175-198, (2006).
- Vasiliev, A. A., History of the Byzantine Empire, Volume I-II. The University of Wisconsin Press, Wisconsin, (1952).
- Vivliothikes tu Ellinismu, [Yunan Kütüphaneleri], İdrima tis Vulis ton Ellinon, Atina, (2004).
- Vryonis, S. Jr., The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, (1971).
- Yavuzoğlu, N., Vize’deki Bizans Eserleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, (1971).
- Yerolympos, A., Urban Transformations in the Balkans 1820-1920, University of Studio Press, Thessaloniki, (1996).
- Yerolympos, A., “A Contribution to the Topography of 19th Century Adrianople”, Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 1-2, s. 130-137, (1993).
- Yurt Ansiklopedisi, 9. cilt, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, (1983).
- Yurt Ansiklopedisi, 10. cilt, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, (1984).
- Yücel, E., “Tarihi Görünümünden Uzaklaşan Edirne”, Arkitekt 358, s. 70-71, (1975).
- Zafiris, H., Mnimis Odiporia: Anatoliki Thraki, [Anılarda Seyahat: Doğu Trakya], Ekdosis Epikendro, Thessaloniki, (2008).

Zaglis, D., Orya ke Polis tis Arheas Thrakis, [Antik Trakya'nın Sınırları ve Kentleri], Eteria Thrakikon Meleton, (2 cilt) Athina, (1969).

Zervos, A., Theodoru, M., Peristasis ke Lupida Ganohoron Propontidos, [Marmara Denizi'ndeki Ganohora'da Bulunan Şarköy ve İğdebağları], Eteria Thrakikon Meleton, Athina, (1962).

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.catholicity.com/encyclopedia/t/theodosiopolis.html>

http://www.dainst.org/index_3381_en.html.

<http://database.emthrace.org/entities/view.cfm?areaid=1&Artid=4d3ec772-e0c3-c767-fef4-69ca891a5fd5&NSPid=3>.

İNCELENEN SÜRELİ YAYINLAR

Altıok, 15 Haziran 1934, 30 Haziran 1934, 15 Haziran 1934

Arhio Thrakiku ke Glossiku Thisavru (Trakya Arşivi ve Dil Zenginliği Dergisi)

Batıyolu, Ekim 1935, Kasım 1935, Aralık 1935, Ocak 1936, Mart 1936

Thrakika (Trakya Dergisi)

Trakya Dergisi, Mayıs 1937, Ağustos 1937, Eylül 1937, Kasım 1937, Aralık 1937, Mart 1938

Ülkü, 1939, Cilt 12, Sayı 12

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Burhaniye’de doğdu. Orta ve lise eğitimini İzmir Bornova Anadolu Lisesi’nde tamamladı. Lisans eğitimini 1997 yılında Ege Üniversitesi’nde, Yüksek Lisans eğitimini 2001 yılında Boğaziçi Üniversitesi’nde tamamladı. İstanbul ve İzmir’de çeşitli kurumlarda proje sorumlusu olarak çalıştı. 2005 yılından bu yana profesyonel çevirmen ve editör olarak çalışmaktadır. İngilizce, Yunanca ve Osmanlıca bilmektedir.

EK A**VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN TRAKYA'DA YAPTIĞI ONARIMLAR
(1924-1982)**

Yıl	Eski eser adı	Açıklama
1924-1930	Edirne Selimiye, Üç Şerefeli, Bayezit, Süleymaniye Camii	Minareler
1930-1935	Edirne Üç Şerefeli Camii	
“	Kırklareli Babaeski Cedit Ali Paşa Camii	
“	Kırklareli Lüleburgaz Sokollu Camii	
1936	Edirne Bayezit, Selimiye, Üç Şerefeli, Yıldırım Camii	
“	Kırklareli Hızır Bey Camii	
“	Kırklareli Lüleburgaz Sokollu Camii	
1938	Edirne Havsa Sokollu Camii	
1939	Edirne Havsa Sokollu Camii	
“	Tekirdağ Rüstem Paşa Camii	
1952	Edirne II. Bayezit Külliyesi Şifahanesi	
“	Kırklareli Babaeski Cedit Ali Paşa Camii	
“	Kırklareli Lüleburgaz Sokollu Camii	
“	Tekirdağ Hayrabolu Güzelce Hasan Camii	
1953	Edirne Defterdar Camii	
“	Muradiye Camii	
1954	Edirne Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayı	
“	Edirne II. Bayezit Camii	
“	Edirne Defterdar Camii	
“	Edirne Muradiye Camii	
“	Edirne Sarıca Paşa Camii	
“	Edirne Selimiye Camii	
“	Edirne Tamburacılar Camii	
“	Edirne Üç Şerefeli Camii	
1955	Edirne Eski Camii	
“	Edirne Muradiye Camii	
“	Edirne Sarıca Paşa Camii	
“	Edirne Selimiye Camii	
“	Edirne Sitti Hatun Camii	
“	Tekirdağ Çorlu Süleymaniye Camii	
1956	Edirne Eski Camii	
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Selimiye Külliyesi	
“	Kırklareli Hızır Bey Hamamı	
“	Kırklareli Lüleburgaz Kadı Ali Camii	
“	Tekirdağ Ahmet Ağa Camii	

“	Tekirdağ Rüstem Paşa Külliyesi	
“	Tekirdağ Malkara Gazi Ömer Bey Camii	
1957	Edirne İmaret Camii	Kesin değil
“	Edirne Muradiye Camii	Kesin değil
“	Kırklareli Lüleburgaz Kadı Ali Camii	
1958	Edirne Bedesten	
“	Edirne Selimiye Camii	
1959	Edirne Bedesten	
“	Edirne Yeni Camii	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	
“	Edirne Selimiye Camii	
“	Kırklareli Hızır Bey Hamamı	
1960	Edirne Ali Paşa Çarşısı	
“	Edirne Bedesten	Doğu duvarı
“	Edirne Defterdar Camii	
“	Edirne II. Bayezit Camii	Minareler
“	Edirne Kadı Bedreddin Camii	
“	Edirne Muradiye Camii	
“	Edirne Sarıca Paşa Camii	
“	Edirne Sitti Hatun Camii	
“	Edirne Selimiye Camii	
“	Edirne Selimiye Camii	İhata Duvarı
“	Edirne Selimiye Camii Arastası	
“	Edirne Sokollu Hamamı	
“	Edirne Süleyman Paşa Camii	
“	Edirne Şeyh Çelebi Camii	
“	Kırklareli Hızır Bey Hamamı	
“	Tekirdağ Hayrabolu Güzelce Hasan Bey Camii	
1961	Edirne II. Bayezit Camii	Minare
“	Edirne Bedesten	
“	Edirne Gazi Mihal Camii	
“	Edirne Defterdar Camii	
“	Edirne Hacı Hasan Camii	
“	Edirne Kadı Bedreddin Camii	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	
“	Edirne Sarıca Paşa Camii	
“	Edirne Sitti Hatun Camii	
“	Edirne Sokollu Hamamı	
“	Edirne Şule Çelebi Camisi	
“	Kırklareli Hızır Bey Hamamı ve Bedesteni	
“	Tekirdağ Rüstem Paşa Bedesteni	
1962	Edirne II. Bayezit Camii	Minareler
“	Edirne II. Bayezit Külliyesi	
“	Edirne Bedesten	
“	Edirne Camiler	Bakır alemlerin temizliği
“	Edirne Defterdar Camii	
“	Edirne Eski Camii	Minare

“	Edirne Gazi Mihal Camisi	
“	Edirne Kadı Bedreddin Camii	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	
“	Edirne Sokollu Hamamı	
“	Kırklareli Hızır Bey Hamamı ve Bedesteni	
“	Kırklareli Karabaş Mehmet Bey Camii	
“	Kırklareli Lüleburgaz Sokollu Hamamı	
“	Tekirdağ Rüstem Paşa Bedesteni	
1963	Edirne II. Bayezit Külliyesi	
“	Edirne Bedesten	
“	Edirne Beylerbeyi Camii	
“	Edirne Darülhadis Camii	
“	Edirne Gazi Mihal Camii	
“	Edirne Kasım Paşa Camii	
“	Edirne Muradiye Camii	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	
“	Edirne Sokollu Hamamı	
“	Edirne Üç Şerefeli Camii	Minare Alemleri
“	Edirne Üç Şerefeli, II. Bayezit, Şeyh Çelebi Camileri	Paratoner tesisi
“	Edirne Uzunköprü Muradiye Camii	
“	Kırklareli Lüleburgaz Kadı Ali Camii	
“	Tekirdağ Rüstem Paşa Bedesteni	
“	Tekirdağ Saray Ayas Paşa Camii ve Hamamı	
1964	Edirne II. Bayezit Külliyesi ve Bedesteni	
“	Edirne Beylerbeyi Camii	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı ve Bedesteni	
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Selimiye Camii	
“	Edirne Uzunköprü Muradiye Camii	
“	Kırklareli Hızır Bey Hamamı	
“	Tekirdağ Rüstem Paşa Camii ve Bedesteni	
“	Tekirdağ Hayrabolu Çelebi Mehmet Camii	
“	Tekirdağ Saray Ayas Paşa Camii ve Hamamı	
1965	Edirne Ali Paşa Camii	
“	Edirne II. Bayezit Külliyesi	
“	Edirne Bedesten	Elektrik tesisatı
“	Edirne Beylerbeyi Camii	
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	
“	Edirne Üç Şerefeli Külliyesi	
“	Edirne Sokollu Hamamı	
“	Edirne Şahmelek Camii	
“	Kırklareli Vize Gazi Süleyman Paşa Camii	Kesin değil
“	Tekirdağ Hayrabolu Çelebi Mehmet Camii	
“	Tekirdağ Saray Ayas Paşa Camii ve Hamamı	
1966	Edirne II. Bayezit Külliyesi	
“	Edirne Bedesten	

“	Edirne Eski Camii	Minare
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	
“	Edirne Üç Şerefeli Camii ve Külliyesi	
“	Edirne Şahmelek Camii	
“	Edirne Selimiye Camii	
“	Edirne Uzunköprü Muradiye Camii	Kesin değil
“	Kırklareli Lüleburgaz Sokollu Manzumesi	
“	Tekirdağ Çelebi Sultan Camii	
“	Tekirdağ Bedesten	
1967	Edirne II. Bayezit Külliyesi	
“	Edirne Bedesten	Elektrik tesisatı
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	Elektrik, kalorifer tesisatı, resepsiyon, şadırvan, mescit
“	Edirne Selimiye Camii	
“	Edirne Sokollu Hamamı	
“	Edirne Üç Şerefeli Camii	
“	Edirne Lari Çelebi Mescidi	
“	Kırklareli Lüleburgaz Sokollu Külliyesi	
“	Tekirdağ Hayrabolu Güzelce Hasan Bey Camii	
“	Tekirdağ Malkara Gazi Ömer Bey Camii	
“	Tekirdağ Malkara Hacerzade İbrahim Bey Camii	
1968	Edirne II. Bayezit Külliyesi	
“	Edirne Bedesten	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	Beton çatı, kubbe, şadırvan ve mescidi, elektrik ve kalorifer tesisatı,
“	Edirne Sokollu Hamamı	
“	Edirne Üç Şerefeli Camii Külliyesi	
“	Kırklareli Lüleburgaz Sokollu Külliyesi	
“	Tekirdağ Bedesten	
“	Tekirdağ Hayrabolu Güzelce Hasan Bey Camii	
“	Tekirdağ İncik Mirliya Hüseyin Bey Camii	
1969	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	Mutfak tesisleri, mobilya, ön cephesi saçağı, prevanol kaplama, soğuk hava deposu, bara konulacak pano, aplik, avize, banko, dolap ve raf yapısı, kalorifer-sıhhi tesisat, elektrik tesisi.
“	Edirne II. Bayezit Camii	Minareler
“	Edirne Bedesten	
“	Edirne Beylerbeyi Camii	
“	Edirne Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayı	

“	Edirne Selimiye Camii	
“	Edirne Sitti Hatun Camii	Avlu duvarı
“	Tekirdağ Bedesten	
“	Tekirdağ Hayrabolu Güzelce Hasan Bey Camii	
“	Tekirdağ Malkara Hacerzade İbrahim Bey Camii	
1970	Edirne II. Bayezit Camii	Minareler
“	Edirne Bedesten	Elektrik, çatı ve saçaklar
“	Edirne Hıdır Ağa Camii	
“	Edirne Sokollu Hamamı	
“	Edirne Ali Paşa Çarşısı	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	Ön cephesi saçağı, kapıcı yeri
“	Edirne Sokollu Hamamı	Su kanalı
“	Edirne Üç Şerefeli Camii	
“	Edirne Saatli Medresesi	
“	Edirne Selimiye Camii	
“	Tekirdağ Ahmet Paşa Camii	
1971	Edirne II. Bayezit Camii	Şadırvan avlu döşemesi, minare kûlahı kurşunu
“	Edirne Bedesten	Saçak yağlıboyası, su kanalı
“	Edirne Bulgar Kilisesi	Yıkılan duvara perde
“	Edirne Hıdır Ağa Camii	
“	Edirne Atik Ali Paşa Camii	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	Otopark sahası
“	Edirne Selimiye Camii	Taban döşemesi
“	Edirne Üç Şerefeli Camii	
“	Tekirdağ Rüstem Paşa Bedesteni	
“	Tekirdağ Ahmet Ağa Camii	
1972	Edirne Ali Paşa Çarşısı	Elektrik tesisatı
“	Edirne II. Bayezit Külliyesi	
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Kadı Bedreddin Camii	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	Mobilya, camekân, trafo
“	Edirne Üç Şerefeli Camii	
“	Edirne Şah Melek Camii	
“	Edirne Keşan Hersekzade Ahmet Paşa Camii	
“	Kırklareli Hızır Bey Camii, Hamamı ve Bedesteni	
“	Kırklareli Kadı Camii	
“	Kırklareli Kapan Camii, Müftülük Binası	
“	Tekirdağ Saray Ayas Paşa Hamamı	
1973	Edirne Ali Paşa Çarşısı	Elektrik tesisatı
“	Edirne II. Bayezit Külliyesi	
“	Edirne Atik Ali Paşa Camii	
“	Edirne Eski Camii	Elektrik tesisatı
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Gazi Mihal Camii	

“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	Çamaşırhane
“	Edirne Üç Şerefeli Camii	
“	Edirne Saatli Medresesi	
“	Edirne Selimiye Arastası	
“	Edirne Ekmekçizade Ahmet Paşa Sebili	
“	Edirne Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Çeşmesi	
“	Edirne Keşan Hersekzade Ahmet Paşa Camii	
“	Kırklareli Hızır Bey Camii ve Bedesteni	
“	Kırklareli Kapan Camii	
“	Tekirdağ Ahmet Ağa Camii	
“	Tekirdağ Marmara Ereğlisi Cedit Ali Paşa Camii	
“	Tekirdağ İncelik Mirliva Hüseyin Bey Camii	
1974	Edirne Ali Paşa Çarşısı	Demirkapı
“	Edirne II. Bayezit Camii	
“	Edirne Sezai Baba Türbesi	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	
“	Edirne Üç Şerefeli Camii	
“	Edirne Şah Melek Camii	
“	Edirne Selimiye Arastası	Çatı
“	Edirne Selimiye Darulkurra Medresesi	
“	Edirne Keşan Hersekzade Ahmet Paşa Camii	
“	Edirne Keşan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Çeşmesi	
“	Kırklareli Kapan Camii	
“	Kırklareli Hızır Bey Bedesteni	
“	Kırklareli Babaeski Cedit Ali Paşa Camii	
“	Tekirdağ Ahmet Ağa Camii	
“	Tekirdağ Rüstem Paşa Camii	Elektrik tesisatı
“	Tekirdağ Marmara Ereğlisi Cedit Ali Paşa Camii	
1975	Edirne II. Bayezit Külliyesi	
“	Edirne Bedesten	
“	Edirne Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayı	Depo kapıları
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Çeşmesi	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	
”	Edirne Selimiye Arastası	Elektrik tesisatı
“	Edirne Muradiye Camii	
“	Edirne Selimiye Camii ve müştemilatı	
“	Edirne Sitti Hatun Camii	
“	Edirne Mezit Bey Camii	
“	Edirne Üç Şerefeli Camii	
“	Edirne Peykler Medresesi	
“	Edirne Tütünsüz Baba Türbesi	
“	Edirne Keşan Hersekzade Ahmet Paşa Camii	
“	Edirne Karaağaç Camii	
“	Kırklareli Hızır Bey Külliyesi	
“	Kırklareli Kadı Camii	
“	Tekirdağ Ahmet Ağa Camii	

“	Tekirdağ Eski Camii	
1976	Edirne II. Bayezit Külliyesi	
“	Edirne Atik Ali Paşa Camii	
“	Edirne Gazi Miha1 Camii	
“	Edirne Beylerbeyi Camii	
“	Edirne Defterdar Camii	
“	Edirne Kadı Bedreddin Camii	
“	Edirne Şule Çelebi Camii	
“	Edirne Karaağaç Camii	
“	Edirne Karaağaç Camii Sebili	
“	Edirne Eski Camii	
“	Edirne Hoca Camii	
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Selçuk Hatun Camii	
“	Edirne Kuşdoğan Camii	
“	Edirne Kirazlı Mescit	
“	Edirne Selimiye Arastası	
“	Edirne Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayı	
“	Edirne Sitti Hatun Mescidi	
“	Edirne Demirtaş Mescidi	
“	Edirne Taşlık Camii	
“	Edirne Tütünsüz Baba Türbesi	
“	Tekirdağ Ahmet Ağa Camii	
“	Tekirdağ İncik Mirliva Hüseyin Bey (Adalya Mirlivası) Camii	
1977	Edirne Atik Ali Paşa Camii	
“	Edirne Gazi Miha1 Camii	
“	Edirne Ekmekçizade Kervansarayı	Şadırvan, su yolları
“	Edirne II. Bayezit Külliyesi, Medresesi	Pencere doğramaları
“	Edirne Demirtaş Camii	
“	Edirne Eski Camii	
“	Edirne Hıdır Ağa Camii	
“	Edirne Yahya Bey Camii	
“	Edirne Hoca Gazi Mescidi	
“	Edirne Kirazlı Mescidi	
“	Edirne Kuşdoğan Camii	
“	Edirne Selçuk Hatun Camii	
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Peykler Medresesi	
“	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	Enerji besleme hattı
“	Edirne Selimiye Arastası	
“	Edirne Sitti Hatun Camii	
“	Edirne Süleymaniye Camii	
“	Edirne Taşlık Camii	
“	Edirne Yeşilce Camii	
“	Edirne Yıldırım Camii	
“	Edirne Havsa Sokollu Külliyesi	Araştırma Hafriyatı

“	Edirne Keşan Hersekzade Ahmet Paşa Camii	
“	Tekirdağ İncelik Mirliva Hüseyin Bey Camii	
“	Tekirdağ Şarköy Cami-i Kebir	
1978	Edirne Ekmekçizade Kervansarayı	
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne II. Bayezit Camii	
“	Edirne Mezit Bey Camii	
“	Edirne Selimiye Arastası	
“	Edirne Sitti Hatun Camii	
“	Edirne Süleyman Paşa Camii	
“	Edirne Taşlık Camii	
“	Edirne Yıldırım Camii	Kesin değil
“	Edirne İpsala Alaca Mustafa Bey Camii	
“	Kırklareli Vize Süleyman Paşa Camii	
“	Tekirdağ Rüstem Paşa Camii	
“	Tekirdağ İncelik Mirliva Camii	
1979	Edirne Ekmekçizade Kervansarayı	
“	Edirne Hoca Gazi Camii	Kesin değil
“	Edirne Kuşdoğan Camii, Selçuk Hatun Camii	Kesin değil
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Mezit Bey Sebili	Kesin değil
“	Edirne Peykler Medresesi	Kesin değil
“	Edirne Selimiye Arastası	
“	Edirne Sitti Hatun Camii	
“	Edirne Taşlık Camii	
“	Kırklareli Vize Süleyman Paşa Camii	
“	Tekirdağ Rüstem Paşa Camii	
“	Tekirdağ Çorlu Süleyman Paşa Camii	
“	Tekirdağ İncelik Mirliva Camii	
“	Tekirdağ Malkara Gazi Ömer Bey Camii Sebili	Kesin değil
“	Tekirdağ Şarköy Cami-i Kebir	
1980	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Selimiye Arastası ve Camii	Minaresi
“	Tekirdağ İncelik Adalya Mirlivası Camii	
1981	Edirne Ekmekçizade Kervansarayı	
“	Edirne II. Bayezit Darüşşifası	
“	Edirne Eski Camii	Elektrik tesisi
“	Edirne Lari Çelebi Camii	
“	Edirne Selimiye Arastası	
“	Edirne Sitti Hatun Camii	
“	Kırklareli Vize Gazi Süleyman Paşa Camii	
“	Kırklareli Vize Şerbeddar Hamza Camii	
1982	Edirne Ekmekçizade Kervansarayı	
“	Edirne II. Bayezit Darüşşifası	
“	Edirne II. Bayezit Camii	Kesin değil
“	Edirne Gazi Mihal Camii Şadırvanı	
“	Edirne Hoca Gazi Camii	

“	Edirne Muradiye Camii	Kesin değil
“	Edirne Selimiye Arastası	
“	Kırklareli Binbiroluklu Ali Baba Türbesi	
“	Kırklareli Lüleburgaz Sokollu Camii	
“	Kırklareli Vize Gazi Süleyman Paşa Camii	
“	Kırklareli Vize Şerbeddar Hamza Camii	
“	Tekirdağ Rüstem Paşa Camii – Paratoner tesisi	Kesin değil
“	Tekirdağ İncik Adalya Mirlivası Camii	
“	Tekirdağ İncik Eski Camii	Kesin değil

EK B**ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN TRAKYA BÖLGESİ
ESKİ ESER ONARIMLARI (1928-1981)**

Yıl	Yeri ve Adı	Açıklama
1944	Edirne Sokollu Hamamı	
1947	Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı	
1949	Edirne Ali Paşa Çarşısı	
1950	Edirne Ali Paşa Çarşısı	
1951	Edirne Ali Paşa Çarşısı	
1953	Edirne Ali Paşa Çarşısı	
1956	Edirne Selimiye Külliyesi Arastası	
1957	Edirne Selimiye Külliyesi Arastası	
“	Edirne Sokollu Hamamı	
1962	Edirne Selimiye Darü'l Hadis Medresesi	
1963	Edirne Sarayıçi Adalet Kasrı	Çatı onarımı
1966	Edirne Selimiye Medresesi	Revakların camekânla kapatılması
1967	Edirne Saat Kulesi	
	Edirne Sarayıçi Kalıntıları	Babüssaade ön ve arka cephe kaplama değiştirilmesi
	Edirne Selimiye Medresesi	
1968	Edirne Adalet Kasrı	Külâh kurşunu ve paratoner tesisi
1970	Edirne Selimiye Medresesi	Teşhir vitrinleri
1971	Kırklareli Pınarhisar Kale	
1972	Edirne Selimiye Medresesi (Etnoğrafya Müzesi)	Giriş holü, banko ve ahşap
1973	Edirne Sarayıçi Adalet Kasrı	(1. 2. 3. Kısım)
1978	Tekirdağ Vali Konağı	
1979	Tekirdağ Vali Konağı	
1980	Tekirdağ Vali Konağı	
1981	Tekirdağ Vali Konağı	

EK C

TRAKYA BÖLGESİ ROMA-BİZANS YAPILARI, DURUMLARI, KURUMLARIN KORUMAYA İLİŞKİN UYGULAMALARI

	YAPI	YER	DÖNEMİ	MEVCUT DURUMU / SAHİBİ	KURUMLARIN 1923-1950 YILLARI ARASINDA TRAKYA'DA ROMA-BİZANS ESERLERİNE İLİŞKİN YAPI ÖLÇEĞİNDE UYGULAMALARI			
					TÜRK TARİH KURUMU	HALKEVLERİ	UMUMİ MÜFETTİŞLİK	VAKIFLAR ve E.E.M.G.M.
1	Edirne Kalesi ve Surları	Edirne-Merkez-Kaleiçi	2. yüzyıl	Birkaç kalıntı dışında yok olmuştur. Makedonya Kulesi üzerindeki saat kulesi 1953 yılında yıktırılmıştır. Mumcular Sokak'ta bulunan sur kalıntısı ve Makedonya Kulesi tescillidir.	YOK	YOK	YOK	1938 yılında 1. derece öneme sahip eser olarak tescil edilmiştir.
2	Ayasofya Kilisesi (Halebiye Camii)	Edirne-Merkez-Kaleiçi	5. yüzyıl	Tamamen yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
3	Ayios Ioannis Theologos (Sinaitikon) Kilisesi	Edirne-Merkez-Kaleiçi	12. yüzyıl	Tamamen yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
4	Ayios Basileios Kilisesi (Kilise Camii)	Edirne-Merkez-Kaleiçi	Bizans dönemi	Tamamen yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
5	Çukur Hamam	Edirne-Merkez-Kaleiçi	Bizans dönemi	Tamamen yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
6	Ayii Theodori Kilisesi (daha sonra camii)	Edirne-Merkez-Kaleiçi	Bizans dönemi	Tamamen yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
7	Küçük Aya Sofya Kilisesi Camii	Edirne-Merkez-Kaleiçi	Bizans dönemi	Tamamen yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
8	Yıldırım Camii (Kilise?)	Edirne-Merkez-Yıldırım	4.-5. yüzyıl	Ayaktadır.	YOK	YOK	YOK	1936 yılında tamir edilmiştir.
9	Enez Surları	Edirne-Enez	6. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK. *İlk kez 1971 yılında kazı yapılmıştır.
10	Theotokos ya da Aya Sofya Kilisesi (Fatih Camii)	Edirne-Enez-Suriçi	12. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.	YOK	YOK	YOK	YOK. *İlk kez 1971 yılında kazı yapılmıştır.
11	Theotokos Chrisopege (Zoodohos Pigi) Kilisesi	Edirne-Enez-Suriçi	1422-1423	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK. *İlk kez 1971 yılında kazı yapılmıştır.

12	Ayios Gregorios Neokesarias Kilisesi	Edirne-Enez-Suriçi	12. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
13	Theotoku Pandovasilissa Kilisesi	Edirne-Enez-Suriçi	8. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
14	Ayios İoannis Prodromos Kilisesi	Edirne-Enez-Yeni Mahalle	12. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
15	Panayia Faneromeni Kilisesi	Edirne-Enez-Aşağı Mahalle	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
16	Ayios Evplos Kilisesi (Has Yunus Bey Türbesi)	Edirne-Enez-Aşağı Mahalle	11.-14. yüzyıl	Ayaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.	YOK	YOK	YOK	YOK
17	Kral Kızı Mevkii Kilisesi	Edirne-Enez-	6.-9. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır. Kazı yapılmıştır.	YOK	YOK	YOK	YOK. *İlk kez 1971 yılında kazı yapılmıştır.
18	Theotokos tis Skalotis Manastırı	Edirne-Enez-Çavuşköy	12. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
19	Harala kalesi	Edirne-Uzunköprü-Altınyazı	12. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK
20	Keçi Hisar Kalesi	Kırklareli-Kayalı	8. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK
21	Armağan Kalesi	Kırklareli-Armağan	9.-10. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK
22	Yoğuntaş Kalesi	Kırklareli-Yoğuntaş	14. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK
23	Pınarhisar Kalesi	Kırklareli-Pınarhisar	8. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.	YOK	YOK	YOK	YOK. *1971 yılında onarılmıştır.
24	Kimisis tis Theotoku Kilisesi	Kırklareli-Kaynarca	10.-11. yüzyıl	Duvar kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK
25	Ayios İoannis Manastırı	Kırklareli-Kaynarca	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
26	Ayia Paraskevi Manastırı	Kırklareli-Yenice	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
27	Lüleburgaz surları	Kırklareli-Lüleburgaz	5. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.	YOK	YOK	YOK	YOK
28	Vize Kalesi ve surları	Kırklareli-Vize	Roma dönemi	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	*1991 yılında kazı yapılmıştır.
29	Aya Sofya Kilisesi (Gazi Süleyman Paşa Camii)	Kırklareli-Vize	8.-9. yüzyıl	Ayaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Tescilli yapı.	YOK	YOK	YOK	YOK. *1965 (?), 1978, 1979, 1981, 1982 yıllarında tamir edilmiştir. 2006 yılında restore edilmiştir.
30	Ayia Paraskevi Kilisesi	Kırklareli-Vize-Sergen	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
31	Panayia Manastırı	Kırklareli-Vize-Düzova	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK

32	Ayios Athanasios Kilisesi	Kırklareli-Vize-Düzova	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
33	Kıyıköy Kalesi	Kırklareli-Kıyıköy	5.-6. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK
34	Ayios Nikolaos Manastırı	Kırklareli-Kıyıköy	7.-9. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır. Tescillidir.	YOK	YOK	YOK	YOK
35	Tekirdağ Kalesi	Tekirdağ-Merkez	Roma dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
36	Timiu Prodromu Kilisesi	Tekirdağ-Merkez	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
37	Theotoku tis Eleusis Kilisesi	Tekirdağ-Merkez	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
38	Arhistratigu Kilisesi	Tekirdağ-Merkez	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
39	Ayios Nikolaos Falkonos Manastırı	Tekirdağ-Merkez	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
40	Ayios Georgios Manastırı	Tekirdağ-Merkez	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
41	Ayios Prokopios Manastırı	Tekirdağ-Merkez	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
42	Panayia Revmakratorissa Kilisesi	Tekirdağ-Merkez	11. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
43	Ayios Nikolaos Manastırı	Tekirdağ-Kumbağ	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
44	Yeniseos tis Theotoku Nikeotisis Manastırı	Tekirdağ-Gaziköy	12.-13. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
45	Makkaveon Manastırı	Tekirdağ-Yenice	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
46	Ayios Georgios Ksilinis Manastırı	Tekirdağ-Şarköy-Uçmakdere	13. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
47	Ayia Kiryaki Şapeli	Tekirdağ-Şarköy-Uçmakdere	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
48	Ayii İoakim ve Anna Manastırı	Tekirdağ-Şarköy-Yeniköy	11. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
49	Ayios Georgios Manastırı	Tekirdağ-Şarköy-Eriklice	10.-14. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
50	Theotoku Pahniotissis Ayazması	Tekirdağ-Şarköy-Eriklice	Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
51	Eski Metropolitlik Kilisesi (Ereğli Katedrali)	Tekirdağ-Marmara Ereğlisi	6.-7. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK

52	Marmara Ereğlisi Surları	Tekirdağ-Marmara Ereğlisi	5. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK. *İlk kez 1980 yılında kazı yapılmıştır.
53	Kalekapı Bazilikası	Tekirdağ-Marmara Ereğlisi	5. yüzyıl	Kazı yapılmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK. *İlk kez 1980 yılında kazı yapılmıştır.
54	Stadion	Tekirdağ-Marmara Ereğlisi	2. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK. *İlk kez 1980 yılında kazı yapılmıştır.
55	Tiyatro	Tekirdağ-Marmara Ereğlisi	Helenistik -Roma dönemi	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK
56	Çorlu Kalesi	Tekirdağ-Çorlu	6. yüzyıl	Kalıntıları bulunmaktadır.	YOK	YOK	YOK	YOK
57	Hayrabolu Kalesi	Tekirdağ-Hayrabolu	Roma/Bizans dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
58	Aproi Kalesi	Tekirdağ-Kermeyan	Roma dönemi	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK
59	Zesuthera Kalesi	Tekirdağ-Malkara	11.-13. yüzyıl	Yok olmuştur.	YOK	YOK	YOK	YOK

EK D
TRAKYA BÖLGESİ ROMA - BİZANS DÖNEMİ YERLEŞİM VE ANITLARI

